КИТАЙ

Някога и сега

Жозе Фреш

ИЗТОК ЗАПАД

Жозе Фреш

КИТАЙ

Някога и сег

ИЗТОК ЗАПАД

Вчерашният Китай, както и днешният, винаги е бил един свят „сам по себе си“, един огромен свят, много близък и същевременно много различен от нашата вселена – вселената на хората от Запада... Един сложен свят, който се оставя да бъде открит само ако откривателят си направи труда да си набави и овладее инструментите, чрез които би могъл да го разбере.

Китайската цивилизация със сигурност е една от най-древните и най-богатите на нашата планета. Но за разлика от Древен Египет или великите монархии на Месопотамия тя продължава да съществува и да се развива.

Отпреди 5000 години преди Христа, та до днес, Китай си е все на своето място, непоклатим и в същото време невероятно подвижен, защото след десетилетия затвореност и свиване в себе си той е на прага да се превърне в свръхсила, вписваща се великолепно в световната глобализация, в която волята ѝ започва да тежи все повече и повече.

Накратко казано, един свят сам по себе си... но със свое неизменно присъствие!

ISBN 954321463-8
9 789543 214631

79 лв.

Преводът е направен по изданието:
IL ETAIT UNE FOIS LA CHINE
4500 ans d'histoire
José Frèche

©XO Éditions, 2005

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Владимир Атанасов, превод, 2008
© Издателство „Изток-Запад“, 2008

ISBN 978-954-321-463-1

Жозе Фреш

КИТАЙ

Някога и сега

Превод от френски
Владимир Атанасов

ИЗТОК
ЗАПАД

На Пиер Фабр

Съдържание

ВЪВЕДЕНИЕ В СВЕТА НА КИТАЙ 9
- ЕДИН СВЯТ САМ ПО СЕБЕ СИ... 11
- НАРОДНОСТТА ХАН, НАЙ-МНОГОБРОЙНАТА, ОТКАКТО СВЯТ СВЕТУВА.......... 13
- ПЪРВАТА ДЪРЖАВА, ИЛИ КАК ДА ВЪЗЦАРИМ РЕД 18
- КИТАЙСКОТО ВРЕМЕ 23
- ДАО И ЦИ 27
- ЧОВЕШКОТО ТЯЛО НАПОДОБЯВА ПРИРОДНА КАРТИНА 30
- В КИТАЙ ВСЯКО ЗНАЧИМО НЕЩО ТРЯБВА ДА БЪДЕ ЗАПИСАНО.......... 38
- УВЛЕЧЕНИЕТО НА КИТАЙЦИТЕ ПО НУМЕРОЛОГИЯТА.......... 48
- СЪТВОРЕНИЕТО НА СВЕТА СПОРЕД КИТАЙЦИТЕ.......... 52
- В СЪРЦЕВИНАТА НА КИТАЙСКАТА МИСЛОВНОСТ: ИН И ЯН 58

ГЕОГРАФИЯТА НА КИТАЙСКИЯ СВЯТ 65
- БЪРЗ ПРЕЛЕТ НАД ЕДНА ОГРОМНА ТЕРИТОРИЯ 67
- КАЖИ МИ КАКВО ЯДЕШ, ЗА ДА ТИ КАЖА КАКЪВ СИ… 74

АРХАИЧЕН КИТАЙ: ОТ ПРАИСТОРИЯТА ДО ПЪРВАТА ИМПЕРИЯ (5000–221 Г.ПР.ХР.) 81
- ВРЕМЕНАТА НА ПЪРВИТЕ ОРГАНИЗИРАНИ ДЪРЖАВИ.......... 83
- ИСТОРИЯТА СЕ ПИШЕ В МИГА, В КОЙТО СЕ ТВОРИ.......... 93
- ПЕРИОДЪТ НА ДИНАСТИЯ ДЖОУ 97
- ЕПОХАТА НА ПРОЛЕТИТЕ И ЕСЕНИТЕ(722–481 Г.ПР.ХР.) 101
- ЕПОХАТА НА ВОЮВАЩИТЕ ЦАРСТВА (453–222 Г.ПР.ХР.) 104
- КОНФУЦИЙ И НЕГОВИТЕ БЕСЕДИ 112

ПЪРВАТА КИТАЙСКА ИМПЕРИЯ И ДИНАСТИЯ ХАН (221 Г.ПР.ХР. – 200 Г.СЛ.ХР.) 115
- НЕУДЪРЖИМИЯТ ВЪЗХОД НА ДЖЪН, ЦАРЯ НА ЦИН 117
- ДА СЕ ПОДЧИНИШ НА ЗАКОНА 119
- ПЪРВИЯТ ИМПЕРАТОР НА КИТАЙ – ЕДИН ИЗПРЕВАРИЛ ВРЕМЕТО СИ НАПОЛЕОН 121
- С ИДВАНЕТО НА ДИНАСТИЯ ХАН (206 Г.ПР.ХР. – 220 Г.СЛ.ХР.) КИТАЙСКАТА ИМПЕРИЯ ОСИГУРЯВА СВОЯТА ДЪЛГОВЕЧНОСТ 126
- ИМПЕРАТОРИ-ВОИНИ 130
- ПОЕМАНЕТО НА ВЛАСТТА ОТ КЪСНА (ИЗТОЧНА) ХАН (25–220 Г.СЛ.ХР.) 137
- ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И СЪВЕТНИЦИ 143

КИТАЙСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ: ОТНОВО РАЗДЕЛЕНИЕ (220–589) ... 155
- ПЕРИОДЪТ НА ТРИТЕ ЦАРСТВА (220–316) ... 157
- ВЕЛИК КИТАЙ – ОТНОВО РАЗДЕЛЕН И СЪСИПАН ... 162
- ОТ СБЛЪСЪК МЕЖДУ КУЛТУРИ КЪМ КУЛТУРНА АСИМИЛАЦИЯ: ПРОНИКВАНЕТО НА БУДИЗМА В КИТАЙ ... 171

ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА КИТАЙ: ИМПЕРИЯТА ПО ВРЕМЕ НА ДИНАСТИИТЕ СУЕЙ И ТАН (581–907), НЕЙНОТО РАЗДРОБЯВАНЕ ВПОСЛЕДСТВИЕ (907–979) ... 185
- КРАТКАТА АВТОКРАТИЧНА ИМПЕРИЯ НА ДИНАСТИЯ СУЕЙ (581–617) ... 189
- ИМПЕРИЯТА ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДИНАСТИЯ ТАН (618–907), ИЛИ РЕСТАВРАЦИЯТА НА ВЕЛИК КИТАЙ ... 190
- МАНДАРИНИТЕ: ОЧИТЕ И УШИТЕ НА ИМПЕРАТОРА ... 195
- КИТАЙ ИЗВЪН СВОИТЕ ПРИРОДНИ ГРАНИЦИ ... 197
- У ДЗЪТИЕН (624–705) – ЕДИНСТВЕНАТА ЖЕНА, „ИМПЕРАТОР“ НА КИТАЙ ... 200
- НАРОДНОТО ВЪСТАНИЕ НА ВЕРОЛОМНИЯ ГЕНЕРАЛ АН ЛУШАН ... 207
- КИТАЙ – ОТНОВО РАЗПОКЪСАН: ПЕТТЕ ДИНАСТИИ (907–960) НА СЕВЕР И ДЕСЕТТЕ ЦАРСТВА (902–979) НА ЮГ ... 217
- НЕБЕСНИТЕ КОНЕ И СЛЮНКАТА НА ДРАКОНА: ПЪТЯТ НА КОПРИНАТА... ... 217

МАНДАРИНСКАТА ИМПЕРИЯ НА ДИНАСТИЯ СУН (960–1279) ... 225
- СТРЕМЕЖЪТ КЪМ НОВО ОБЕДИНЕНИЕ ... 227
- ГОЛЕМИТЕ ГРАДОВЕ: ИСТИНСКИ ТЪРГОВСКИ И ПРОМИШЛЕНИ МЕГАПОЛИСИ ... 242
- РАЗВИТИЕ НА ДЪРЖАВНА ПРОМИШЛЕНОСТ И ТЪРГОВИЯ ... 245

ПЪРВО МОНГОЛСКО ВЛАДИЧЕСТВО. ДИНАСТИЯ ЮАН (1206–1367) ... 257
- ЧИНГИЗ ХАН – СТРАХОВИТИЯТ „ИМПЕРАТОР НА МОРЕТАТА“, ПРЕД КОГОТО НИЩО НЕ УСТОЯВА ... 259
- НОВАТА ДИНАСТИЯ ЮАН УСТАНОВЯВА СТРОГА ЙЕРАРХИЯ МЕЖДУ НАРОДИТЕ НА ЗАВОЮВАНИТЕ СТРАНИ ... 263
- МЕТЕЖЪТ В ДЕЙСТВИЕ ... 265
- МАРКО ПОЛО – ВЕНЕЦИАНЕЦЪТ ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА КИТАЙ ... 271

МАНДАРИНСКАТА РЕСТАВРАЦИЯ НА ВЛАДЕТЕЛИТЕ ОТ ДИНАСТИЯ МИН (1368–1644) ... 277
- ХУН У – ПЪРВИЯТ ИМПЕРАТОР ОТ ДИНАСТИЯ МИН: ЕДИН ЧОВЕК С НЕВЗРАЧНО ПОТЕКЛО, КОЙТО СЪУМЯВА ДА ВЪЗСТАНОВИ КИТАЙ ... 279
- ПОСТЪПАТЕЛНОТО ЗАТВАРЯНЕ НА СТРАНАТА В СРЕДАТА НА XV ВЕК ... 289

ВЛАСТТА НА ИМПЕРАТОРИТЕ ОТ ДИНАСТИЯ МИН – МИНИРАНА ОТВЪТРЕ 306

ВТОРО МОНГОЛСКО ВЛАДИЧЕСТВО. ДИНАСТИЯ ЦИН (1644–1911) 311

МАНДЖУРИТЕ ЗАВЛАДЯВАТ СЕВЕРЕН КИТАЙ 313

ТРИМАТА „ВЕЛИКИ ПРОСВЕТЕНИ ИМПЕРАТОРИ“ ОТ ДИНАСТИЯ ЦИН 318

ПЕРИОД НА БЛАГОДЕНСТВИЕ В СТРАНАТА, КОЯТО „ИДВА НА СЕБЕ СИ“ 323

ПЪРВИТЕ НЕБЛАГОПРИЯТНИ ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ ДЕМОГРАФСКОТО НЕРАВНОВЕСИЕ 325

ВЪЗВРЪЩАНЕТО КЪМ МОРАЛНИТЕ НОРМИ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ДИНАСТИЯ ЦИН 332

ПЪРВАТА ОПИУМНА ВОЙНА 333

ТАЙПИНСКОТО ВЪСТАНИЕ: ДАОИЗЪМ, КРЪСТОСАН С ХРИСТИЯНСТВО 336

ВТОРАТА ОПИУМНА ВОЙНА; ФРАНЦИЯ ИЗЛИЗА НА СЦЕНАТА 340

ВЕЛИКИ КИТАЙ, НАМИРАЩ СЕ В СЪСТОЯНИЕ НА ПРОГРЕСИВНО РАЗЛОЖЕНИЕ, СЕ ОПИТВА ДА СЕ МОДЕРНИЗИРА ПО ЗАПАДЕН ОБРАЗЕЦ 348

КИТАЙ ПОД ОПЕКУНСТВОТО НА ЗАПАДА ПРЕЖИВЯВА ТВЪРДЕ МРАЧНИ ГОДИНИ 351

КИТАЙСКАТА РЕПУБЛИКА (1912–1949) 371

ДИКТАТУРАТА НА ГЕНЕРАЛ ЮАН ШЪКАЙ И ВЪЗХОДЪТ НА ВОЕННИТЕ ФЕОДАЛИ 373

„НАНКИНСКОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ“ (1927–1937) 377

КРЪВОПРОЛИТНАТА ГРАЖДАНСКА ВОЙНА (1946–1949) МЕЖДУ КОМУНИСТИТЕ И НАЦИОНАЛИСТИТЕ 384

КОМУНИСТИЧЕСКИ КИТАЙ ДО СМЪРТТА НА МАО ДЗЪДУН 389

КРАХЪТ НА ГОЛЕМИЯ СКОК 395

„ПРОЛЕТАРСКАТА КУЛТУРНА РЕВОЛЮЦИЯ“ 397

ЗАЛЕЗЪТ НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ МАО: КУЛТ КЪМ ЛИЧНОСТТА И ИЗОЛАЦИЯ НА ВОЖДА 403

КИТАЙ ДНЕС И УТРЕ 409

ОТ 1976 ДО НАШИ ДНИ – ДЕМАОИЗАЦИЯ НА РЕЖИМА И ВРЪЩАНЕ КЪМ КАПИТАЛИЗЪМ В КИТАЙ 411

КИТАЙ – ДНЕШЕН И УТРЕШЕН 417

БИ ЛИ ТРЯБВАЛО ДА СЕ СТРАХУВАМЕ ОТ УТРЕШЕН КИТАЙ? 423

ИЗОБРЕТЕНИЯТА НА КИТАЙ 428

ОПАСНОСТИТЕ ОТ СРИВОВЕ В БЛИЗКОТО БЪДЕЩЕ 435

СПИСЪК НА ИМЕНАТА В КНИГАТА 445

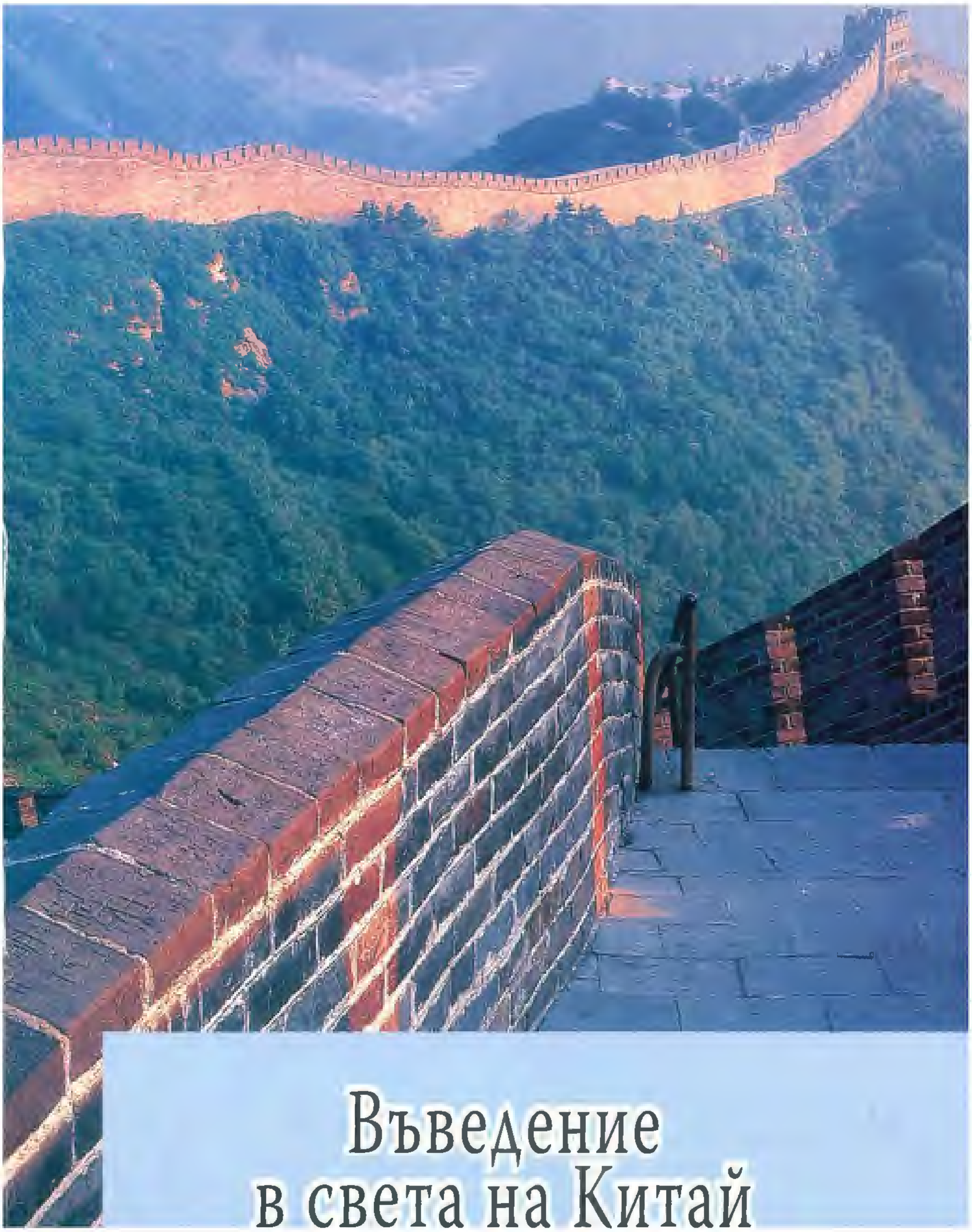

Въведение в света на Китай

ЕДИН СВЯТ САМ ПО СЕБЕ СИ...

Вчерашният Китай, както и днешният, винаги е бил един свят „сам по себе си", един огромен свят, много близък и същевременно много различен от нашата вселена – вселената на хората от Запада... Един сложен свят, който се оставя да бъде открит само ако откривателят си направи труда да си набави и овладее инструментите, чрез които би могъл да го разбере.

Китайската цивилизация със сигурност е една от най-древните и най-богатите на нашата планета. Но за разлика от Древен Египет или великите монархии на Месопотамия тя продължава да съществува и да се развива.

Отпреди 5000 години преди Христа, та до днес, Китай си е все на своето място, непоклатим и в същото време невероятно подвижен, защото след десетилетия затвореност и свиване в себе си той е на прага да се превърне в свръхсила, вписваща се великолепно в световната глобализация, в която волята ѝ започва да тежи все повече и повече.

Накратко казано, един свят сам по себе си... но със свое неизменно присъствие!

Миналото трябва да обслужва настоящето

Към този лозунг, оповестен от председателя Мао, би било подходящо да прибавим следното допълнение: „Миналото служи да проумеем настоящето".

За да разберем днешен Китай, необходимо е да познаваме важните географски, исторически, социални и културни фактори, моделирали манталитета на китайците от самите начала на цивилизацията по неговите земи. Защото те продължават, дори това невинаги да е видимо от пръв поглед – особено за новопосветените, – да предопределят в значителна степен нравите и обичаите на неговите обитатели.

Божествено и човешко – една и съща битка!

В Китай не съществува присъщото на толкова други цивилизации противоречие между божественото и човешкото, нито пък обредната или религиозната представа за сътворението на света. В замяна на това всеки китаец е убеден, че действителността – такава, каквато той я възприема – е само най-долната, най-несъществената част от едно цяло, което е несравнимо по-значително и в което ирационалното, дори иреалното запазват неотменното си присъствие. Светът е тайнствен и неговата забулена в мистерия част няма защо – какъвто е случаят със западния рационализъм – непременно да бъде обяснена. Следователно всичко, което е от „свръхестествен“ порядък, изглежда „нормално“. Странното – или в частност неуместното – не смайва никого.

За китаеца религията трябва преди всичко да бъде ефикасна: независимо дали става дума за култа към древните императори, съумели да осигурят по-нататъшното съществуване на своите династии в години на тежки изпитания и катаклизми, или пък за култа към своите родители и предци, който не познава прекъсване или занемаряване. Този прагматизъм обяснява лекотата, с която дошлият от Индия будизъм не престава да се развива още от своето въвеждане в Китай по Пътя на коприната през първите години на християнската ера, за да се превърне при управлението на династия Тан (VII–IX в.) в основната религия на страната.

В пагодата или храма свръхестественото винаги е вездесъщо

Ето защо никой не би трябвало да се учудва, когато в наши дни вижда поклонници, които, без да се притесняват, пребивават в молитвена поза на колене със залепен на ухото мобилен телефон било в някоя будистка пагода, било в даоистки или конфуциански храм!

В съвременния свят, в който науката и техниката пренасят толкова далеч границите на чудодейното и необикновеното, подобно поведение няма как да не изненада западния човек.

То свидетелства обаче за привързаността на китайците към великите мирогледни концепции, белязали първите етапи на тяхната хилядолетна култура – концепции, преминали през вековете без почти никаква промяна просто защото отразяват най-съкровеното за всяко човешко същество: отношението му към природата и смъртта, грижата за себе си и общението му с другия.

Най-гъсто населената страна в света, люлката на блестяща цивилизация

Китай – огромната мозайка от силно различаващи се един от друг народи, чиято история малко по малко федерализира културното и политическото му единство – е изпокон веков най-гъсто населената страна в света. Макар от антропологическа гледна точка да няма почти нищо общо между китайците от Севера, които често пъти се отличават с висок ръст и светла кожа, и жителите на южните провинции с дребните им фигурки и мургавия им тен, обитателите на Китай придобиват още в най-дълбока древност съзнанието, че принадлежат към една особена общност, в която етническите, екологическите и културните обособености са захлупени и затиснати от колосалната обща основа, изкована в течение на много векове.

НАРОДНОСТТА ХАН, НАЙ-МНОГОБРОЙНАТА, ОТКАКТО СВЯТ СВЕТУВА

Произлезли от монголоидната раса, хората хан, или другояче казано – китайците, които в наши дни съставляват повече от 90% от населението на страната, са най-многобройната човешка народност, откакто свят светува, сиреч от времето, когато те се нарояват и разпръсват извън своята прародина – прорязваната от величествената Жълта река Централнокитайска равнина.

Непрестанните нашествия на степните варвари, както и колонизацията, предприета от гореспоменатите хан в южните части на днешен Китай, не закъсняват да предизвикат осезаемо расово смешение в лоното на собствената им етническа група. И все пак бихме имали пълното право да твърдим, че разликите между етносите, съставляващи основата на китайската народност, са по-скоро от културно, отколкото от расово естество.

Нито тибетците, нито тибето-бирманците, нито тюрко-монголите от района на Байкал и на Туркестан, да не говорим за туземните етнически групи от южното крайбрежие, не принадлежат към монголоидната група на хан.

Един „пълен свят“

И тъй, демографията е основният ключ за адекватното обяснение на китайския феномен: Китай винаги е бил един „пълен свят“, докато за разлика от него Европа би трябвало да е – поне до началото на XX в. – един „празен континент“. Днес Китай наброява повече от милиард и четиристотин милиона жители, което го превръща в най-населената страна в света, следван от Индия (един милиард жители). Това демографско превъзходство не датира от вчера. Бихме могли дори да кажем, че то съществува от появата на първите човекоподобни на Земята. Противно на целия останал свят Китай никога не е имал покой от безбройните напрежения и колизии, на каквито са подложени обществата, налегнати от тежкия товар на демографските си проблеми и принудени поради тях непрестанно да се пригаждат, за да оцелеят.

Най-гъсто населената страна в света, откакто свят светува

Тази уникална демографска гъстота на Китай представлява още от самото начало най-същностната му характеристика.

Тя обяснява неговата история, манталитета на неговите обитатели, социалната им организация, с една дума – начина им да съществуват.

Отпреди десет хиляди години преди Христа в делтата на Жълтата река (Хуанхъ) живеело многобройно население. Неговите далечни човекоподобни предци поради основания, които са свързани не само с обективни фактори (климат, препитание, околна среда и т.н.), ала и с по-тайнствени (както някои биха побързали да се изразят) причини, успяват да се възпроизведат в далеч по-значителни пропорции в сравнение с останалата част от хората, населяващи планетата

Повече от 125 000 години удивителна плодовитост

Единственото сигурно нещо (все пак, така или иначе, резултатът е налице!) е, че в един хубав ден през неолитния период, а оттогава са изминали около 125 000 години[1], младите жени от племето хан успяват да съхранят живота на две или три от десетината деца, които са родили... и това се оказва истински скок в демографското нарастване на тяхната група. Може би чисто и просто защото жестоките ледници, които покриват нашата планета в началото на кватернера[2], не са били така мощни край бреговете на Хуанхъ... Или пък защото обитателите на тези земи съумяват по-добре да се защитят от въздействието им... Така се стига до това забележително предимство, което Китай запазва от онези праисторически времена до днес.

---

[1] В историческата наука се смята за установено, че неолитът започва някъде около X–IX хил.пр.Хр. по териториите на Месопотамия и Мала Азия. (Всички бележки под линия са на преводача.)

[2] Кватернер – геоложка епоха в развитието на Земята, обхващаща периода от приблизително 1 806 000 г. до наши дни. Днес вместо термина „кватернер“ по-често се употребяват термините „плейстоцен“ (1 806 000 – 11 430) и „холоцен“ (11 430 – наши дни). Краят на плейстоцена се смята и за край на палеолита (от гледна точка на археологията).

Нека да си представим една от тези млади жени в средата на своето малко племе от себеподобни, които живеят от събирачество и лов, обличат се с мечи, тигрови и антилопени кожи и спят, прислонявайки се от полярния нощен студ в дъното на пещерите, издълбани край бреговете на величествената Хуанхъ: седем или осем деца, момичета и момчета, играят на ашици, надавайки възбудени викове; след няколко месеца три или четири от тях ще станат на свой ред родители; след не повече от десет години стотината мъже и жени, които едва ли са се надявали да надхвърлят тридесет години, ще станат вече почти хиляда... А и сто двадесет и пет хиляди години по-късно – повече от милиард и четиристотин милиона!

„Вътрешен Китай" на народността Хан. „Външен Китай" на „етническите малцинства"

Всъщност можем да разграничим два Китая в зависимост от това дали става дума за Китай на народността хан или за този на етническите малцинства.

Почти цялото население на Китай, наречен „вътрешен" (граничещ на изток с морската шир и простиращ се на запад до линията, започваща от Чънду в провинция Съчуан и стигаща до Ланджоу в провинция Гансу), където се практикува интензивно земеделие, е по произход хан. Морфологията[3] на хан се характеризира със слаба окосменост, с черни коси и жълтеникав, стигащ до жълтокафяв цвят на кожата, докато специфичната гънка на горните им клепачи придава на тъмнокафявите им очи тази видима дързост, която често погрешно се схваща като студенина.

И тъй, именно благодарение на демографския кипеж у народността хан, чиито представители твърде отрано успяват да колонизират южните области, Китай се превръща в най-гъсто населената страна на нашата планета.

---

[3] Морфология – наука за формата и устройството на живите същества.

Що се отнася до така наречения „Външен Китай“ – съвкупността от по-високи и слабо населени области, която се простира на запад от споменатата по-горе линия Чънду-Ланджоу и се отличава най-вече с екстензивното си животновъдство, – то той е населен с далеч по-малобройни племена от тюркски, тибетски и монголски произход. Китайските власти впрочем и днес говорят за тях като за „етнически малцинства“.

„Аз“ – смъртният враг на „ние“

Навсякъде, където на неголяма територия се събира многолюдно население, обществото и Държавата трябва бързо да се организират. Страхът от икономически и социален хаос неизменно терзае управниците на тази страна, принуждавайки ги още от най-древни времена да налагат една система, в която личността е призвана да се подчини на общността.

За хан „аз“ винаги е бил смъртен враг на „ние“.

Още от V хил.пр.Хр. в делтата на Хуанхъ и по бреговете на Яндзъ – местата, където възникват първите материални следи на китайската култура в тесния смисъл на това понятие – обществото полага неимоверни грижи да развива икономическа, социална и военна организация, способна да задоволява основните нужди на населението.

За да бъдат изхранвани все по-многобройните поданици на държавата, е необходимо да бъде възприета нова организация на селските общини, да бъде въведено интензивно земеделие, да бъдат охранявани зимниците и хамбарите, да бъдат защитени от набезите на „варварите грабители“ първите твърдини, впоследствие – градовете, в които предприемчивите хора се събират, за да обменят блага и да се отдадат на търговия. Наличието впрочем на парченца от ципрея – малката раковина, използвана от ранни времена като разменна монета, – а впоследствие на нейни имитации от печена глина, представляващи по-развита форма на паричен еквивалент, е засвидетелствано от края на неолита в зоните, където са се установили първите китайци.

Необходимо е също така да бъдат приложени методи и средства за военна защита и най-вече – да бъде организиран колективният живот на толкова много мъже и жени: една колосална задача, с която се нагърбва Държавата.

ПЪРВАТА ДЪРЖАВА, ИЛИ КАК ДА ВЪЗЦАРИМ РЕД

Следствие от щастливо стечение на обстоятелствата, но с тоталитарен характер, първата държава има за своя основна цел да избегне възникването и съществуването на хаос в обществото.

Китайците са също така първите хора, които измислят основополагащите понятия на държавността: закона (правила, задължителни за всички), администрацията (съвкупност от колективни институции, на които индивидът трябва да се подчинява), задължителна военна повинност (съгласно която всяко отроче от мъжки пол, родено в селско семейство, е задължено да стане войник) и удръжки в пари или в натура (данъци и наряди), призвани да осигурят финансирането на обществените, гражданските и военните институции. Твърде отрано китайските управници полагат големи усилия да убедят своя народ, че колективното начало трябва на всяка цена да господства над личностното. И тъй като обяснението и убеждението при подобни случаи често пъти не притежават нужната ефективност, те не се поколебават да използват всички възможни средства на принуда, за да постигнат своите цели.

Страхът от хаоса

„Да бъдат избягвани всякакви наченки на хаос!" – тази е открай време натрапчивата мисъл на китайските управници.

Стремежът към абсолютен ред, който би позволил на милиони мъже и жени да задоволяват своите нужди по един „организиран" начин, дори той да граничи с някакъв вид тоталитарен идеал, е сърцевината на политическата мисъл в Китай: както природата по необходимост следва реда на *дао* (вж. стр. 27), така и обществото е длъжно да следва закона на Държавата, ако иска да оцелее.

Ето защо Китай е страната на условните знаци и обредността, където се смята, че всичко трябва да бъде предвидено и предписано отнапред, където и най-незначителният жест на владетеля трябва да бъде премерен до милиметър, сякаш – архиважно колелце в „сюблимния часовник“ – именно от него зависи правилният „ход на времето“...

Легизмът – тоталитарната философия на закона

Понятието за „задължителния закон, на който всеки индивид е длъжен да се подчинява (при необходимост дори с насилие) с цел да бъдат избегнати всякакви наченки на хаос“, е залегнало здраво в основата на легизма – философско течение с тоталитарна същност, което китайските власти вземат на въоръжение, за да доведат до успешен край обединението на „Воюващите Царства“ (VI–III в.пр.Хр.), и което свършва с установяването през 221 г. пр.Хр. на Китайската империя.

Следователно именно от легизма възниква империята – една централизирана до крайност политическа система, въплътена в лицето на императора, „Сина на небето“; една стриктно йерархизирана пирамида, която просъществува в продължение на десетки векове, включително и тогава, когато не-китайци (монголците по време на династията Юан и манджурите при управлението на Цин) завземат върховната власт; една тоталитарна организация на институциите, чиито основи не биват засегнати кой знае колко дори при установяването на Китайската република на 1 януари 1912 г.: до такава степен идеята за империята се е вкоренила в манталитета на китайците! Нещо повече, самият Мао Дзъдун в редица отношения се проявява като последния император на Китай!

„Небесният мандат“ може да бъде отнет от Небето по всяко време

„Небесният мандат“, този върховен политически договор, сключен между китайския народ и императора Син на Небето, откъдето последният извлича своята легитимност, би могъл да

му бъде отнет по всяко време от мига, в който той вече не изглежда достоен за него. Следователно императорът на Китай, дори и най-деспотичният, е владетел, подложен на изключително стриктно наблюдение. Тъй като той е гарантът за „реда“, всякакъв „безпорядък“ се възприема като негово тежко прегрешение.

Белезите за недостатъчност на императорската пригодност биха могли да бъдат също така природни катастрофи (наводнения или земетресения), опустошителен глад или особено унизително военно поражение. Повечето революции и държавни преврати в Китай са предшествани от трагични събития, даващи повод на народа да смята, че върховният ръководител на неговата страна окончателно е загубил доверието на Небето...

Както често се случва в открито море, пълният покой може много бързо да се превърне в буря...

Историята на Китай е всичко друго, но не и една спокойна река; тя е непрестанно редуване на ред и хаос, на стабилност и революции, на централизация и раздробяване на политическата власт. Най-поразителното нещо все пак си остава способността на това общество да се възражда дори от най-безнадеждните ситуации благодарение на бликащата енергия, за която китайците винаги са давали безброй доказателства, включително по време на най-трагичните периоди от своята история, както и на жизнерадостния оптимизъм, който винаги им е бил присъщ. Страната многократно се е сривала в анархии, затъвала е в граждански войни, търпяла е игото на чуждестранни завоеватели. Древните хроники свидетелстват за природни катастрофи, които оставят след себе си стотици хиляди жертви: суши, следвани от неописуем глад; скъсвания на дигите край двете велики реки, предизвикващи страховити наводнения; опустошителни пожари в солните мини; земетресения, изравняващи със земята цели градове. Проявите на безпорядък, наблюдавани понякога в природата, не пощадяват Китай в неговата хилядолетна история, предизвиквайки политически катаклизми и династически промени.

Империята на Средата, „страната на центъра“...

Джунгуо – думата, с която китайците обозначават своята страна – означава „Страна на Средата (или на Центъра)“.

Успоредно с въвеждането на все по-изтънчени и рафинирани принципи на организация, в китайското общество се появява и постепенно се укоренява смътното чувство, че Китай е „Страната на Центъра“, сиреч центърът на света. В Китай центърът е схващан като петата посока на света наред с четирите основни координатни оси в него (вж. Петте първоелемента, стр. 58).

Тази даденост обяснява съществуващото открай време отношение на Китай спрямо своите съседи. За един китаец понятието „другаде“ е толкова далечно и неясно, че за него то е почти несъществуващо... и ако Китай винаги е карал хората от Запада да мечтаят за него, то това в никакъв случай не важи за самите китайци, които не можели да си представят, че някъде другаде съществуват светове, различни от техния. В течение на дълги векове малцина измежду тях имали възможността да излизат извън своята страна, така че се наложило да дочакат III хилядолетие и първите стъпки в развитието на масовия туризъм в Китай, за да започнат неговите граждани да проявяват интерес към това, което се случва извън техните граници.

Великата стена: една двупосочна защита...

Започналото в края на II хил.пр.Хр. строителство на Великата стена, чиито отделни съставки в крайна сметка биват свързани една с друга от Първия император Цин Шъхуанди, е прекрасна илюстрация на взаимоотношенията, които Китай – Страната на Центъра – поддържа с „външния свят“, сиреч със своята периферия. Тази величава стена, дълга повече от шест хиляди километра, със сигурност е спомогнала за сакрализирането на китайската територия като „център на света“, откъдето никой не излиза и където никой не влиза, ако не е в състояние да каже нужната парола. Но Великата стена е свидетелство и за липсата на империалистически попълзновения у тази огромна империя, която винаги е смятала, че няма необходимост да завоюва други територии, тъй като нейната ѝ е напълно достатъчна... Защото въпреки че основното предназначение на тази стена е да не позволява на „варварите“ да вкусват от сладостите на Китай, тя все пак би трябвало да бъде разглеждана и като знак, че страната няма интерес да изтощава своята енергия в походи за завоюване на периферните територии. И ако китайците в някои периоди – най-вече по време на династия Тан – завладяват редица централноазиатски царства, то подобен жест се дължи не толкова на желанието им да разпрострат своята власт, колкото да се защитят по-добре от нашествията, идващи откъм степта или пустините.

Вътре и вън

Макар да символизира – така да се каже – двупосочната „непропускливост“ на Страната на Центъра, Великата стена никога не е възпрепятствала икономическия, демографския, културния и религиозния обмен между Китай и останалия свят. Но бихме могли да кажем също така, че този обмен е бил осъществяван „по капилярен път“, на микроскопични, почти незабележими дози, осъществявани с помощта на наистина фантастичния търговски инстинкт, който китайският народ проявява от хилядолетия насам и който го подтиква по най-естествен начин към обмен с другия.

В действителност Китай винаги е съумявал да даде достатъчно доказателства за могъщата си способност да асимилира чуждестранни култури, и то до такава степен, че когато манджурите – векове наред наследствени врагове на хан – завладяват през 1644 г. страната и основават династия Цин, те възприемат китайския като официален език и постепенно, но неотклонно „покитайчват“ своята собствена култура и собствените си институции!

КИТАЙСКОТО ВРЕМЕ

Мисловният свят на китаеца е твърде различен от този на европееца или американеца.

Ако квинтесенцията на китайската цивилизация е успяла да се съхрани непокътната през вековете, устоявайки с лекота на упражняваните върху нея външни въздействия, то е, защото почива върху изключително дълбоко вкоренени понятия, засягащи схващанията за Човека и Вселената, които са твърде различни от нашите. И на първо място сред тях би трябвало да поставим отношението към времето.

При нас пясъчният часовник се изпразва; в Китай колелото се върти

За западния човек времето е линеарно; изгубеното време никога не се възвръща, в нашите очи животът е нещо като обратно броене, което спира веднъж завинаги в деня на нашата смърт. Съвършен символ на това схващане е пясъчният часовник, който с течение на времето постепенно се изпразва.

За китаеца времето е циклично: то не отминава, а преминава отново и отново така, както дните се редуват с нощите, както сезоните се завръщат и си отиват един подир друг, както дъждът идва, за да смени слънцето. С други думи в Китай времето не се губи, защото подобно на спица във въртящо се колело „всеки миг“ се отдалечава и неминуемо отново се появява. Началните и крайните състояния на този „миг“ са призвани да се редуват непрекъснато, понеже те не са нищо друго освен началото или краят на даден цикъл, който се подновява, без да търпи разрив или прекъсване в своя ход. Този възглед за цикличността на нещата е намерил най-добрата си теоретична обосновка в будизма, който го е приложил и спрямо живите същества, призвани според неговата догма да се възраждат след своята смърт.

Липса на универсална хронология

Китайците никога не са изпитвали потребността да установят някакъв вид универсална хронология, предназначена да отчете времето от началата на света. След смъртта на императора те поставят погребалната му плочка в Храма на Предците и същевременно снемат тази на предшественика му пет поколения назад, сякаш е безсмислено да пазят спомените за събития, които са протекли в една обиколка на времето, превишаваща мащаба на човешкия живот. Това циклично възприятие на времето води неизбежно и до циклично разбиране за нещата. Животът е също такова преминаване от един елемент към друг, каквото е смяната на един цвят с друг, редуването на един сезон с друг, на едно физическо състояние с друго, при това всичко се извършва по начин, непознаващ прекъсването и непоследователността.

Астрологическият календар – спътник в ежедневието на китайците

Първият официален акт, издаван от Сина на небето в началото на всяка година, се състои в това да обяви текущия астрологически календар, който неговите поданици предстои да използват. По този начин той се превръща в „господар на Времето“.

Десетте момента в деня на един китаец според традиционния календар

1. Утрото; 2. преди слънцето да е достигнало своя зенит; 3. пладне; 4. мигът, в който слънцето започва да клони на запад; 5. моментът между залез слънце и тъмнината; 6. моментът, когато човек си ляга; 7. полунощ; 8. първата песен на петела; 9. зазоряването; 10. изгревът на слънцето.

В Античността денят бил разделен на дванадесет равни части, които носели името на някакво животно, съответстващо на „земните разклонения“.

Този документ, наричан още *Дневна книга* (*Жъшу*) и притежаващ сакрална стойност, установява взаимна обвързаност на сезоните, месеците, дните и часовете с Петте първоелемента (вж. стр. 58): той представлява истинско – при това строго организирано и систематизирано – ръководство за всекидневния живот, който поданиците на императора трябва да водят. В един алманах от IV в.пр.Хр., открит в Хънан, се казва дословно: „Ако си ушиете дреха на четиринадесетия ден от месеца, тя ще се харесва на околните...“. И още: „Ако си покривате ръцете на двадесет и шестия ден от деветия месец, излагате се на опасност да умрете...“..

След тези уточнения е по-лесно да разберем до каква степен древните китайци се стремят да спазват, и то буквално, наставленията на астролозите и прорицателите.

И днес все още немалко китайски семейства притежават алманаси, позволяващи им ежедневно да определят благоприятните дейности, на които е редно да се отдават, и неблагоприятните, които би било добре да избягват.

Тринадесетият месец

Отначало календарът, който е съобразен с кръговрата на сезоните и на земеделските работи, разделя годината на четири части, ограничени от най-краткия (жъдуанджъ) и най-дългия (жъюн) ден, а впоследствие – на двадесет и четири подразделения съответно по четиринадесет, петнадесет и шестнадесет дни. Тъй като освен всичко друго става дума за лунно-слънчев календар (който е съобразен едновременно и с дванадесетте месеца, и с лунните фази), то за да бъде компенсирано разминаването между продължителността на лунния месец от двадесет и осем дни и тази на слънчевия месец, китайците добавят периодично (седем пъти на всеки цикъл от седемнадесет години) към дванадесетте лунни месеца един тринадесети, „вмъкнат“ месец, както ние прибавяме по един двадесет и девети ден през месец февруари на всяка високосна година. Ето защо датата на китайската Нова година никога не съвпада с тази на предходната или на следващата година. Всяка година е разделена на дванадесет лунно-слънчеви месеца, които имат било двадесет и девет дни (къси месеци), било тридесет (дълги месеци); на свой ред всеки месец е разделен на три декади, а всеки ден – на дванадесет равни части (шъчън).

Със своите четири сезона, дванадесет лунни месеца и двадесет и четири периода китайският традиционен календар чувствително се различава от календара на западните народи.

В Китай цикълът от шестдесет години е еквивалентът на западното понятие „век"

Тъй като забелязват, че планетата Юпитер преминава през знаците на Зодиака за дванадесет години, докато Слънцето прави същото нещо за една година, китайците определят и възприемат цикъл от шестдесет години, основаващ се върху съчетанието на две серии знаци: „Дванадесетте земни разклонения" (Диджъ) и десетте „Небесни ствола" (Тиенган). Така пълният цикъл от шестдесет години в Китай отговаря на това, което за нас представлява един век.

Системата с шестдесет подразделения позволява също така всеки ден от годината да бъде – така да се каже – номериран посредством съчетание от небесни стволове (които преди възприемането на седемдневната седмица служат за обозначаване на дните) и от земни разклонения (с които биват отбелязвани дванадесетте месеца в годината, но също така посоките на розата на ветровете, както и деленията на деня).

Този 60-степенен начин на пресмятане е възприет през 2697 г.пр.Хр. Следователно периодът, в който се намираме днес (започващ от 1984 и свършващ с 2044 г.), е седемдесет и деветият подобен шестдесетгодишен цикъл.

Дванадесетте животни от календара обозначават текущата година

На всяко „земно разклонение" отговаря емблематично животно, символизиращо текущата година.

Това са (по възходящ ред) плъхът, волът, тигърът, заекът, драконът, змията, конят, овенът, маймуната, петелът, кучето и свинята. Всички китайци им отдават огромно значение, тъй като е прието да се смята, че всяко животно притежава способността да влияе за добро или за зло върху живота на хората, както и до голяма степен да определя характера на индивидите, родени под техния знак. Като илюстрация на гореказаното можем да посочим факта, че когато Годината на Маймуната наближи към своя край, в Китай винаги се наблюдава взрив от сватби: това е така, защото Петелът е животно, което не благоприятства особено много брачните съюзи между мъжете и жените!

Трите големи китайски празника са свързани с времето

В Китай има три празника, които са неотменни и ненарушими.

Свързани отново с традиционния календар (наричан също „земеделски календар“!), те са – според реда им в хода на годината – следните: 1. **Празникът на пролетта** (китайската Нова година, или Гуониен), който се чества през първия ден на първия лунен месец; 2. **Празникът на двойната петица** (дуану дзие), наричан също и **Празник на корабите дракони**, който се провежда – както сочи самото му име – на петия ден от петия лунен месец; 3. **Празникът на преполовената есен** (джунцю дзие), наричан също така **Празник на луната**, който се чества на петнадесетия ден от осмия лунен месец.

ДАО И ЦИ

Даоизмът (дао на китайски означава „път“) е принципът на реда, който управлява света, човека и вселената. Това изключително оригинално схващане, което е едновременно много абстрактно и много практично, представлява сърцевината на китайския начин на мислене от най-дълбоката древност до

днес. Той произтича от цикличното възприятие на времето, приложено този път към вселената. Ако „колелото на времето“ се върти толкова равномерно и неизменно, то това е, защото се подчинява на определен „универсален ред“, който е управляван от дао. Да следваш дао ще рече да следваш пътя на вселенската хармония, при която всеки елемент е на своето място в строго определена схема, прекрасно онагледена от *ин* и *ян* (вж. стр. 58).

Понятието *дао* е залегнало в основата на даоистката философия и религия.

Китайският час е двойно по-дълъг

Още от епохата на династия Хан (206 г.пр.Хр. – 220 г. сл.Хр.) китайците били в състояние да произвеждат механични часовници с вериги, които им позволявали да разделят денонощието на дванадесет съвършено еднакви отрязъци (което идва да ни каже, че китайският час е двойно по-дълъг от нашия).

Всеки час на деня се намира под знака на емблематични животни, изброявани винаги в един и същи ред и идентични с тези, с които се обозначава годината. Така денят започва с часа на Плъха (23 ч. – 1 ч.) и приключва с този на Свинята (21–23 ч.).

Във великата библиотека на Вселената всяка книга трябва да бъде подредена на точното ѝ място

Стриктното спазване на дао – този „велик ред“, комуто е подчинена цялата природа – е непременно условие за постигане на хармонията, която пък е ключът към щастието на хората, докато най-върлият им противник е хаосът. За китаеца светът е нещо като огромна библиотека, в която всяка книга трябва да бъде подредена на точното място върху отредената ѝ лавица, а начинът ѝ на употреба е описан в Алманаха, който всеки отваря за справка в случай на необходимост.

И днес, както и вчера, благополучието на индивида от гледна точка на китаеца преминава през постоянната проверка дали неговото тяло и неговите деяния са в съгласие и съответствие с небето (гадание, астрология) и със земята (фъншуй, геомантия); дали Петте първоелемента (дърво, земя, желязо, вода и огън, вж. стр. 58), които са съставни части на всичко в света, са правилно съчетани с техните съответствия, независимо дали става дума за цветове, миризми, вкусове, посоки, или пък за ветрове.

Да бъдеш в хармония с това, които те заобикаля, да поглъщаш точното количество храна, да се разполагаш в пространството, без да накърняваш каквото и да било около себе си, и до днес представляват за голям брой китайци занимания от първостепенна важност.

Дао се нуждае от ци, или „полъх“, сиреч от жизнена енергия

За китайците именно *ци*, или изначалният жизнен полъх, предопределя динамизма на Вселената. Именно той задвижва първичния механизъм на „великия вселенски часовник“. *ци* е създателят на всичко съществуващо. От известна гледна точка понятието *ци* е доста близко до това на квантовата механика, дефинирана от Макс Планк и основаваща се върху схващането за елементарната единица енергия (quantum), която позволява да дадем обяснение на всички физически явления. Както без енергия нищо не е истински възможно, така и без *ци* не би съществувала нито Вселената, нито Творението.

Следователно понятието *ци* е също толкова важно, колкото и понятието Дао.

Материята, независимо дали е жива или нежива, дали е твърда или течна, произлиза от „втвърдяването“ на изначалния полъх и на жизнената енергия, без които тя не би могла да възникне. Именно енергетическият статус (*ци*) на всяко нещо предопределя неговото място във Вселената и собствения му цикъл на живот и смърт, сиреч на преминаване от *ин* към *ян*, защото в мига, в който един от тези принципи достигне до своя апогей, той тутакси се превръща в своята противоположност. Тези превращения са необратими.

Да откриеш своето *ци*, да го възродиш, за да го използваш за добри цели – това е основно, жизненоважно занимание за всеки индивид; поради тази причина телесните упражнения сред природата – мястото, където се срещат всички разновидности на животворния полъх – си остава най-добрият начин да започнеш деня. Ето защо, ако човек се разхожда рано сутрин из парковете и булевардите на големите китайски градове, той вижда как огромен брой мъже и жени на всякаква възраст се отдават на бойни изкуства, на дихателни упражнения или просто на седене и съзерцаване на дърветата, в чиито корони са окачени клетки с домашни птички, за да ги подтикнат да пеят.

Да не се намесваш, да не насилваш енергията и полъха на природата – това също е правило, възприето от даоистите. Те стигат до него, спазвайки принципа на „неучастието" и на „ненамесата" (ууей на китайски), който някои западни коментатори, изпаднали в твърде голяма заблуда, са съумели да объркат с отпуснатостта и покорството!

Но нима способността на сдържаш своите щения и действие не е – точно обратното – прекрасно доказателство за сила и издръжливост?

ЧОВЕШКОТО ТЯЛО НАПОДОБЯВА ПРИРОДНА КАРТИНА

Това непрекъснато търсене на сливането и хармонията (бихме могли да говорим дори за хомотетия[4]) с природата – което при все това, уви, не означава, че Китай е страната в съвременния свят, обръщаща най-голямо внимание на екологията – се обяснява с даоисткото схващане за човешкото тяло. Тялото на човека е универсален микрокосмос, съпоставим по много параметри с характеристиките на дадена „страна“: с нейното небе, кръгло като човешката глава; с нейната земя, подобна на човешкия торс, която поддържа небето; с четирите сезона, олицетворявани от четирите му крайници; с ветровете, родеещи се с дъха му; с дъжда, отъждествяван с кръвта му, и така нататък, и така нататък.

---

[4] Хомотетия (мат.) – преобразуване на пространството, което свива или увеличава разстоянието спрямо определена фиксирана точка А. Числото С, с което разстоянията се увеличават, се нарича „фактор на разширението" или „стойност на подобието". Подобно преобразуване се нарича още „разширение". Когато С е с отрицателни стойности, имаме свиване на пространството спрямо точка А. Хомотетията се нарича още „преобразуване на подобието", защото новополучените фигури имат същата форма, но различен обем или повърхност спрямо първоначалната.

Канонът на пътя и добродетелта от Стария мъдрец Лаодзъ: прилагането в действие на дао е прилагане в действие на Добродетелта

Приписван от традицията на даоисткия философ Лаодзъ („Стария мъдрец“), сведения за чийто живот черпим единствено от предания и легенди, *Канонът на пътя и добродетелта, или Даодъдзин,* е великата книга на даоизма. Нейният автор бил продиктувал петте хиляди йероглифа непосредствено преди смъртта си, когато пристигнал, качен върху гърба на един бивол, на границата, която разделя света на живите от този на мъртвите. Оттогава насетне той е почитан като бог.

Основната идея на неговата книга, съставена от афоризми, които могат да бъдат възприемани както в буквален, така и в преносен смисъл, е *дао* – принципът на реда, който управлява всички неща и всички същества, а в още по-абстрактен смисъл – принципът на всеобхватното съвършенство и абсолютната хармония. Вписвайки се по най-добрия възможен начин в този принцип на световния и вселенски ред, човек е в състояние да го постигне в пълнота, като за целта непременно трябва да се придържа към правилото за „неучастие“, за „отказ от действие“ (ууей), и дори би могъл да разчита на безсмъртие при условие, че възприеме необходимия хранителен режим и съответната телесна дисциплина.

Въпреки до известна степен езотеричния си характер *Даодъдзин* си остава единствен и ненадминат опит за литературно и поетическо отражение на дао.

Човешкото тяло общува с външната среда посредством многобройни отвори. Ако има съвместимост и съгласие между вътрешния и външния свят, съществото е в мир, защото е в съвършена хармония с природата, която го заобикаля, следователно и със себе си. В противен случай човек страда и угасва. За да се излекува, той има нужда от природата, от хармонията с нея, но също така и от нейните растения, от биологическите, животинските или минералните ѝ вещества.

Най-древната медицина на света

Тази кардинална връзка между човешкото тяло и природата, която обуславя неговото добро телесно и душевно здраве, е в основата на китайската медицина – една от най-почитаните и усъвършенстваните в света.

Мъчнотиите при поставянето на диагнози при жените

Тъй като древните порядки забранявали на жените да разкриват тялото си пред някой друг освен пред своя съпруг или любовник, китайските лекари измислили миметичната диагностика. Лечителят слагал пред своята пациентка статуйка от дърво или слонова кост, представяща анатомичните подробности на женското тяло, върху която болната трябвало да покаже точното място, където изпитвала болки. После дълго я разпитвал, за да уточни до най-големи подробности симптомите на болестта и най-вече кое от шестте *ян*-недра или шестте вътрешности лиуфу (стомах, тънки черва, дебело черво, уретра, жлъчен мехур и пикочен мехур), или пък от петте *ин*-недра или петте органи удзан (сърце, черен дроб, бели дробове, далак и бъбреци) са засегнати. Щом веднъж диагнозата бивала поставена, лекарят назначавал на своята пациентка лечение чрез акупунктура или чрез изгарянето на изсушени и оформени като пура листенца от див пелин в непосредствена близост или направо върху кожата – предимно в областта на раменете, врата, главата, краката и ръцете.

Първият трактат по медицина и фармакология е съставен около 2000 г.пр.Хр. от митичния император Шъннун, наречен още Орача, и съдържа не по-малко от триста шестдесет и пет лекарства. Малко по-късно наследникът му Хуанди, митичният Жълт император, от който след време ще черпи вдъхновение Първият китайски император Цин Шъхуанди (вж. стр. 121), съчинява трактата *Канон на Жълтия император за вътрешното*, който си остава и до ден-днешен фундаменталният труд по традиционна китайска медицина. Що се отнася до най-прочутия лекар в древността Биенцуй, той живее през V в.пр.Хр.; способен да поставя диагнози чрез опипване на пулса – по-късно един труд на лекаря Уан Шухъ (III в.сл.Хр.) стига дотам, че различава двадесет и четири вида пулс, – а също така и чрез слушане на диханието, той е авторът на друг знаменит наръчник по медицина, известен като *Класика на трудностите*, в който успява да класифицира огромен брой растения с доказани терапевтически свойства.

Китайската фармакопея е една от най-сложните и най-ефикасните от всички, които са били съставяни някога. Ако ли пък става дума за по-механичните методи на китайската медицина (акупунктура, изследване на пулса, масажи, разнообразни дихателни упражнения), те малко по малко са възприети от западната медицина и се превръщат в необоримо свидетелство за дълбоката и вярна интуиция на първите китайски лечители, живели и работили през една епоха, когато западната наука в тази област все още е в пелени.

Първият трактат по акупунктура, *Класика на акупунктурата*, написан от Хуанфу Ми (215–283), си остава и днес основният наръчник по тази лечителска практика както в Китай, така и в Япония.

Книгата на тъмното момиче и *Книгата на светлото момиче* – наръчници по сексуално възпитание на Жълтия император

Богатият ерудит Йе Дъхуей (1864–1927) започнал да събира фрагменти от оцелелите древни еротически текстове и стигнал до заключението, че всички те произхождат от два еротически наръчника – *Книгата на тъмното момиче* и *Книгата на светлото момиче,* чиито автори се били нагърбили със задачата да обучат Жълтия император на добрите техники в любовната област. Тези трудове изобилстват с физиологически описания (Как се разбира, че жената изпитва желание? Кои са петте вида желание?) относно механизмите на сексуалността при жената и мъжа. Така в нея са представени „Деветте метода“ за доброто съвкупление, основните пози, кръстени „Обърнатият дракон“, „Приближаването на тигъра“, „Борещите се маймуни“... без да се пропускат такива, като „Лазещият скакалец“, „Изкачващата се костенурка“, „Летящият феникс“, „Заекът, смучещ козината“, Рибената люспа“ и най-сетне „Жеравите, сплитащи своите шии“.

Свещените планини

Любовта към растенията и дърветата, съзерцаването на природните картини, приобщаването към високите планини чрез мъчителни изкачвания, които за участниците в тях представляват по-скоро обредни посветителни пътешествия, са също практики, преминали непокътнати през много и много столетия. Доказателствата за това могат да се видят навсякъде в съвременен Китай – в градските паркове, в увеселителните градини, но най-вече в свещените планини, както биват наричани масивите Хъншан и Суншан *(Хънан),* Тайшан *(Шандун),* Ъмейшан *(Съчуан)* и Хуаншан *(Анхуей),* които продължават да привличат всяка година милиони посетители, копнеещи да достигнат върха и, изкачили веднъж хилядите стъпала, положили често пъти неимоверни усилия, да произнесат своето пожелание в очакване то да им донесе благополучие, здраве и дълголетие.

Някои други императори, обсебени от „облаците и дъжда“

Сун Ю, великият поет от епохата хан, бил първият, който използвал израза „облаци и дъжд“, за да обозначи сексуалната връзка между мъжа и жената. Многобройни исторически текстове (не само еротичната литература) говорят за разюздани сексуални практики от страна на някои китайски императори.

В своите *Исторически записки* големият историк Съма Циен говори за император Джоу (1154–1122 г.пр.Хр.), който организирал в своя дворец истинска оргия, като накарал да потопят голи мъже и жени в огромна локва, пълна с вино[5]; по-късно император Янди (605–617) от династията *Суей*, известен със страстта си да се люби с много жени, поръчал да му изработят каляска с неправилни колела, в която развеждал своите любовници: друсането при придвижването трябвало да умножава сексуалните му усещания; император Минхуан (712–755) от династия Тан се влюбил в изключително красивата танцьорка Ян Юхуан, която обявил за наложница от първи ранг, а впоследствие оставил в ръцете ѝ цялата власт. Легендата гласи, че това предизвикало бунта на генерал Ан Лушан (вж. стр. 207), който разтърсил из основи императорския режим.

Сексуални практики и жизнена енергия

Подхранването на жизненото естество и продължаването на живота до безкрай винаги са били най-високите цели, които последователите на даоизма са поставяли пред себе си, а някои наръчници, като *Книгата на светлото момиче*, стигат дори до-

---

[5] Едва ли е било с вино, защото се предполага, че лозата е била култивирана именно по това време (XII–XI в.пр.Хр.), но в земите на Южното Черноморие (около дн. турски град Трабзон) и едва ли е могло да бъде пренесено и използвано веднага в Китай.

там, че препоръчват на мъжете да се любят с много жени, за да приемат тяхното *ин* посредством отделящите се при акта секрети, но същевременно да се предпазват от еякулация, за да позволят на цялата жизнена енергия да остане във вътрешността на мъжкото тяло и да се качи по гръбначния стълб чак до главния мозък! Що се отнася до алхимика Гъ Хун (281–343), автор на знаменития езотеричен трактат *Мъдрецът, обемащ простотата* (*Баопудзъ*), той проповядвал поглъщането на хапчета, съдържащи течно злато и цинобър (живачен оксид).

Живот в хармония с природата

За да се чувства добре в своята кожа, човек трябва да живее в хармония с природата: да я уважава, да умее да я съзерцава и да я чува, да прекарва сред нея необходимото време. Ако можем да си послужим с музикална терминология, диапазонът на човека и този на природата би трябвало да са съвършено „настроени“, както и да са в унисон един с друг.

Парковото изкуство, което китайците обозначават с красивия израз „планини и води“ (шаншуей), също онагледява представата им за взаимоотношенията между човека и природата – представа, оказала огромно въздействие върху манталитета на този народ от самите начала на неговата цивилизация.

Строителството на увеселителни градини (юан), или иначе казано – на изкуствени пейзажи, – е засвидетелствано още от най-дълбока древност. Така първият исторически император Цин Шъхуанди устройва в покрайнините на своята столица Чан Ан (дн. Сиан) огромен парк, чиято обиколка е не по-малко от сто и петдесет километра и във вътрешността на който е издълбано леглото на изкуствено езеро с площ от цели триста хектара.

С течение на времето богатите китайци, вече в ролята си на частни лица, също се увличат по парковото изкуство, стараейки се да пресъздадат – независимо от пространството, с което разполагат – образа на света в умален вид с неговите планини (чрез разядени или изкуствено надупчени канари), с неговите реки и равнини. В редица текстове се посочват имената на архитекти, специализирали се в проектирането на тези градини-миниатюри, които те определят като „произведения на духа“. В епохата на династията Сун град Суджоу се слави с многобройните си паркове, чието изпълнение се отличава с великолепното си качество.

За китайците фъншуй е за природата онова, което е акупунктурата за човешкото тяло

Фъншуй (букв. „вятърът и водата“), или другояче казано – геомантията – е изкуство, практикувано от най-дълбока древност. Владетелите прибягвали до услугите на геомантите, когато предстояло да строят сгради или да основават нови градове. По времето на династия Хан се появили първите образци на шъпан, гадателските таблички (съставени от две части – едната, квадратна, изобразявала Земята, а другата, кръгла – небето), които били предшественици на магнитния компас с три пръстена (луопан), превърнал се впоследствие в основен уред на геомантите.

В епохата на династията Сун, когато изкуството фъншуй придобило ръководно значение, се състоял и сблъсъкът между две школи: тази на компаса (или Школата на посоките и разположенията) и тази на формите (или Школата на очертанията). Първата се провъзгласила за „научна“, а последователите ѝ издигнали в култ геомантския компас; втората, разчитаща далеч повече на интуицията, проповядвала наблюдението на земните извивки и форми с цел да бъдат установени местата, откъдето преминават „вените на дракона“, служещи да провеждат всички подземни потоци и течения; тяхната цялост и съхранност не бивало да бъде нарушавана под никакъв претекст.

Накратко казано, тъй като става дума за анализ на енергийните потоци, които преминават под повърхността на земята, не би било пресилено да се каже, че от гледна точка на китайците фъншуй е за природата онова, което е акупунктурата за човешкото тяло.

В КИТАЙ ВСЯКО ЗНАЧИМО НЕЩО ТРЯБВА ДА БЪДЕ ЗАПИСАНО

В Китай всяко писание притежава символическа стойност без аналог другаде по света. Писмените текстове тук са предмет на изключителна почит и уважение.

Китайската писменост не е азбучна. Тя е съставена от знаци (идеограми), които биват съчетавани помежду си, за да оформят изречения. Отначало представлява визуален език, който може да бъде разбран само при четене. Достъпна била само за висшата прослойка, тъй като само сред нея се намират умеещите да пишат, следователно и да четат. Оттук произтича и почти сакралната значимост на всичко „писано“, на всяка писмена словесност.

Ето защо би могло да се говори за „писмен или графичен“ китайски език.

Писмеността от този тип е могъщо обединително средство в страна, където диалектите, сиреч различните езици, винаги са били в огромно изобилие. Изключителната простота на граматиката компенсира мъчителното чиракуване при усвояването на знаците – чиракуване тежко, но необходимо за всеки, който иска да проникне в тайните на един необикновен език, труднодостъпен за изкуството на красноречието.

И тъй, книгите са свещени и неприкосновени предмети; именно с аршина на това заключение би трябвало да се оцени степента на мегаломанска лудост, проявена от Първия император, когато малко преди смъртта си през 213 г.пр.Хр. издава прословутото постановление за великото изгаряне на книгите, проведено под ужасяващия, светотатствен в Китай лозунг: „Да превърнем миналото в tabula rasa!“, който две хиляди години по-късно бе възпроизведен лично от Мао Дзъдун по време на „Великата пролетарска културна революция“.

Що се отнася до прочутите дадзъбао, тези лозунги, изписвани върху стените на Забранения град в Пекин от предвождащите това движение хунвейбини, са прекрасно свидетелство за ненакърнимия характер на писмеността дори в един контекст, когато всеки бе принуждаван на разрушава символите на миналото...

Език с пророчески начала

Първият писмен език е с ярко изразена пророческа същност. Той е използван от гадателите, за да отбелязват пукнатините, образували се по костите и черупките, които биват нагрявани върху пламък. Тези пукнатини (дзягу уън) са смятани за подлежащи на разшифроване писмени знаци, в които се съдържат предсказания за бъдещето. Именно от този гадателски език, чието предназначение е да оставя материална следа от съответните тълкования и коментари при разчитането на дзягу уън, възниква същинският писмен китайски език. Първите знаци са рисунки, изобразяващи означавания предмет: малка фигурка – за човека; малка фигурка, чиято глава изчезва между две пръчки – за небето; влечуго с голяма глава – за дракона, и т.н., и т.н.

Тези рисунки са изключително точни, а с течение на времето са кодифицирани и стандартизирани в устойчиви форми според изискванията на гадателското изкуство.

Пророческите, следователно свещените начала на древната китайската писменост (прието е да се мисли, че писмеността е дадена на китайския народ от митичния Жълт император!) обясняват особеностите на синтаксиса в класическия китайски език: голямата икономия на синтактически връзки в него е уравновесена от семантическата мощ на неговите знаци – идеограмите.

Думите са поставени една до друга и редът, в който са използвани, оформя и граматиката на така образуваното изречение.

Обредната писменост

От гадателска писмеността постепенно става обредна: изключителните бронзови вази с култово предназначение, които китайските занаятчии започват да отливат няколко хиляди години преди Христовата ера благодарение на изобретените от тях техники, усвоени от Запада едва към края на Средновековието, служат като един вид тетрадки на писарите. Върху тези вази са гравирани било имената на предците, на които самите съдове са посветени, било владетелските актове, с които майсторите-медникари получават разрешение за производството им, било различни постулати с юридически или религиозен характер.

Малко по малко, с течение на времето, произнасянето на идеограмите започва да отразява единствено тяхната визуална форма – нещо, което позволява употребата им като символи с далеч по-голям обхват, означаващи други неща освен дадения предмет.

Първата книга

Някъде през VIII в.пр.Хр., сиреч по времето на династията Джоу, графичният език достига до етапа на своята зрялост, въвеждайки в употреба усъвършенстван начин на изписване (да джуан), който е много лесен за разчитане. Знаците вече са групирани едни с други в безброй съчетания, а текстовете оттук насетне се изписват върху рогозки от навързани една за друга бамбукови летвички: класическият китайски език и китайската книга вече са налице.

Двата езика: писменият език и говоримият език

От казаното дотук следва, че в Китай съществуват два отделни и, така да се каже, независими един от друг езика: писменият, или графичният език (уънян), който изисква изключително дълъг срок на обучение и чиракуване, е официално отменен от републиканските власти във вихъра на Реформисткото движение от 4 май 1919 г. (вж. стр. 375) в полза на единния „национален“ или „общ“ език (гуою, или путунхуа). Следователно първият е достъпен само за елита, докато другият, говоримият език (байхуа) е практикуван от всички онези, които не знаят да пишат, сиреч от огромното мнозинство на населението. Заключението от гореказаното е, че в продължение на десетки векове писмеността и езикът са разделени.

Тази характеристика обяснява трудността при усвояването на китайския език, който изисква човек да притежава и добре развита визуална, и отлична слухова памет. Подобна дихотомия е основното препятствие за опознаването на китайската цивилизация и нейните мислители.

Мандарин, основният език на Китай

Мандарин (езикът, на който се пише и говори в Пекин или, другояче казано, китайският език в тесния смисъл на думата) е за тази страна явление със същите характеристики, каквото е английският за цялата планета. Онзи, който би искал да се обърне към всички етноси, населяващи страната, би трябвало освен „мандарин“ да е усвоил наречия, чиито корени са отдалечени едни от други до такава степен, че всъщност представляват съвършено различни езици: говоримите монголски, уйгурски, туркменски, тибетски, мон-кхмерски, мяо или яо например имат помежду си толкова общи неща, колкото, да речем, имат немският и италианският.

Една от насоките на експанзията от времето на династия Хан се състои в това да се осъществява износ на писмен език, като същевременно се допускат отстъпки спрямо устното произношение при четене. Вследствие на това, ако вземем например наречията, които се говорят в Шанхай или в Кантон, ще видим, че тяхното писмо е идентично с мандарин, но произношението им е съвършено различно.

Обсебеността по езиковото единство на Китай

Постигането на езиково единство твърде отрано се превръща в първостепенна грижа на китайските власти и се развива успоредно с политическата организация на страната. Първият император Цин Шъхуанди прави първия официален опит да получи контрол и да осъществи неговата кодификация. Преди него Конфуций (551–479 г.пр.Хр.) проповядва „поправянето на имената“, което означава учени лица да извършат преглед на всяка идеограма и да установят дали тя отговаря на своя предмет и на истинското си значение, тъй като „правилната мисъл“ – ако си послужим със собствените му думи – предполага употребата на „правилен език“.

КАК КИТАЙЦИТЕ СА ИЗОБРЕТИЛИ ПИСМЕНОСТТА

Малкият измислен разказ, който следва, има за цел да покаже на читателя в какво китайският език – най-вече поради своята система на писане – се различава, и то радикално, от западните езици.

1715 г.пр.Хр., край брега на Хуанхъ

Пред палатката от овчи кожи, в която бе поставен императорският трон, наподобяваща дълго копринено знаме, изложено на поривите и капризите на вятъра, величествената Жълта река влачеше своите бурни лимонени води. Това бе мястото, от което владетелят издаваше своите заповеди и раздаваше правосъдие, а навсякъде околовръст се зеленееха обработените ниви с просо, засято само няколко седмици порано, които със сигурност щяха да родят добра реколта.

– Иншао, ти си добър гадател. Ти предвиди, че ще вали в земите по горното течение на тази Река. Доволни обаче ще бъдат нашите стопани. Техните семена не ще бъдат хвърлени напразно – промърмори императорът на хан с усмивка на уста.

– И въпреки това имаше от какво да се тревожим, Ваше Величество. Вчера на това място водата стигаше едва до колените – въздъхна главният домоуправител на императора.

– Ваше Величество, единственото, което направих, е да се вгледам в изписаното върху тази черупка от костенурка – отговори скромно Иншао, скланяйки смирено глава.

Иншао Гадателят подаде на царя черупката от костенурка, която той три дни преди това бе поставил върху пламъците на огъня. Тя бе почерняла, напукана и осеяна с дребни следи, сякаш насекоми бяха оставили отпечатъци от своите крачета.

– Знаех, че разчиташ знаците на небето и в извивките на земята, но едва сега разбирам, че си можел да гадаеш и по костенурча коруба – възкликна с подигравателен глас императорът.

– Навсякъде видях водата, Ваше Величество, и то не веднъж или дваж. Уверявам Ви, че беше така!

– Как е възможно да виждаш водата върху черупка от костенурка, обгорена върху пламъците на огъня? Знаеш ли какво ще ти се стовари върху главата, ако мамиш царя на хан? – изкрещя императорът, готов всеки момент да избухне в пристъп на гняв.

– Кълна Ви се, Ваше Величество, че има вода върху черупката на костенурката! Фун Рисувачът би могъл да го потвърди... – изстена Иншао Гадателят.

– Веднага да ми се доведе тук Фун Рисувачът! Тежко ти и горко, ако ме лъжеш! – прогърмя гласът на императора, доволен, че може да постави гадателя намясто, след което отпи глътка от любимата си напитка от сорго, която неговият домоуправител бе налял в бронзовата му чаша, изваяна във формата на драконова глава.

Никак не бе добре разни гадатели и магьосници да си вирят носа и да се смятат за много важни. Народът като че ли прекалено много се бе прехласнал по тях в ущърб на васалните му принцове, които обаче осигуряваха защитата на страната от степните нашественици. Само това оставаше, да започнат да изместват официалните ръководни власти!

Появи се Фун Рисувачът. Той никога не се разделяше със своята подострена пръчица, с която рисуваше било върху пясъка, било върху бамбукови пръчици всевъзможни фигурки и изображения: от бронзовите обредни вази до Петте първоелемента (вода, дърво, огън, метал и земя), без да пропуска Небето и Петте посоки (север, юг, изток, запад и център).

– Императорът иска да знае дали има вода върху костенурчата коруба на Иншао Гадателя – тържествено произнесе домоуправителят, обръщайки се към художника.

– Ваше Величество, това е вън от всякакво съмнение, аз виждам на много места думата шуей! – потвърди Рисувачът, посочвайки най-малко три образувания от пукнатини, които страшно много приличаха на рисунката, изобразяваща водата и произнасяна като шуей.

– От този ден насетне ти, Иншао Гадателят, и ти, Фун Рисувачът, ще изпълнявате при мен длъжността „писари“! – заявил императорът на хан с трепнещ от вълнение глас.

– Писари? Какво означава това, Ваше Височайше Величество? – възкликнали в хор двамата поданици, питайки се дали императорът се шегува, или не.

– Като гледам тези рисунки и пукнатини, стигам до извода, че те са едно-единствено нещо: писменост за ползване от моя народ! – заключил владетелят, преди с доволен вид да потопи ръката си във водите на Хуанхъ и с притворени очи да прошепне: шуей.

Този изцяло измислен разказ изобщо не е далеч от действителността, защото всички археологически свидетелства ни позволяват да заключим, че писменият кодифициран език (поради това доста по-усъвършенстван в сравнение с първите следи от човешка писменост, намерени върху плочки от червена керамика и датиращи отпреди шест хилядолетия) е съществувал в Китай още през II хил.пр.Хр.

Нидзай, калиграфът виртуоз от Багдад

Едно произведение, сътворено в Багдад някъде към хилядната година, се свързва с изкуството на прочут китайски калиграф на име Нидзай, който бил способен да записва под диктовка произведенията на великия гръцки лечител Галиен... Този човек рисувал хиляди знаци с изумителна бързина, превеждайки едновременно текста от гръцки на китайски. Използвал китайски идеограми в курсивен стил, наподобявайки методите на стенографите, независимо че работата му била далеч по-сложна в сравнение със задачата да преобразуваш звуците на един език с азбучна писменост в знаци...

Писането е изкуство: калиграфията

Обредният произход на писмеността обяснява значимостта на акта на писането, както и ключовото място на калиграфията, изискваща продължително усъвършенстване на тялото и духа, и издигната от китайците до ранга на забележително изкуство.

Живописта, поезията и калиграфията са неразривно свързани помежду си. Най-великите поети винаги са и забележителни калиграфи; същото се отнася и за художниците. Калиграфията се утвърждава като изкуство със самостойно значение, но в повечето случаи представлява полезна добавка към дадена рисунка или важен елемент от записването на дадена поема. В теорията на чан-будизма калиграфският труд е оприличен на трансцендентална медитация. Самият Мао Дзъдун не пропуска да направи демонстрация на калиграфския си талант пред своите гости и по този начин се превръща в част от традицията на китайските елити, които от древността насам никога не престават да практикуват тази дисциплина, при това със забележително търпение и ожесточение.

Развитието на калиграфията върви ръка за ръка с възникването на висшата класа на т.нар. „начетени чиновници“, които в течение на векове представляват гръбнака на китайските политически институции.

Различни стилове писменост

С напредването на политическата централизация, довела неминуемо до империята, писарите насърчават налагането на нов стил, далеч по-удобен за употреба и най-вече много по-пригоден към особеностите на четката, която постепенно заменя подострената пръчица. Този нов калиграфски стил, наречен „канцеларски стил“ (ли шу), бележи решителен поврат спрямо архаичната и обредната писменост. Именно от този тип калиграфия възникват трите велики стила, които са в употреба и до ден-днешен: „правилният“ стил (кайшу), полукурсивният стил (син шу), в който вече имаме налице едно значително естетическо увлечение, и най-сетне курсивният стил (цао шу), който се приближава най-много до свободната рисунка и чието овладяване предполага твърде продължителна практика, напълно овладян контрол върху собствената си личност и проникновено познаване на езика. Най-големите майстори калиграфи са тези, които, съблюдавайки възприетите правила на писмеността, успяват да се издигнат над тях, за да създадат свой собствен стил, изпълнен с елегантност, уравновесеност и почти свръхестествено съвършенство.

Речници, които трябва да се учат наизуст

В основата на всеки китайски знак – от най-простия до най-сложния – се съдържат шест вида основни черти, чиято класификация позволява идеограмите да бъдат подложени на калиграфско изписване. Кодификацията на писмения език, чието предназначение е да благоприятства изучаването и разпространението му, е една от ключовите задачи пред китайските централизирани власти. Започната през 221 г. пр.Хр. от Първия император Цин Шъхуанди, който нарежда да бъде съставен първият официален каталог на знаците, чиято употреба е задължителна, тя свършва с това, че са определени „ключовете", чиито съчетания образуват даден знак.

Който е изучавал китайски език, знае, че най-голямото препятствие при овладяването му се състои в сложността и безкрайното разнообразие на идеограмите, които образованите китайци не спрели да изобретяват, понеже речникът на Сюджън, издаден през 121 г.сл.Хр., съдържа 10 516 знаци, управлявани от 540 ключа, докато този на император Канси от династия Цин, издаден през 1717 г., наброява повече от 40 000 знаци, съставяни с помощта на 214 ключа!

Речникът на Новия Китай, публикуван през 1976 г. – истинска Библия на китайската писменост, поръчана от китайските власти – наброява 227 „ключа" и 2 252 опростени знака.

Гутенберг не е изобретателят на печатарството

От епохата на династията Джоу необходимостта от съставянето на по-дълги текстове принуждава писарите да използват бамбукови пръчици, срязани по дължина и свързани с копринени въженца, върху които може да се изписват текстове с помощта на заострена пръчица или четка. Това е причината, поради която винаги се е писало отгоре надолу. През епохата на династия Хан изобретяването на хартията позволява появата на манускриптни книги, а употребата на естампажа (прилепването на намокрен лист хартия към гравиран камък) довежда до далеч по-голямото разпространение на писменото слово. Така стигаме до VIII в.сл.Хр., времето на династия Тан, когато будистките монаси, в стремежа си да доведат наставленията на Буда до всички обществени прослойки, изобретяват печатарството чрез ксилография (знаците предварително биват изрязвани в негатив върху дъска от круша, чимшир или акация). *Диамантената сутра* – нещо като Библията на китайския будизъм – е първата ксилографирана книга. Нейното първо издание, датиращо от 868 г., се съхранява днес в лондонския Британски музей.

Ксилографията бива пренесена в Европа от мисионерите, преди да бъде заимствана и модифицирана от Гутенберг, който следователно не е изобретателят на печатарството.

Да изоставиш „желязната купичка с ориз“: някои чиновници-учени предпочитали да станат бунтовници...

Някои чиновници-учени отхвърляли системата на „желязната купичка с ориз“ – израз, отразяващ статута на чиновника, нает на постоянна работа след преминаването през строга система от тежки конкурси и натоварен с многобройни обществени задължения. Отказвайки се съвсем съзнателно от привилегиите на своята служба, те ставали маргинали и бунтовници. Най-надарените измежду тях запазвали уважението на останалите членове на своето съсловие. Сред тези гении, които избирали да се посветят изцяло на литературата, на поезията или на изобразителното изкуство, би трябвало да споменем Ли Бо (701–762) – велик поет от времето на династия Тан, който напуснал Императорската академия, към която бил прикрепен, както и двора на император Сюендзун, за да започне живот, изпълнен с пътешествия и приключения; неговия приятел Ду Фу (712–770), смятан за китайския Данте или Шекспир, който отказал да впрегне своята дарба на признат и уважаван поет, за да стане чиновник, и умрял в крайна бедност, след като възпял в незабравимите си стихове топлотата на приятелството и страданието на безсребърниците; Ли Ю (1611–1680) – един от най-свободомислещите (и освободените в поведението си) типажи на своето време. Той напуснал службата си на мандарин, за да съчини театрални пиеси и един известен еротичен роман, забранен веднага след издаването си: *Плът като молитвен килим* (*Жоупутуан*), който отразява приключенията на младия интелектуалец Уейяншън (*Ученият отпреди полунощ*) и неговата млада съпруга Юсян (*Нефритено ухание*), станала фригидна вследствие на суровото си конфуцианско възпитание.

Интелектуалец плюс технократ: фигурата на образования китаец

Зад писателя, поета, калиграфа и художника в действителност се крие една и съща личност: образованият човек, за когото четката и мастилото са основните средства за изразяване.

Образованият китаец е съзерцателна натура и същевременно човек на властта. Способен да прекара часове наред, посръбвайки малки глътки от чашата зелен чай, в сенчест павилион на брега на живописно езеро, под чиято повърхност се стрелкат пъстри риби, той още със завръщането си у дома тутакси се затваря в библиотеката и потъва в безкрайно рисуване на пейзажи, съзерцаването на които е нещо като дегустирането на специално блюдо. Обучен на шестте конфуциански свободни изкуства (музика, обреди, стрелба с лък, управление на колесница, писане и смятане), той е пригоден да подпомага Императора в управлението на своя многолюден народ.

От времето на династия Тан (618–907) и особено през епохата на династията Сун (960–1279) чиновникът-учен, избран вследствие на тежък конкурс, въплъщава онзи така необикновен китайски елит – удивителна смесица между технократа, способен да съставя административни правилници и наредби, и творящия поезия интелектуалец.

УВЛЕЧЕНИЕТО НА КИТАЙЦИТЕ ПО НУМЕРОЛОГИЯТА

По същото време, когато се появява пиктографската писменост върху черупките на костенурки и върху костите на различни видове животни, китайците изобретяват десетичната аритметична система. Ала числата за тях имат свое собствено значение, далеч надхвърлящо математическата им употреба. В прословутите *Бележки върху изкуството на числата*, написани през III в.сл.Хр. и представляващи истински трактат по нумерология, Сю Юе вече свързва числата с цветовете и формите.

За китайците 3 (сан) е основополагащото и съвършеното число, от което според *Книгата на Дао* са породени живите същества. Ето защо се говори за „Тримата Императори праотци" (Фуси, Шъннун и Хуанди), за „Трите мисли" (конфуцианството, даоизма и будизма), за „Трите Царства" (Шу, Уей и У), които си поделят Китай през III в.сл.Хр. и са предмет на повествованието в един от най-известните китайски романи – *Хрониката на трите царства* (вж. стр. 159), за „Трите изобретения“ (барута, компаса и печатарството), които извършват истинска революция в живота на китайците, и дори за „Трите принципа на народа“ (национализма, демокрацията и солидарността) на съвременния политик Сун Ятсен (вж. стр. 375).

Стресът пред невероятния низ от препятствия пред кандидатите за административните конкурси

Организацията на конкурсите за администратори била производна на териториалното деление. За да бъде допуснат до държавен изпит, той трябвало преди това да е преминал последователно през окръжните изпити (сиеншъ), сетне – през областните изпити (юаншъ), чието жури било съставено от специално обучени за тази цел чиновници (сюедао). След това той ставал стипендиант, което му позволявало да посвети цялото си време на подготовката и преодоляването на страховитите препятствия по пътя към държавните изпити.

Лесно е да си представим огромния стрес, от който би трябвало да страдат кандидатите, принудени да прескачат едно след друго тези препятствия, след като успешно са издържали върховния изпит (хуейшъ) пред комисия, председателствана от министъра на обредите. Приет веднъж в чиновническото съсловие, кандидатът ставал „подбран учен“ (гуншъ). Най-блестящо представилите се можели да се издигнат до „придворни лауреати“ (дзиеншъ). За тази цел обаче се изисквало да се подложат на допълнителни тестове, вторият от които (джаокао) – при него около 70% от кандидатите пропадали – се провеждал в присъствието лично на императора.

4 е не така щастливо число (нещо като нашето 13, носещо лош късмет и често избягвано, навяващо дори мисълта за смъртта, дотам че и днес в асансьорите на някои хотели копчето за четвъртия етаж липсва), макар че същевременно е част

от немалко далеч по-ласкателни класификации, като например: конфуцианското *Четврокнижие* (вж. стр. 102.) или *Четирите съкровища на образования* (мастилото, четката, мастилницата и хартията). Дън Сяопин, чийто лозунг за „Четирите модернизации“ промени съвременен Китай, както се вижда, не е виждал в това число нищо вредно и пагубно.

5 открай време е число-фетиш. Ще изброим в произволен порядък „Петте вида щастие“ (здраве, богатство, благоденствие, добродетел, дълголетие), „Петте първоелемента“ (вж. стр. 58), „Петте посоки“ (север, юг, изток, запад, център), „Петте класики“ (вж. стр. 99), „Петте домашни животни“ (бикът, овенът, прасето, кокошката и кучето), „Петте вътрешности“ в медицината (вж. стр. 60) и т.н.

Числата и възгледите

Изброяването на други числа, свързани с различни схващания и възгледи, би било прекалено дълго и отегчително. Затова ще се ограничим до това да посочим, че 7 е разглеждано като най-„съвършеното“ ян-число, докато 9 – поради това, че е най-„пълно“ – символизира императора (повечето дворци, между другото, имат 9 последователни двора). 8 е носител на щастие, може би защото съществуват „8 триграми“ (вж. стр. 60), а 10 представлява „върховният етап“, понеже в него се събират „Десетте небесни ствола“ от традиционния лунарен календарен цикъл (вж. стр. 26).

Що се отнася до числото 100 (бай), то е синоним на изобилие и богатство (неслучайно Мао бе подел „Кампанията на стоте цветя“). *Книгата на стоте фамилии*, издадена по времето на династия Сун (всъщност компилация от 430-те най-разпространени патроними в Китай), навремето трябвало да бъде изучавана наизуст от китайските ученици.

Най-сетне числото 10 000 (уан) символизира безкрайното количество. Изразът „10 000 години Дълголетие“ (уан *суей*) не означава нищо друго освен „безсмъртие“. Именно него скандираше в чест на Мао Дзъдун тълпата, когато преминаваше на 1 май пред трибуната на площад „Тянанмън“, върху която стоеше възрастният вожд на Китай.

Литературните и историческите извори на китайската митология

Немалко са текстовете от ключово значение за разбирането на начина, по който китайците се отнасят към своето минало. Това са преди всичко книгата *Джоули*, или *Обредният кодекс на царете от династията* Джоу, чиито първи издания датират от IV в.пр.Хр. и която представлява съвършено описание на бюрократичните ритуали на владетелите Джоу; *Шудзин*, или *Книга на документите* (съставена през VII в.пр.Хр.), в която е събрана голяма част от митологическите разкази за сътворението на света; *Лидзи*, или *Паметна книга за ритуалите* (написана през I в.пр.Хр.), която разказва за брака, музиката, жертвоприношенията, за погребалните и религиозните обреди; *Шъдзин*, или *Книга на песните*, поетическа антология, съставена към III в.пр.Хр., която възкресява живота в китайското село; *Малкият календар на Ся*, както е наречен в *Дадай Лидзи* (*Книга за церемониала от Големия Дай*); *Лушъ Чунцю*, или *Летописите на княжество Лу*, произведение на Лю Бууей (починал през 235 г.пр.Хр.), който бил министър-председател на царство Цин, вид антология, отразяваща цялото познание на тогавашната епоха; ще посочим най-сетне и *Шанхайдзин*, или *Каталог на планините и моретата* (съчинена някъде между V и III в.пр.Хр.), която описва едновременно географията и свръхестествените създания, присъщи на китайската митология.

СЪТВОРЕНИЕТО НА СВЕТА СПОРЕД КИТАЙЦИТЕ

Според китайците в зората на времената съществували Трима височайши (сан хуан) същества, творци на Вселената, които разделили хората от боговете, а след това – животните от хората, слагайки по този начин край на първичния хаос (хундун). Двамата първи Височайши, персонификации на *ин* и *ян*, образували кръвосмесителната двойка (брат и сестра), състояща се от Фуси, който държи в ръка ъгълник[6] и слънце с вписана в него птица, и от Нюуа, носителка на компас или на луна с вписана в нея жаба. Техните тела с човешки вид от кръста нагоре, често сплетени едно с друго, продължават във вид на змийска или драконова опашка. Когато Фуси и Нюуа най-сетне се съешават, светът е в състояние на движение. Фуси е изобретателят на 8 триграми (вж. стр. 60). Що се отнася до третия височайши, Божественият орач (Шъннун), наречен също така Червеният император (Янди) – същество с човешко тяло и бича глава, – той обучил хората да си служат със средела за добиване на огън, за да пекат своята храна, както и да използват ралото, за да култивират житните растения. Този благодетел на човечеството бил и първият, който съставил списък с лечебните билки и изработил 64 хекзаграми от 8-те триграми, изобретени от Фуси.

Гигантът Пангу

Според друга легенда светът бил сътворен от гигантското създание Пангу, което – подобно на птица със своята човка – разцепило с брадвата си черупката на първичния хаос, който имал формата на яйце. След като проживял повече от осемнадесет хиляди години, Пангу, протягайки се, увеличил разстоянието между небето и земята, а после умрял в мига, в който те заели своето постоянно положение; от неговия дъх възникнали облаците и вятърът; от гласа му – мълнията; от лявото му око – слънцето; от дясното – луната; от членовете му – планините; от кръвта му – реките; от кожата и козината му – растенията, а от брадата му – звездите.

---

[6] Ъгълник – строителен инструмент, измерващ правите ъгли на постройката.

Друг мит за Пангу го определя като прародител на първия човек, появил се на земята: съпругата на един небесен император изпитвала остра болка в ухото си в продължение на три години, додето най-сетне извадила от ушната си мида червей, когото поставила в кратуна, покрита с чиния. Червеят, който се превърнал в куче, възприел името Пангу („роденият в кратуна с чиния“); поставен под една камбана от дъщерята на един небесен император и престоял там в течение на шест дни, той в края на краищата отлетял с нея и породил първата човешка двойка.

Безсмъртните – почти на равна нога с Боговете

За разлика от Боговете (шен), Безсмъртните (сиен) са исторически личности, съумели да се издигнат до безсмъртието, което – безспорно – е едно типично даоистко схващане.

Смятало се, че Безсмъртните обитават трите Острова на Безсмъртните в Китайско море (Пънлай, Инджоу и Фанху), където животните и птиците са бели, къщите – златни, мостовете – нефритени, а клоните на дърветата – покрити с перли и плодове от нефрит... За да предотврати пропадането на плаващите по морската повърхност острови в Северната бездна, Небесният император наредил на три гигантски костенурки да ги държат неподвижни.

Сред най-известните Безсмъртни, които играели двойната роля на предшественици и примери за подражание на простосмъртните хора, освен Хъ Сиенгу, единствената жена прародителка, родена с шест златни косъма и способна да прелита от облак на облак, ще посочим Джун Лицюен, син на чиновник от епохата на династия Хан и посветен във върховните постижения на даоисткото познание; Джан Гуолао, роден по времето на династия Тан, който яздел бяло магаре, позволяващо му да преминава всеки ден хиляди километри път; Ян Джънцин, един от най-големите китайски калиграфи (VIII в.сл.Хр.); и найсетне Лю Дунбин, роден през 798 г., който твърдял, че животът е само един сън.

Земята и небето

Колесница, чийто корпус (квадратен) образува земята и чийто балдахин (извит) образува небето. Такъв бил образът, който древните китайци си изградили за земята и небето. Между корпуса и балдахина не съществували прегради, а четири стълба, които отначало били с една и съща височина – сиреч небето и земята били съвършено успоредни. Ала северозападният стълб (космическата колона на планината Буджоу) бил съборен от чудовището Гунгун, побесняло заради пропадналите му намерения да властва над света, и вследствие на това се получило известно пропадане на небето (което е наклонено на северозапад, докато земята е наклонена на югоизток), както и страшен потоп, чиито опустошителни последствия били поправени от Нюуа: на нея ѝ дошло прекрасното хрумване да събере камъни с пет различни цвята, за да създаде лазурното небе, да отреже лапите на една гигантска костенурка, за да определи четирите основни посоки, и да запуши с тръстикова пепел пробивите в дигите край преливащите речни корита.

Деветте етажа на небето

Небето се състояло от девет етажа, или „девет небеса", чиито порти били охранявани от тигри и пантери. Земята обхващала девет провинции, отвъд които имало „осем далечини", а те от своя страна били продължени от „осем краища". Накрая четири морета обграждали обитавания свят. На изток населението било с нисък ръст, остър нос и голяма уста, при това не се отличавало с особено дълголетие; на юг пък хората били едри и умирали млади; на север били набити, късоврати и достигали до дълбока старост, докато на запад продължителността на живота им надминавала средната, а мъжете имали дълъг врат и изопнато лице...

Хуанди, Жълтият император, образец за всички китайски императори

Жълтият император Хуанди, свързан с центъра и земята, е най-важният от Императорите на петте посоки (Янди, свързан с юга и слънцето; Шаошао, асоцииран със запада и с метала; Джуансю, обвързан със севера и с водата; Тайхао, принадлежащ на изтока и дървото). Хуанди, който царува над Небето от височините на планината Кунлун, е разглеждан от китайците като техен Основоположник и Първи император. Великият историк Съма Циен (ок. 146–86 г.пр.Хр.), който му посвещава голяма глава от своята история, отнася неговото управление към III хил.пр.Хр.; той бил износван в утробата на своята майка в продължение на двадесет години, живял бил сто години... имал двадесет и пет сина.

За да установи своята власт, Хуанди започнал с това, че се постарал да премахне своите братя Янди и Шъннун, които в своето разложение носели нещастие на човечеството. Ала най-достопаметната му битка, символизираща победата на народността хан над етносите от юга, си остава тази срещу неговия васал и министър Чъйоу – креатура с дяволски външен вид, с рога на главата, с осем лапи, завършващи с биволски копита, хранеща се с пясък, камъни и желязо. Хуанди го убил с един саблен удар, който предизвикал поток от кръв, дълъг повече от сто километра...

Митически император и цивилизатор

Щом неприятелите му били смазани и унищожени, Жълтият император се сдобил найсетне с възможността да се посвети изцяло на своята цивилизаторска мисия: съпругата му дарила на китайците познанието как да отглеждат копринената буба, докато неговият министър Цандзие, чиито два чифта очи му позволявали да вижда едновременно небето и земята, изобретил знаците на писмеността, основани върху наблюденията на следите от птичи крачка и животински лапи върху почвата; самият император лично се заел със съставянето на *Канон на Жълтия император за вътрешното*, смятана за основополагащата книга на китайската медицина, като междувременно се постарал да обучи своя народ в изкуството на бронзолеярството.

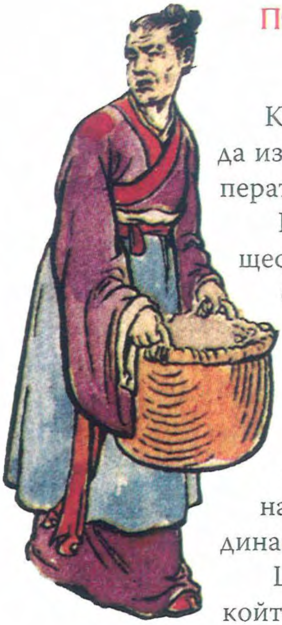

Първите „човешки" императори: Яо, Шун, Ю и Ци

Книгите по древна история ни позволяват да изработим списък на първите човешки императори, които наследили Хуанди.

Въпреки че е малко вероятно да са съществували в действителност, тези митически владетели имат в очите на китайците огромно и непреходно значение.

Първият от тях, Яо, живеел в бедна и оскъдна обстановка на село; подпомаган бил от Цие Воинът, смятан за основател за династията Шан, и от Хоудзи, Принца на просото, възприеман като прародител на династията Джоу.

Шун, зетят на Яо, поел властта от своя тъст, който се отказал да я предаде на недостойния си син. Уважаван заради синовната си преданост и нравствените си качества, император Шун бил наследен от Ю Умиротворителя, който успял да успокои двете огромни реки – Жълтата и Синята, – като издълбал коритата им по тези места, където те обичайно се разливали. Предприетите от Ю работи продължили тринадесет години, като той до такава степен им се бил посветил, че целият бил почернял от слънцето, а кожата на краката му се била изтъркала; при поемането на властта този император докарал бронз от девет провинции и изковал девет съда-триножници, които поставил пред входа на своя дворец; те се превърнали в неоценимо съкровище, което след време всички исторически императори мечтаели да притежават.

След смъртта на Ю неговият син Ци го наследил и основал династията Ся – първата династия, засвидетелствана в исторически извори.

Приказната менажерия на китайците

Зад всички животни, свързани със сътворението, които китайците разделят на четири категории според това дали тялото им е покрито с пера, козина, люспи или черупка, се крие специфичен символ с физически, нравствени или чисто концептуални характеристики. Във въображението на този народ приказната менажерия играе огромна роля, която отива далеч отвъд простичката цел да бъдат епоними на годините от календарния цикъл (вж. стр. 26).

От техния твърде дълъг списък ще се ограничим до споменаването – в произволен порядък и съобразно тяхното телесно въплъщение – бика (ню), свързван с добротата, спокойствието и силата; елена (лу), символ на богатството и дълголетието, чиито рога винаги са използвани в китайската фармакопея; коня (ма), емблемата на мъдростта, бързината и издръжливостта; кучето (гоу), признато за най-добрия приятел и спътник на Безсмъртните (вж. стр. 53), поради което винаги се полагат какви ли не усилия за спечелването на неговото доверие и благоразположение... макар, от друга страна, месото му да се смята за изключителен деликатес; лисицата (ху) пък е животното, способно да върти всевъзможни номера, включително и този да живее най-дълго; маймуната (хоу) се свързва с мъдростта (и хитростта), грижливо криеща своята същност под смехотворен вид и поведение; тигърът (ху), цар на животните (който според легендите става бял, когато навърши петстотин години...), е символът на свирепостта и мощта; жеравът (*хъ*), който винаги държи в човката си гъбата на безсмъртието линджъ, е най-благодетелната птица; фениксът (фън, когато става дума за мъжкаря, и Хуан, когато се има пред вид женската) е върховният предводител на птиците и символът на императора, когото отива да поздрави, когато последният получава властта от Небето; рибата (ю) е по сходство в звученето синоним на изобилието и богатството; шаранът (ли), чийто прародител е воин, облечен в ризница, е способен да се изкачи против течението на Хуанхъ чак до Портите на Дракона и там да се превърне в това басnословно животно (вж. стр. 93); костенурката (гуей), наричана ту „вестителят със зелена премяна“, ту „мрачният воин“, ту „крепителят на света“, е животното благодетел на човечеството поради това, че удържа Островите на Безсмъртните неподвижни в морето (вж. стр. 53) и притежава прословутата си черупка, върху която гадателите могат да прочетат бъдещето на хората...

В СЪРЦЕВИНАТА НА КИТАЙСКАТА МИСЛОВНОСТ: ИН И ЯН

Ин и *ян* (които в никакъв случай не бива да бъдат бъркани с Доброто и Злото) представляват двата антагонистични и взаимно допълващи се принципа, които за китаеца характеризират всички същества и неща. Всяко нещо на света притежава своята противоположност, която същевременно е и негово допълнение. Именно чрез *ин* (което съдържа в себе си понятията за мрак, студ и пасивност) и *ян* (в което са налице понятията за светлина, топлина и активност) се проявява дао – порядъкът, който управлява цялата Вселена.

Ето защо бихме могли да заключим, че светът, в който живеем, се вписва в нещо като бинарен код: студен/топъл; блестящ/сумрачен; мрачен/светъл; слънце/луна; мъж/жена; пълен/празен; мъртъв/жив; висок/нисък; тежък/лек; слаб/силен и т.н. Този код може да се допълва почти до безкрайност. Според даоистките разбирания за Вселената всичко произтича или от *ин*, или от *ян*: небето и слънцето, например, са *ян*, докато земята и луната са *ин*. *Ян* се свързва с мъжкото начало, а *ин* – с женското. Взаимно допълващи се, *ин* и *ян* са сътворени, за да се съчетават. От техния съюз (или сливане) се поражда върховната хармония – висшата цел, към която се стреми всеки даоист.

Петте първоелемента

Отвъд двоичността на Вселената, разделена на *ин* и *ян*, китайците имат също така навика да разделят всички неща на пет части или категории: това са т.нар. пет фази, или пет елемента, наричани още пет движещи сили (усин). Тези пет природни енергии или дихания (*ци*) са резултат от прибавянето през III в.сл.Хр. на петата посока (тази на центъра) към традиционната категоризация, свързваща четирите сезона и четирите посоки с четирите животни и четирите цвята (син дракон, пролет, изток; бял тигър, есен, запад; червена птица, лято, юг; черна костенурка, зима, север). От символна гледна точка тези категории са, така да се каже, шахматно разположени; те представляват „диверсификации на дао“ и позволяват изработването на класификация според номенклатурата на Петте първоелемента. В крайна сметка се стига до следната таблица:

Книгата на Превращенията – една схема за преобразуването на нещата

Посредством гадателското изследване на едно растение, наречено *achilee*, *Идзин*, или *Книга на промените*, анализира всяка линия на всяка от шестдесет и четирите хекзаграми, за да начертае символната карта на различните състояния на материята.

Отначало най-обикновен наръчник по гадателски умения, *Идзин* бил допълнен по време на източната династия Джоу с Голям коментар (Да джуан), който му придал философска логика и го превърнал в емблематичната книга на даоистката визия за света.

Между първата и последната хекзаграма на *Идзин* се съдържа цялото динамично развитие на Вселената, както и преминаването от женския принцип *ин* към мъжкия *ян*; тази еволюция се появява под формата на удивителна картография, позната и до днес на повечето китайци. В мащабна кръгова схема на света превращенията са свързани с времето и се развиват в съгласие с динамичен процес, който може да бъде спрян единствено ако субектът в него се сдобие с „точна среда“ в определена конкретна ситуация. От тази гледна точка *Идзин* без никакво съмнение представлява най-древният опит за графична кодификация на Вселената.

С течение на времето книгата *Идзин* не престанала да бъде предмет на обяснения и коментари, предназначени да разтълкуват мистерията на нейното създаване.

	Дърво	**Огън**	**Земя**	**Метал**	**Вода**
Сезони	Пролет	Лято		Есен	Зима
Посоки	Изток	Юг	Център	Запад	Север
Вкусове	Кисел	Горчив	Сладък	Лютив	Солен
Миризми	Пърчовина	Миризма на загоряло	Благоухание	Зловоние	Гнилоч
Числа	8	7	5	9	6

	Дърво	Огън	Земя	Метал	Вода
Планети	Юпитер	Марс	Сатурн	Венера	Меркурий
Метеорологически явления	Вятър	Топлина	Гръмотевица	Студ	Дъжд
Цветове	Зелено	Червено	Жълто	Бяло	Черно
Животни	Риба	Птица	Човек	Млекопитаещо	Насекомо
Житни растения	Пшеница	Боб	Просо	Коноп	Ечемик
Музикални ноти	дзюе	джъ	гун	шан	ю
Вътрешности	Далак	Бял дроб	Сърце	Черен дроб	Бъбрек
Емоции	Гняв	Радост	Желание	Мъка	Страх
Органи	Очи	Език	Уста	Нос	Уши

Тази таблица на съответствията е добра илюстрация на това как един китаец усеща действителността на всемира. Видно е, че разломът между дух и материя едва ли е по-голям от този между живото (богове, хора, животни, растения) и неживото (планини, скали, вода, предмети).

Превращението на Ин в Ян

Осем триграми и шестдесет и четири хекзаграми символизират преобразуването (или превращението) на всички неща, когато те преминават от *Ин* в *Ян*.

За китайците всички неща и всички същества непрестанно се променят от *Ин* в *Ян*, преминавайки междувременно през различни „последователни състояния“.

Приблизително хиляда години преди Христа гадателите приключват с кодифицираното представяне на тези „последователни състояния“ на видимата действителност, било тя досегаема или недосегаема, посредством изображения, съставени от два вида черти: пълна и пречупена. При свързването им по три тези черти – в зависимост от възможните им комбинации – образуват осем триграми (багуа), а при съчетаването на последните две по две сборът от възможните комбинации за преминаването от едно състояние в друго образува шестдесет и четири хекзаграми, чието разположение се подчинява на изключително строг ред.

Страната на обредите и кодовете

Сега разбираме по-добре защо Китай е страната на обредите и кодовете; щом цялата Вселена се подчинява на толкова универсален принцип, какъвто е дао, то е очевидно, че обредите и кодовете трябва да определят поведението на хората както в личностен, така и в обществен план.

Когато първите йезуити започват да изучават Китай с методите на науката в края на XVI и началото на XVII век (вж. стр. 238), те са безкрайно учудени от важността, придавана на това, което те наричат „Обредите“, сиреч на онези неприкосновени закони, които властват над голяма част от аспектите в живота на всеки китаец от хилядолетия насам. Вездесъщото присъствие на ритуалите в китайската цивилизация свидетелства за волята да се опита по всички възможни начини, така щото механизмите, от които зависи „хармонията“ в природата, да бъдат пренесени от естествен в обществен план.

Нефритът – камъкът на вечността

На Запад не съществува материал, тъждествен на нефрита, който китайците използват повече от седем хилядолетия.

Производен на калциевия силикат, нефритът (ю на китайски) е изключително твърд камък, чието полиране предполага търпение и висока степен на умение. Със своята химическа и кристална структура той съществува в безкрайно количество разцветки и оттенъци. Те образуват най-различни рисунки и фигури, които наподобяват растения, океани, небеса и пейзажи и поради това са годни за всевъзможни поетически и магически алюзии.

Разглеждан като веществото на вечността, ценен далеч повече от златото, той от най-дълбока древност бил използван за изработването на ритуални оръжия или на прословутите дискове би, които символизирали Вселената и които в съзнанието на китайците играели важна роля за правилното осъществяване на връзката между човека, природата и небесните светила.

В даоистката вселена се смятало, че нефритът осигурява безсмъртие. Ето защо алхимиците се трудели над задачата да го разтварят при приготвянето на своите еликсири за дълголетие.

Един откъс от *Книгата на ритуалите* приписва на Конфуций прочутото сравнение между нефрита и добродетелта: [той се слива с] образа на добротата, защото е приятен за пипане; с образа на мъдростта, защото вените му са фини и стройни; с образа на справедливостта, защото ъглите му са твърди, ала не нараняват; с образа на музиката, защото издава ясен звук; с образа на вярата, защото вътрешните му качества се виждат отвън... с образа на Пътя към добродетелта, защото е ценен от всекиго. Ето такъв е нефритът...

Географията на китайския свят

БЪРЗ ПРЕЛЕТ
НАД ЕДНА ОГРОМНА ТЕРИТОРИЯ

Преди да започнем разказа за историята на Китай, редно е да кажем нещо за неговата география, която се отличава с огромно разнообразие на климатични дадености и вариации на релефа.

Поглед от гърба на някоя птица феникс или някой крилат дракон

Нека да си представим, че имаме възможността да яхнем появилата се отнейде птица феникс или първия крилат дракон, на който сме попаднали (говорим за двете най-популярни митически животни в Китай), за да се понесем над огромното пространство от Тибет до Монголия, от Централна до Югоизточна Азия, от пустинята Гоби до Китайско море, ще рече от Сибир до екватора и от Тихия океан до сърцето на евразийския континент. Ето това е територията, върху която се е развила китайската цивилизация...

Ще ни бъде необходимо да съберем всичките си сили, за да прелетим над тези почти три хиляди километра, разделящи по права линия северната от южната граница на тази огромна Империя, да не говорим за полета от изток на запад, който би надхвърлил дори четири хиляди километра.

Тъй като Китай си е заделил само за себе си една голяма част от азиатския континент, съвсем естествено е в него да съжителстват всички възможни разновидности на почви и растителни или животински видове, да са налице всички климатични зони при разнообразието на географски ширини в него, като се започне със северната част на монголската равнина и се стигне до крайната южна точка на остров Хайнан.

А сега нека с един мощен мах на крилете да се издигнем до хималайските върхове.

Най-високият планински масив на планетата

На югозапад Хималаите издигат своите гигантски, оформени през кватернера гънки, от които извират големите реки на Китай – Хуанхъ на север и Яндзъ, (Синята река), на юг. Между ледниците, завладели Покрива на света, и пустинните равнини на Гоби се простират високи плата, които се спускат стъпаловидно, за да се превърнат отначало в плодородни равнини, покрити с житни култури (площта на тази в Централен Китай е колкото цяла Франция), а след това – в степи, където сухотата е все по-ясно изразена, а завършвайки накрая в пясъците на жарки пустини.

Възползвайки се от способността на нашите превозни средства да летят изключително бързо, ние за няколко часа успяваме да преминем от една крайност в друга. Става дума, естествено, за климатични условия.

Великата дъга на Хуанхъ – люлка на китайската цивилизация

Кацнали веднъж върху умопомрачителната висота на връх Еверест, нека сега да се спуснем на север и да последваме течението на Хуанхъ.

Великата река от Северен Китай оформя огромна дъга, като най-напред се насочва към пустинята Гоби, след това се спуска на югоизток, а накрая поема право на североизток, към Бохайския залив, където се влива в морето (сменяйки често както коритото, така и устието си!). Тя прекосява обширна равнина, покрита с дебел слой льос – фин оранжев прах, който ветровете са донесли от Централна Азия след последния ледников период около десет хиляди години преди Христа. При напояване льосът се превръща в една от най-плодородните почви в света, годна да дава обилни реколти от житни растения. Китай се е зародил точно там, именно по тези места са уседнали първите му обитатели, отдавайки се на земеделие и по-точно – на култивирането на просото, за което говорят резултатите от изследването на двете големи неолитни култури от Северен Китай – Яншао, засвидетелствана в североизточните и централните му райони и характеризираща се с рисуваната си в червено и черно керамика; и Луншан, срещана по източното крайбрежие, където находките са изцяло черни.

Басейнът на Яндзъ – другият полюс в културното развитие на Китай

Да се насочим сега на югоизток.

Под нашите криле се появяват меандрите на Яндзъ, която криволичи повече от шест хиляди километра, преди да достигне до Китайско море. Тази капризна река, чийто дебит понякога придобива катастрофални стойности, пресича планински области, скулптирани от очертанията на оризовите плантации, където вече отчетливо се усеща въздействието на мусоните. Водите ѝ, червени при Съчуан, стават синьозелени от Ухан нататък. От десет години насам на нея кипи строежът на язовира Трите ждрела (Санся) – гигантска строителна площадка, достойна за мащабите на Великата стена, чието приключване е предвидено за 2009 год., а предназначението ѝ е да предотвратява наводненията, които в течение на вековете са успели да вземат невъобразимо количество човешки жертви, достигащи понякога до десетки хиляди само за един неин разлив.

Китайско море и неговите пирати

Да хвърлим поглед и към далечината, където се виждат отблясъците на океана: неговите води искрят под яркото слънце, отразяват се в сплитовете на полуостровите, на проливите, на величествените заливи и на безбройните островчета!

Китайското крайбрежие, насечено до крайност от водите на океана, намира своето продължение в хиляди острови, сякаш континентът е бил захапан от огромен дракон и разкъсан на малки парчета, които след това са били разхвърляни от Япония чак до Индонезия: това са места, превъзходни за риболов, пиратство и трафик на всевъзможни стоки и хора.

Зверски студ и съсипваща жега

На север студът е свиреп през зимата, която трае от декември до март, а горещината – непоносима през лятото. Пролетта и есента там са най-приятните сезони. Ако в Пекин температурата рядко слиза под –10^{0}C, то в замяна на това отвъд Великата стена, към равнините на Монголия, не е изключение термометърът да падне под –40^{0}C, докато през лятото живачният стълб редовно надминава +38^{0}C. В Турфан – оазис по Пътя на коприната, който се намира в депресия, разположена на 15 метра под морското равнище, в разгара на лятото е измерена рекордна температура от +50^{0}C. Ако говорим пък за централната област, която започва от Шанхай на океанското крайбрежие и стига до Чънду, то в Съчуан летата са дълги, топли и влажни, а зимите – кратки и студени. На юг, където зимата трае само от януари до март, валят мусонни дъждове и урагани редовно се стоварват върху крайбрежните му области. През останалата част от годината обилен дъжд може само за няколко минути да смени яркото слънце – условия, идеални за развитието и цъфтежа на растителността, която няма как да не се проявява в огромно количество тропически разновидности.

От пустинните кактуси до орхидеите от тропическите гори

На това геологическо и климатическо разнообразие съответстват безценни съкровища в областта на растителността и животинския свят.

В Китай са налице всевъзможни вариации на пейзажи – от потискащите пространства на моретата от пясък и камъчета, където се осмеляват да растат единствено някои редки бодливи храсти, до варовиковите хълмове, покрити с пищна растителност, които се отразяват в прозрачните и спокойни води на река Ли Дзян край град Гуилин в провинция Гуанси, преминавайки през дантелените скали на „каменните гори“ в най-южната провинция Юннан и насечените върхове на „свещените планини“, изникващи изсред облаците и мъглата, върху които – подобно на смели катерачи – са се вкопчили гъвкави хвойни и столетни борове. На юг, в сърцето на тропическите гори, които покриват планините, растат многобройни разновидности орхидеи с редки и фини цветове.

Приказен животински свят

В древното китайско изкуство – и по-точно върху издутата част на бронзовите вази от архаичния период – са представени многобройни животински видове, свидетелстващи за присъствието на носорози и крокодили, на делфини и гигантски саламандри.

По тревистите плата в западните покрайнини на Китай препускат дребни кончета, пришълци от Централна Азия, където живеели неопитомени, преди да бъдат доведени тук от номадските племена. Те са бързи като мълнии, особено ако ги пришпорват ловците, които яздят, държейки върху ръката си опитомен орел, готови всеки миг да пуснат птицата срещу изскочилия от храсталака заек. Тук и там, неподвижни и улисани в оскубването и на най-малкия чим трева, козите и овцете са събрани в огромни стада, пазени от едри кучета с жълта козина, способни да убият вълк или мечка – хищниците на степта – под зоркия поглед на диви орли и лешояди, дебнещи да съзрат и най-дребния животински труп.

По Пътя на коприната, който днес преминава през пустините, камили с бавен и величествен ход пренасят скъпоценните стоки, натоварени на гърбовете им.

Редки видове

На север стигаме до границите на Сибир, където през най-суровите зими белият тигър от тайгата – страховит звяр, способен да убие крава с три удара на лапата си – предприема понякога набези и на китайска територия.

По-добре обаче да се спуснем на юг, където бамбукът малко по малко измества азалията, рододендрона, магнолията и гинко – „гербовото дърво“, чиято възраст лесно може да достигне хиляда години, а лечебните му свойства – да направят столетници любителите на отварите от неговите листа. Пристигаме в царството на гигантските панди; това плоскостъпно животно, превърнало се в емблема на еколозите от цял свят, живее в междинните долини, разположени между веригите на Съчуан, лесно различими по дантелените си върхове, и могъщите предпланини на тибетските Хималаи, покрити с вечни снегове и ледници.

Други редки породи населяват китайските планини: това са снежният леопард, планинският козел, самурът, дивият як, но за да ги видим, трябва да се притаим на скришно място, защото заплашените от човека животни не позволяват лесно да ги доближим.

В най-южната част на китайския свят климатът става съвсем тропически. Разминаваме се с ята жерави, диви патици, дропли, лебеди и чапли, преди да кацнем върху клоните на могъщи гори, населени с гибони и слонове, с птици носорози, папагали и пауни.

„Вътрешен“ и „външен“ Китай

Смайващ контраст противопоставя в селскостопанско отношение територията, наречена „вътрешен“ Китай и характеризираща се с интензивно, уседнало и поливно земеделие, спрямо пространствата на т.нар. „външен“ Китай, разположен отвъд Великата стена, лишен от речната мрежа, съставляваща богатството на вътрешните области, и отличаващ се с животновъдския си поминък, разнообразен от няколкото земеделски анклава в редките оазиси или от слабо развитото неполивно земеделие, призвано да играе поддържаща роля за нуждите на животновъдството.

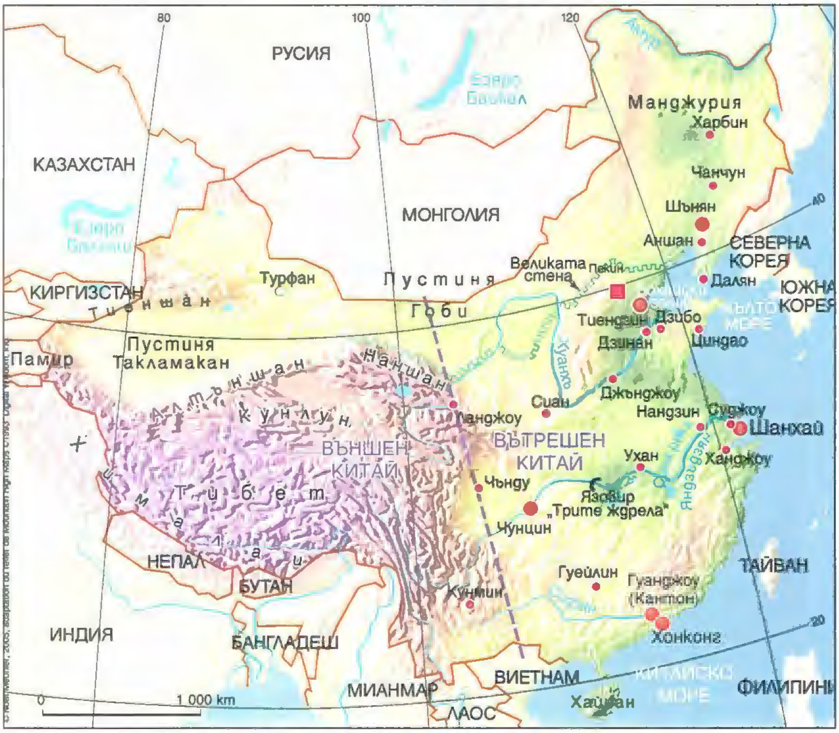
80
100
120
40
20
РУСИЯ
Езеро Байкал
Амур
Манджурия
Харбин
Чанчун
Шънян
Аншан
КАЗАХСТАН
Езеро Балхаш
МОНГОЛИЯ
СЕВЕРНА КОРЕЯ
ЮЖНА КОРЕЯ
Великата стена
Пекин
Далян
КИРГИЗСТАН
Турфан
Пустиня Гоби
Тиеншан
Тиендзин
Дзибо
Дзинан
Циндао
Жълто море
Памир
Пустиня Такламакан
Алтънтаг
Наншан
Хуанхъ
Сиан
Джънджоу
Кунлун
Ланджоу
Нангзин
Суджоу
Шанхай
ВЪНШЕН КИТАЙ
ВЪТРЕШЕН КИТАЙ
Ухан
Ханджоу
Тибет
Хималаи
Чънду
Язовир „Трите ждрела“
Чунцин
Яндзъдзян
НЕПАЛ
БУТАН
ТАЙВАН
Гуейлин
Гуанджоу (Кантон)
Кунмин
ИНДИЯ
БАНГЛАДЕШ
Хонконг
ВИЕТНАМ
МИАНМАР
Южнокитайско море
ФИЛИПИНИ
Хайнан
ЛАОС
0
1 000 km

Речните комуникации – ключът за подема на вътрешен Китай

Двете велики и другите по-малки реки изпокон векове са основните средства за комуникация във Вътрешен Китай, където Великият канал, прокаран през III в.пр.Хр. от Първия император Цин Шъхуанди, служи за връзка между Севера и Юга, докато Пътят на коприната – маршрут от почти седем хиляди километра, свързващ Рим с китайската столица Чан Ан – играе същата роля за Външен Китай. Ала ако в първия случай е достатъчно да се оставиш на течението да те носи, то в другия се налага да прекосяваш възможно най-безводните пустини и да осъществяваш изпълнено с невъобразими мъки и препятствия пътешествие през Централна Азия, преминавайки през негостоприемни страни с нечовешки условия за живот, където нерядко може да си оставиш костите, съсипан от глад и жажда.

Свръхнаселеният Вътрешен Китай; безлюдният Външен Китай

Макар Вътрешен и Външен Китай да имат сходни по площ територии, то в никакъв случай не може да се каже същото и за гъстотата на населението, тъй като във външните области през различните епохи то винаги се колебае между 5 и 10% от цялото население на страната, без никога да превиши това съотношение.

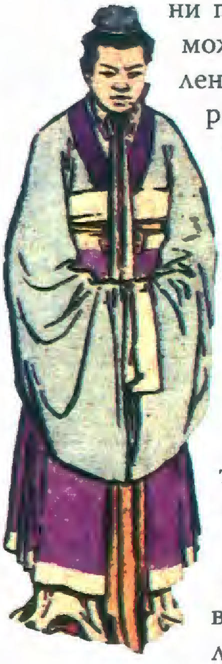

КАЖИ МИ КАКВО ЯДЕШ, ЗА ДА ТИ КАЖА КАКЪВ СИ...

В Китай, както впрочем и другаде по света, именно начинът на прехрана предопределя стила на живот на местните народи.

Най-голямата гъстота на населението се получава именно там, където хората първи решават да се отдадат на развито уседнало земеделие, независимо дали става дума за култивирането на житни растения, изискващи периодично напояване, каквито в северните области са житото, ечемикът и просото, или за отглеждането на крави, овце и коне, практикувано от праисторически времена, без, разбира се, да пропускаме свръхплодородните оризови полета на юг, нуждаещи се от системи за наводняването им (засвидетелствани още през VI хил.пр.Хр. в Джъян), чието развитие достига връхната си точка около хилядната година през управлението на династия Сун.

Ориз и житни култури за Вътрешен Китай

На север от Яндзъ обилните реколти от ориз и житни култури позволяват изхранването на милионите усти на най-многобройното население на планетата.

На юг племената се приспособяват към трудните природни условия и от праисторически времена изоставят примитивното събирачество, достъпно поради изобилието и щедростта на природата, за да се отдадат на подвижно земеделие, опожарявайки гористите масиви за освобождаването на нужните им площи и напускайки ги след изтощаването на почвата. Впрочем някои особености, наследени от тази първобитна епоха на развитие, все още съществуват у многобройни етноси, населяващи южните области на Гуандун, Гуейджоу и Юннан: наколни жилища; отглеждане на биволи – истински машини за всякаква работа, – както и на особена порода черна свиня; приготвяне на запаси от ферментирала риба (виетнамската *пиос-тат*); култивиране на бетел[7]; използване на бронзови барабани за предизвикването на дъжд и на многоцевни флейти за умилостивяването на злонамерените духове.

Месо и млечни продукти за Външен Китай

Зоната на степите в Западен Китай е заета от номади скотовъдци, чието битие се определя от вечното търсене на нови пасища и от принудителното чергаруване поради крайностите на климата и бедността на почвите. Условията за живот изграждат от тях воини-коневъдци, които не се гнусят да нападат и плячкосват керваните, за да подсладят поне малко мизерното си съществуване. Животинските продукти (мляко, сирене, масло, кожи и вълна, без да забравяме сушения тор, служещ за гориво и отопление) задоволяват по-голямата част от нуждите на това население, което се превръща в междинно звено между уседналите народи на Китай и тези от Централна Азия.

---

[7] Бетел – вид пиперово дръвче.

Осигурявайки прехраната си чрез култивирането на студоустойчиви житни растения (ечемик, ръж, елда), с които обикновено се свързва отглеждането на якове, коне и овце, народностите от хималайските зони и съседните на тях области (простиращи се между другото от Цинхай до Тибет) открай време са далеч по-малобройни. Върху тези плата, брулени от ледени ветрове, къщите на земеделците са разпознаваеми по застланите с каменни плочи покриви, докато скотовъдците се задоволяват с черни шатри, които те разпъват и раздигат в зависимост от сезонните миграции на своя добитък.

Според даоизма храната е или ин, или ян

Подобно на всички други природни елементи храната може да бъде *ин* (зеленчуци, плодове) или *ян* (месо, пържени ястия, ориз и житни храни). Даоистките кулинарни рецепти – такива, каквито могат да бъдат прочетени в манастира „Храм на червения облак“, основан по време на династията Мин на границата между Шаанси и Хубей, – са до една изградени върху това разграничение.

В някои моменти от човешкия живот е важно да се яде *ин*-храна, докато в други, точно обратното, трябва да се поглъща *ян*-храна. Вкусовете на храните (лютив, солен, кисел, горчив и сладък) имат пряка връзка с техните терапевтични свойства. Така лютивият вкус, който е, така да се каже, най-*ян* (сиреч силно сгряващ) стимулира кръвообращението и подпомага сърдечната дейност, докато горчивият, който е най-*ин* (сиреч силно охлаждащ) осъществява положително въздействие при ревматизъм или треска.

Даоистката храна е предимно растителна и се основава върху използването на соята. Един пък от най-важните императиви за постигането на безсмъртие се състои във въздържанието от всякаква житна храна.

С разпространението на будизма в Китай се умножават и текстовете, разкриващи токсичността на месото, на алкохола и, общо взето, на всички ястия с много подправки и овкусители, както и на богатите блюда с много съставки.

Китайците вярват в свойствата на храните по аналогия с произхода им: ако опитат пениси на елени или кучета, ще се подобрят сексуалните им постижения; ако се хранят със свински или агнешки бъбреци, то това е добре за собствените им бъбреци; ако изядат някое живо животно (риба, змия, дори маймуна), то това е прекрасно за тяхната жизненост, и т.н., и т.н.

ДА СЕ ХРАНИШ, ТОВА ОЗНАЧАВА ДА ХРАНИШ И СВОЕТО *ЦИ*

В Китай кулинарията се радва на същата почит и заема почти същото място, каквото и при нас, на Запад. Да се храниш, това означава да храниш и своето ци. Това означава също така да влизаш във взаимодействие с природните елементи. Да не говорим за общуването със своите сътрапезници. Да споделиш дадено ястие е важен социален акт, на чието пренебрегване или подценяване се гледа с лошо око. Всички големи празници са повод за събиране край трапезата и няма нищо по-приятно и ободряващо от това да наблюдаваш веселото настроение на която и да е компания, пируваща в някой от безбройните ресторанти, с които е осеяна цялата страна.

Четирите школи в китайската кулинария

Често пъти се твърди, че школите в китайската кухня са четири, като всяка от тях съответства на част от територията на страната.

На север – жито, просо и зеле

На север сварените на пара кюфтета от жито или просо (дзяодзъ), представляват заедно със зелето основната прехрана

на населението; празничното блюдо е прочутата печена патица по пекински, чиято хрускаща коричка се консумира с фини питки от житено брашно, подправени с планински лук и паста от ферментирал боб. Тук се чувства силното влияние на монголската кухня, особено в ястията от печено месо и топени сирена. Монголските воини печели върху своите железни щитове дивеча, който ловували на конни хайки, и използвали своите шлемове като тенджери, в които варели овнешко месо със зеленчуци.

На изток – печени в гювече ястия

По източното крайбрежие обилието от продукти и подправки създава подходящи условия за изключително разнообразна кухня, на която са присъщи храните, приготвени в гювече. Високо са ценени и кисело-сладките специалитети в червен подсладен сос. Именно в тази област вегетарианската кухня е достигнала най-високите върхове на изобретателност и находчивост.

На запад – червен пипер и чушки

В Съчуан е царството на червения пипер, внесен за пръв път от испанските търговци по времето на династия Цин: той притежава свойството да ограничава потенето и затова е на почит и уважение в област, където летата са твърде горещи; китайците го прилагат обикновено в комбинация с пипер от Съчуан, чесън и кромид лук. Преди да бъде подложено на топлинна обработка, месото често се маринова в оцет. Рибата обикновено се запича в собствен сос, към който се добавят многобройни подправки.

На юг – кантонски ориз и меса от различни животни

Южняшката кухня, която е най-разпространената извън Китай, е – съвсем естествено – и най-познатата: приготвените на пара дим сум, гарнирани с кантонски ориз, пролетните рула и редица други императорски тестени специалитети присъстват в менютата на всички китайски ресторанти във всички градове на планетата. От друга страна, извън Китай е изключително трудно да опиташ месото на животните, по които кантонци направо са луди: кучета, котки, миещи мишки, плъхове, гущери и дори маймуни, които клиентите държат да си поръчат живи, защото колкото е по-прясна плътта, толкова по-големи са нейните качества на енергетик и афродизиак.

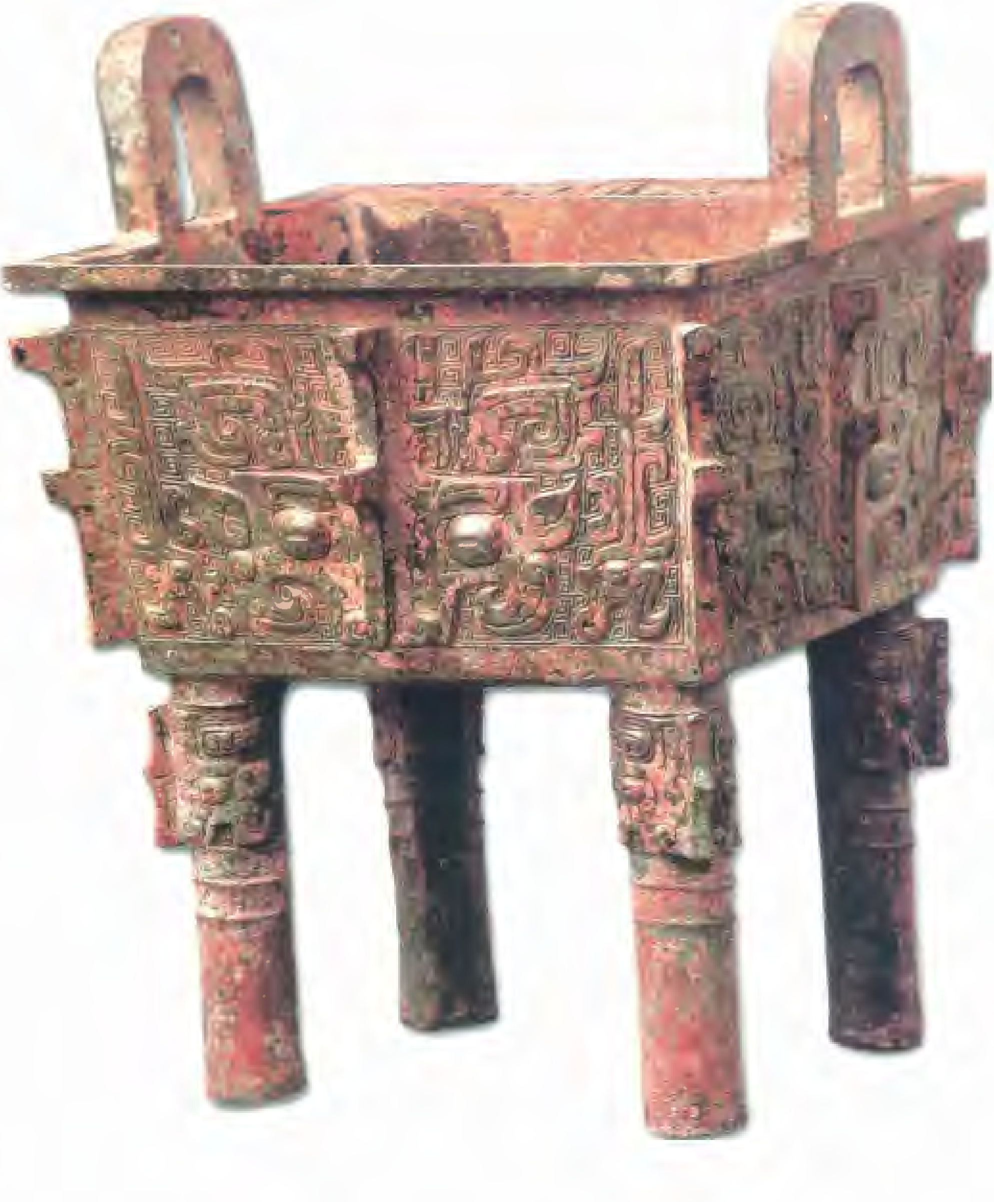

Архаичен Китай:
от праисторията
до Първата империя
(5000–221 г.пр.Хр.)

Още от епохата на неолита, сиреч между VIII и VI хил. пр.Хр., многобройни археологически находки от долината на река Уей (дн. провинция Шаанси), но също и от Южен Китай, доказват присъствието на организирано човешко общество, чийто поминък се състои в култивирането на зърнени храни и отглеждането на домашни животни. Уседналите земеделци заменят номадските племена, които дотогава са добивали своята храна от естествената природна среда. Тези жени и мъже вече са в състояние да произвеждат керамични съдове, предназначени за съхраняване на храните и украсени в по-голямата си част с орнаменти във формата на сплетено въже. Към края на VI хил.пр.Хр. в долините по средното и долното течение на Яндзъ се появяват първите оризови култури, които бързо се превръщат в основната храна на населението от южните области.

ВРЕМЕНАТА НА ПЪРВИТЕ ОРГАНИЗИРАНИ ДЪРЖАВИ

В началото на IV хил.пр.Хр. различни неолитни култури (Яншао и Дауънкоу в Северозападен и Централен Китай; Луншан на източното крайбрежие; Яндзъ, където са открити най-ранните совалки за тъкане) започват да формират по-хомогенни общества, в които се появяват усъвършенствани техники, позволяващи полировката на нефрита – камъка на дълголетието, изпичането при температури от около 1000^0 на съдове с по-фини стени и далеч по-изискана украса, както и производството на първите тъкани от коприна и коноп.

Редица черти на китайското общество от неолитната епоха са сродни с тези от ерата на бронза, като например използването на скапуломантиката (гадателска практика, основаваща се върху изгарянето на животински кости), извършването на погребални жертвоприношения, както и строителството на важни сгради, представляващи нещо средно между дворци и цял град. В „двореца-град“ владетелят живее в обкръжението на своя двор и многочислените си воини; той е заобиколен с високи стени от трамбована пръст, чието издигане предполага труда на десетки хиляди работници със статута на роби. Тези постройки свидетелстват за наличието на силно йерархизирано общество със стриктно кодифицирани порядки и обичаи.

Изкуството да се лее и кове бронз и да се обработва нефрит

Някъде от III хил.пр.Хр. китайците овладяват техниките на леенето и скулптирането на бронза, както и дялането и полировката на нефрита. Това е и времето, когато започва историческият период – този на първите „архаични династии“, като Ся (2207–1766 г.пр.Хр.), Шан (1766–1122 г.пр.Хр.) и Джоу (1122–256 г.пр.Хр.), чиито официални хроники са ни завещали и имената на древните владетели.

Необходимостта пред местните власти да осигуряват прехраната на населението чрез отчитане продуктивността на земеделието, да следят броя на военопленниците и трофейните оръжия, както и този на предназначените за жертвоприношения животни ни позволява, осланяйки се на многобройни археологически свидетелства, да твърдим, че китайците от началото на II хил.пр.Хр. вече във висока степен познават тайните на писмеността и аритметиката.

Първите архаични династии: Ся и Шан

Според традиционната хронология през бронзовата епоха има две династии: Ся, която според големия официален историограф от началото на I в.пр.Хр. Съма Циен (вж. стр. 148) наброява осемнадесет владетели, но за която нямаме нито едно археологическо откритие, доказващо истинността на нейното съществуване; и Шан, която според същото свидетелство наброява тридесет царе.

Огромно количество находки от археологически разкопки говорят за високия напредък и забележителните постижения на китайската цивилизация от тази епоха: бойни колесници; обредни бронзови съдове; мечове и копия; лъкове и стрели; бронзови дървета, изобразяващи различни духове; зооморфни и антропоморфни маски; нефритени дискове, съдове, накити, бижута и статуетки.

Гордата столица на царете от династия Шан

За да се сдобием с непосредствени впечатления, нека да посетим една от столиците на царете от династията Шан, разположени в днешните провинции Шаанси, Шанси и Хънан.

Да започнем с най-древната.

Първият владетел на Китай решава да установи своя град-дворец край брега на река Уей, на около двеста и петдесет километра от мястото, където тя се влива в Хуанхъ. Този комплекс още тогава се отличава с гордата си осанка, закътан сред високи стени от суров кирпич.

Владетелят управлява народа от своя дворец. Неговите поданици рядко виждат лицето му. Пестеливостта в публичните появи е общоизвестен начин за увеличаване на благоговението и страхопочитанието към господаря на страната. При всяко новолуние той приема всички, които желаят да го видят. Седнал на трон от прекрасно обработено дърво, украсен с

бронзови глави на дракони, той държи нефритен диск, символ на Небето и на Земята, чиито знаци придворният гадател астролог е в състояние да разчита и разтълкува, а редом с него се намира любимият му гадател с неизменния си компас пан, върху който е изобразена картата на небето.

Два емблематични предмета на владетелите от династия Шан: нефритеният диск и бронзовият съд-триножник

През този ден господарят има угрижен вид. Предметът на тревогата му се намира в преддверието на залата за аудиенции, където двама мъже очакват да бъдат приети, седейки с превити нозе направо на пода пред жаравата на горящ огън.

Царят е поискал от единия да изработи нефритен диск би, а от другия – бронзов съд-триножник от вида дзя.

Владетелят вече притежава много десетки от тези обредни предмети. Ала този път иска те да бъдат с изключителни размери. Майка му – жена колкото красива, толкова и умна, съумяла навремето да съблазни царствения му баща, макар тогава да е била нищожна робиня – е сварила да укори своя син, че подобно желание от негова страна не е нищо друго освен глезотия. Той обаче се е заинатил.

– Майко, ако се сдобия с би, по-голям от три педи, и с дзя, по-тежък от десет крини жито, аз ще се радвам на неизменната почит и дълбокото уважение на народа! – възразил ѝ е той, макар и притеснен от мисълта, че може би не ще бъде лесно да намери майстори, способни да осъществят подобни смели изисквания.

Ето защо е наредил на своя Главен интендант да направи съответния подбор измежду най-добрите бронзолеяри и най-умелите каменоделци на нефрит от цялата страна. За тази цел Великият писар е изсякъл върху каменна стела волята на владетеля, след което се е състоял голям конкурс между явилите се кандидати за спечелването му. Всеки майстор е дошъл в двореца, за да покаже своето най-добро изделие. Вследствие на най-внимателен подбор са излъчени двамата мъже, които седят в преддверието и чакат.

Уан – майсторът на нефритени дискове и Хун – бронзолеярят

Големият ден, в който двата шедьовъра трябва да бъдат представени, е настъпил. Владетелят е определил датата, след като се е допитал до своя гадател.

Няколко дни преди това последният изгорил върху нажежени до червено въглени две долни части от коруби на костенурки, а след това, разчитайки знаците, оформени от образувалите се вследствие на горещината пукнатини, изписал прословутите дзягу уън (в буквален превод: „Надписи върху черупки и кости“). Тези дзягу уън (наброяващи, както днес е установено, повече от пет хиляди вида, немалка част от които залегнали в основата на китайската писменост) са истински архиви, свидетелстващи за царящото през тази епоха пълно смесване между гадателската наука и упражняването на властта.

Та ето как царският гадател без особени затруднения съумял да определи най-подходящия ден за срещата с тези двама мъже.

Каменоделецът Уан държи в ръката си нефритен диск, голям колкото колелото на миниатюрна колесница. Нефритът е камъкът на вечността. Той е изключително твърд за обработка, но се чупи като стъкло, ако бъде ударен по-невнимателно.

Бронзолеярят Хун е поставил пред себе си бронзов съд с три раздвоени като змийски език крака, предназначен за пиене на вино, но толкова тежък, че са меобходими най-малко двама души за да го повдигнат. Бронзът се използва за обредни предмети, за оръжия, но също така за някои детайли по скъпите мебели и за украса на колесниците, представляващи едновременно бойни машини и парадни съоръжения.

Двамата мъже, овладели изкуството да трансформират нефрита и бронза – най-скъпоценните вещества за китайците от архаичната епоха – са работили, без да подвият крак, в продължение на три месеца, за да задоволят желанието на своя господар.

Още щом са се представили пред портите на първия двор от царския палат (този, в който той при всяко новолуние приема своите поданици), дежурните офицери са прехласнати от възторг.

– Гледай, гледай, какъв би, какъв дзя! Никога не сме виждали подобно нещо! Царят ще бъде страшно доволен!

Развълнувани и тревожни, двамата мъже са въведени в залата за аудиенции. Те знаят, че ако владетелят не бъде задоволен от свършената работа, единствената възможна развръзка ще бъде неминуемата им смърт.

През епохата Шан човешките жертвоприношения били съвсем обичайна практика

Археологическите разкопки по големите погребални съоръжения на царете от династията Шан свидетелстват за това, че през тази епоха жертвоприношенията на хора били нещо също толкова естествено и обичайно, колкото и тези на животни.

Не били рядкост тържествените церемонии, съпроводени с обилно пролятата кръв на мъже и жени, целящи да бъдат умилостивени било Боговете на четирите посоки, било този на Хуанхъ. Нямало обаче нищо по-важно от постоянното благоразположение на Шанди – върховното божество, гаранта на световния ред и на всички неща, закрилника на Града пред лицето на вечната заплаха от дебнещия го хаос, свързана с климатичните неблагополучия и липсата на храна. С една дума – закрилника на владетеля от гнева на собствения му народ.

Приказните накити на принцеса Фухао

Царят отлично знае, че нефритът, или иначе казано Ю, е толкова твърд камък, че по подобие на диаманта не може да бъде обработван другояче освен с помощта на друг камък, притежаващ същата твърдост и плътност. Именно това е причината, поради която красотата на неговата полировка, звънкостта и здравината му са го превърнали в символ на добротата, на справедливостта, на мъдростта, на храбростта и чистотата…

За да бъде придадена на парче нефрит кръглата форма на диск би, необходими са месеци ожесточен труд. Шлифоването на камъка се извършва с безкрайна предпазливост, за да бъдат избягнати всякакви вибрации, които биха могли да предизвикат непоправими пукнатини. По-късно, някъде към 1300 г.пр.Хр., когато бронзолеярите постигат забележителни висоти в умението си да леят различни сплави, някои скулптори започват да обработват нефрита с бронзови инструменти. Два и половина века преди това обаче подобна технология все още е непозната. В този контекст едно от най-вълнуващите открития днес произлиза от гробницата на принцеса Фухао в Инсю, изследвана през 1975 г., в която смаяните археолози намериха над 590 предмета от нефрит и берил – в повечето случаи релефни амулети с изображения на животни, маски на дракони Таотие, риби и дори човешки фигурки с повърхност, насечена с начупени и двойни линии, както и с частичен или пълен релеф.

Да обработваш нефрита посредством задвижвано с лък и въже грънчарско колело

– Разкажи ми как си успял да изработиш толкова голям би... – промърморва владетелят.

– Молих се много усърдно на великия Бог на Земята, откъдето произхожда този камък, Ваше Величество; после се залових за работа, без да мисля за нищо друго.

Уан е скромен човек. Той пропуска да уточни, че се е принудил да се превърне в инженер, за да изработи обредния диск с подобни размери: конструирал е нова сложна машина, състояща се от механичен трион, задвижван с лък и гъвкави въжета (соугун), който му е позволил да удесетори оборотите на своя свредел, както и нов вид точилен камък, поръсен с подготвян от неговия чирак нефритен прах и привеждан във въртеливо движение посредством находчиво конструирана система от педали.

– Господарю, аз наблюдавах със собствените си очи как работи. Този човек полира нефрита с точилен камък от нефрит! И то не какъв да е, а зелен нефрит – онзи, дето го внасяме от Запад! – подчертава Главният интендант.

Околностите на оазисите Хотан и Ярканд по Пътя на коприната наистина са известни още от най-дълбока древност със своите залежи от зелен нефрит.

– Уан, посвещавам те в чин „скулптор на вечността“ при двора на твоя цар! – заявява владетелят за неописуема радост на майстора, след което се обръща към неговия колега.

– Господарю, мислех си, че никога не ще успея да изработя трите калъпа, необходими за изливането на моя дзя! – възкликва на свой ред, придружавайки думите си с малко театрален жест бронзолеярят, изпълнен с желание и той на свой ред да получи царската похвала.

– Да, но резултатът е тук, пред очите ми! – мърмори владетелят с възхитено и замечтано изражение.

– Какво мислите за моите маски на Таотие? – не пропуска да попита майсторът, посочвайки големите релефи, изобразяващи ноздрите, рогата и страховитите челюсти на прословутите обредни драконови глави, разположени върху четирите страни на неговия огромен дзя.

– Да не би да си използвал метода на „изпаряващия се восък“? – интересува се владетелят.

– Не, господарю, изборът ми падна върху изработването на три отделни отливки, които впоследствие съединих с жлебове и нитове... Сетне споих отделните части и накрая много грижливо полирах всички връзки!

– Това е една работа, от която аз нищичко не разбирам! Ти си умел майстор, бронзолеярю Хун. От днес насетне те обявявам за царски леяр и ковач! Ти ще си този, който ще изработи обредните съдове, които ще поискам от Главния интендант да постави в моята гробница, когато на свой ред поема великото пътуване към отвъдното – заявява тържествено царят.

– Ваше Величество, това е изключителна чест за мен... – шепне, усмихнат до ушите, бронзолеярят Хун.

Забележителните умения на първите китайски металурзи

Обредните съдове, необходими за протичането на церемониите, които са връх в живота на владетеля и на неговия народ, отначало са дело на грънчарите, защото са направени от печена глина.

Към края на XVII в.пр.Хр. последните са заменени от леярите и в продължение на повече от хиляда години изкуството на бронзолеярството придобива решаващо значение за китайския царски двор от архаичната епоха. Това е следствие от усъвършенстваните техники на топене, позволяващи да се постигнат

температури от почти хиляда градуса – нещо, което – между другото – благоприятства появата на първите керамични изделия няколко века по-късно.

Уменията за леене и изработка на тези обредни съдове свидетелстват за висшето майсторство на китайските бронзолеяри, както и за равнището на техните ателиета. Именно по този начин възниква технологията на „изпаряващия се восък“, състояща се в изработването на един или повече калъпи със сърцевина от восък; в така подготвената матрица се влива доведеният до течно състояние метал, при допира с който восъкът се изпарява; след изстиването му формата се натрошава. Най-древните бронзови съдове (II хил.пр.Хр.) са изливани цялостно и наведнъж. Към края на хилядолетието обаче най-сложните изделия наброяват повече от десет отливки, изработени поотделно, а след това спојавани една с друга. С течение на времето тези изключителни металурзи въвеждат методи, позволяващи да се избегнат рисковете от образуването на въздушни кухини във вътрешността на калъпите, като на определени места ги пробиват и ги снабдяват с миниатюрни каналчета за обезвъздушаване.

Един съд за всеки вид ритуално свещенодействие

Съществуват многобройни видове обредна посуда в зависимост от нейното предназначение и употреба: посуда за алкохолни напитки (най-вече за сварено от житни растения пиво) – съдовете-триножници дзюе и дзя, купите гу, „каните“ ху и дзун; посуда за твърди храни – съдовете-триножници ли и дин, платата сю и пън, посуда за вода – купите пан и дзиен, „гарафите“ хъ и „каните“ гуан – все в зооморфно изпълнение. Всички форми на ритуалните съдове са непроменими и отговарят на изключително стриктни естетически критерии. Променливи са само размерите им, като най-големите са запазени за най-важните особи.

По-късно, към VII в.пр.Хр., майсторите започват да инкрустират тази посуда със злато и сребро, а понякога дори с полускъпоценни камъни, но все по-сложната и барокова украса продължават да бъде осъществявана с помощта на предходните матрици.

Бронзови воини, високи повече от два метра

Ала, по всичко изглежда, занаятчиите хан от Централен Китай по времето на династиите Шан и Джоу не притежават монопола върху леенето и скулптирането на бронза. И наистина преди около тридесетина години в Шансиндуей (намиращ се в широкото предградие на Чънду в Съчуан) бяха открити останки от цивилизация, произхождаща от некитайската народност шоу (или бошоу), която към края на XIII в.пр.Хр. била в състояние да изработва огромни, високи повече от два метра бронзови ста-

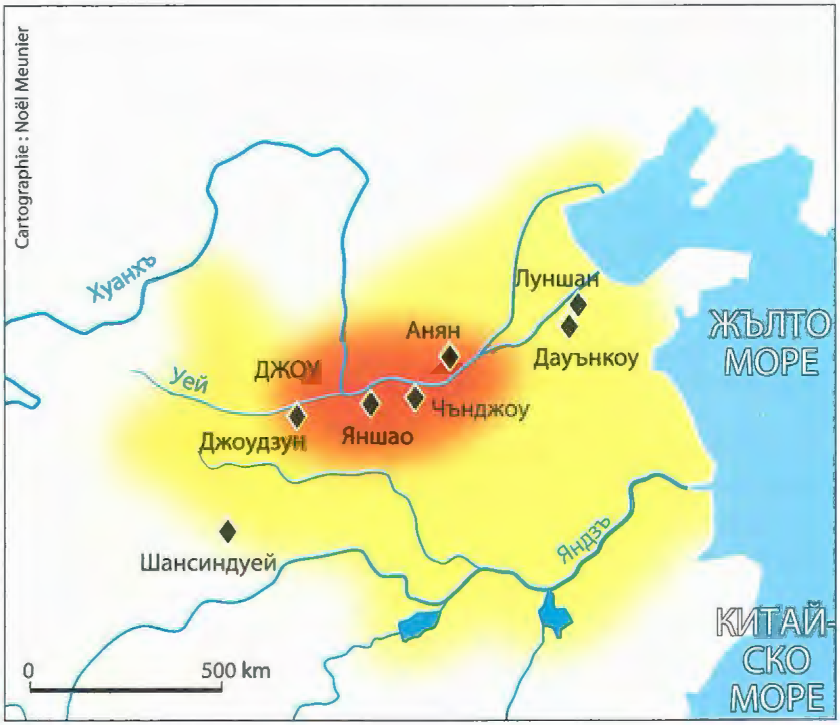
Cartographie : Noël Meunier
Хуанхъ
Лунишан
Анян
ЖЪЛТО МОРЕ
Дауънкоу
Уей
ДЖОУ
Чънджоу
Джоудзун
Яншао
Яндзъ
Шансиндуей
0
500 km
КИТАЙ-СКО МОРЕ

туи на воини със забележителни лица (изключително сурови и ъглести черти и огромни очи), както и феноменални бронзови дървета, украсени с фантастични създания. При всяко положение обаче човек много трудно би се хванал на бас, че това необикновено умение не е било заимствано от майсторите на цивилизацията Шан!

Гробовете от Шансиндуей съдържат също така (изключително рядък за Китай през тази епоха факт) многобройни златни предмети, сред които се отличават един церемониален жезъл, няколко декоративни маски и дори едно кюлче, тежащо почти 200 грама.

ИСТОРИЯТА СЕ ПИШЕ В МИГА, В КОЙТО СЕ ТВОРИ

Всички достойни за отбелязване събития, които имат някаква връзка с даден обреден предмет, задължително са записвани върху него. Същински архиви от бронз или нефрит, важните ритуални предмети са покрити с писмени свидетелства; понякога върху тях можем да открием цели откъси от гражданските или наказателните кодекси, датиращи от епохата на изработката им.

Оттук и неизбежното заключение: китайската история се пише в мига, в който се твори.

Всички владетели разполагат с официални летописци и съвсем отрано, от III хил.пр.Хр., историците-архивари започват да оформят списъка на монарсите, управлявали страната за по-кратък или по-дълъг период. Ала дори ако би трябвало – съобразявайки се с високите изисквания на съвременната историография – да се отнасяме с нужното внимание и предпазливост към подобни списъци, те пак си остават истинска мина на незаменими сведения, които обясняват защо въпреки своята сложност и продължителност историята на Древен Китай е несравнимо по-добре позната, отколкото тази на други цивилизации, където грижата за историческото документиране на събитията и законите е била далеч по-малка или дори е отсъствала напълно.

ПОРТРЕТИТЕ НА ДРАКОНА – ВЪРХОВНОТО ЖИВОТНО В КИТАЙСКАТА МИТОЛОГИЯ

Още от най-дълбока древност драконът бил една от любимите теми за китайските грънчари и бронзолеяри. Найнапред той бил изобразяван върху мозайки от раковини и миди, подредени направо върху земята, а после – върху стените на някои съдове от епохата на културата Яншао (V хил. пр.Хр.). Ала каменоделците на нефрит и леярите на бронз от епохата на династиите Шан и Джоу били тези, които, измисляйки всевъзможни изображения на дракони (маски и релефи), експлоатирали най-много тази неизчерпаема декоративна тема.

В Китай драконът – по подобие на феникса (разглеждан като негов син, защото според преданията бил заченат от Летящия дракон!) – винаги е бил смятан за най-добротворното, най-преданото, най-умното и най-покровителственото създание на света. Текстове от епохата на Конфуций разказват как през „благословените времена" императорите от Златния век притежавали развъдници на дракони, които им позволявали да обиколят цялото небе само за няколко мига... Летописите на Ся уточняват, че Кундзя, четиринадесетият владетел от тази династия, притежавал прекрасен „драконарник", в който се отглеждали четири екземпляра – двама мъжкаря и две женски, чието възхитително месо той имал възможност да вкуси...

Драконът бил най-яркият символ на императора, Сина на небето, който наричал самия себе си „Истинския дракон". Неговата церемониална одежда носела изображението на Императорския дракон с пет нокти, което можело да се види върху цялата му посуда и всичките му мебели.

Китайският учен Сю Шън в своя *Речник на простите и сложни знаци на писмеността*, съставен през II в.сл.Хр., дал следното определение, което добре онагледява изключителната почит към това животно: „Драконът е способен както да изчезне в невидимото, така и да блесне в ярко зарево; както да се смалява, така и да пораства неимоверно; както да скъсява, така и да удължава своето тяло по свое собствено желание: напролет той се възкачва на Небето, наесен слиза в Земните недра..." Според *Книгата на промените* (*Идзин*) Драконът бива представян алгебрически чрез „деветичната фигура", сиреч фигурата на съвършеното *ян*, която се намира върху линията преди върха на хекзаграмата, а това ще рече, че е предпазена от всякакъв риск да бъде съборена или премахната... Така една от титлите, носена от Сина на небето, е „Деветична квинта“.

Драконът е също така господар на гръмотевицата и дъжда: именно към него хората отправят своите молитви, за да се предпазят от грандиозните катаклизми (наводнения, пожари или земетресения); именно той разпределя благотворните дъждове и роси, без които земеделието би било невъзможно.

Как драконите се раждат на белия свят? На този въпрос китайската митология отговаря по един изключително поетичен начин: рибите от Хуанхъ могат да се превърнат в дракони, когато успяват да преминат през бързеите при „Портата на Ю“, отворена някога от Ю Велики там, където притокът Фън се влива във великата северна река... Трудността на подобно превращение е толкова голяма, че терминът „одраконен“, сиреч „превърнал се в дракон“, е станал в Китай синоним на изключителен подвиг. Ето защо кандидатите, преминали през ситото на тежките административни изпити, и до ден-днешен биват обявявани за „дракони на начетеността“.

В зависимост от вида и особеностите им съществуват много видове дракони: Биси, който има формата на костенурка, носеща на гърба си тежки каменни плочи, символизира чистата сила; Чъуе, способен да вижда много надалеч, краси покривните била на къщите и пагодите; Пулао, чийто пронизителен крясък има силата да оглася цялата околност, често приема формата на голям гущер, красящ езиците на камбаните; Биан, устрашаващият или отблъскващият лошите духове, е изобразяван върху дъгите на мостовете, които той поддържа; Ядзъ, убиецът, се среща по остриетата на сабите, на които често служи за дръжка; Дзинни, бълващият огън, е представен под формата на мангалчета за горене на благовония; Дзяоту, драконът, който никога не се показва, краси обковите на портите; що се отнася до лакомника Таотие, неговата маска с огромна челюст и извити рога си остава най-често използваният от майсторите мотив, характеризиращ Златния век на бронзовото изкуство в Китай от времето на династиите Шан и Джоу.

Обредните жертвоприношения от епохата на династия Шан

По времето на династията Шан институцията на царската власт е вече белязана от редица характеристики, които почти хиляда и петстотин години по-късно ще съпътстват властта на Първия император: смесване на религиозните, политическите и социалните функции, оформящи сферите на действие и правомощията на върховната власт; родова организация на обществото, при която владетелят е началник на всички родове, а техните глави от своя страна са предводители на култа към предците; централизация на властта, основана върху административно разделение на територията; изключително важно място, отредено на обредните жертвоприношения (археологическите разкопки разкриват стотици скелети на животни, принесени едновременно в жертва, а някои архаични писмени знаци служат да обозначат жертвоприношения на стотици свине и бикове наведнъж).

Приказното съдържание на големите царски гробници

Големите царски гробници от края на династията Шан, открити между 1927 и 1936 г. в последната им столица Анян (дн. провинция Хънан), представляват най-доброто свидетелство за изключително централизирания характер на китайските институции от тази твърде ранна епоха. Те са с кръстовидна форма, ориентирани са по оста север-юг, а достъпът до техния главен изкоп се осъществява по входни рампи с дължина около двадесет метра. Покойният владетел е заобиколен от свита в пълно бойно въоръжение, както и от бойните си колесници, без да забравяме за конете и колесничарите. Всевъзможни бронзови ритуални предмети също са положени редом с погребаното тяло.

ПЕРИОДЪТ НА ДИНАСТИЯ ДЖОУ

През XI в.пр.Хр. царете от династия Шан биват изместени от нов владетелски род – династията Джоу, наречена така на едноименния град в провинция Шаанси.

Царете Уън и У

През 1122 г.пр.Хр. град Джоу успява да сложи край на доминацията, упражнявана в продължение на повече от шест века от династия Шан, чиито монарси се увличат повече от изкуството на обредните жертвоприношения, отколкото от това на войната. Градът, управляван по това време от цар на име Уън, е основан от древни колонисти, произхождащи от Шан. Възползвайки се от създалото се положение, Джоу се съюзява с някои варварски народности, отличаващи се със забележителните си воински умения и най-вече с конническото си изкуство. От своя страна войските на Джоу разполагат с колесници, теглени от четворки коне.

Цар Уън загива в битката, така че окончателният край на династия Шан е поставен от наследника на Уън, цар У, който обезглавява последния представител на Шан – цар Джоусин – след победния изход от прочутата битка при Муйе, на север от Хуанхъ (според традицията – през 1111 г.пр.Хр.). След триумфа на своите войски цар У от Джоу сключва мирно споразумение с Угън, сина на обезглавения цар, комуто поверява управлението на царството, а самият той се завръща в Шаанси, където след известно време става жертва на върлуваща епидемия. След кратка интермедия, по време на която бунтът на варварските народности от долината на Хуай като че ли е на път да подрони устойчивостта на новия режим, У успява да наложи своята власт, назначавайки начело на покорените градове било родове, произхождащи от собствения му клан, било такива, които са положили пред него клетва за вярност. Така той се сдобива с две столици: едната – в околностите на съвременния град Сиан в провинция Шаанси, а другата – в близост до днешния град Луоян в провинция Хънан.

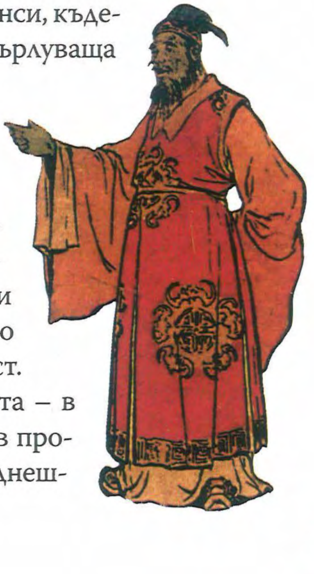

Западна Джоу и Източна Джоу

Епохата на династия Джоу е разделена в основни линии на два периода: управление на Западна Джоу (до 771 г.пр.Хр.) и управление на Източна Джоу (от 771 до 256 г.пр.Хр.). Върху тази хронология се наслагва едно по-традиционно деление: започва се с Епохата на пролетите и есените (както в Шандун наричат *Летописите на княжество* Лу – произведение, което историците разглеждат като свой основен извор); следва Епохата на воюващите царства (джунгуо), която е свързана с появата на първите оръжия от желязо – материал, далеч по-як и устойчив от бронза. Този период, през който разпокъсаните царства влизат в безпощадна схватка помежду си, предшества основаването на Първата империя.

Феодалната пирамида

При управлението на династия Джоу царят, който заема върха на пирамидалната система на китайското феодално общество, е наречен от своите васали „Син на небето“ (Тиендзъ). Именно нему принадлежи върховното задължение да извършва жертвоприношения в чест на „Височайшия“ (Шанди), от когото той черпи и правото си да бъде всеобщ властелин.

Джуандзъ –
най-великият даоистки философ

Джуандзъ (350–275 г.пр.Хр.) сътворил прочуто произведение, което носи неговото име и в което той дал ключовото определение на *ин* и *ян*, предопределило до голяма степен светоусещането на китайците през следващите векове.

Ин в своите крайни форми е сътворено от студ и затваряне в самото себе си, докато доведеното до крайност *ян* не е нищо друго освен блясък и действие. Студът и затварянето в себе си произлизат от Небето. Блясъкът и действието са дихание на Земята. Когато двете се съединяват, настъпва Великата хармония, от която се пораждат всички същества.

Петте
Класически текста

Още от началото на династията Джоу китайците разполагали с текстове, чиято стойност в тяхната традиция е еквивалентна на Платоновите диалози и Библията за юдео-християнския свят. Това са Петте класики (Удзин).

Първият от тези текстове, който носи името *Шудзин* (*Книга на историите*, или *Книга на книгите*), бил плод на дългогодишната и усърдна работа на царските архивари, които събирали в нещо като кодекси надписите с правен, гадателски и обреден характер, гравирани върху бронзовите съдове. Те са изпълнени с военни и религиозни метафори. Редица пасажи отразяват ритуалния танц, с който цар У от династията Джоу отпразнувал своята победа над последния владетел от династията Шан.

Шъдзин (или *Книгата на песните*) представлява вторият от тези текстове. Традицията сочи, че хорове от юноши и девойки пеели, редувайки се, тези строфи на празниците, когато със забележителна тържественост и великолепие бил честван Празникът на Пролетта. Тяхното изпълнение било съпроводено със звън на камбани и камъни с мелодичен звук, великолепни образци от които са открити неотдавна при разкопките на някои гробници от тази епоха.

Третата класика (*Чунцю*), както отбелязахме по-горе, заимствала своето название от *Хрониката на княжество* Лу. Става дума за архиви с религиозна насоченост, които отразяват важни събития, свързани с главните царски генеалогии. Написани са в отличаващ се с висока степен на формулност стил, доближаващ се до телеграфния.

Към тези три класики е редно да добавим *Идзин* (или *Книга на промените*, вж. стр. 59), както и *Джоули* (*Ритуален кодекс на царете от династия Джоу*) – истинска възхвала на административните правилници и на обществените и частните обреди, целящи да доведат до създаването на „Идеалния град“ – визия, предугадила великия проект на Първия император на Китай.

Феодите (фън) отразяват в умален вид централизираната организация на държавната власт; те са управлявани от знатни фамилии, чийто произход датира от най-дълбока древност; властта, притежавана от първенеца на съответния клан (гун), се предава на старшия син, добит от главната му съпруга. Под негово ръководство бароните[8] (дайфу) и висшите офицери (цин), които председателстват също така и обредните пиршества, са главните елементи в стройната йерархия на нобилитета, наброяваща вече пет степени. Най-долу се намират простите благородници (шъ), чиито основни задължения са да управляват бойните колесници и да ръководят воините от царските армии. Що се отнася до селяните, те снабдяват обществото с храна, а войската – с пехотинци (ту), но нямат никакви права, тъй като са със статута на роби и принадлежат на знатната класа, чиито земи са задължени да обработват. При тази постройка селячеството представлява фундаментът на архаичното китайско общество, а социалната йерархия напълно се е сляла с религиозната и военната йерархии.

Небесната бюрокрация

Епохата на Конфуций е времето, когато възникнал твърде разнородният свод от митове, разказващи за сътворението на света и за боговете.

Вследствие на това се оформила една, така да се каже, „Небесна бюрокрация". На върха ѝ се намирали митичните императори под егидата на Небесния (Нефритения) император – върховния началник на „Небесната бюрокрация".

Следвали „Осемте министерства на трите свята" (на Небето, на хората и на Земята), сред които можели да бъдат посочени учрежденията на Мълнията, на Огъня и на Епидемиите: всяко от тях пък било населено с хиляди божества и безсмъртни същества, най-почитаното от които си оставал Цайшън, богът на Богатството, отъждествяван с Трите звезди (сансин) на щастието, на успеха и на дълголетието...

---

[8] Европейските термини „барон", „маркиз", „граф" се използват от автора доста условно за удобство на разказа и за по-голяма достъпност на текста пред широка публика.

ЕПОХАТА НА ПРОЛЕТИТЕ И ЕСЕНИТЕ (722–481 Г.ПР.ХР.)

През Епохата на пролетите и есените – название, произхождащо от летописите на княжество Лу (в което живеел Конфуций) – Китай си остава страна, раздробена на противоборстващи княжества. Между древните градове от „централната равнина“ (долината на Уей), наследили своята власт още от първите владетели от епохата на династия Джоу, и градовете от царствата на периферията, които отказват да се превърнат във васали на Центъра, вилнее безмилостна война.

С течението на вековете в днешните провинции Хънан, Хубей, Анхуей, Шандун и Съчуан постепенно възникват крупни княжества, призвани да се превърнат в автономни царства. Те влизат в жестока борба помежду си...

Всяко от тях притежава своя „специализация“: в Чу, заемащо средното поречие на Яндзъ, князете експлоатират дървения материал от обширните си гори, от които междувременно са прогонили местните племена; в Ци процъфтява търговията със сол и риба, които се разменят за скъпоценни метали и коприна; в Дзин, намиращо се в областта на планините, прериите са подходящи за отглеждането на коне, които владетелите на Цин купуват на баснословни цени и които в подходящия момент ще изплатят вложените в тях средства.

Първите нападения на степните народи

Повечето от тези царства са принудени да влязат в още един сблъсък, и то със страховита напаст: този път тя идва от териториите извън Великата стена, чиито първи отрязъци вече започват да се строят, където степните народи – номади и коневъди, – привикнали на изключително сурови условия за живот, събират конни войски, способни да се придвижват на огромни разстояния с непозната дотогава бързина. Все по-опустошителни, набезите на тези варварски конници довеждат дотам, че от началото на VII в.пр.Хр. князете на Ци и Дзин сключват съюзнически договори (мън). Така под натиска на външни народи започва дългият път на китайските княжества – първоначално противници, впоследствие съюзници, а накрая групирани около най-силните измежду тях, – който довежда страната до обединението на Първата империя в началото на III в.пр.Хр.

От 597 г.пр.Хр. – датата, на която цар Джуан от земята Чу нанася жестоко поражение на своя съперник от земята Дзин, – откритата борба заменя деликатното равновесие, поддържано чрез клетвите за вярност, и войната се превръща в неизбежен изход от възникналите противоборства.

Малко по малко се образува линия на разделение между царствата Ци, Цин и Дзин, разположени в северните краища на страната, и тези от Юга заедно с Чу от днешната провинция Хънан (което пък с течение на времето бива поделено между царствата У и Ю). И това изглежда съвсем естествено, като се има предвид, че религиозните и културни характеристики – поне ако се вярва на археологическите и историческите свидетелства – на хората от Юга са твърде различни от тези на населението в централната китайска равнина.

Конфуцианското *Четверокнижие* (*Съшу*)

Редом с Петте класики последователите на Конфуций се постарали да въведат това, което в Китай се нарича *Четверокнижие* (*Съшу*). Те обхващат *Разсъждения и разговори* (*Луню*) на Конфуций, *Мъндзъ* (мислите на Менций), както и две неголеми произведения, извлечени от *Лидзи* (или *Паметна книга за ритуалите*) – *Великото учение* (*Дасюе*) и *Трактат за правилната среда* (*Джунюн*).

Тези творби залегнали в основата на неоконфуцианството – такова, каквото то се развило в Китай от началото на II хил.сл.Хр.

Едно общество в процес на превращение

На смяна на обредната система, върху което се гради управлението на китайското общество през тази епоха, идва силата на оръжията. Благородничеството вече не черпи своята легитимност от способността си да изпълнява священодействията на своите предци; това е доказателство, че социалните отношения са се усложнили и че дори най-ниските слоеве на обществото вече не приемат правилата на играта да им бъдат диктувани от силните на деня; законът и данъците, многобройни записи на които намираме днес гравирани върху бронзовите съдове, изместват малко по малко клетвите за вярност и договорите за съюзничество; така през VI в.пр.Хр. се появяват първите форми на данъчна система и в областта на земеделието – за голямо разочарование и нещастие на привързаната към обредността прослойка на учените, които виждат в нея непоносим удар по отеческите обичаи.

И тъй, пред нас е общество, дълбоко разстроено от новото състояние на социалните отношения, което наблюдава как традиционните институции една след друга загиват и изчезват заради користната изгода на големите княжески фамилии. През 453 г.пр.Хр. територията на страната е разделена на независими единици, които не закъсняват да влязат в безмилостна война помежду си.

Социалната нравственост на Конфуций

Успехът на конфуцианската доктрина без никакво съмнение се съчетава с волята на някои политически кръгове. Обезпокоени от протичащите процеси, в които те виждат упадък на институциите и разпад на обредността, те се опитват да съживят и да придадат нова сила на нормите и ритуалите, оцелели и все още практикувани в края на династията Джоу. Ето защо Конфуций създава образа на „добродетелния човек“ (дзюндзъ), който е загрижен за реда и правилното равновесие и е обучен да използва точните думи благодарение на „оправянето на названията и имената“ (джънмин). Последната тенденция представлява истинската основа на конфуцианската нравствена философия, в която някои понякога – и напълно погрешно – се изкушават да видят единствено доброкачествен консерватизъм.

За последователя на Конфуций истинската мъдрост е плод на усилие и чиракуване, осъществявани през целия живот; тя се основава върху уважението към порядъка както в отношенията между хората, така и във всичко останало, изисквайки почит към другия и взаимност в отношенията (шу). Трудът и усилието са издигнати в ранг на добродетел. Култът към предците – в тази му част, където се проповядва зачитане на миналото и изобщо уважение към възрастните хора – също е в центъра на конфуцианския морал. Обредният характер на подходящия и правилен живот – по подобие на този, който води „добродетелният човек“ – е негова иманентна, вътрешно присъща черта. Така въпреки своите съвсем практически аспекти конфуцианската доктрина не е съвсем лишена от метафизика. Тя и днес упражнява огромно влияние върху китайската душевност.

ЕПОХАТА НА ВОЮВАЩИТЕ ЦАРСТВА (453–222 Г.ПР.ХР.)

С издигането и засилването на независимите държави, които влизат в открит сблъсък помежду си, се появява и оформя една административна класа, различна от предишната наследствена аристокрация с високо потекло. Именно от недрата на тази класа започват да бъдат набирани ръководителите на службите, чиито названия са твърде показателни и говорят сами за себе си: Официален писар, Завеждащ отеческите дела, Велик майстор на обредните танци. Към тях трябва да прибавим и цяла камарила от чиновници, занимаващи се със снабдяването и транспорта на войската или пък с обслужването на царските семейства. Този корпус от агенти, зависещи единствено от политическата власт и намиращ се в служба на една вече укрепнала и обрасла с институции държава, постепенно и неумолимо измества традиционната феодална организация.

„Изкуството на войната“ от Сундзъ, китайския Макиавели

Трактатът *Изкуството на войната*, наречен още *Тринадесетте члена*, е един от най-известните текстове в областта на военната стратегия. Сътворен бил на границата между VI и V в.пр.Хр. от Сундзъ, велик пълководец и военен теоретик от царство Ци.

В тринадесетте глави на своя труд Сундзъ (за когото „войска без тайни агенти е като човек, лишен от очи и уши“) поставя ударението върху хитростта и измамата, които според него са абсолютно необходими – дори повече от чистата сила – за успеха на бойното поле.

Подобно на Макиавели Сундзъ проявява диалектика във възгледите си за войната: тя е вездесъща, включително и в мирно време, и може да се разгръща в невероятно фини и почти невидими форми; победата принадлежи на онагова, който се показва по-силен в психологически план; приспособяването към стратегията на противника е необходимо условие за победата.

Изключително широко разпространено на Запад, *Изкуството на войната* днес се е превърнало в класика, към която съвременните стратези често се обръщат.

Бюрократът Дзъчан

В края на VI в.пр.Хр. Дзъчан, Първият министър на царство Джън, се проявява като един от най-големите изобретатели и новатори на своето време. Неудовлетворен от административната технология, основаваща се върху записването на действащите наказателни кодекси върху бронзови съдове, той организира селячеството в групи, прикрепени към надлежно вписани в кадастър парцели – нещо, което му позволява да внедри твърде ефикасна данъчна система. Дзъчан разгръща и трескава дипломатическа активност, която помага на неговото царство – чиято териториална организация според собствените му твърдения е

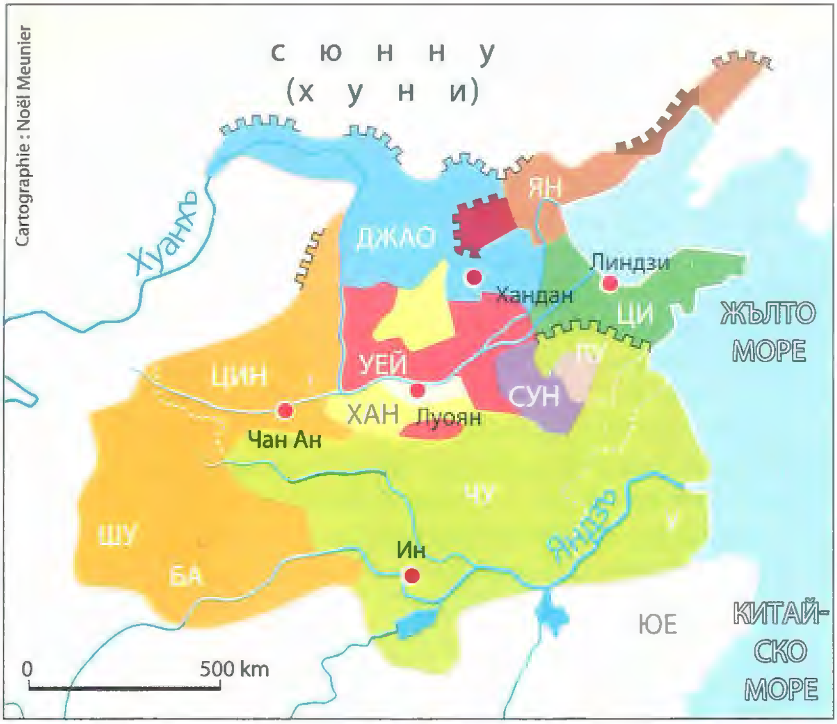
СЮННУ
(ХУНИ)
Хуанхъ
ДЖАО
ЯН
Линдзи
Хандан
ЦИ
ЖЪЛТО МОРЕ
ЛУ
УЕЙ
ЦИН
СУН
ХАН
Луоян
Чан Ан
ЧУ
Яндзъ
У
ШУ
БА
Ин
ЮЕ
КИТАЙСКО МОРЕ
0
500 km

Cartographie : Noël Meunier

заимствана от разположението на съзвездията около Полярната звезда – да компенсира военната си слабост.

В това отношение Епохата на воюващите царства бележи появата на онези административни структури, които Цин Шъхуанди ще наложи в окончателна форма през 221 г.пр.Хр. Освен това присъединяването на завоюваните от противника територии (сиен) към имотите на централната власт (а не към благородниците, както е преди), както и тяхното прегрупиране във военни ордени (дзюн), предначертава централизираната териториална организация от императорската епоха.

Новото военно изкуство унищожава „воюващите царства"

Военното изкуство претърпява дълбоки изменения, изсмуквайки все повече и повече енергия и ресурси от Воюващите царства, някои от които вземат връх над другите. Както винаги, когато институциите се намират в процес на разлагане, чистата сила постепенно измества закона. Царете и князете бързо разбират, че завоюването на нови територии е въпрос на оцеляване за техните страни и че между експанзията и подчинението няма трето положение, поддържащо вековното статукво.

Изкуството на лака

Въпреки че текстовете от архаичната епоха дават известни сведения за използването на лака, най-древните предмети с лаково покритие, намерени в Китай, датират от Епохата на воюващите царства. Тази забележителна техника се състояла в това да се наложат няколко слоя от смола на лаковото дърво (която, след като бъде прецедена и преварена, придобива качествата на изолатор от влагата) върху дървена плоскост, предварително обработена със смес от рибен клей и костена пепел. Нерядко нанасяли до тридесет слоя лак върху един предмет, който ставал твърд като слонова кост. След това лакът бил оцветяван, най-често в черно (смес от сажди и железен сулфат) за външните части и в червено (живачен оксид или цинобър) за вътрешните. Но някои предмети можели да бъдат лакирани в бяло (оловен карбонат) или дори в сиво-синьо, в зелено (хром) и жълто (кадмий)... Впоследствие от Китай изкуството на лакирането се разпространило в целия Далечен Изток, а после – някъде към края на XVI век – станало изключително модерно на Запад.

Представляваща дотогава запазен периметър на родовете, притежаващи коне и колесници, войната става всеобщо занимание, а този факт намира своето дълбоко отражение в цялата социална система. Новите похвати във воденето на войната изискват на бойното поле да бъде изведена изключително многобройна пехота, въоръжена със саби и арбалети (далеч по-мощни и точни от традиционните лъкове), за да има що-годе реални изгледи за успех. Маневрената кавалерия, чиито конници са способни да стрелят от движение, малко по малко измества колесниците. Войната, която до този момент е с благороднически характер и се основава върху правилата на обредността, започва да става

нещо делнично и обикновено. Млади селяни, изтръгнати от своите семейства, масово биват набирани във войската, а това подкопава производителните сили на село и задължава политическите ръководители да се стремят към завоюването на нови територии, разполагащи със зърнени запаси, за да осигурят препитанието на населението.

Ключовата роля на селячеството

Поради всичко това селячеството започна да играе все по-съществена роля в обществото, принуждавайки властите да освобождават онези роби, чиито деца са се проявили като храбри и заслужили воини. По този начин възниква класата на „свободните селяни“, имащи на свое разположение парче земя. Тази прослойка бързо нараства, за да достигне милионни стойности.

Оттогава насетне упражняването на властта в Китай завинаги – чак до маоистката революция – се превръща в деликатна смес от еманципация и потисничество над тази социална категория, жизнено необходима за оцеляването на страната. Управляващите вечно се мъчат да усмиряват нейния кипеж, но именно из нейните недра се зараждат всички бунтове, повече или помалко кървави, които непрестанно заливат страната.

Техническите нововъведения революционизират живота на село

През Епохата на воюващите царства многобройни технически нововъведения допринасят за икономическия подем на село: пресушаване на блатисти местности, разчистване на нови земи, наторяване на почвата, строителство на първите напоителни системи. Разпространението на железни плугове, рала и мотики води до далеч по-добра обработка на нивите и съответно увеличава добивите. Тези сечива свидетелстват за напредъка на китайците в областта на леярството, който им позволява да избягват дългия и изтощителен процес на коване. Благодарение на своето техническо майсторство китайските металурзи овладяват производството на стомана повече от хиляда години преди европейците.

Как китайците не позволявали на „облачния дух“ да излезе от тялото на покойника

Един текст, датиращ от 535 г.пр.Хр., чийто герой е някой си Дзъ Чан, позволява да си изясним начина, по който китайците възприемали понятието за човешкия дух. Според тях той се зараждал в майчината утроба под формата на „лунен дух“ (по); при излизането на плода на бял свят той поемал първата глътка от изначалния дъх *ци*, преминавайки по този начин в „облачен дух“ (хун); след смъртта, при условие, че е имал правилно житейско поведение, „облачният дух“ се превръщал в „духовна ведрина“. Незадоволеният дух на загиналия от насилствена смърт оставал на местопрестъплението под формата на „призрак“.

Един от обредите, предназначени да попречат на „облачния дух“ да броди безцелно извън тялото на покойника, се състоял в запушването на телесните му отвори (уста и анус) с тапа от нефрит.

Освен това в началото на IV в.пр.Хр. нашийният ярем, чрез който конете и биковете биват впрягани в колите (и който спира дишането им, когато товарът е прекалено тежък), бива заменен от нагръдния хамут.

Увеличената продуктивност води до поява на градски тържища и на прослойка търговци, която от година на година се замогва и процъфтява. В същото време централната власт не закъснява да установи всевъзможни такси върху търговските операции. Големите градове като Линдзъ в царство Ци, Уън в царство Уей или Хандан в царство Джао малко по малко се превръщат във важни търговски средища. Това е и епохата, през която в Китай се появяват металните монети отначало с формата на права лопата (бу), използвани в царствата Хан, Уей и Джао; после – с формата на нож (дао), намиращи се в обръщение в царствата Ци, Ян и Джао; най-сетне дори такива, които имат формата на „мравчи нос“ (иби), заимствана от архаичната форма на използваните като монети раковини.

Появата на търговската класа

И така, икономиката малко по малко излиза от обществената сфера, където се намира дотогава, и в този процес частните промишлени и търговски дейности придобиват все по-голяма важност и значение, благоприятствайки появата на забогатяваща и разширяваща своето влияние социална класа – тази на търговците. Политическата власт веднага отказва да даде каквато и да било възможност на тази класа да играе дори незначителна роля в държавните работи, додето един от нейните най-блестящи представители, търговецът Лю Бууей, не успява благодарение на своята ловкост и проницателен ум да се промъкне до ранга Първи министър в царство Цин само няколко години преди неговият владетел да стане Първият император върху територията на Китай.

Бурен демографски растеж

Не е учудващо, че при тези условия Епохата на воюващите царства представлява период на бурен демографски растеж върху цялата територия на Китай.

Бихме могли да оценим броя на населението в устието на Хуанхъ и в долината на Уей на около двадесет милиона души, което ще рече почти десет пъти повече от хората, живеещи по същото време в Европа! Mutatis mutandis[9], Китай е вече страна, застанала на ръба на пренаселеността...

„Седем сили“ воюват безпощадно помежду си

От тази изключително дълбока трансформация в отношенията власт-общество възникват седем силни царства: първите три произлизат от разчленяването на царство Дзин – става дума за Хан, Уей и Джао; четвъртото, Ци, богато и гъстонаселено, съумява да съхрани традиционните си граници; що се отнася до петото и шестото, техният възход протича в по-ново време: става дума за Ян в днешната провинция Хъбей, в непосредствена близост до областта на степите и на техните страховити конни воини-номади, както и за Цин в провинция Шаанси, люлка на династията Джоу, страна на хора по-груби и недодялани, но притежаващи войнствен дух и воински навици; седмото царство е Чу, разположено пò на юг по течението на Яндзъ – област, където традиционното китайско влияние (хан) е с далеч по-малка сила, отколкото в равнината на Хуанхъ.

---

[9] Mutatis mutandis (лат.) – като се промени това, което трябва да се промени.

Подобно на пешките в партия шах, именно тези „сили" влизат в схватки помежду си, сключват съюзи или стигат до разриви в отношенията си. Всичко това продължава около два века и половина, като през този период с едни гърди напред излизат ту Уей, ту Цин, додето последното не удържа решителна и окончателна победа под предводителството на една личност, заела изключително място в историята на Китай: Първия император Цин Шъхуанди, който до този момент управлява царство Цин под името Джън.

Благодарение на него Китай най-сетне е обединен.

КОНФУЦИЙ И НЕГОВИТЕ БЕСЕДИ

Нека да си представим Конфуций към края на живота му. Нахлузил своята черна плъстена шапка с изписани върху нея знаци, той седи върху каменна пейка, заобиколен от многобройните си ученици, които попиват всяка негова дума. За да достигне до този миг, му се е наложило да чака повече от шестдесет години. Преди това задължението му се състояло в това да дава съвети на княза, но, разочарован от неговото поведение, той се видял принуден да се откаже от поста Министър на правосъдието в княжество Лу и тръгнал да броди като болен дух от град на град, без да намери онази внимателна и разбираща аудитория, която със сигурност заслужавал.

Роден в княжество Лу (дн. Шандун) през 551 г.пр.Хр., Кун Цю, чието име в латинизирания си вариант започнало да звучи в устата на йезуитските отци през XVII в. като Конфуций, живял, ако се вярва на традиционната хронология, между 551 и 479 г.пр. Хр., ала научното потвърждение на тази датировка днес не е възможно. Макар че не осъществил своите политически амбиции, именно по времето, прекарано на държавна служба, той изработил доктрината, завещала името му на следващите поколения.

След като работил няколко години като чиновник със среден ранг, отговарящ за сигурността и правосъдието, учителят Кун огласил малка школа, чиято репутация растяла мълниеносно и скоро преминала отвъд границите на областта. В житията му се твърди, че имал три хиляди ученици, седемдесет и шестима от които владеели „шестте изкуства": обреди, музика, стрелба с лък, управление на колесница, калиграфия и математика. Начело на малка група ученици кръстосвал китайските земи, давайки съвети – къде доста успешни, къде недотам – на князе и царчета. След смъртта на учителя личността му се превърнала в предмет на истински култ.

Беседите на Конфуций представляват един от фундаменталните текстове на китайската мисъл. Те поставят основите на обществената нравственост, както и на определена политическа философия. Събрани са в свод, състоящ се от двадесет книги, а първите девет от тях според общоприетото мнение са написани от ръката на самия Конфуций.

Конфуцианската философия приема формата на обучение, предназначено да възкреси даден древен идеален порядък, за да избегне хаоса, в който китайското общество през Епохата на воюващите царства е заплашено да изпадне. Подобно нарушаване на порядъка се определя от Конфуций като загуба на Пътя (дао), който в неговите очи вече е придобил смисъла на „Небесен мандат". Тъй като лишава владетеля от всякаква легитимност, хаосът му пречи да управлява правилно и хармонично.

Впрочем страхът от загубата на „Небесния мандат" щял впоследствие да се превърне в най-тежката идея фикс на китайските императори. Същевременно идеалът – такъв, какъвто го предлага Конфуций – е изграждането и възпитанието на Добродетелния човек (дзюндзъ), който е дефиниран в сравнение с друг типаж, наречен Низкия човек (сяожън). Нравственото възпитание на Добродетелния човек е от изключително значение, ако той иска да постигне Принципа на доброто (жън) – върховна човешка добродетел, необходима за поддържането на хармонията в обществото. Чрез съблюдаване на съответните обреди и преклонение към древните текстове конфуцианската нравственост възпитава също така чувството за йерархия и грижата за умереност и въздържаност („точната среда") в преценките и мирогледа.

Играейки си с фонемата джън, която означава едновременно и „управлявам", и „поправям", Конфуций поставя ударението върху съвестността и справедливостта, необходими на „добродетелния" владетел, който единствен е способен да ръководи държавата правилно и успешно.

Следните извадки от *Беседите* позволяват да разберем по-добре в какво се състои конфуцианството.

У дома младите трябва да бъдат почтителни спрямо своите родители; в обществото трябва да бъдат такива спрямо по-старшите от тях. Не бива да дават обещания, които не са в състояние да изпълнят. Ако им остава свободно време, могат да се посветят на изкуствата и културата.

***

Не бива да изпитваш страх, че околните не те разпознават, а по-скоро от това, че ти не си ги опознал.

***

Този, който се обляга на добродетелта, за да управлява, е сравним с полярната звезда – непоклатимия център на привличане в цялата вселена.

***

Добродетелният човек трябва да бъде безпристрастен и да се взира във Всемира. Низкият човек, който пренебрегва Всемира, е сектант.

***

Човекът, който не държи на думата си, не служи за нищо. Ползата от него е колкото от волска талига без жегли или от кола, лишена от впряг.

***

Богатствата и почестите са това, за което хората копнеят най-много на света, и все пак е по-добре човек да се откаже от тях, отколкото да се отклони от Пътя. Провалът и бедността са онова, от което хората се боят най-много на света, и все пак е по-добре човек да ги приеме, отколкото да се отклони от Пътя.

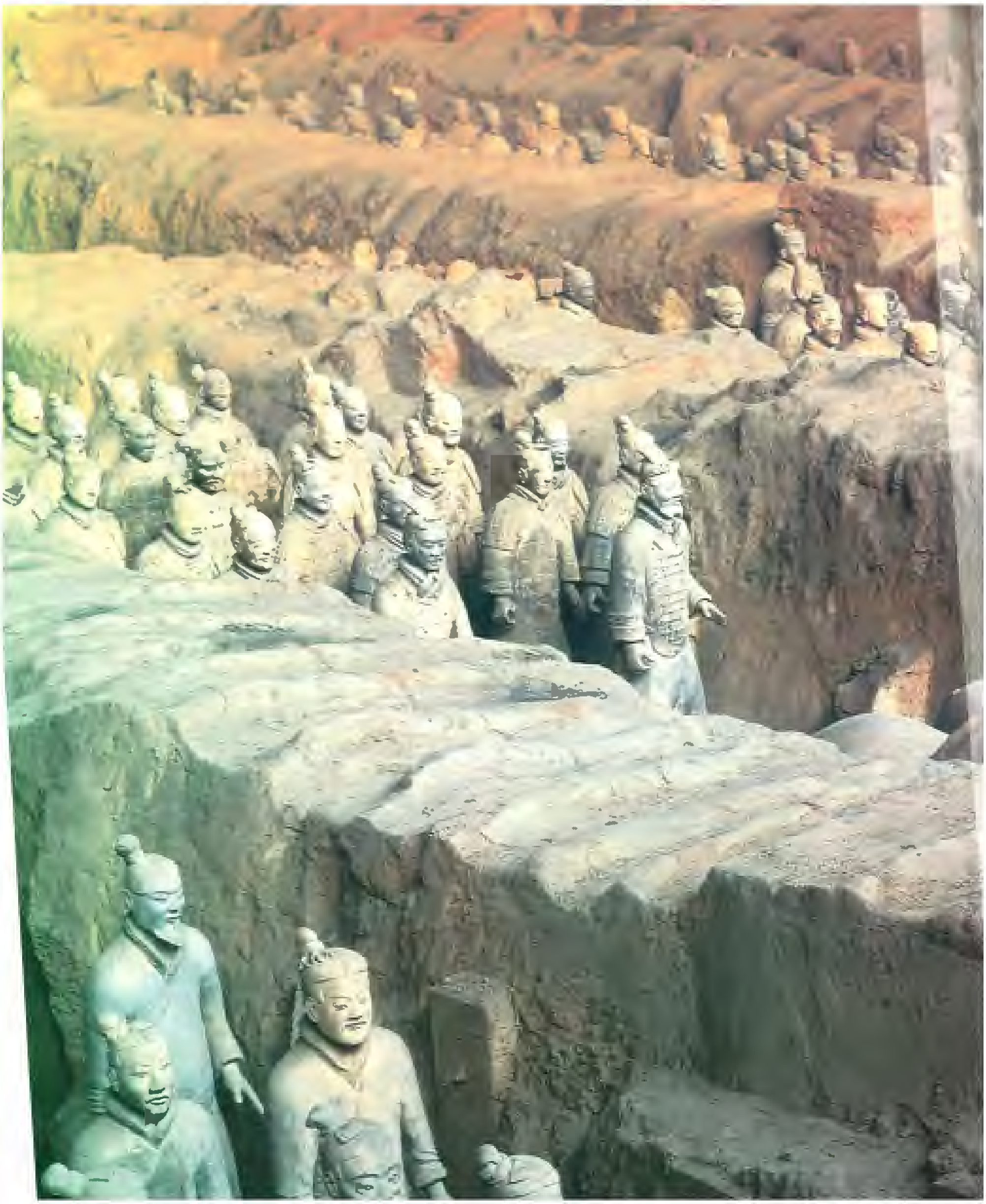

Първата китайска империя и династия Хан (221 г.пр.Хр. – 200 г.сл.Хр.)

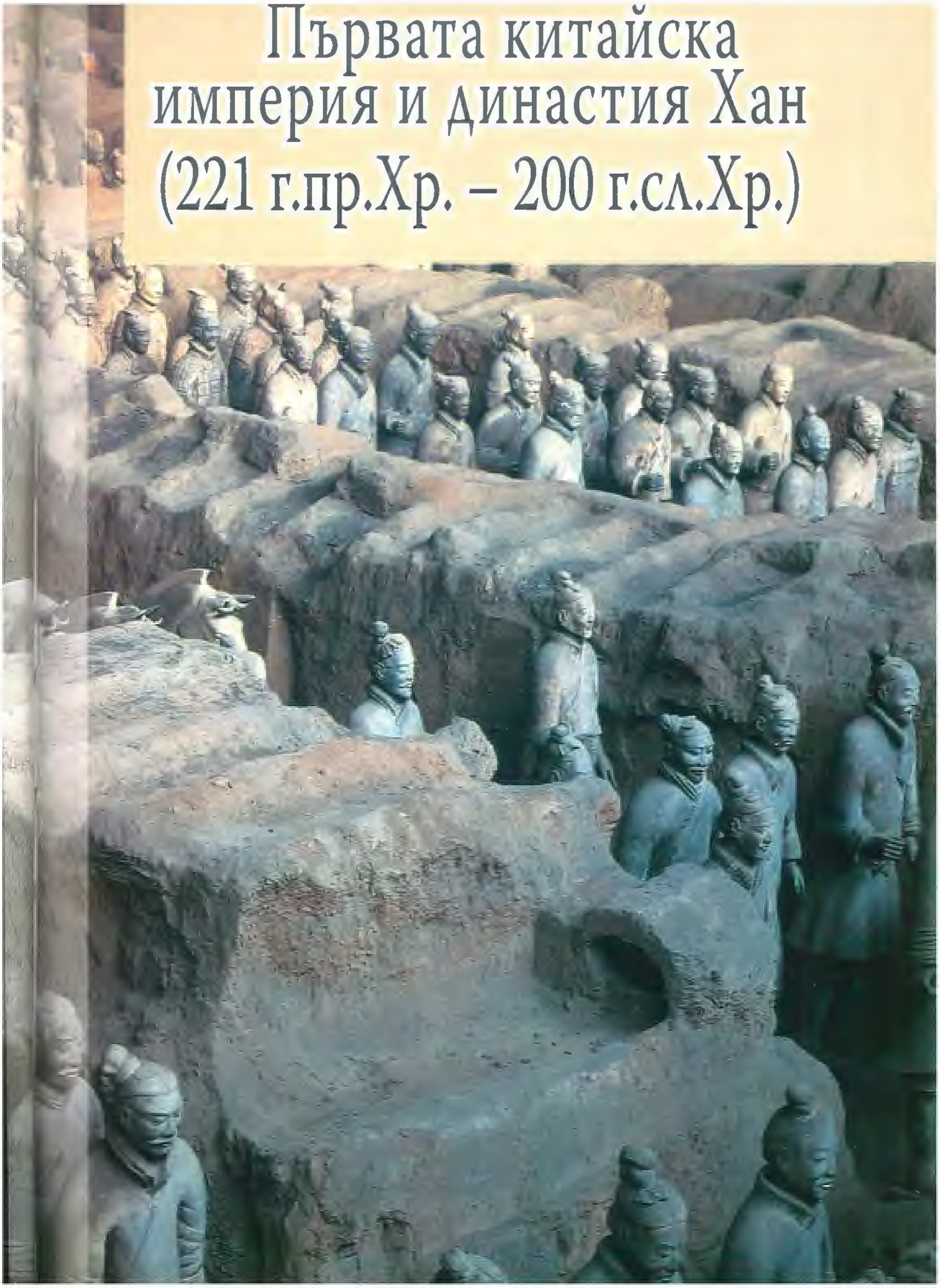

Китай постепенно обединява и уеднаквява своите политически структури, за да се превърне в империя, ръководена от един-единствен човек.

НЕУДЪРЖИМИЯТ ВЪЗХОД НА ДЖЪН, ЦАРЯ НА ЦИН

Не нещо друго, а ясното съзнание, че оттук насетне централизацията и обединението на територията са абсолютно необходими условия за оцеляването на политическата власт, подтиква Джън, царя на Цин, дошъл на власт през 247 г.пр.Хр. и подчинил през 230 г. пр.Хр. Хан, през 228 г.пр.Хр. Джао, през 224 г.пр.Хр. Уей, през 223 г. пр.Хр. Чу, през 222 г.пр.Хр. Ян и през 221 г.пр.Хр. Ци, да провъзгласи през същата година Първата империя, слагайки край на шествековния период на разделение и граждански войни в Китай.

Две личности играят забележителна роля в неудържимия възход на този владетел, едновременно прагматик и мистик, неутолимо жаден колкото за власт и почести, толкова и за безсмъртие и поезия: става дума за последователно заемалите поста Първи министър Лю Бууей и Ли Съ, за които е редно да кажем няколко думи, държейки сметка както за смайващия им житейски път, така и за необикновените им характери.

Невероятната съдба на търговеца Любууей

Ако и да сме в неведение за точната рождена дата на Лю Бууей, когото понякога наричат „китайския Мазарини“, обсто-

ятелствата на неговата смърт през 235 г.пр.Хр. – следствие от гоненията, организирани от предишното му протеже Ли Съ – са по-добре познати: този човек с невероятна съдба, който, живеейки в едно крайно консервативно и подчинено на непоклатими правила общество, успява да премине границите, съществуващи между положението му на обикновен търговец и статута на Първи министър, неминуемо си спечелва несметен брой неприятели и в крайна сметка бива принуден да се самоубие.

Всичко започва с това, че един прекрасен ден в Хандан, град в царство Джао, намиращо се в днешната провинция Шанси, където семейството му притежава голямо търговско представителство, Лю Бууей се запознава с един от двадесетимата синове на Ангуо – принца наследник на царство Цин. Младежът по това време е изпратен като заложник в двора на Джао. Тъй като любимата наложница на Ангуо се оказва бездетна, Лю Бууей ѝ предлага да осинови неговото протеже: по този начин красавицата може да се омъжи, а младият мъж – да спечели далеч по-предно място в списъка на наследниците. Така през 247 г.пр.Хр. същото това протеже, влязло вече в политическата кариера под името Джън, се възкачва на трона на царство Цин; за да осигури своето въздействие върху системата, търговецът се погрижва да достави на младия мъж една от своите най-красиви наложници, която му ражда син. При тези обстоятелства съвсем не е изключено Лю Бууей да е истинският баща на Джън, бъдещ цар на Цин и Първи император на Китай.

Изключителната политическа кариера на тази необикновена личност, която благодарение на вродената си хитрост и безупречните си обноски съумява да стане Първи министър, въпреки че не е нито с благородно потекло, нито с произход от Цин, би могла донякъде да бъде обяснена с това, че той е търговец на коне – стока, от която войските на царството имат спешна нужда; наистина конните стрелци представляват през тази епоха решителен коз за спечелването на всяка битка, а липсата на коне, отглеждани от номадите в степта, би могла тежко да засегне безопасността на царството.

Лю Бууей е също така съставителят на антология, побрала всички велики древни текстове на китайската литература и издадена под заглавието *Пролетите и есените на Лю Бууей.* Сборникът представлява неговото духовно завещание, което той завършва малко преди да замине в изгнание, където, самотен и изоставен, се самоубива, боейки се от надвисналата над него екзекуция.

Ли Съ, легистът-политик, големият съперник на Лю Бууей

Превърнал се в яростен противник на Лю Бууей, след като преди това е бил негов ученик, легистът Ли Съ се нарежда сред антиподите на този забележителен държавник както в личностен, така и в идеологически план. Назначен за Първи министър на царство Цин от владетеля Джън, след като е успял да отстрани Лю Бууей с помощта на интриги и заговори, Ли Съ (251–208 г.пр.Хр.) се проявява като един от най-ревностните пропагандатори на легистката доктрина, чийто основен замисъл е „законът“ да бъде поставен над обредите и по този начин да бъде сложено началото на една нова философия на държавата. Негова е и умело подсказаната на Джън идея да изкове централизирана до крайност империя, призвана да погълне мозайката от царства, които Цин в крайна сметка успява да подчини едно след друго благодарение на превъзходството и силата на своите войски.

Тези възгледи за държавата и за върховенството на закона, на който всеки е задължен да се подчинява, дори и с принуда и насилие, Ли Съ е почерпил от разработките на големия философ Ханфейдзъ (290–234 г.пр.Хр.) – главния теоретик на легистката доктрина.

ДА СЕ ПОДЧИНИШ НА ЗАКОНА

От VIII в.пр.Хр. насетне под влиянието на легизма управлението на държавата придобива непознати дотогава философски измерения.

В Китай идеята, че всеки трябва да се подчинява на закона, представляващ задължителна държавна регулация, е възприета много рано от политическите ръководители под натиска на демографския взрив, който ги принуждава да прилагат ограничителни системи, утвърждаващи първенството на колектива над личността.

Древните монархии, основани върху един все по-остаряващ и тромав формализъм, се движат към устройство с по-малка относителна тежест на ритуала, следвайки ритъма на промените в производителността на икономическите сили и съотношението между тях, като земеделието постепенно отстъпва пред възхода на промишлените дейности (най-вече бронзолеярството и металургията), които пък от своя страна подсилват икономическата роля на държавата.

Държавата над всичко

Царство Ци е страната, в която легизмът се прилага за пръв път в началото на VII в.пр.Хр. под влиянието на Гуанджун. Този търговец, издигнат до ранга Първи министър, осъществява две крупни реформи: организира данъчна система, налагайки такси върху солта и желязото (чийто монопол вече принадлежи на държавата), и въвежда военната повинност за селячеството. Тези механизми излизат извън традиционното поле на ритуала.

В началото на IV в.пр.Хр. Шан Ян, министър в царство Цин, чиито правно-политически теории са отразени в *Книгата на господин Шан*, изработва политическа система, която вече предусеща империята: тя нанася значителен удар върху феодализма, издигайки принципа за върховенството на държавата и подчинявайки по този начин висшата аристокрация, спрямо която – за пръв път в историята на Китай – започват да се прилагат действащите наказателни закони.

Легистката философия на Ханфейдзъ – китайският път към тиранията

Емблематичната фигура на легизма несъмнено си остава тази на философа Ханфейдзъ, живял от 290 до 234 г.пр.Хр. Царски син в страната хан, този фило-

соф с тежък говорен недъг получава в днешния град Шандун същото образование като това на Ли Съ от страната Ци, преди да се озове в царство Цин, където е назначен за политически съветник на Джън, бъдещия Първи император, а впоследствие да бъде доведен до самоубийство с изхвърлянето си в периферията на властта от същия този Ли Съ, у когото е съумял да предизвика болезнена ревност.

Произведението, което носи неговото име и е грижливо предавано от поколение на поколение поради изключително високите си литературни достойнства, представлява връх в легистката доктрина, истинска теория за упражняването на властта, която се обляга върху универсалното приложение на наказателния закон, върху техниките за манипулация на хората и върху първенството на силата в управленското изкуство. В този смисъл тя е в пряка връзка с даоистката философия за противоречието. Утилитаристична, блестяща, разюздана и цинична – но същевременно безкрайно ефикасна! – мисълта на Ханфейдзъ, според която индивидите са движени единствено от интереса или страха от наказание, е в пълна противоположност с идеите на конфуцианските хуманисти, за които е постижимо обществата да бъдат добре и правилно регулирани посредством присъщото на хората чувство за нравственост.

Съгласно легистката философия най-успешният владетел е този, който живее скрит и който остава неподвижен; комуто не е присъщо да действа, а още повече – да се вълнува. Защото пътят (дао), по който е поел и който е във висша степен предначертан, го поставя в центъра на властта, сиреч на мястото, откъдето той не бива да помръдва, а тази закономерна негова неподвижност предопределя всички действия на държавното управление.

ПЪРВИЯТ ИМПЕРАТОР НА КИТАЙ – ЕДИН ИЗПРЕВАРИЛ ВРЕМЕТО СИ НАПОЛЕОН

Нека да си представим, че сме хора, минаващи през стени, и се намираме в 221 г.пр.Хр. Хайде тогава да се поразходим из дворците и градините на Чан Ан – гордата столица на царство Цин, обявена само преди няколко дни за център на Китайската империя.

Цин Шъхуанди току-що е интронизиран като Син на небето с продължила десет дни и десет нощи церемония, по време на която е получил в Минтан – двореца, чиято обърната към центъра планировка символизира Вселената – Небесния мандат

Императорът на Китай е облечен в роба от жълта коприна с избродиран върху нея феникс в чест на приказната птица, посетила прочутия му предшественик, митичния Жълт император (Хуанди); държейки в ръка *жуи* от жълт нефрит – чудноват инструмент за управление на света, чиято форма е заимствана от гъбата на безсмъртието Линджъ – той е изчакал търпеливо в пълно усамотение необходимото време, за да получи Небесния мандат, превърнал го във върховен притежател на властта, наследена от неговите предци или отнета от царете на страните, чието завоюване е привършил само преди месеци.

В продължение на дълги дни и нощи, опивайки се от своя триумф, е имал възможност да направи равносметка за необикновените обстоятелства, които са му позволили да стане единственият владетел на територия от хиляди и хиляди километри, защото тя вече се простира от пустинята Гоби до Китайско море.

Бил е едва на дванадесет години, когато след смъртта на своя баща се е възкачил върху трона на царство Цин благодарение на умелите ходове и изисканите обноски на богатия търговец и Първи министър Лю Бууей, за когото съществува почти единодушното мнение, че е истинският му родител. Победите на бойното поле и желязната ръка на Ли Съ са му помогнали да осъществи немислимото: да подчини останалите Воюващи царства и да им наложи своята воля.

Страната се покрива с надписи в негова прослава

За да достигне до всекиго величието на земните му дела, Шъхуанди започва с това, че поставя по четирите краища на своето огромно царство поредица надписи в негова прослава върху най-емблематичните небесни планини като И, Тай, Ланя, Гуейдзи и Джъфу: в изсечените върху тези каменни плочи текстове става дума за неговото „неумолимо правораздаване, справедливо и действено“, за „пътя на правителството, призвано да доведе безчислените му благодеяния до народа“, за „Мъдреца, който управлява..., чиито действия са точни и справедливи“, или за „неуморимия Император“, за „чернокосия спасител на народа“, за този, „който срутва всяка крепост по пътя си“, „който отваря пътя на реките и издига диги“, „който е способен да превърне планините в равнини“.

Цин Шъхуанди – просветеният и безмилостен деспот

Грижата за театралността и режисирането на собствената му власт определя начина, по който този просветен, но безмилостен деспот ръководи страната, без да изпитва и капка колебание, когато депортира стотици хиляди военопленници, за да работят на фараонските му строителни площадки или когато ги праща насила да служат в неговите войски.

Именно той построява Великата стена, която дотогава не е нищо друго освен поредица от неголеми крепостни съоръжения от сурова глина, свързани в една или друга степен помежду си, за да защитават китайската територия от набезите на нахлуващите откъм степта племена сюнну (хуни), които са в процес на обединение и от ден на ден стават все по-опасни.

В това ограждане на страната подобно на светилище е скрит двоен смисъл: Китай се предпазва от външния свят, но същевременно си налага забрана да завоюва териториите, разположени „отвъд“. Ала когато си вече в „центъра на света“, нима е необходимо да излизаш от него?

Благоустройството на територията – титаничното дело на Първия император

Цин Шъхуанди е родоначалникът на политиката за благоустройство на китайската територия – едно титанично дело по отношение както на впрегнатата в него работна сила, така и на предприетите незапомнени по мащаб и сложност строежи. Той прокопава канали, за да изгради мрежа от плавателни артерии; изплита истинска паяжина от пътища, които свързват всички градове помежду им. Тази благоустройствена дейност, която придава нов вид и удобство на страната, е само венецът на усилията за интегрирането и уеднаквяването на империята, които той не жали независимо дали става дума за правописа, за паричното обръщение и монетите, за мерките и теглилките, за дължината, от която осите на колите не бива да се отклоняват, за насилственото преместване на огромни човешки маси към слабонаселени области или пък за разделянето на територията на тридесет и шест комендантства (префектури), организирани по един и същ модел и ръководени от един префект, един военен губернатор и един началник на финансите и снабдяването. От тази епоха датират и основите на китайската имперска администрация, чиито структури не помръдват в продължение на хилядолетия чак до основаването на Републиката през 1911 година.

Великото аутодафе на книгите

През 213 г.пр.Хр. потресаващото решение на императора да изгори всички книги, последвано от репресии срещу цялото

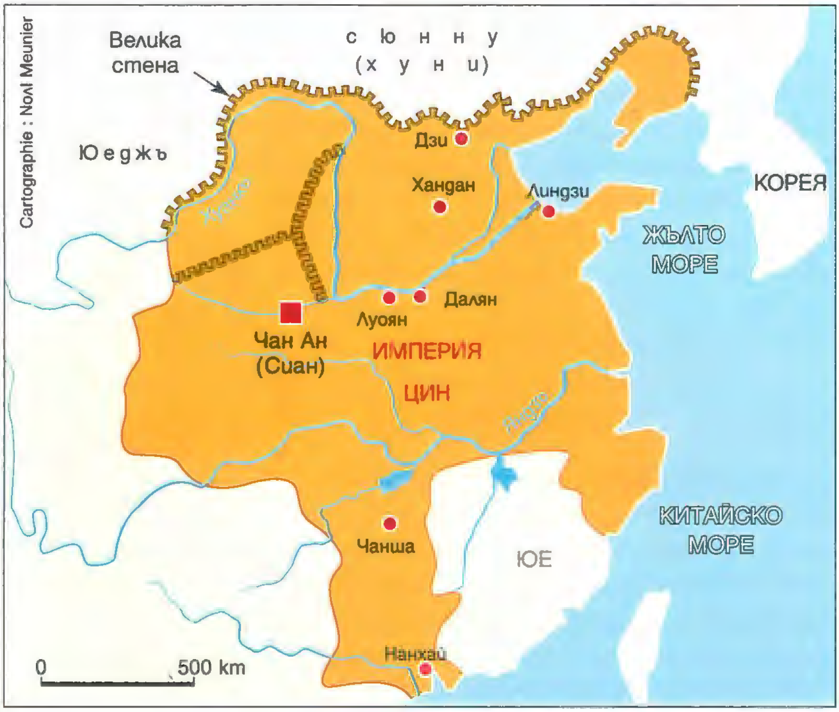
Cartographie : Noлl Meunier
Велика стена
с ю н н у
(х у н и)
Юеджъ
Дзи
Хандан
Линдзи
КОРЕЯ
ЖЪЛТО МОРЕ
Далян
Луоян
Чан Ан (Сиан)
ИМПЕРИЯ ЦИН
КИТАЙСКО МОРЕ
Чанша
ЮЕ
Нанхай
0
500 km

образовано съсловие поради подозрението, че не харесват преобразуванията и съжаляват за предишния строй на благороднически феодализъм, свидетелства за волята на този деспот да наложи нов интелектуален порядък. За целта той не се поколебава да изтрие цялата памет за миналото, независимо че впоследствие неведнъж и не по един повод ще се позовава на него.

Това унищожаване на всичко написано, свързано с промяната и уеднаквяването на писмеността, свива до крайност познанието за древните текстове, които са предадени на следващите поколения във видоизменена и изопачена форма, докато административните мерки, предприети от Първия император, точно обратното, си остават в практически неизменен вид през следващите две хиляди години.

Така царуването на Цин Шъхуанди бележи в китайската история един изключително важен водораздел, който обяснява двойствената понякога оценка на китайските историци спрямо този необикновен владетел – едновременно модел за подражание и отблъскващ насилник.

Владетел, обладан от мисълта за безсмъртието…

През целия си живот Първият император е обладан от мисълта за безсмъртието, което се стреми да достигне, следвайки рецептите за „дълголетие“ на даоистките магове или на шаманите, въпреки че практиките на последните са в пълна противоположност с тези на даоистите, организирайки живота си в обредност съобразно сезоните и прекарвайки дълги часове от деня на издадени в морето носове в очакване да влезе във връзка с благотворни духове. Малко преди своята смърт Цин Шъхуанди не се поколебава да съоръжи и изпрати в далечно плаване морски експедиции със задачата да открият Островите на безсмъртието в Китайско море, хранейки тайната надежда и сам той да ги последва, за да проживее на тях – според всеизвестната китайска поговорка – „още десет хиляди години“.

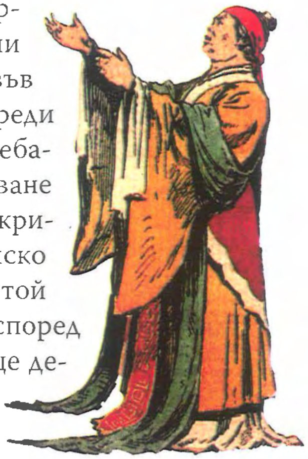

Власт
далеч по-крехка, отколкото изглежда

Този необикновен владетел живее в такава дълбока потайност, скрит в свързаните с помощта на подземни проходи императорски дворци, позволяващи му да преминава съвършено незабелязано от едно място на друго, че изминават няколко седмици, преди обществото да научи за неговата смърт.

Това забавяне дава възможност на Ли Съ и на евнуха Джао Гао да организират по свой вкус наследяването на властта и да поставят на трона не старшия син на покойния император, а неговия втори син, от когото смятат да направят своя послушна креатура. Ала мимолетният режим на династия Цин, разклатен от деспотическите методи на своя създател и упражняваната в пълна самотност автокрация, се срутва като замък от карти само след две години.

Гражданската война между народностите, изпратени насилствено да служат във войската, и тези, които са останали верни на държавата, бушува чак до 206 г.пр.Хр., когато започва управлението на династия Хан.

С ИДВАНЕТО НА ДИНАСТИЯ ХАН (206 Г.ПР.ХР. – 220 Г.СЛ.ХР.) КИТАЙСКАТА ИМПЕРИЯ ОСИГУРЯВА СВОЯТА ДЪЛГОВЕЧНОСТ

С идването на династия Хан в Китай отново се налага имперската централизирана политическа организация, като владетелите неизменно вземат за свой образец Първия император и неуморно се стремят да възвърнат на страната предишното ѝ величие.

Старите владетели Хан
(206 г.пр.Хр. – 9 г.сл.Хр.)

През 206 г.пр.Хр. до императорския трон в Чан Ан (дн. Сиан) се добира не някой друг, а Лиу Бан, бивш невзрачен агент от администрацията на Цин, след като през 207 г.пр.Хр. преминава със своите войски през планинската верига Цинлин и разбива армията на Цин в долината на река Уей, а впоследствие премахва своя предишен съюзник, станал междувременно негов противник, Сян Ю. Каква ирония, като си помислим, че именно Сян Ю е превърнал този произлязъл от простолюдието човек в принц на Хан!

Увековечаването на легизма позволява на империята да се укрепи и подсили

Легистката империя се увековечава при управлението на династия Хан, защото административната организация, внедрена от Лиу Бан, е изцяло заимствана от тази на неговия предшественик Първия император, макар че се отличава с известно облекчаване на наказателните закони (през 167 г.пр.Хр. отсичането на крака е отменено) в полза на едни по-практични мерки, основаващи се върху полагането на принудителен труд. Цялата социална система се гради върху репресии (съдебни присъди, конфискуване на имоти, облагане с тежки данъци) и поощрения (даряване на чинове и постове, административни повишения); натрупаните задължения и наказания периодично биват заличавани с масови амнистии, обявявани по време на помпозни церемонии, на които чиновничеството в стремежа си да спечели привързаността на потърпевшото селячество го черпи с алкохол и говеждо месо – неща, предназначени доскоро за годишните пиршества, съпътстващи жертвоприношенията в чест на Бога на Земята.

Великите строежи

Първите императори от династия Хан продължават политиката на крупни обществени строежи, следвайки и в това отношение своите предшественици от династия Цин. 150 000 души са изведени на принудителна работа в периода между 192 и 185 г. пр.Хр. само за строежа на столицата Чан Ан, чийто център е зает от императорския дворец – истински град в града – и която бър-

Невероятната гробница на Първия император Цин Шъхуанди

Откриването през 1974 г. на хиляди войници и коне от печена глина в три от четирите огромни подземия, прилежащи към мавзолея на Първия император, разположен на шестдесетина километра от съвременния град Сиан, удиви целия свят. Цин Шъхуанди замислил своята гробница като идеална столица със свой вътрешен град – погребалното съоръжение на самия император, което никой все още не е посмял да отвори – и заобикалящи го квартали.

Всяка статуя – по всичко личи – носи свои индивидуални черти, което според някои археолози означава, че главите на воините представляват портрети на действително съществували хора; мъжете, чиито униформи и кокове свидетелстват за воинския им ранг, а също така и конете са боядисани в живи цветове, свидетелстващи за реалистичния характер на техните изображения.

Гробницата (в тесния смисъл на думата) е описана от великия историк на династия Хан Съма Циен (145–87 г.пр.Хр.), който виждал в нея едно от чудесата на света. Според него във вътрешността ѝ били събрани такива неимоверни съкровища, че входовете ѝ били снабдени с арбалети, които би трябвало да се задействат автоматично при всеки опит за нейното разграбване. Императорът пожелал последното му обиталище да бъде възможно най-вярното отражение на вселената: под огромен свод, изобразяващ звездното небе, бил поставен гигантски макет на света с неговите планини, реки (които архитектът очертал с помощта на живак), равнини и езера.

Традицията, която изисквала заедно с мъртвеца да бъдат погребани живи неговите наложници и служители, изглежда, е била изоставена от Първия император, който се задоволил – ако ни е позволено да изкажем нашите предположения – с керамични фигури.

Предстои изследването на същинската погребална могила на Цин Шъхуанди, но решението за това поради мистериозни причини все още не е взето от китайските власти. Дали пък, макар и управители на велика държава, те не се боят от гнева на Първия император, който сигурно ще оцени подобни действия като нетърпимо посегателство над своята памет?

зо се превръща в най-важния китайски град. Система от пътища, прокарани около 170 г.пр.Хр., я свързва с Чънду, най-големия град в провинция Съчуан, от който пък петдесетина години по-късно тръгва друг сухоземен път, водещ към богатите зони на оризопроизводството в Гуандун.

Навсякъде, където се установява, властта на императорите от династия Хан се стреми да пречупи феодалните порядки, поставяйки начело на административните области свои хора, произлизащи от управленските среди на държавата, чийто напредък в стълбицата на ранговете зависи изцяло от тяхното поведение на пълководци и професионалисти.

Колосални преселения на огромни човешки маси

Колосалните преселения на огромни човешки маси, целящи, от една страна, да намалят демографския натиск върху географския център на империята (долините на Уей и Хуанхъ), позволяват, от друга, усвояването на засушливите земи в северните части на държавата, както и логистичната поддръжка на войските, натоварени със задачата да отблъскват нахлуванията на степните народи, които – естествено – са привлечени от относителното благоденствие на китайското население от епохата Хан в сравнение със собствената им мизерия. И обратно, жителите на пренаселените зони от басейна на Яндзъ и полуостров Шандун са принудени да се преместят в околностите на столицата. Точно такъв е случаят с масовото преселване през 198 г.пр.Хр., когато сто хиляди души от страната Ци насилствено са отведени в Сиан.

Подобни движения, за които поради изключителната им мащабност (по този начин са преместени повече от два милиона души!) едва ли е трудно да си представим какви огромни културни и социални последствия би трябвало да предизвикват, трайно преобразуват демографските реалности Северозападен Китай.

Завоевателите Хан

Обсебени от желанието да затвърдят своето могъщество, императорите от династия Хан непрестанно разширяват своята територия. Китай, който дотогава се е ограничавал до земите около басейните на своите две велики реки, малко по малко разпростира своите владения и в други части на Азия. За него това е въпрос на оцеляване, защото историята му е показала, че войнствените народности от степта са в състояние да пробият Великата стена и да проникнат в китайските равнини, опустошавайки всичко по своя път...

Установяват се кръгове на икономически и паричен обмен между области, които преди това не са поддържали никакви контакти. По този начин географското пространство бива структурирано от човешките взаимоотношения, а заедно с това възниква усилено взаимодействие между културни зони, които дотогава са били съвършени чужди една спрямо друга.

От тази епоха датира и разширяването на китайското влияние върху целия азиатски континент. Днес намираме лакирани изделия от Съчуан в корейски гробници, китайски коприни в Централна Азия, съдове от епохата Хан във Виетнам и бронзови огледала – изключително характерно китайско изделие – чак в днешна Южна Русия.

ИМПЕРАТОРИ-ВОИНИ

Разширяването на китайското влияние върви ръка за ръка с разгръщането на значителни войскови сили, в които насилствено са набрани най-различни етноси от завоюваните територии. Така на Север и на Запад номадски конници изпълняват военни повинности заедно с китайските войници, докато на Юг планински пехотинци, изключително мобилни и пригодни за сражения в пресечени местности, подсилват армията на владетелите Хан.

Фигурата на император У от династия Хан (Хан Уди) (вж. стр. 132) превъзходно въплъщава завоевателната политика на тази династия от воини и администратори: през 138 г.пр.Хр. нейна военна експедиция разнебитва не-китайското царство Фудзиен, което в крайна сметка е анексирано през 110 г.пр.Хр.; през 133 г.пр.Хр. този войнолюбив император хвърля повече от 300 000 войници срещу сюнну (хуните), над които през 119 г.

пр.Хр. е удържана решителна победа; към 110 г. пр.Хр. китайските войски проникват в съвременен Синдзян и завземат Фергана (град по горното течение на река Сърдаря); между 120 и 105 г.пр.Хр. същият император води победоносни походи срещу независимото царство Нанюе (Гуандун, Гуанси и северните части на съвременен Виетнам), но също и на Север по земя и по море към Корея, чиито северна и централна части са колонизирани.

Военна организация, доведена до крайност

Организацията на войските хан по северните граници е добре позната благодарение на няколкото хиляди бамбукови планшети и дъсчици с военна документация, отразяващи два века (прибл. от 100 г.пр.Хр. до 100 г.сл.Хр.) бойни действия и открити в Дунхуан, Гансу, Дзюян и Външна Монголия. Доведена до крайност, тази организация предполага съществуването на два типа войници: охранители на хамбарите и напоителните канали; погранични войски, предназначени да предпазват страната от неприятелски нападения. Всички стражеви постове поддържат помежду си постоянна връзка посредством сини и червени флагчета или огневи сигнали. Кодифицирана, а след това регистрирана в писмена форма, информацията тече мълниеносно и позволява на командването да взема правилните решения в необходимите срокове.

Твърде бързо обаче властта налага на войските „кафкиански" процедури, пораждащи внушителни архиви, части от които са се съхранили през вековете и дават на историците изключително точна представа за правилата и процедурите в армиите на Севера. Грижата за детайла, която в някои случаи достига до маниакални размери, ни позволява днес да знаем почти до единица точния брой на конете и едрия рогат добитък, които преминават през границата, както и предполагаемата численост на потенциалните неприятели от степта по отпечатъците, оставени

върху ивици грижливо разкопана и подравнена от граничарите земя! Вярно е, че експедиционният китайски корпус наброява по това време почти 100 000 души…

Завоюването на Монголия и Централна Азия

От 135 г.пр.Хр. насетне владетелите от династия Хан решават да прекратят отстъплението на своите войски, наложено от разгромните поражения, нанесени им през 201–200 г.пр.Хр. от нахлулите откъм Ордос и Монголия пълчища. Това позорно поведение, срамежливо наречено „политика на приятелство и мир“ (хъсин), никога не е прието искрено от китайските императори. През 139 г.пр.Хр. генерал Джан Циен – един от най-ревностните привърженици на военния реванш и възвръщането на териториите, завладени от сюнну, в стремежа си да влезе в контакт с народа юеджъ – потомствени врагове на хуните – предприема пътуване до Централна Азия, за да ги предразположи и убеди да дадат своята подкрепа на императорските войски. След почти десетгодишен престой в тъмница той успява да избяга и да достигне до Бактриана, чиито предели въпросните юеджъ обитават. Завърнал се през 126 г. пр.Хр. в Чан Ан, където написва много подробен доклад до император Уди (141–87 г.пр.Хр.) за своята мисия, през 115 г.пр.Хр. той отново заминава за оазисите на Централна Азия, минавайки този път южно от езерото Балхаш (област, прочута с конете, които народността усун отглежда), убеден, че този район е най-добрият естествен излаз за скъпоценните продукти, съставляващи китайския износ.

Хан Уди – войната е с предимство пред мира

През 141 г.пр.Хр. вследствие на множество интриги в императорския дворец, започнали още по времето на неговия баща (сдобил се с четиринадесет сина), на трона се възкачва Лиу Че, който е роден някъде към 156 г.пр.Хр. и следователно не е първородният му син. Новият владетел приема името Хан Уди. Изпаднал още с поемането на властта в зависимост от клана на конфуцианците, предвождани от великия философ Дун Джуншу, младият император постепенно успява да се отърси от тази обременителна опека и бързо пристъпва към елиминирането на двамата свои потенциални съперници: маркизите Доу Ин и Тиен Фан.

От 135 г.пр.Хр. насетне, осъзнал стратегическата важност на налагането със сила над народите от степта, наречени „пропаднали варвари“, Уди подсилва мощта и наличния състав на своите войски. Той слага край на системата хъцин, въведена с цел да благоприятства браковете между принцесите от династия Хан и хунските принцове, та с течение на времето да ги облагородява и подтиква да възприемат китайските културни ценности: нейните последователи се отличават в обществото, тъй като носят яркочервени портупеи. Новият император поверява командването на войските на „летящия генерал“ Ли Гуан – специалист по лов на тигри с лък и стрели, – когото поставя начело на повече от 30 000 конници. През 129 г.пр.Хр. последният е пленен от хуните, а впоследствие – разжалван.

Тогава, намирайки подкрепа в лицето на генералите Уей Цин (негов полубрат) и Хуо Цубин (племенник на последния), Уди успява да възстанови доверието в средите на китайската войска. Кампаниите, проведени между 124 и 119 г.пр.Хр. срещу „варварите от степта“, се оказват успешни и довеждат до удостояването на двамата пълководци със званието „Маршал на империята“ (дасъма).

Един изпреварил времето си „просветен монарх“

С настъпването на мира Хан Уди изгражда икономически структури, които позволяват на държавата да осигури както в настоящето, така и за вбъдеще, финансирането на своята гражданска администрация и необходимите средства за отбрана: за тази цел той възстановява монопола върху монетосеченето; организира национални конезаводи, за да обезпечи снабдяването на войските с коне; въвежда (119 г.пр.Хр.) данъци върху дейността на търговците и занаятчиите; учредява държавен монопол върху производството на желязо и сол, а впоследствие – и на всички видове алкохол (още тогава!).

Някои от мерките на Хан Уди, като обявяването на конкурси за чиновници сред младежите с беден произход, изглеждат особено прогресивни. Известен с презрението си към подмазвачеството и ласкателствата на своите подчинени, императорът се заобикаля с висши чиновници, притежаващи солидни и калени характери (Дзи Ан, великия императорски вестоносец; Гунсун Хун, великия императорски съветник; Джу Фуюан, страховития велик инквизитор на Империята). Служейки си умело с политиката на моркова и тоягата, Уди не се поколебава да накаже жестоко (112 г.пр.Хр.) повече от сто маркизи, които не считат за нужно да внасят огромния данък, дължим от тях към държавата. Потресен от върлуващата сред чиновниците епидемия на подкупност и нелоялност, той не се ограничава с това да разпрати сред тях следователи, но и внедрява в техните среди шпиони, които им поставят всевъзможни уловки. Всяко отклонение от конфуцианската етика е безмилостно наказвано. Между 114 и 112 г.пр.Хр. Уди предприема редица пътувания (неговите прочути инспекционни обиколки се превръщат в пример за мнозина от следващите поколения монарси).

Данъчните постъпления от производството на желязо и сол

През 119 г.пр.Хр. учредяването от император Хан Уди на държавния монопол върху производството на желязо и сол довел до значителен прилив на данъчни постъпления. Последствието от това негово действие било чувствителното забогатяване на китайската държава. От тази епоха датира и решителното настъпление към Монголия и Гансу, съпроводено със създаването на военни окръзи, позволяващи на централното ръководство да разполага с гарнизони дори в най-отдалечените от столицата области.

В края на своя живот император Хан Уди, както изглежда, се вълнува повече от въпроса за безсмъртието и изследването на лошите поличби, отколкото от държавните работи, за да стигне дотам, че започва да подозира част от своето обкръжение в магьосничество и чародейство.

Неговото продължително управление бележи отварянето на Китай към Централна Азия.

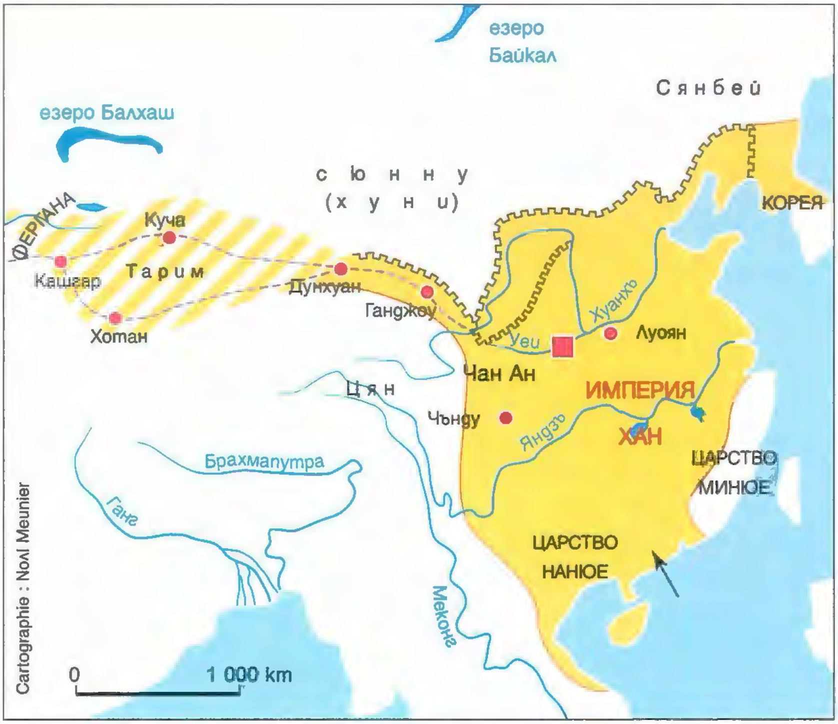
езеро Байкал
Сянбей
езеро Балхаш
сюнну
(хунu)
ФЕРГАНА
Куча
Кашгар
Тарим
Хотан
Дунхуан
Ганджоу
КОРЕЯ
Хуанхъ
Уеи
Луоян
Чан Ан
ИМПЕРИЯ
ХАН
Цян
Чъндy
Яндзъ
ЦАРСТВО МИНЮЕ
ЦАРСТВО НАНЮЕ
Брахмапутра
Ганг
Меконг
0
1 000 km
Cartographie : Noλl Meunier

Настъплението на китайските войски на юг

Земите на юг от Империята също са част от стратегическите цели на китайските владетели. От 109 г.пр.Хр. насетне императорските армии проникват в териториите, разположени на юг от Яндзъ, и подчиняват могъщото царство Диен, отличаващо се със забележително животновъдство и интензивно земеделие, чието съществуване бе доказано от намирането на бронзови съдове с изключително усъвършенствана изработка при археологически разкопки, проведени през 1956 г. в района на Кунмин, столицата на провинция Юннан.

През 86 г.пр.Хр. областта, съответстваща на територията край съвременната граница между Китай и Виетнам, също попада под контрола на императора.

Проникването на китайците от времето на династия Хан в тропическите области бележи началото на една истинска епопея, която продължава редица векове и се изразява в постъпателно движение на китайската цивилизация към зони, където дотогава тя напълно отсъства. Наличието на предмети от кехлибар, ахат и корналин[10] в някои погребения от областта на Кантон и Чанша (Хънан) свидетелства за презморски обмен с цивилизации от полуостров Индокитай, а също така и с Индия.

Магьосници и гадатели

От Епохата на воюващите царства насетне историята на Китай изобилства с епизоди, чиито герои са фаншъ – даоистките магьосници-прорицатели, пребиваващи в успореден на китайското общество свят. Всяко, дори и най-незначителното събитие или обстоятелство, е повод за владетелите, поставили гадателските умения в центъра на управленските си практики, задължително да се допитат до тях.

Отговорни за всичко (включително за дъждовете и хубавото време!) пред своя народ, императорите не пропускат да се обърнат към астролозите и геомантите за съвет и напътствие. Така в непосредственото обкръжение на монарсите един подир друг се появяват всевъзможни „гуру“ и прорицатели, отличаващи се със свръхестествени дарби. Според *Шъдзин* (*Книгата на песните* от Съма Циен) Първият император Цин Шъхуанди живеел, заобиколен от фаншъ, „владеещи тайната на разтварянето и трансформацията на телата“, и дори изпратил мнозина от тях в гигантска експедиция за намирането на Островите на Безсмъртието Пънлай, за да му донесат оттам лек, който щял да го направи Безсмъртен. Ако трябва да вярваме на историка Фан Йе (398–445), автор на прословутата книга *Биографии на магьосниците*, същото важало и за Хан Уди (вж. стр. 132), който не ядял и не пиел нищо друго освен ястия и напитки, приготвени му от магьосника-диетолог Лисяо Дзюн. Между другото, краят на дългото управление на този император бил помрачен от магьоснически козни и интриги.

---

[10] Корналин (минер.) – вид полупрозрачен халцедон с червеникавооранжев цвят.

ПОЕМАНЕТО НА ВЛАСТТА ОТ КЪСНА (ИЗТОЧНА) ХАН (25–220 Г.СЛ.ХР.)

Между падането на първите владетели от династия Хан (наричана също така Ранна или Западна Хан), настъпило подир смъртта на невръстния император Пин (1–5 г.сл.Хр.), и заместването им от Късната Хан своя апогей достигат безпорядъкът и смутовете, започнали веднага след края на изключително дългото управление на император Уди (141–87 г.пр.Хр.). Генерал Хуо Гуан, духовният наследник на императора, който изповядва последната си воля именно нему, отказва да предаде властта и след известен период на неяснота официално я поема през 80 г. пр.Хр., за да я запази до своята смърт през 68 г.пр.Хр.

Узурпаторът Уан Ман

През 66 г.пр.Хр. избухва гигантски посмъртен съдебен процес срещу Хуо Гуан, който приключва с поголовното изтребване на целия му род.

В последвалите смутни времена могъщата фамилия на една от съпругите на Уди успява да възкачи едного от своите представители – Уан Ман – на трона и по този начин да даде в ръцете му върховната власт над Китай.

Узурпаторът управлява от 9 г.пр.Хр. до 25 г.сл.Хр., опитвайки се да основе мимолетната „Нова династия" (Хуо Гуан). Първото действие на този владетел е да предприеме частична национализация на земята, за да позволи на селячеството, обедняло поради прекомерното съсредоточаване на поземлената собственост в ръцете на няколко свръхбогати рода, да се сдобие със средствата за елементарното си просъществуване. В държавно владение той прехвърля и стотици хиляди роби, представляващи военна плячка и принадлежащи дотогава на знатните фамилии. Всички официални титли са променени в съответствие с *Обредния кодекс на владетелите*

от династия Джоу (Джоули) – крайно архаичен свод от обредни правила, който разделя държавните служби сред чиновници, подвластни на Небето, и чиновници, подвластни на Земята, надлежно разпределени в зависимост от четирите сезона, от които узурпаторът е решил да черпи вдъхновение; започва сеченето на нови монети; една след друга се сипят реформи, предназначени да въведат „нов ред“.

През епохата на династия Хан любимо зрелище били цирковите спектакли

Многобройните статуетки от печена глина, изработени по време на династия Хан и изобразяващи акробати или жонгльори, ни карат да мислим, че през тази епоха циркът е бил изключително високо ценен спектакъл. Двама автори от ерата на Източна Хан – Джан Хън и Ли Ю – говорят за акробати с колосална сила, които повдигат тежки метални котли, „сякаш са от пера“; за гимнастици, способни да преминават с летящ плонж през няколко обръча и да ходят на ръце; за гълтачи на саби, за фокусници и огнегълтачи. Циркът, който бил колкото уличен, толкова и придворен спектакъл, в някои случаи стигал до определени крайности, за което можем да съдим по едикта на император Чънди от династия Източна Дзин, обнародван през 341 г.сл.Хр. и забраняващ на поданиците си да ходят на ръце, да се пречупват в раменете, за да влизат в цилиндър, и да практикуват „ужасяващи номера“, като например да обелват кожата на другиго, „сваляйки я, сякаш е найобикновена дреха“... – „все практики, вредни за социалната хармония“, каквото е мнението на владетеля.

Метежът на „Червените вежди“

Въпреки своя реформаторски бяс Уан Ман не съумява да потуши селските бунтове, подклаждани през 17 г.сл.Хр. на полуостров Шандун от една жена, наричана „магьосницата Лю“, а няколко години по-късно, след страшните наводнения в равнините около долното течение на Хуанхъ – от въстаници, предрешени и гримирани като демони, известни с прозвището си „Червените вежди“ (чъмей). Техният духовен водач, някой си „цар Дзин“, смайва тълпите със своите магьоснически умения.

Крупните земевладелци, които разполагат с частни милиции, силни също толкова, колкото и редовните войски, не закъсняват да смачкат мимолетната „Нова династия“, основана от тези авантюристи.

След смъртта на Уан Ман на преден план излиза Лиу Сю, потомък на един от най-заможните родове от Нанян, област на юг от Хънан, където притежава огромно имение, обкръжено като крепост с високи стени. Той успява да вземе властта и да се възкачи на трона на династия Хан под името Гуануди (25–57).

Императорът срещу благородниците и евнусите

В периода между 25 и 88 г.сл.Хр., когато управляват тримата първи владетели от възстановената династия, царува относителен граждански мир. В същото време военните походи, водени на запад от императорите Хан, им позволяват да възстановят контрола върху първите оазиси по Пътя на коприната и дори да осъществят нападения със значим ефект чак до областите, граничещи с Памир.

След като обаче властта е поета от император Хъди (88–105), безпорядъкът отново се установява във владетелския двор, където големите родове, обвързани чрез бракове с императорската династия, извличат изгода от малоумието или слабостта на принцовете наследници, за да се промъкнат във вътрешните механизми на властта. Така родът Доу дърпа конците на хора и събития през управлението на Хъди, родът Дън се възползва от същата възможност при император Анди (106–125), а Лян – по време на Шунди (126–144). Това е и епохата, когато властта на евнусите, на които през този период е позволено да осиновяват деца, се увеличава в неимоверни пропорции (някои от тях са освен всичко друго и собственици на крупни търговски предприятия), за да се стигне дотам, че през 189 г.сл.Хр. над две хиляди от тях биват безмилостно изклани в Луоян – града, където императорската столица междувременно е пренесена.

Хуфу, или как императорът дава своите заповеди на пълководците

При управлението на династия Хан императорите държали да са напълно убедени, че заповедите към намиращите се на бойното поле войски са точно тези, които са били дадени от централното командване. Ето защо те използвали хуфу – стилизиран бронзов знак с форма на тигър, счупен надве. Лявата половина се съхранявала в двореца, а дясната била връчвана на съответния военачалник. Изпълнението на всяка заповед, която произлизала от императора, изисквало събирането на двете парчета от хуфу. За тази цел императорските вестоносци занасяли на пълководеца или на командващия войските в съответната провинция частта от въпросния знак, която се намирала в императорския дворец.

Изобретяването на манивелата

През управлението на династия Хан се появяват многобройни нововъведения в областта на механиката и техниката.

Най-важното сред тях несъмнено е манивелата, приложена за пръв път в началото на II в.пр.Хр., сиреч единадесет века преди Европа!

Тя била използвана, за да задвижва макари, скрипци, точилни камъни, мелници, но най-вече веялките – въртящите се вентилатори, служещи за разделянето на зърното от сламата. Принципът на веялката с крилца, задвижвана от манивела (която в случая играе ролята на нещо като въздушна помпа) позволява също така още през тази така далечна епоха чувствително да бъде подобрено подгряването на металургичните пещи.

Страховитият бунт на Жълтите тюрбани

Повтарящите се една след друга кризи в земеделието, които придобиват особено тежки форми в края на II в.сл.Хр., стават причина за революционни движения от месиански тип. Предводжани от религиозни екстремисти, банди от озверели селяни вилнеят из провинциите, заплашвайки мира в тях. Тези бунтове достигат своя връх през 184 г.сл.Хр. с надигането на движението Жълтите тюрбани, свързано с даоистката секта „Великият мир“ (Тайпин), чийто родоначалник, някой си Джан Дзяо, предизвиква назряващия метеж. Неговите привърженици проповядват разделянето на благата и равенство сред всички хора. Иконата на това братство, което в момента на въстанието достига до 400 000 въоръжени до зъби съмишленици, е благородникът Хуанлао – личност, носеща характеристиките както на Лаодзъ, така и на Първия император Цин Шъхуанди. По време на своите „събрания“ (хуей), когато всички участници, мъже и жени, се отдават на „очистителен пост“ (джай) и смесват своя дъх (хъци) в колективен транс, израждащ се нерядко в сексуални оргии, последователите на това сектантско движение се стремят да съберат енергията, необходима за воденето на решителните битки. Убедени, че болестите и нещастията са следствие от неправилно поведение, те се задължават да поглъщат алхимични прахове. Според тях при наличието на тоталитарната система, внедрена от политическата върхушка, единствено посвещението в даоизма може да освободи човек от страданието.

Тази доктрина съблазнява потиснатите и нещастни народни маси. Така бунтовниците, чийто отличителен знак е жълтият тюрбан, съумяват да превземат редица градове в провинциите Шандун, Анхуей и Хънан, намиращи се твърде далеч от столицата, за да бъдат защитени по подобаващ начин. През 190 г.сл.Хр. една друга размирна даоистка секта – Петте крини ориз – успява дори да основе независима държава в южните части на съвременната провинция Шаанси.

Падането на Късна Хан

Какво остава при тези обстоятелства от централизираната императорска власт? Честно казано, почти нищо, като се има предвид, че откритите сблъсъци бързо донасят огромна изгода на военните, натоварени от императора да се справят с даоистките бунтовници.

През 190 г.сл.Хр. един от тях на име Дун Джуо решава да превземе столицата Луоян и да постави на трона Сиенди, който се превръща в последния император от династия Хан. На следващата година градът е разграбен и опожарен, а населението му – изклано. От императорската библиотека и архивите на династия Хан не остава кой знае какво, загубите са толкова големи, че според някои историци те далеч превъзхождат пораженията, понесени по време на злокобното аутодафе на книжнината, предприето от Цин Шъхуанди. Столицата отново е върната в Чан Ан. Дун Джуо, спечелил си много врагове със своите злоупотреби и разбойничество, е убит и по този начин е отворен пътят към завземането на властта от Цао Цао (155–220) – авантюрист, внук на императорски евнух, основал през 220 г. с помощта на своя род царство Уей и подпечатал по този начин края на династия Хан.

Тогава започва период на разцепление и разделение на Китай, който продължава повече от три века и половина.

Необикновеният рисуван саван от Мауандуей

През тази епоха много от гробниците са боядисвани в живи цветове, детайлите – когато не са украсени с барелефи – са изрисувани с мастило и четчица и се отличават със забележителен реализъм, който ни позволява да проследим с възхита изобилие от сцени с ловни или жътварски, а понякога дори с танцови или акробатически сюжети. Намирането в Мауандуей, недалеч от Чанша (провинция Хънан), на величествения саван от рисувана коприна с изображения на небесния, земния и подземния светове, покриващ първия от трите рисувани саркофага на маркиз Даи (ок. 160 г.пр.Хр.), придаде огромен тласък на нашите познания за китайската живопис: това е най-древната засега находка на рисувана коприна. В същата гробница археолозите попаднаха и на няколко удивителни литературни образци: най-стария екземпляр

– изписан с мастило върху коприна – от трактата на Лаодзъ *Книга на пътя и добродетелта*, познат ни още под наименованието *Даодъдзин*; медицински сборник с хиляди рецепти за всевъзможни заболявания, както и географски карти със смайваща точност и яснота.

Погребения в нефритена опаковка

Друго забележително откритие бе направено в Хъбей (ок. 170 км от Пекин) през 1968 г., когато бе разкопана гробницата на благородника Лиушън и на съпругата му Доу Уан – и двамата облечени в одеянията юи, изработени от нефритени плочки и съединени с помощта на златни телчета. „Погребението в нефрит“, което би трябвало да осигурява безсмъртие, по принцип е привилегия единствено за членовете на императорската фамилия. Древните текстове уточняват, че след смъртта на владетеля „се използва нефритен саркофаг (юся) във формата на доспехи (кайдзя), чиито отделни части са свързани със златни телчета“. Централната камера на тази гробница съдържа множество предмети от камък, бронз и лакирано дърво, сред които се отличава една смайваща позлатена лампа, представляваща изображение на прислужница. Година по-късно жителите на едно село в провинция Гансу случайно се натъкват на гробница, в която откриват статуетки на „небесните жребци“, доведени тук от Фергана в началото на II в.пр.Хр. от императорските войски: най-забележителната от тях несъмнено е тази на прословутия „летящ кон“, стъпил в равновесна поза върху гърба на една лястовичка.

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И СЪВЕТНИЦИ

Привличайки голям брой интелектуалци и съветници, идващи от всички провинции, за да подпомагат владетеля със своите познания, императорският двор на династия Хан в Чан Ан е също така и център на литературата, философията и науката. През 110 г.пр.Хр. император Уди учредява т.нар. Музикално дружество (юефу), което, събирайки музикални и поетически форми не само от провинциите, но и от чужбина, допринася за дълбокото обновяване на прадревния канон, включващ *Чуцъ* (*Книгата с поеми от Чу*) и на *Шъдзин* (*Книга на песните*), чиито съдържание и естетика са били хилядолетия наред отправна точка при всеки опит за развитие и промяна в областта на музиката и поезията. Именно в юефу се раждат първите строфи на това, което по-късно ще се превърне в класическа китайска поезия. Успоредно с подема на поезията се наблюдава зараждането на онази мисъл, основана върху системата на съответствията и наречена *Теория на ин и ян и Петте първоелемента* (*Инян усин шуо*), която намира многобройни приложения в окултните науки и предсказанията. Тази теория, както видяхме по-горе, поставя във взаимна обвързаност начина, по който Петте първоелемента – земя, дърво, метал, огън и вода – преминават от едно състояние в друго благодарение въздействието на т.нар. Система на апогей и упадък, вдъхновена от шестдесетте и четири хекзаграми и осемте триграми на *Идзин*.

Хидравличните колела и водениците

Първите големи хидравлични колела с кофи или лопатки, предназначени за напояване или с друго приложение на двигателната сила на водата, е засвидетелствано от времето на династия Хан, чиито инженери вече владеят в отлична степен този тип съоръжения.

Административните доклади говорят за внимателния надзор от страна на префектите върху строителството и експлоатацията на тези машини, които бързо стават необходими не само на селяните и мелничарите, но и на занаятчиите, занимаващи се с предене на вълна или коприна. През XI в. при управлението на династия Сун употребата на хидравличното колело за промишлени цели се превръща в масова и повсеместна практика.

Изобретяването на хартията, която позволява заместването като писмен материал на бамбуковите дъсчици, обогатява в зна-

чителна степен възможностите за съхраняването на далеч повече текстове и създаването на удобни за ползване документи. Тяхното разпространение се улеснява многократно и подтиква държавата да насърчава възникването и развитието на прослойка от образовани поданици. През 136 г.пр.Хр. при императорския двор е създаден чиновнически корпус „с широки познания, специализирани в Петте класики" (Удзин Бошъ), чийто брой ще достигне до петдесет души при управлението на император Уди (141–87 г. пр.Хр.), сто души при Джаоди (87–74 г.пр.Хр.) и двойно повече при Сюенди (37–7 г.пр.Хр.).

Образованият китаец – един истински ходещ речник

И тъй, съсловието на образованите вече е факт. То се възпроизвежда при всички императорски династии, разширявайки своето влияние върху цялото общество. Образованият е този, който владее най-голям брой писмени знаци; който е способен да ги изписва калиграфски във всички стилове – от най-официалния до най-курсивния; който притежава памет, упражнена до такава степен, че да му позволява във всеки разговор да си служи с цитати от древните текстове, предназначени да впечатлят неговия събеседник. За политическия ръководител, който често пъти е неспособен да чете и пише, образованият е нещо като ходещ речник, културен справочник, помагащ му да укрепва и затвърждава своята власт.

Даоистките магьосници и тяхната невидима тайна власт

При управлението на династия Хан философското течение на даоистите, много силно още от времето на Първия император, придобива нови измерения; през тази епоха е възможно човек да бъде едновременно даоист и конфуцианец, да цени литературата с конфуцианско съдържание също толкова, колкото и възможно най-езотеричните текстове на даоизма.

Всекидневният живот по време на династия Хан

Погребалният инвентар, открит в безбройните гробници от епохата Хан (изделия от бронз или нефрит, предмети с лаково покритие, но най-вече фигурки и макети от печена глина – т.нар. минци, изобразяващи живота на покойника в отвъдното), ни позволява да познаваме в детайли всекидневния живот на китайците отпреди две хиляди години.

Особено точна представа имаме за домашната архитектура през този епоха. Постройките обикновено представляват единна структура с тежък керемиден покрив, който е поддържан от дървени колони, свързани посредством резбовани трегери. Фини прегради от тухла, кирпич или плоскости от плетени бамбукови пръчки заместват стените. Други макети представят обори, стражеви кули, грънчарски пещи и дори малки крепости, обитавани от „господарите на войната“, чиито задължения са да поддържат реда и да защитават ограничена част от територията, получавайки необходимите за това средства от представителя на централната власт в съответната провинция.

Така в императорския двор, където едва ли нѐ се прескачат фаншъ – даоистки магьосници, умеещи не само да приготвят на владетеля хапове за дълголетие, но и да предсказват бъдещето – се появява нова школа тълкователи на древните текстове, предвождана от изключителния ерудит Дун Джуншу (175–105 г. пр.Хр.). Неговият сборник с текстове, озаглавен *Чунцю фанлу*, представлява коментар на *Летописите на княжество Лу*, в който като метод за анализ на този велик конфуциански текст е използван антагонистичният принцип на *ин* и *ян*. Езотеричните коментари (чънуей) на Класиките стават най-добрият начин за извличане на смисъла, скрит в тези текстове, които са толкова кратки и стегнати, че означеното в тях вече е станало твърде неясно, още повече, че мислителите някак са свикнали да се задоволяват само с механичният им прочит, без да полагат старание да вникнат в дълбочината им; чънуей предизвикват подновяване на интереса към архаичните знаци гууън от Епохата на воюващите царства, което води до съставянето на речник, *Шуоуън дзиедзъ*. Два други езотерични текста – *Хътууей*, или *Рисунъкът на течението,* дарена на митичния владетел Фуси от конния дракон на Хуанхъ, и *Луошууей*, или *Записките на Луо*, донесени на император Ю Велики от една небесна костенурка – също се радват на огромно разпространение в продължение на много векове.

Забрана за окръжните чиновници, ключови звена в китайската администрация, да бъдат назначавани в родния си окръг

Окръгът (сиен) – основна географска единица в административното деление на Китай – бил най-важното поле за прилагане на държавните административни актове. Окръжните чиновници, без чието съдействие никой закон не можел да бъде приложен, представлявали ключовото звено в императорската администрация. Канцелариите им (ямън), оградени с високи стени, били охранявани денонощно от въоръжени войници. Подбрани изключително грижливо, тези служители разполагали с кодове и наръчници, които уточнявали рамките на техните правомощия и начина на изпълнението им. За да бъдат избягнати корупцията и шуробаджаначеството, на тях им било забранено да бъдат назначавани в своя роден окръг. По времето на династия Сун тази забрана била разширена и по отношение на окръзите, в които били родени техните съпруги и любовниците им.

Литературата и поезията

Изучаването на древните текстове и тяхното разшифроване – задачи, които все по-подготвени и мотивирани учени в древността поставят пред себе си – спомагат за съставянето в края на I в.сл.Хр. на речник, съдържащ не по-малко от 9353 знаци, разпределени в 540 ключа.

В епохата Късна Хан екзегезата и публикуването на класически текстове са предмет на обилна справочна литература, в която блестят коментатори като Ма Жун (79–166) и Джън Сюен (127–200), чиито сборници се използват в продължение на векове.

Възниква нова поетика, отличаваща се с изключителен финес и изисканост, най-вече благодарение на фу, метрически оформени маниерни текстове, служещи си с редки думи и изрази и експлоатиращи темите за лова, парковете, дворците и игрите, чиито най-известни автори са Дзя И (200–168 г.пр.Хр.), Съма *Сянжу* (179–117 г.пр.Хр.) и хроникьорът Бан Гу (39–92) – автор на монументалната *История на династия Хан* (*Ханшу*).

Съма Циен, забележителният китайски историк, кастриран по обвинение в покушение срещу императорското величие

По същото време великият историк Съма Циен (ок.145–86 г. пр.Хр.) пише своите прочути *Исторически записки* (*Шъдзи*). В тях той обрисува изчерпателната панорама на китайската история, сведения за която е почерпил от *Летописите на царствата* (от 841 г.пр.Хр. насетне), но я допълва и с прецизна хронология, отразяваща всички факти и деяния на владетелите, наследявали престола от самите начала на държавата.

Неговият баща Съма Тан, произхождащ от областта Шаанси, заемал поста Велик придворен астролог, в чиито функции влизало завеждането на Императорските архиви и летописи. След смъртта му (110 г.пр.Хр.) Съма Циен го наследява и на свой ред бива натоварен със задачата да води хрониката на събитията и деянията на императора. Осъден на кастрация, задето си е позволил – истинско покушение срещу императорското величие! – да защитава пред владетеля един генерал, към когото според него се били отнесли несправедливо, той все пак решава да продължи кариерата си на официален историк, съсредоточавайки своето повествование върху седемдесет *Образцови животописи* на видни личности (някои – много известни, а други – не чак толкова), които по негово мнение са имали решителен принос в историята на страната. Още приживе той е смятан за най-великия ерудит на своето време.

Историческите мемоари са съставени от пет части: дванадесет *Основни летописи*; десет *Хронологически таблици*; осем *Тематични трактати*, посветени на обредите, институциите, икономиката и нравите на своята епоха; тридесет *Наследствени фамилии*, описващи великите князе, и седемдесет *Образцови животописи*. Изключително модерният начин (допълнителни бележки под линия, представляващи както референции, така и критически коментари), по който авторът работи със своя материал, свидетелства за забележителното равнище на историческата наука, достигнато по това време в Китай.

Началото на въстаническия даоизъм

Неведнъж в своята история Китай бил разтърсван от въстанически движения (често пъти миленаристки и със сектантски характеристики), свързани с даоизма. Така сектата Пет крини ориз (от названието на вноската, изисквана от фамилиите, които се присъединявали към нея), основана през 142 г.сл.Хр. от даоисткия вожд Джан Даолин, проповядвала основаването на теократична държава под името „Пътят на небесните господари“. Според нейните привърженици, които обвинявали китайското общество в дълбоко неравноправие, „небесните чиновници“ (сиреч свещениците) били призвани да приемат „небесните сили“ в „пространство на чистота“ с цел да отдалечат от човечеството всички болести, които били плод на греха.

Членовете на тази смесена секта, където наред с обредите се практикували и сексуални оргии, чието предназначение било да подсилват жизнената енергия, били първите даоисти, подели борба срещу конфуцианските институ-

ции на империята, разглеждани от тях като упадъчни. Те в значителна степен допринесли за дестабилизацията на режима по време на династия Хан, която в крайна сметка довела до завземането на властта от Цао Цао (вж. стр. 157) – основателя на династия Уей в Северен Китай.

Великата китайска стена

„Великата стена от десет хиляди ли“ (едно *ли* се равнява на приблизително 500 м), както китайците я наричат, се простира на малко повече от пет хиляди километра разстояние от заставата „Нефритената порта“ (дзяюгуан) при Гансу, отправна точна по Пътя на коприната, до „Портата между морето и планината“ (шанхайгуан) край брега на Китайско море.

Първите землени стени, предшествани от недълбоки ровове, които били построени тук и там от Шандун до великата дъга на Хуанхъ, все с грижата да предпазват уседналия китайски свят от нашествията на варварите-номади, се появяват през VI в.пр. Хр.

Всъщност отново Първият император на Цин предприема изграждането на защитно съоръжение, предназначено да „увековечи“ империята, чиито основи са положени от него. Стената тръгва от Линтао южно от съвременния град Гансу, пресича Хуанхъ и се допира до върха на нейната дъга, преди да се насочи косо на североизток през степите и да достигне до Бохайския залив, правейки същевременно няколко извивки в Манджурия, за да достигне да днешната граница с Корея. Владетелите Хан продължават трасето ѝ на запад малко след оазиса Дунхуан с намерението да обезпечат безопасния достъп до Централен Китай на хора и стоки, преминаващи по Пътя на коприната. При управлението на династия Уей от V в.сл.Хр. насетне, а после и при това на династия Суей Великата стена е удвоена, като и

---

[11] Миленаристко движение – месианско движение, проповядващо идеята за хилядолетно царство на съответния Месия. – Б. пр.

външната, и вътрешната ѝ вериги следват на практика успоредни линии; допълнителни фортификационни елементи (наблюдателни кули, павилиони, стражеви постове, крепости и замъци) са добавени към нея впоследствие, особено през XV в., когато владетелите от династия Мин преоткриват достойнствата на това отбранително съоръжение, което тези от Тан и Сун почти са изоставили. Тогава стената бива доизградена и достига минималната си височина от осем до десет метра и ширина повече от пет метра; облицовка от дялан камък вече предпазва трамбованата пръст, която изисква периодични поправки заради разрушителното въздействие на дъждовете и вятъра.

По нейното протежение са разположени хиляди войници в гарнизони, чиито поддръжка и снабдяване поставят тежки логистични проблеми, като се имат предвид отдалечеността и разнообразието на климата.

Едновременно чудо на света и свидетелство за неописуемите страдания и себеотрицание на милиони работници, строили я в продължение на векове, Великата китайска стена без никакво съмнение е един от най-величествените строежи, предприемани в цялата история на човечеството. Това впрочем е и причината, поради която често се казва (естествено, напълно погрешно), че тя е единственото видимо от луната съоръжение, строено от човешка ръка.

Производството на коприна – държавна тайна

Истинска държавна тайна, поверена на селячеството от митичния Жълт император, производството на коприна (която китайците любовно наричат „малко съкровище“) в продължение на дълги векове оставало познание, затворено в границите на Китай.

В многобройни гробници, датиращи от династия Хан, археолозите са открили парчета коприна, свидетелстващи, че тази удивителна материя е била доста широко разпространена още през онази далечна епоха.

Коприната е продукт на една доста деликатна земеделска дейност – отглеждането на копринената буба, която изисква стриктното спазване на редица правила. За да се достигне до тази тъкан с несравним блясък и мекота, началото се поставя с отглеждането на една голяма белезникава и мъхеста гъсеница с научното название Bombyx mori. Всичко започва в началото на лятото, когато женската пеперуда снася около 500 жълти яйца, които бързо променят цвета си в студеносив. На следващата пролет се излюпват червеите, които се хранят с листата на бяла черница (Morus alba). Още в древността китайските селяни, отглеждащи копринената буба, се научили да ускоряват изкуствено процеса на съзряване и излюпване на червеите в яйцата: те били „измътвани“ от жените, които ги слагали в малки торбички и ги носели на гърдите си. След около месец копринeният червей се превръща в гъсеница, чиито размери превишават 8000 пъти големината на яйцето си. Именно по това време той започва да изгражда своята буба, чиято нишка, дълга 1 600 метра, се произвежда от секрецията на две „копринотворни“ жлези. След като се затвори окончателно, пашкулът трябва да се потопи във вряла вода, за да се попречи на какавидата да се превърне в пеперуда и да пробие своята обвивка, защото това я прави неизползваема. Преди да бъде измислен този метод (по всяка вероятност през Епохата на воюващите царства), бубарите убивали пеперудата, като я пронизвали с карфица. Оттук насетне остава само нишката да бъде разплетена. В Древен Китай извършвали тази операция, като въртели клонче от пирен в казана, където пашкулите били изварявани. Преденето, което дълги векове се осъществявало с ръчно вретено, впоследствие било заменено от чекрък. Веднъж изпредена, на коприната оставало само да бъде изтъкана на подходящ за целта стан.

Китайското Средновековие: отново разделение (220–589)

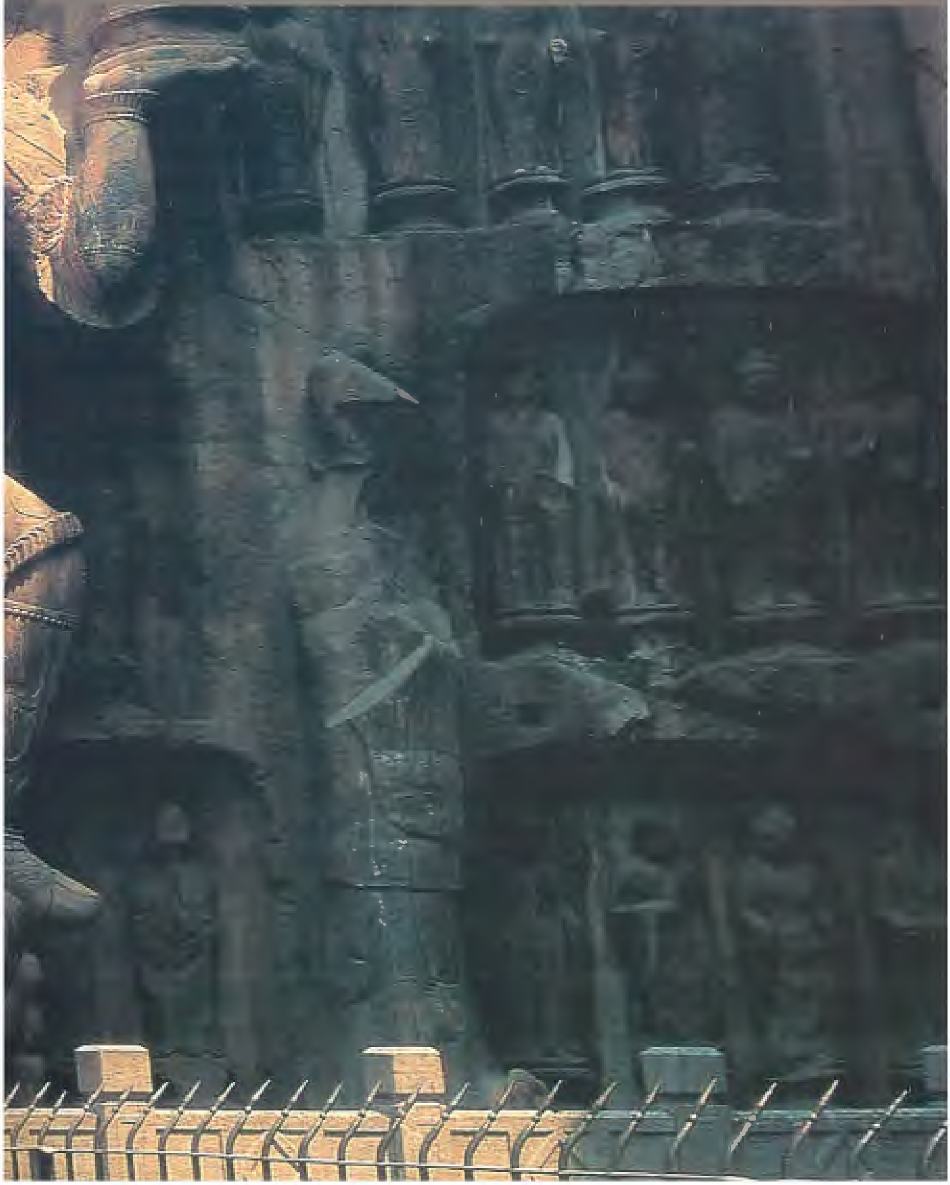

Този период от историята на Китай, често пъти нарибчан „Китайско Средновековие“, се характеризира с това, че центробежните сили са в нестихваща борба с вечно присъстващата тяга към реставрация на древния императорски ред, но той е и времето, когато в Китай прониква будизмът. Политическите, философските и социалните, но също така и икономическите последствия от разпространението по цялата китайска територия на доктрината за спасението, проповядвана осем века по-рано от Сидхарта Гаутама, наречен Буда, ще бъдат значителни. Китай ще се превърне в първата будистка страна на света, при това преди Индия, която така или иначе е родното място на тази религиозна философия.

ПЕРИОДЪТ НА ТРИТЕ ЦАРСТВА (220–316)

По време на този кратък период от историята на Китай централната власт, подривана от междуклановите раздори, преживява бавен, но неотклонен упадък. От 222 г. се появяват три автономни политически образувания, наречени Трите царства (Сан Гуо): едното е в Северен Китай със столица Луоян, второто е в Съчуан със столица Чънду, а третото – в долния басейн на Яндзъ със столица Нанкин.

Най-могъщото, това на Север, резултат от завоеванията на узурпатора Цао Цао, приема името Уей, когато през 220 г. неговият син Цао Пей, вдъхновен от легистката теория, се възкачва на трона, за да възстанови ролята на държавата; в Съчуан Любей, потомък на императорския род от династия Хан, дава своето фамилно име на страната Шу, която се превръща в царство Шу

Хан, а военачалникът Сун Цюан основава царство У в областта, където едноименният приток се влива в могъщото течение на Яндзъ, преди столицата му да бъде преместена от Учан в големия южен град Нанкин.

На север династия Уей налага авторитарна система

Царство Уей е основано през 220 г. от Цао Цао, авантюристично настроен внук на евнух. Той завзема властта и забива последния пирон в ковчега на династия Хан.

Между 220 и 265 г. царство Уей – навярно реакция срещу упадъка и обезсилването на властта в края на династия Хан – се ориентира към авторитаризъм и централизация, довеждайки тези характеристики едва ли не до тяхната крайност. Загрижен да избегне разпада на държавността, който продължава да го заплашва, Цао Цао и неговите приемници въвеждат почти навсякъде военизирани земеделски колонии (тунтиен), населени с воини-земеделци, но също и със селяни, изгубили вече своите земи и виждащи в това нововъведение единствения начин да оцелеят. Някои колонии, най-вече в Хънан, наброяват десетки хиляди души. Тази организация позволява на Цао Цао да разполага с многобройни и добре обучени войски; създадена е и стрелкова кавалерия, в която се използват уменията на населението от северните краища на страната. Цао Цао не е враждебно настроен към частичното приобщаване на чуждоземни елементи и позволява на групи от племената сюнну (хуни) да се заселят в южните покрайнини на Шанси. Неговият син и наследник Цао Пей съставя нов наказателен кодекс (синлу), състоящ се от приблизително три хиляди члена, който възобновява, при това в още по-твърда и крайна форма, регламентациите, утвърдени по време на династия Хан, а наред с това налага йерархична подредба на чиновничеството, разпределяйки го в деветстепенна скала.

Гуанди – богът с хиляда и шестстотин храмове...

Китайците неведнъж са обожествявали исторически личности. Такъв е и случаят с бог Гуанди, тачен изключително много от тях, защото бил разглеждан като закрилник на цялата страна и в този смисъл – олицетворение на „императорската закрила“; Гуанди бил обожествената форма на Гуаню, воин, арестуван и несправедливо осъден на смърт през 219 г.сл.Хр., задето защитавал династия Ранна Хан и основал едно от трите царства.

Гуанди, за чиито храброст и жестокост се носели многобройни легенди, е едновременно Бог на войната, на търговците, на литературата... и на продавачите на соя! Той също така е герой от *Хрониката на трите царства* от Чън Шоу (233–597), разпространена в далеч по-широки среди благодарение на прочутия роман-епопея *Подробности към Хрониката на трите царства*, съставен по времето на династия Мин от Луо Гуанджун и разглеждан като закодирана апология на тайните общества.

При управлението на династия Цин в чест на Гуанди били изградени и осветени повече от хиляда и шестстотин държавни храмове, в които бил излаган „мечът на долния палач, погубил позорно славния герой“.

На юг анархията подрива царствата Шу Хан (Съчуан) и У

Въпреки преместването на столицата в Нанкин през 229 г. царете на У едва успяват да се преборят с „Въстанието на осемте князе“, което продължава от 291 до 305 г., а две години по-късно е продължено от надигането на планинците и скотовъдците, изпратени насила да служат във войската.

Що се отнася до Съчуан, той е управляван от Лиубей, който е поставен на трона поради това, че е наследник на императорската династия Хан, а също и благодарение на своя политически съветник Джугъ Лян (181–234). Но плахият опит за независимост на Съчуан не се оказва с дълготрайни последици: в края на краищата през 263 г. той е анексиран от царство Уей.

Седемте мъдреци от бамбуковата гора

Китайците са големи любители на сдруженията и приятелските кръгове от мислители, философи и артисти. В историята на Китай подобни духовни компании изобилстват, но тази на „Седемте мъдреци от бамбуковата гора“ (джу лин ци сиен) несъмнено била най-известната.

Сред тези заклети даоисти, които обичали да се събират „на бамбукова сянка“, изпъквали доайенът им Шан Тао (205–283), който бил високопоставен чиновник, преди да се оттегли на село; Жуан Дзи (210–263), най-великият поет на своето време, чието творчество представлява безкрайно носталгично дирене на ценностите, принадлежали на един отминал свят; Си Кан (232–262), философ, страстен търсач на безсмъртието; великият музикант Жуан Сиен (племенник на поета); Сян Сю, друг философ, чиито брилянтни коментари на Джуандзъ продължават да са в сила и днес; най-сетне Лиу Цин, писател с доста фриволно поведение, който често пъти бил намиран мъртво пиян.

Тези интелектуалци не се колебаели да нарушават многобройни табута – от пиенето на алкохол в период на траур до каненето на просяци и скитници да споделят трапезата им – и се превърнали в истински икони както за писателите, така и за художниците, които черпели от тях вдъхновение за редица неща в своето творчество.

Това съчетание между маргинално обществено положение и единодушно признати артистични достойнства не можело да не роди и последователи. Така половин век по-късно осем младежи („Осемте бохеми“) на свой ред проповядвали (макар и без да притежават таланта на седемте мъдреци) ценността да престъпваш социалните норми.

Гъхун – алхимик и философ

Наречен „Мъдрецът, обемащ простотата“ и автор на *Баопудзъ* – най-известния даоистки (и във висша степен езотеричен!) трактат в Китай, Гъхун произхождал от Шаолин (провинция Хънан), в която баща му бил местният губернатор. След смъртта му тринадесетгодишният Гъхун започнал скитнически живот, който го превърнал в самоук ерудит с еклектични познания, очарован от конфуцианството, но още повече – от даоизма, откъдето впоследствие неуморно черпел най-различни рецепти, предназначени да водят човека към безсмъртието.

Несравним писател, той е автор на многобройни произведения, от които е оцеляло единствено *Баопудзъ*, съкращение от *Баопудзъ нейпиен баопудзъ уайбиен*, сиреч „Външен и вътрешен трактат на Учителя, който прегръща простотата“. След като се ангажирал с подкрепа към Източна Дзин (317), спечелила му благодарността и признанието на император Чънди, Гъхун се оттеглил в планинския масив Луофу в Гуандун и дал свободна изява на своята склонност към даоистка медитация. Легендата гласи, че в деня на неговата смърт в ковчега му останали само дрехите, докато тялото му се възнесло към Островите на Безсмъртието...

Така нареченият *Вътрешен Баопудзъ* (*нейпиен*) се превърнал в основен извор за изучаването на китайския даоизъм в шаманските му измерения. В него се казва, че всеки човек, стига да разбере истински законите на природата и изцяло да им се подчини, може да разчита на безсмъртие. Алхимията е основният начин за неговото постигане. Най-важните вещества за тази цел са цинобърът и течното злато. Ала за да стане човек завършен алхимик, той трябва да се оттегли в някоя свещена планина, където да се въздържа от ядене и пиене в продължение на сто дни...

ВЕЛИК КИТАЙ – ОТНОВО РАЗДЕЛЕН И СЪСИПАН

След дълъг период на анархия цялата страна отново подлежи на изваждане от пепелищата и вдигане на крака. От славната империя, основана през 221 г.пр.Хр., са останали само руини. Обществените сгради в по-голямата си част са опожарени; каналите, затлачени от десетилетия, трябва да бъдат почистени и поправени; мостовете и пътищата изискват пълна реконструкция, да не говорим за Великата стена, която се срива поради липса на поддръжка и която на много места следва повторно да бъде изградена...

Възстановяването на страната ще бъде дълго и хаотично, ще се разпростре върху повече от три века и ще бъде прекъсвано от чести изблици на противоборства и насилие.

През този период китайската империя представлява територия, поделена на две големи зони на влияние – северна около древната столица Чан Ан и южна в обширната равнина на Яндзъ, където центърът на тежестта е древният град Нанкин.

Династиите от Севера и Юга (317–589)

Завоюването през 316 г. на градовете Луоян и Чан Ан от елементи, произхождащи от племената сюнну (хуни), покитайчени вследствие на заселването им в Шанси, още повече засилва разделението на Китай между Севера и Юга.

„Шестнадесетте царства на Петимата варвари"

В северните части на страната, от Манджурия до Синдзян, поредица от малки царства се създават, воюват помежду си и се поглъщат едно друго в зависимост от възникващите и разпадащи се съюзи, откъдето произлиза и названието „Шестнадесетте царства на Петимата варвари", дадено на този период от китайските историци. Елитите в тези държавици са под силното китайско влияние, а населението в тях, отначало номадско, е дълбоко примесено с народността хан в течение на своето усядане. Някои царства, като например Ранна Лян (314–376) или Късна Лян (400–421), са все още под контрола на родове от династия Хан.

Затова пък царството Ранна Цин (351–394), ръководено от клан с тибетски произход, успява да обедини Северен Китай благодарение действията на цар Фудзиен (357–385). Според някои извори през 382 г. същият този Фудзиен съумява да изгради експедиционен корпус от 600 000 пехотинци и 270 000 конници, с помощта на който завладява империята на Източна Дзин от поречието на Яндзъ; това обаче не предотвратява тежкото му поражение, понесено още на следващата година в прочутата битка край река Фей.

От този хаос възниква малкото царство, съставено от тюрко-монголските племена табгачи (на китайски – тоба) от етническата група сянбей, която през 386 г. превръща град Датун (съвременната провинция Шаанси) в своя столица, откъдето неговите владетели управляват под названието династия Северна Уей.

Авторитарният режим на Северна Уей

Тези потомци на номади проявяват тенденция да прибягват до жестокости и масови кланета както на война, така и в мирно време. През 431 г. те анексират земите на царство Ся, което дотогава е владеело северните части на Шаанси, през 439 г. – тези на Ян в Ляонин, и накрая, през 440 г. – тези на Лян в Гансу.

Северна Уей прилага принципите на легизма и внедрява всеобща система за подчиняване на селячеството; изграждат се държавни предприятия, работниците в които са със статут на роби; те са лишени и от свободата да сключват бракове по свой избор. Прагматично настроени, властите не се колебаят да „дават назаем“ тези държавни роби (както и затворници, осъдени за нарушаване на общото право) на будистките манастири, чието основаване и развитие те всячески насърчават, а това от своя страна позволява култивирането на огромни територии. Масови депортации на население съпровождат всяко завоюване на нови територии; при управлението на император Дао Уди (386–409) почти петстотин хиляди души са преселени по този начин в Датун.

Под влиянието на *Цуей Хао* (381–450), главен съветник на управляващите родове от империята на Северна Уей, се извършва последователно и активно налагане на китайските стандарти в обществените институции, като особено показателно в това отношение е преместването през 494 г. на столицата от Датун в Луоян.

Гу Кайджъ – художникът-ексцентрик

Роден в Дзянсу, Гу Кайджъ (ок. 345–405) се изявява в областта както на портретната, така и на пейзажната живопис – едно изключително рядко за Китай явление. Възприеман като човек от периферията на обществото, при това с твърде ексцентрична натура, той живее в Нанкин, по това време столицата на Източна Дзин, и преминава без особени трудности през всички политически сътресения, с които периодът на неговия живот изобилства. Гу Кайджъ е добре приет във висшето общество, което е очаровано както от чудноватия му характер, така и от блестящите му качества на художник. Неговите покровители (Великият маршал Хуан Уън и незаконният син на последния Хуан Сюен) са същевременно страстни колекционери, които си съперничат кой да придобие картините му, а понякога дори отказват да му ги плащат... Едва навършил двадесет години, той рисува върху една от стените на храма в Нанкин фреска, станала впоследствие изключително прочута, на която изобразява будисткото божество Вималакирти. От цялото му творчество, съставляващо през всички епохи неотменна част от колекциите на най-големите китайски ценители, се е съхранил великолепен копринен свитък, изрисуван с мастило и украсен с ярки цветове, озаглавен *Съвети към жените от императорския гинекей*; днес този свитък се съхранява в Британския музей, който го купил за жълти стотинки от някакъв английски офицер, откраднал го от императорската колекция в Забранения град по време на т.нар. Боксерско въстание.

Градът с хиляда и четиристотин храмове

Стремежът на владетелите от династия Северна Уей, чиито военни амбиции така и не секват, е успоредно със завоеванията да придадат китайски облик на своята култура и да превърнат в спомен от миналото редките елементи от сянбейски произход, които упорито продължават да съществуват в народните традиции, но също така да завържат плодотворни – при това нелишени от задна мисъл – връзки с будизма пред лицето на забележителното могъщество, достигнато от духовенството на тази религия.

Три века след въвеждането ѝ в Китай от индийски мисионери тя е възприемана с нарастващо усърдие и ревност от най-високите социални прослойки в страната.

Тази пламенност се проявява особено силно в построяването на безброй култови сгради в столицата Луоян, чийто брой, ако се вярва на написаните през 543 г. *Записки за будистките манастири в Луоян* (*Луоян циеландзи*), достига до хиляда и четиристотин.

Няма пищност и великолепие, с които би могла да бъде изразена почитта към Блажения Буда: изливането на бронзови статуи с неговия образ се превръща в истинска индустрия; щедри дарители начело с императрица Ху, съпруга на император Сяоминди (515–528), не се колебаят да поръчват изсичането на гигантски изображения върху цели планински склонове, възпроизвеждащи Блажения и неговите ученици.

Въпреки че ценностите на будизма и тези на легизма са на светлинни години една от друга, владетелите от династия Северна Уей успяват да осъществят синтез – при това, с оглед на техните интереси, изключително ефикасен – между една дълбоко човеколюбива религия и една идеология, пропита с тоталитарна същност.

Краят на Северна Уей

През 523 г. бунтът на шест гарнизона, недоволни от отношението на централната власт към тях, слага началото на гражданска война, която продължава десет години. През 528 г. императрица Ху и нейният син са удавени в Хуанхъ, а успоредно с това по заповед на размирниците са изклани почти две хиляди „неподатливи на превъзпитание придворни“.

През 534 г. империя Северна Уей се разцепва на източна част (Източна Уей), доминирана от военни с номадски произход и вродена враждебност към китайските традиции, и на западна част (Западна Уей), останала привързана към китайските нрави и обичаи: нейният пръв владетел се постарава тутакси да установи своята столица в древния Чан Ан.

В същото време в Южен Китай ефимерни аристократически царства се редуват едно след друго

Великият даоистки ритуал дзяо

Движението на даоизма (който отначало не бил нищо друго освен една мислителска школа) към все по-усложнени и регламентирани обредни практики, е резултат от неговото развитие по време на династия Хан. Чак през V в.сл.Хр. обаче, при управлението на династия Уей, бива окончателно изработен ритуалът дзяо, който до ден-днешен представлява основата на големите даоистки церемонии в Китай.

Чрез този ритуал свещеникът, облечен в пищни литургични одежди от жълта коприна, възстановява единството на енергиите, довели до създаването на света.

Дзяо продължава да бъде практикуван, както това се е правело през епохата на Уей, в чест на великите божества на даоизма – „Тримата пречисти“: Преподобния небесен Бог, заповядал началото (благодарение на когото за пръв път задухало първичното *ци*); Преподобният небесен господар на дао (посредникът между боговете на сътворението и първичното ци); и най-сетне преподобният небесен Лаодзъ (вестителят на първите двама пред човешките същества).

От 316 г. до края на VI в. в Нанкин успяват да се изредят цели пет династии: Източна Дзин (316–419), Лиу (420–479), Ци (479–502), Лян (502–556) и накрая Чън (557–589).

Династия Източна Дзин

Затварянето на ръководената от Източна Дзин държава само по поречието на Яндзъ се обяснява с конфликтното и нестабилно положение, което се е установило в северните части на страната. Освободени от данъци и повинности, великите китайски родове образуват мощна аристокрация, която с всички сили се мъчи да брани своите привилегии, позовавайки се на строгите правила (например забрана за бракове с хора от простолюдието), установени в генеалогическите регистри (дзяпу). В даден момент обаче един княз от видния род Съма поема предизвикателството да създаде нова държава, която бива основана в Нанкин през 317 г. Първата грижа на новоизпечения владетел е да възпре непрестанните нападения от север и доста по-късно, чак през 347 г., да превземе Съчуан. Това завоевание позволява на Източна Дзин да се облагодетелства от огромния поток на хора и стоки, идващ от Централна Азия по Пътя на коприната.

Ала този стремеж към експанзия се основава върху принудителни набори на войници, водещи в крайна сметка до недоволството на някои едри феодали, които усилват натиска си върху обществото, подклаждайки метежите на някои сили с даоистки възгледи. По този начин някъде към 400 г. в района на Нинбо избухват големи вълнения, организирани от Сун Фън, последовател на сектата Пет крини ориз. Този даоист, родом от Шандун, съумява да привлече на своя страна бандитите и пиратите, грабещи китайското крайбрежие. Носейки се на своите кораби с палуби и кърма, извити във формата на дракони глави, въстаниците тероризират населението, което вижда в тях „армии от демони“. Сун Фън и неговите разбойници успяват сериозно да застрашат столицата Нанкин, ала редовната войска ги разбива през 402 г. Така или иначе въстанието не минава без последици: армейските генерали се постарават тази така трудно извоювана победа да им бъде платена скъпо и прескъпо. Един от тях, Хуан Сюен, дори съумява да вземе властта в свои ръце, преди да бъде убит на следващата година от свой съперник, Лиу Ю.

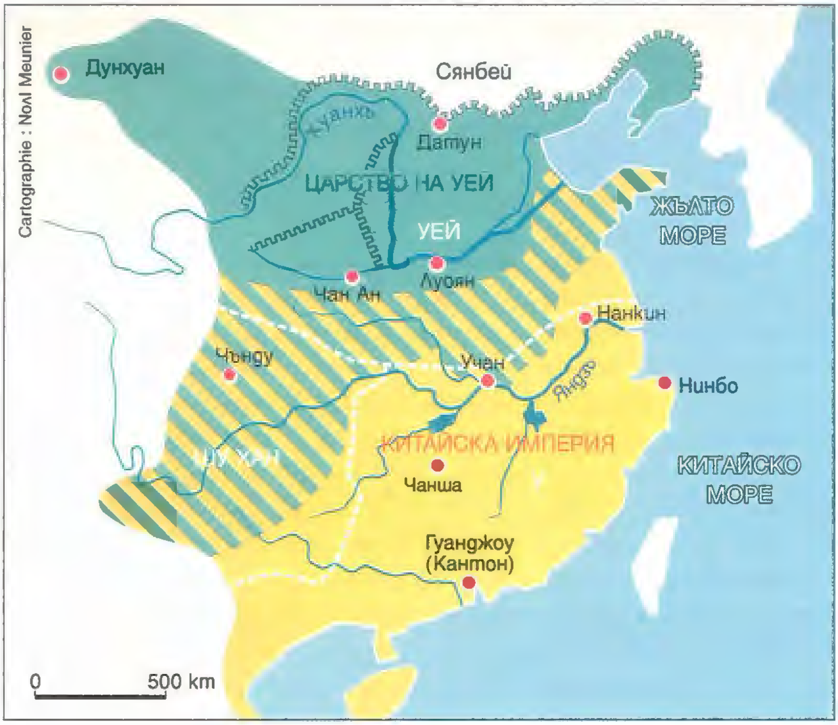
Cartographie : Noël Meunier
Дунхуан
Сянбей
Датун
Хуанхъ
ЦАРСТВО НА УЕЙ
УЕЙ
ЖЪЛТО МОРЕ
Чан Ан
Луоян
Нанкин
Чънду
Учан
Янцзъ
Нинбо
КИТАЙСКА ИМПЕРИЯ
ШУ ХАН
Чанша
КИТАЙСКО МОРЕ
Гуанджоу (Кантон)
0
500 km

Краткото царуване на династия Сун над китайския Юг

Спокойствие настъпва едва през 420 г., когато същият този Лиу Ю основава новата династия на Южна Сун (Нан Сун), чието управление обаче е твърде кратко, тъй като империята Яндзъ просъществува не повече от тридесет години.

Съвсем скоро откъм север започват нападенията на Уей, чиито войски завладяват всичко по левия бряг на Яндзъ и по този начин подриват авторитета на управляващата династия, от което се възползват някои големи аристократични фамилии. През 479 г. един от техните представители, генерал Ся Даочън, успява да завладее имперския трон, основавайки династията Ци.

Мимолетното управление на търговската династия Ци (479–502)

Налагането на Ци съответства на големия търговски подем в целия Китай, чиято основна ос е долината на Яндзъ.

Успоредно с това развитие, което безспорно е благоприятно за населението, прекомерният натиск върху аристокрацията, подозирана, че подправя регистрите, за да избягва плащането на данъци, довежда в края на краищата до отстраняването от власт на владетеля Ци, който отстъпва своето място на Сяо Ян, бъдещия император У от династия Лян.

При управлението на династия Лян будизмът успява да се внедри в Южен Китай

Дългото управление на император У (502–549) най-сетне донася период на благополучие и граждански мир. Съзнавайки ясно важността на морската търговия, той нарежда построяването на многобройни пристанища, които поощряват ускорения обмен с големите морски градове от крайбрежието на Индийския океан. Владетелят се възползва от просветените съвети на учения Шан Юе (441–513), специалист по фонетика, и на политическия стратег Сю Миен (466–535).

Когато образованите съсловия се тровят с арсеник

Писмени документи от времето на династиите Уей и Дзин свидетелстват за производството на вещество, наречено „Петте камъка“ (ушъ) и отличаващо се с такива психотропни и стимулиращи качества (то предизвиквало също и силно затопляне на тялото), че мнозина представители на образованото съсловие употребявали големи количества от него, без да си дават сметка за ужасните му вторични ефекти (треска, обезводняване, кожни обриви, загуба на съзнание и дори парализа на сърцето). Всичко това ни кара да предполагаме, че това вещество е съдържало арсеник.

Архивните документи и находките от археологическите разкопки в тези пристанищни градове доказват присъствието на многобройни чуждестранни търговци, идващи от Югоизточна Азия и Индия. Будистките ценности, възприети от двора на Лян, благоприятстват социалното равновесие и обществената стабилност; големите манастири, които получават дарения от богатите и властимащите, приемат деца, произхождащи от най-бедните класи.

Прекрасната история на будисткия свещеник Мулиен, който изтръгнал майка си от ада

Китайците заимствали от будизма понятието за ада, което преди това им било слабо познато. Съвсем естествено те издигнали в истински култ добрия и отзивчив Мулиен, благодарение на когото били освободени оттам.

Всъщност именно император У от династия Лян, страстен поклонник на будизма, бил владетелят, въвел официално в чест на Мулиен големия празник (на петнадесетия ден от седмия лунен месец), на който будистите принасяли дарове на „прегладнелите духове“ на мъртвите, позволявайки им по този начин да излизат от подземното царство. Мулиен е китайското име на Маутдаляяна – ученика на Буда, който приел да бъде принесен в жертва, за да спаси своята майка, осъдена да пребивава в ада заради многобройните си прегрешения. Китайската версия на разказа за живота на Мулиен описва как последният трябвало да премине през посветително пътешествие в търсене на своята майка, която в края на краищата той успял да намери след хиляди невероятни приключения... започващи с чудноватата му среща с една бяла маймуна и завършващи с отношенията му с прочутата женска бодхисаттва[12] Гуанин (вж. стр. 182), направила всичко възможно, за да го съблазни с цел да го изпита... Ала благодарение на „светлината на Буда“ Мулиен успял да освободи всички души, затворени заедно с майка му в мрачните пространства на подземния свят.

В замяна на това първенството, отредено на икономиката и обмена, свързано и с отсъствието на мощни бюрократизирани войски, принуждава императора да се обляга на наемни милиции. Южната империя на династия Лян, чиято изтънчена цивилизация тутакси се превръща в предмет на всевъзможни ламтежи, не устоява на настъплението, предприето от родовете, които набират и поддържат тези наемнически войски с цел да сдържат непрестанните смутове и метежи, всяващи разорение в градове и села.

---

[12] Бодхисаттва – будистки мъдрец, преминал през всички степени на съвършенството освен последната, която би трябвало да го превърне в Буда.

Така поради неспособността си да разберат, че за да оцелеят на върха и да задържат политическата власт, е трябвало да сформират общонационална войска, владетелите Лян отстъпват пред постоянните попълзновения на Чън Босиен, основателя на династията Чън.

Капитулацията на Чън – последната династия в Нанкин

Въпреки воинския произход на своя основател последната династия в Нанкин – управлявала от 557 до 589 г. без помощта на избитите или съсипани благороднически фамилии – изпитва през цялото време огромни затруднения да оцелее под натиска на всички онези държави (Лян на Запад, Джоу на Север и Ци на Юг), които да си поставили за единствена цел да я свалят и унищожат.

В крайна сметка през 589 г. династия Чън слага оръжие и слиза от власт след един мълниеносен поход срещу Нанкин, предвождан от владетеля, който след спечелването на няколко паметни битки ще стане първият император от династия Суей.

ОТ СБЛЪСЪК МЕЖДУ КУЛТУРИ КЪМ КУЛТУРНА АСИМИЛАЦИЯ: ПРОНИКВАНЕТО НА БУДИЗМА В КИТАЙ

Епохата на разделение между Северен и Южен Китай е пряко свързана и с подема на будизма. Тази религиозна философия с индийски произход упражнява дълбоко влияние върху китайското общество. Предпочитана от аристокрацията, тя в крайна сметка бива издигната до ранга на държавна религия през периода от VI до IX век.

Идеология, която е антипод на даоизма и конфуцианството

Как семето на будизма – едно мисловно течение, съвършено чуждо на двата гигантски стълба на китайската мисъл, каквито са даоизмът и конфуцианството, – е успяло така лесно да покълне на местна почва?

Въпросът е ключов, тъй като осветлява начина, по който цивилизациите се преплитат една с друга и успяват да влязат във взаимен диалог по въпроси, където човек би трябвало да очаква по-скоро сблъсък...

Въведен в Китай през първите години след Христа, будизмът получава шеметно ускорение между IV и V в., и то до такава степен, че могъществото на манастирите започва да поставя остри данъчни и правни проблеми през китайската администрация: мнозина високопоставени технократи, проникнати от конфуцианството, виждат в проповедите на Сидхарта Гаутама кълновете на опасна властова противотежест, от която би трябвало всячески да се предпазват, и незабавно се впускат в яростна борба срещу нейното влияние, но напразно.

Този изключителен успех на будизма се дължи на множество причини. Най-напред нито конфуцианството, нито даоизмът говорят на човека за неговото „спасение“.

Да избягаш от болката, да не водиш утре мизерно съществуване, да придадеш смисъл на смъртта, да се откъснеш от материалните блага: за тези неща говори словото на будизма, превръщайки се и в отговор на въпроси, с които рано или късно всички човешки същества се сблъскват.

Първите будистки общности в Китай

Индо-иранските граници са първата област, където през първите дни на християнската ера будизмът започва своето проникване в оазисите на Централна Азия, преди да продължи своя път към

Империята на Центъра. От 65 г.сл.Хр. насетне присъствието му е засвидетелствано в долината на Уей, сиреч в самото нейно сърце.

Общо взето, първите четири века от Христовата ера са време, през което будизмът се пригажда към твърде различния начин на мислене в сравнение с този в страната, където той е възникнал. Сипейки доказателства за един свой почти вроден опортюнизъм, проповедниците на доктринера Гаутама в Китай не се забавят да внесат необходимите поправки, за да постигнат съответствие на своята религия с очакванията на китайското общество.

„Великият път към спасението" – система, великолепно пригодена към китайския манталитет

Така постепенно възниква и се оформя будистката система, наречена „Голямата колесница", или „Широкият път", която предвижда – противно на „Малката колесница", или „Тесният път", – че миряните могат да очакват своето спасение, ако възприемат нравствено поведение и особено ако подпомагат съществуването на монашеските общности, натоварени да бъдат техните „посредници" с отвъдното.

В Китай подобно тънко разделение на ролите между миряни и духовници, при което и двете страни остават на своето място, принасяйки същевременно полза една на друга, се оказва идеално, защото всеки, независимо от своето социално положение или занаят, може да се надява да бъде спасен.

Медитация и карма

Трансценденталната медитация (чан) в седнало положение, благодарение на която човек – подобно на Сидхарта Гаутама – постига просветление, е достъпна за всекиго – и за богаташа, и за бедняка: тя е въпрос единствено на лична воля. Доближавайки се във висока степен до даоистките дихателни упражнения, целта на които е да подхранват принципа на живота (яншън) и по този начин да удължават житейския път (чаншън), тя бележи мълниеносно развитие от V в. насетне.

Същото се отнася и за будисткия принцип на възнаграждение, на отплата за деянията (карма): той твърде много прилича на китайското схващане за *мин* – индивидуалната съдба, водеща човека към онова определено място, което би трябвало да бъде предмет на неговите стремления.

Религия на народа

Започнал с това, че заинтересувал китайските търговци от големите градове по Пътя на коприната, после образованите и аристократическите кръгове, очаровани от тази религия, далеч „по-достъпна" и много „по-човешка" от даоизма, будизмът бързо печели симпатиите на широки народни слоеве. От началото на V в. той разполага със свои собствени текстове, които монасите свеждат до вярващите с възможно най-простите и достъпни думи; що се отнася до роящите се будистки манастири, те се радват на редица привилегии, като например освобождаване от данъци и имунитет на монасите в тях пред гражданските съдилища.

Необикновена религиозна пламенност

В периода между V и IX в. страната е обзета от необикновена и небивала в дотогавашната ѝ история религиозна пламенност. Същевременно будизмът предприема бавно настъпление и на изток – към Корея, а впоследствие и към Япония. Навсякъде скулптори и художници украсяват стените на пещерите по стръмните скали край манастирите с хиляди изображения на Буда и на неговите следовници. Така епизодите от живота на Блажения се предлагат пред очите на всички по същия начин, по който тези на Христос са увековечени по куполите на нашите катедрали, позволявайки на простолюдието да разбере само с един поглед този нов възглед за живота и смъртта, който казва всекиму, че може да разчита на своето спасение. Скалните будистки светилища по Пътя на коприната, както и тези в големите китайски градове (Юнган в близост до Датун, Лунмън недалеч от Луоян, Майдзишан в околностите на Тиеншуей, без да пропускаме стотиците храмове покрай пътищата от Гансу до Шандун), също предлагат на вярващите от всички краища, стичащи се към тях на поклонение, възможността да се помолят пред „Хилядата Буди“.

Кой всъщност е бил Буда?

Сидхарта Гаутама, бъдещият Буда, живял в Северна Индия през VI в.пр.Хр. Роден в заможно семейство от кастата на воините, той бил все още твърде млад, когато един прекрасен ден решил да напусне своите, за да тръгне по широкия свят в търсене на Истината.

Това му решение се основавало на убеждението, че хората живеят в един свят на болка, от който няма как да се изтръгнат – понеже се прераждат до безкрайност след своята смърт, – освен ако не се откажат от своите въжделения и от всичките си притежания. Само отхвърляйки всякаква алчност и водейки съществуване, подчинено на нравствени принципи и на съпричастност към другия, хората могат да постигнат Пробуждането, сиреч вечно блаженство.

Въпреки високите си изисквания будистката доктрина – навярно защото отговаряла на изключително силните очаквания, ширещи се сред членовете на тогавашното индийско общество, по-голямата част от които влачели мизерен живот на роби, търпейки всевъзможни унижения от кастата на недосегаемите – постигнала невероятен успех още приживе на Буда, който през целия си живот (той починал на каноническата възраст от шестдесет години, представляваща истински рекорд за своето време) работил, за да постави основите на монашеска общност, призвана да разпространява учението му след неговата смърт.

С течение на времето животът на Буда обраснал с безброй епизоди, в които чудесата се съчетават с примери за образцово поведение, особено пригодни за простоватите и жадни за утешение души на неговите съвременници.

Последствията от подема на будизма са многобройни: умножаването на „посветените“, особено измежду децата на бедните селяни, поставящи се по този начин под закрилата на манастирите; огромни трансфери на поземлена собственост в полза на последните; недостиг на метали (желязо, бронз, мед), необходими за производството на оръжия, поради масовото леене на камбани и статуи; нарастване мощта на сектите, чийто подривен характер е скрит под езотерична външност. Всичко това постепенно предизвиква отдръпване на администрацията от тази религия, превърнала се в истинска опозиция на властта.

Словото на Буда, преведено на китайски

Появяват се и монаси – като родения в Партия Ан Шъгао, работил в Луоян между 147 и 170 г., като индиеца със скитски произход Дхармаракджа (на китайски Джу Фаху), подвизавал се в Дунхуан от 265 до 313 г., като афганеца Будабадра (359–429) и особено роденият в Куча Кумараджива, – които осъществяват китайския превод на многобройните проповеди (сутри), приписвани на Буда, позволявайки по този начин на неговото учение да се разпространява масово във всички китайски градове. Между II и XI в. тези преводи засягат не по-малко от хиляда и седемстотин проповеди на Буда!

Кумараджива – преводачески гений и живо съкровище

Роден в Куча през 344 г., Кумараджива изучава будистките текстове в Кашмир и се посвещава на Голямата колесница в Кашгар. При завръщането си в Куча е хвърлен в затвора от един генерал от Ранна Цин, който го държи там в продължение на седемнадесет години, преди Яо Син, владетелят от тибетски произход в династия Ранна Цин, също ревностен поклонник на будизма, да го отведе като истинско „живо съкровище“ в Чан Ан. Именно в древната китайска столица Кумараджива събира екип

от преводачи, чиято фантастична работа надзирава до своята смърт през 413 г. Така той съумява да предаде на китайците един огромен свод от свещени текстове, които се е постарал да пригоди по възможно най-подходящия начин спрямо техния възглед за света.

Нарушители на границите между култури и идеи

Без тези изключителни личности, истински „нарушители на границите“ между култури и идеи, способни да четат с еднаква лекота както китайски, така и санскрит – езика, на който били записани проповедите на Блажения, – будизмът не би могъл да се разпространи с подобна лекота в Китай. От санскрит словото на Буда бива преведено също и на согдиански, кучански (от град Куча) и партски – нещо, което в значителна степен улеснило неговото масово възприемане, защото многобройни търговци говорят езиците на тези малки държави, прорязани от Пътя на коприната. По този начин, от човек на човек, будизмът пристига в Китай.

Религиозна и социална революция

С течение на времето преводачите значително усъвършенстват своите умения. Това по всяка вероятност е и решителният фактор за добрия прием на будизма в Китай, още повече, че първите преведени на китайски език текстове от това учение си остават осеяни с даоистки, при това твърде неясни цитати и схващания.

През първите четири века след Христа навлизането на будизма се осъществява чрез асимилиране и пригаждане към китайското светоусещане, без да се проявява стремеж към радикалното му заместване, а по-скоро към неговото допълване и обогатяване. През следващите четири века – истинския триумф на будизма – той бива обявен за официална религия, като императорите полагат всички усилия да го утвърждават и да възпитават у своите поданици уважение към неговите догми.

Особеностите на китайския будизъм

Още от началото на християнската ера будизмът – религия на спасението с универсален характер, възникнала в Индия през VI в.пр.Хр. – проникнал по Пътя на коприната в Китай, където намерил особено благоприятна почва за своето развитие.

Будизмът дал на китайците усещането за безкрайността на пространството и времето, както и вкуса към красивото и лукса. Защото въпреки че идеологията му се основава върху отказ от богатствата и материалните блага, будистката култова практика съвсем не отхвърляла пищността и театралността.

Китайската икономика също претърпяла дълбокото влияние на тази религия, в която всеки е отговорен за своите действия, а за да достигне до състоянието на нирвана, трябва да дари част от своите богатства на монашеските общности. Индийските практики, като отпускането на заем срещу залог или раздаването на част от личното богатство на най-бедните с посредничеството на манастирите, дали своя твърде съществен принос за изграждането на онзи прословут вкус у китайците към търговията, както и на пословичната им ревност в труда.

Преди появата на новата вяра китайското общество не познава твърде много неща, като понятието за отплата, която човек получава за всяко свое действие; като вярата в многобройните прераждания; като магическия ефект от повторението на думи, писмено слово и изображения; като проникването в същността на света, основано върху понятието за болка, каквото прилага и развива Буда Гаутама. А като се има предвид до каква степен характеристиките на будизма са далеч от конфуцианството и даоизма, естествено е да се стигне до заключението, че въвеждането му в Китай не би трябвало да бъде нищо друго освен истинска религиозна и социална революция.

Китайските принцеси, които откраднали коприната от Китай

Многобройни легенди разказват – при това винаги по интересен и забавен начин – за плановете от хитроумие и изобретателност, необходими на чужденците, за да похитят от Китай тайната на коприната и на нейното производство. Всички сочат с пръст китайските принцеси, които приели – от любов или за отмъщение? – да престъпят забраната дори едно яйчице на копринения червей, дори едно семенце на бялата черница да бъдат изнесени отвъд Великата стена...

Това, което можем да приемем за сигурно е, че през VI–VII в. тази строго охранявана държавна тайна се разпространила извън Китай, защото коприната вече била произвеждана в Северен Иран, а после – и в големите градове на Централна Азия... Именно те снабдявали с тази скъпоценна материя Византия, чиито императори я използвали за литургични и погребални цели (телата на светците в повечето случаи били загърнати в копринени одежди).

Разказът, който следва по-долу (и чийто сюжет е разработен от бродещия монах Сюендзан – вж. стр. 214), е извлечен от текст, датиращ от епохата на династия Тан и намерен в една троглодитска[13] библиотека в оазиса Дунхуан.

„Било време, когато в царство Ютиен (китайското название на оазиса Хотан) скъпоценните копринени платове, идващи от Китай, били равностойни на златото. Това царство произвеждало прекрасни изделия от нефрит и неговият цар виждал как малко по малко залежите от този камък се изтощават поради това, че бил разменян срещу топчета от тази несравнима тъкан, която карала жените да губят ума и дума... Тогава Ючъму, Главният интендант на ютиенския владетел, го посъветвал да направи всичко възможно, за да си набави от Китай черничеви семена и яйца на копринената буба.

---

[13] Троглодит (гр.) – *букв.* „човек, завиращ се по дупките“, *прен.* примитивен човек, живеещ в естествени или издялани в скалите пещери.

– Господарю, поискайте ръката на някоя китайска принцеса и тя ще Ви донесе, както това стана с царя на Усун, черничеви семена и яйца на копринената буба. Сетне ще Ви остане само да доведете някой изкусен майстор-тъкач на коприна и всичко ще бъде във Вашите ръце, царю мой!

– Но как ще успее тя да се справи с подобна задача?

– Господи, царю, та тя ще скрие тези малки семенца и яйчица в своя корсаж и никой изобщо не ще разбере за това!

На Ючъму не оставало нищо друго освен да убеди някоя китайска принцеса да постъпи по този начин, което и било сторено. Дамата приела да скрие яйцата на копринената буба в своя кок, а черничевите листа – в аптечката, където имало и много други лекарствени растения...

Месец по-късно царят на Ютиен посрещал с пищна церемония принцесата, а под миловидното личице на една от слугините ѝ всъщност се криел неин майстор-тъкач на коприна, предрешен като младо момиче...“

Така производството на коприна се разпространило извън Китай и оттогава „копринената принцеса“ е почитана в Хотан като истинско свято божество. В един малък храм в Дандан-оилик (на изток от Хотан) английският археолог сър Оръл Стийн откри фреска, изобразяваща красива млада жена, която държи кошничка, пълна с копринени пашкули!

Сутрата за Лотоса на Истинския закон

Когато говорим за двата вида будизъм, то далеч повече се развива този на Голямата колесница (Махаяна) (в него ударението е поставено върху медитативния размисъл благодарение на ползващите се с неимоверен успех сутри, като например т.нар. *Лотосът на истинския закон*), отколкото този на Малката колесница (Хинаяна), който залага върху много по-развита обредна система.

Под влиянието на полулегендарния Бодхидхарма една от формите на будизма, наречена чан – най-китайската, между другото, и до голяма степен тъждествена с медитацията, – се радва на забележителен подем от VI в.сл.Хр. насетне. Съвършено пригодена към китайския манталитет и към даоистките аспекти в него, чан поставя ударението върху интуитивния характер на интелектуалния подход, предлаган на последователите, които получават просветление, след като са достигнали до съвършена празнота вътре в самите себе си, отстранявайки от съзнанието си абсолютно всяка мисъл (усин) – нещо, което в края на краищата е съвсем сравнимо с концепцията за „отказа от действие“, не-действието (у-уей) на даоистите.

Специфичните божества в китайския будизъм

Във връзка с китайския будизъм се появяват и специфични божества, които превръщат неговия пантеон в един от най-богатите и най-сложните. Сред най-важните от тях би трябвало да посочим т.нар. Буда на Бъдещето, или Майтрея (на китайски – Миле), чието пришествие би трябвало да донесе на човечеството Великия мир (тайпин, което между другото е и даоистко схващане), както и Буда на Безпределния век, или Амитабха, който властва над западния рай.

След невзрачно съществуване в течение на много векове будизмът, преживял бавен упадък приблизително от края на X в., днес отново бележи осезателно присъствие и пагодите, отворени отново за вярата, са винаги пълни с поклонници, които произнасят своите молитви пред култовите статуи.

Смяната на пола у бодхисаттва Авалокитешвара

Един от символите на „покитайчването“ на индийския будизъм след налагането му в Китай си остава смяната на пола у бодхисаттва Авалокитешвара, който претендирал, че е „посредник“ между хората и Буда. Представян винаги с цвят на лотос в ръка (в езотеричната си форма е изобразяван с единадесет глави, разположени една над друга в редици по три), той станал едно от най-почитаните китайски женски божества, известно под името Гуанин, след като приел образа на красива млада жена, държаща понякога дете в скута си (същото се случило и в Япония, където божеството било наречено Канон). През XVIII в. китайските йезуити започнали да претендират, че Гуанин, богинята-покровителка на любовта, е китаизираната форма на Дева Мария!

Златният век на Китай: империята по време на династиите Суей и Тан (581–907), нейното раздробяване впоследствие (907–979)

Обединението между Севера и Юга на страната се осъществява официално през 589 г. в Луоян от Ян Дзиен, основателя на династия Суей. Със завръщането си към своите първоначални граници Китайската империя преживява истински Златен век, който продължава повече от три века.

И наистина, никога съчетанието между икономически подем, социално благополучие и липса на големи граждански войни не ще бъде толкова плодотворно както в областта на литературата и поезията, така и на пластичните изкуства, на музиката и на танца.

Ерата на изтънчеността

Китайската цивилизация засиява в хиляди светлини по същото време, когато войските на Тан се готвят да сложат ръка върху земи, които предишните династии винаги са мечтали да завоюват, но никога не са успявали да осъществят този блян: така огромни територии от Корея до Иран, без да забравяме за Централен Виетнам, преминават под китайска зависимост.

Около императора, превърнал се отново в Син на Небето, евнуси и придворни се надпреварват в своята изтънченост и изисканост, обезсмъртени във фигурките от печена глина, представящи танцьори и музиканти в изключително живи пози, или пък куртизанки с грижливо гримирани лица и закръглени форми, облечени в пищни копринени одежди (прословутите „тлъсти дами“, за които колекционерите на китайски антики са готови да похарчат цели съкровища).

Великият имперски канал

Още от древността китайските власти, като се започне от Първия император, полагали всички усилия, за да направят плаваеми големите реки, пресичащи страната от запад на изток: Хуанхъ – на север и Яндзъ – на юг.

Задължителни пътища за всички стоки, тези водни артерии позволявали на данъчната администрация да получава огромни приходи от многобройните такси, които било невъзможно да избегнеш, тъй като контролът над речните маршрути бил денонощен и целогодишен.

Великият имперски канал, замислен от император *Ян* от династия Суей, свързвал Севера с Юга.

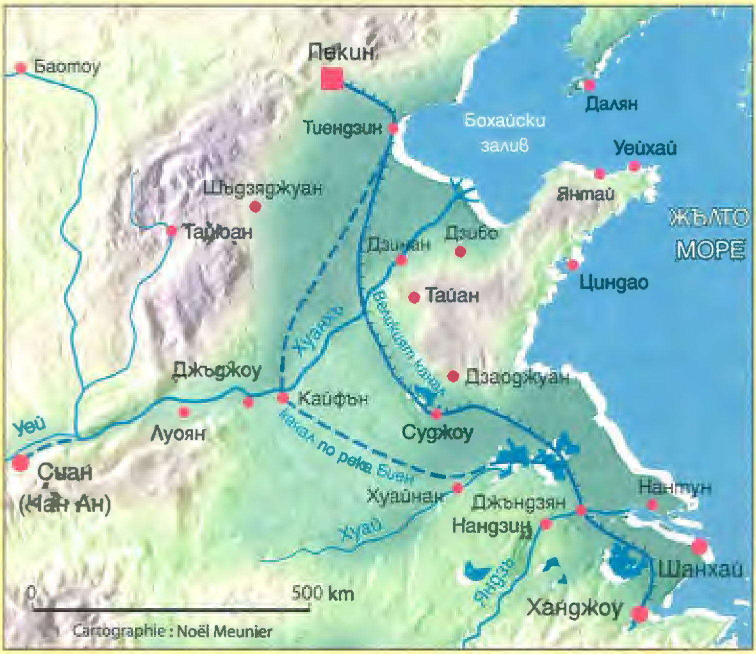
Пекин
Баотоу
Далян
Тиендзин
Бохайски залив
Уейхай
Шъдзяджуан
Янтай
Тайюан
ЖЪЛТО МОРЕ
Дзинан
Дзибо
Циндао
Тайан
Хуанхъ
Великият канал
Джъджоу
Дзаоджуан
Кайфън
Уей
Луоян
Суджоу
Канал по река Биен
Сиан (Чан Ан)
Хуайнан
Нантун
Джъндзян
Нандзин
Хуай
Шанхай
Яндзъ
ХандЖоу
0
500 km
Cartographie : Noël Meunier

КРАТКАТА АВТОКРАТИЧНА ИМПЕРИЯ НА ДИНАСТИЯ СУЕЙ (581–617)

Една централизирана власт, опираща се най-вече на войската, но същевременно здраво свързана с будистките кръгове, чийто възход и могъщество тя благоприятства, управлява за кратко в Китай под името Суей от 581 до 617 година.

Обявявайки древния Чан Ан за своя столица, пълководецът Яндзиен, основателят на тази династия, дава ясен знак за своята решимост да възстанови империята, чийто център винаги е бил разположен в самото сърце на долината, прорязана от знаменитата река Уей. С това той веднъж завинаги слага край на вековното съперничество с Нанкин, древната столица на Южен Китай.

През целия период на своето управление (581–604) този блестящ стратег последователно укрепва властта, завоювана в тежка борба и със силата на оръжието. Той прилага управленски и икономически мерки, които впоследствие ще се превърнат в основите на императорската администрация при династия Тан. Първият император от династия Суей е убит от своя син, който приема простичкото име Ян и царува от 604 до 617 г., когато на свой ред отстъпва трона си на първия представител на бъдещата династия Тан.

Велик владетел и строител

Междувременно император Ян се проявява с впечатляващите си начинания, по-специално – със строежа на колосални канали (вж. стр. 188) и на високи стени, предназначени да охраняват земеделските области срещу грабителите, но най-вече – с основаването на военна флотилия, базирана в град Янджоу на Яндзъ. Предприети са морски експедиции към Корея и Суматра, които бележат немалък успех.

Китай, който дотогава е обсебен от страха пред нестихващите варварски нашествия откъм Север и Запад, малко по малко осъзнава необходимостта да наложи своя контрол върху морското пространство; в същото време търговските пътища,

свързващи китайския континент с Югоизточна Азия, стават все по-надеждни и безопасни. Това рязко засилване на търговията с Юга и с отвъдморските страни обяснява подема на големите крайбрежни градове.

През 618 г. в Шанси избухва въстание, подклаждано от генерал Ли Юан (565–635); този високопоставен пълководец изпада под влиянието на своя син Ли Шъмин (598–649) и се съгласява да влезе в съюз с тюркските племена, с които владетелите от династия Суей не са спрели да воюват десетилетия наред, а след това да се насочи срещу Чан Ан, където през същата тази 618 г. се възкачва на трона, приемайки името Гаодзу и основавайки династия Тан.

Що се отнася до Ли Шъмин, чиято личност е вдъхновявала историците и поетите в продължение на повече от десет века, и той съумява да извлече изгода от тези свои действия, тъй като през 626 г. става император на Китай под името Тайдзун Велки.

ИМПЕРИЯТА ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДИНАСТИЯ ТАН (618–907), ИЛИ РЕСТАВРАЦИЯТА НА ВЕЛИК КИТАЙ

Завземането на властта от клана Тан далеч не представлява разрив по отношение на предходния период: централизираната империя продължава разширяването на своята зона на влияние чак до територии, на които никога дотогава не е посягала.

И точно обратното, мощният метеж, предвождан от генерала с тюрко-согдиански произход Ан Лушан (754–755), се превръща в ясна разделителна линия между два периода: първия, бележещ апогея на династия Тан; втория – нейния залез.

Великите технократски проекти на първите императори от династия Тан

От самото начало на своето управление император Гаодзу (618–626) полага големи всички усилия да укрепи административната система, въведена по време на предходната династия. Десет години по-късно, през 628 г., или две години след идването на власт на император Тайдзун (626–649), това вече е постигнато: на тази дата империята е разделена на десет области, ръководени от областни управители, подпомагани от събирачи на данъци и съдии.

Чан Ан – „идеалната столица“

Пространствената организация на столицата Чан Ан я превръща в „идеална столица“, символизираща могъществото на императора.

Опасана с високи стени, чиято обща дължина достига почти четиридесет километра, организирана около общ център и с улици под прав ъгъл, тя е изградена така, че полицията да е в състояние лесно да следи движението на нейните обитатели. Това разделяне на зони – по подобие на административното обособяване на отделните области – не възпрепятства нахлуването на значителен брой чуждестранно население, за което свидетелстват многобройните посолства на западните страни, както и наличието на култови сгради, издигнати от поклонниците на християнството от несторианско изповедание, на манихейството и зороастризма.

В Чан Ан може да се влезе единствено при представянето на специален пропуск и всяка страноприемница е задължена да поддържа регистър, в който се отразява самоличността на клиента; за улесняване на инспекциите стотината квартали на града са разделени от стени; всяка администрация (по доставката на провизии, по събирането на данъците, по езиковата чистота („мандаринска администрация“), по организацията на правосъдието) разполага със свои собствени сгради; що се отнася до двата огромни пазара, където се продава и купува всичко, което човек може да си представи, те са свързани със система от канали, позволяваща тяхното бързо и безпрепятствено снабдяване. Императорският дворец, получил вече прословутото си название „Забраненият град“, се издига в северната част на града зад специална ограда, която възпира всякакво неочаквано проникване.

Град с шестстотин хиляди жители

През 742 г. е проведено преброяване на населението, което позволява да се изчисли, че столицата на династия Тан наброява не по-малко от шестстотин хиляди жители, което я превръща в най-големия град на света по това време. Луоян, нейният град-близнак, макар и с по-малки размери, отстои на четиристотин километра, но е свързан с нея посредством специален канал, чрез който се избягват периодично възникващите бурни течения на Хуанхъ в тази област със силно насечен релеф, и е обитаван от около триста и петдесет хиляди души. За да бъде избягнат всякакъв риск от глад в областта – нещо подобно би имало опустошителен ефект върху местната власт, – между двата града са построени огромни хамбари.

Първият Велик канал, построен от династия Суей

При управлението на династия Суей бил построен първият Велик канал, чието изграждане било осъществено на няколко части между 584 и 610 година. Южната тръгвала от Ханджоу в провинция Джъдзян и свързвала Яндзъ с Джъндзян, докато друго разклонение водело пак от Яндзъ до Хуай; на северозапад каналът започвал от Биен, простирал се на хиляда километра дължина, за да достигне до Хуанхъ в околностите на Кайфън, откъдето пък било възможно да се плава до Чан Ан по успореден на река Уей канал; друг ръкав свързвал тогавашната столица Кайфън с Тиендзин и Пекин.

Първият Велик канал бил използван до началото на XII век.

Без данъчно райониране не са възможни нито външни завоевания, нито силна държава

Желанието да бъде изградена могъща и вечна държава, както и да бъдат завоювани нови територии, задължава владетелите от династия Тан да увеличават приходите от данъчната система, наложена върху икономиката на страната.

Това данъчно райониране обяснява нарастването на армията чиновници, натоварени със задачата да събират данъците, но най-вече – да проверяват и уточняват основата, подлежаща на данъчно облагане. И ако Китай от тази епоха е страна на търговията, то той е също така и страна на контролираната икономика.

Регламентацията в областта на селското стопанство е ключовият момент във функционирането на системата. Серия от аграрни декрети (тиенлин), обнародвани през 624 г., предвижда всяко семейство да получи парче земя, позволяващо му да осигурява своето изхранване, както и част от държавното землище, която е задължено да обработва. Тази уредба позволява на всяко семейство да заплаща натуралните данъци в житни култури (зу) и в коприна или коноп (дяо), както и да изработва определен брой трудодни на различни местни строежи (юн). Размерът на тези данъци зависи от броя на неговите членове, откъдето произтича и необходимостта периодично да се пристъпва към всеобщи преброявания, даващи доста точна представа за размера на населението през тази епоха, възлизащо на около петдесет милиона души. Многобройни екипи от контрольори са натоварени със задачата да проверяват прилагането на тези правила и изисквания из цялата страна.

За да бъде осигурена издръжката на тази огромна армия от граждански и данъчни чиновници, владетелите от династия Тан задължават васалните страни, намиращи се под китайска доминация, да им отдават част от своите приходи.

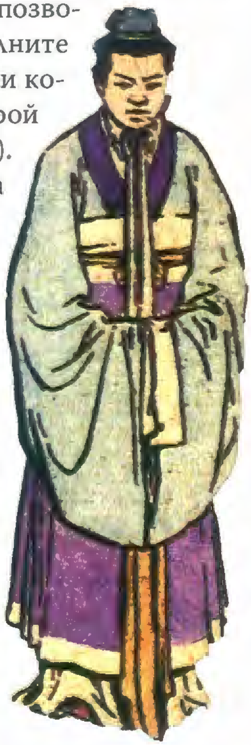

Императорът – висш ръководител на технокрацията

Наред с инфраструктурата на речния и сухоземния транспорт владетелите от династия Тан довеждат докрай изграждането на могъща администрация, истински гръбначен стълб на държавата, която превръща Китай в най-древния технократичен режим в света.

На върха на императорската технокрация – съвсем естествено – стои лично императорът.

Императорската администрация се състои от две главни структури: Департамент на върховните дела (Шаншу шън), който се занимава с административните служби: висшата администрация, финансите, правораздаването и обредността, войските и държавните строежи; и Върховна канцелария (Мънся шън), натоварена с изработването на императорските декрети и проверката на тяхното изпълнение. Към тях се прибавят Централният секретариат (Джуншу шън), който включва Колегията на Аналистите, имаща за задача да увековечава всички, дори и най-маловажните, деяния на императора; и Държавния съвет, в който заедно с владетеля участват висшите чиновници в държавата.

Дзъгу – Пурпурната девойка, богиня на нужниците

При управлението на династия Тан се появил култът към Дзъгу, Пурпурната девойка, богинята на нужниците.

Тъй като била наложница на богат мъж, Дзъгу била убита от ревнивата съпруга на последния и хвърлена в една помийна яма, от която се хранели свинете. Издигната до ранга на безсмъртна, Дзъгу се превърнала в божество, чийто празник бил на петнадесетия ден от първия лунен месец на годината. Нейното присъствие е свидетелство за използването – впрочем до съвсем неотдавна – на човешките изпражнения за торене на посевите от китайските селяни.

Предшественик на бъдещата висша инспекция на държавната администрация, Цензорският трибунал (юшътай) има за цел – поне на теория – да разкрива най-тежките проявление на корупция; в това си качество той получава жалби от страна на засегнатите. Съществуват също девет – съвършеното число на *ин* и *ян* – Императорски свити (дзю си), бдящи за добрата организация във всекидневния живот на владетелското семейство и разположени до един в Чан Ан: става дума за Свитата на императорските жертвоприношения, на Императорските пиршества, на Императорското семейство, на Правосъдието, на Императорските карети, на Чуждестранните посолства, на Императорските офицери по приготвянето на храна и най-сетне – на Императорското съкровище.

Към горепосочената номенклатура трябва да се добави и мрежата на висшата местна администрация, включваща областните управи, околиите и окръзите, от която продължава да черпи вдъхновение дори и днешната китайска администрация.

МАНДАРИНИТЕ: ОЧИТЕ И УШИТЕ НА ИМПЕРАТОРА

От тази епоха датира въвеждането на своеобразна система за набиране на „мандарини“ (на китайски – гуан) – португалски термин, произхождащ от санскритска дума със значение „съветник“, – сиреч на служителите, представляващи гръбначния стълб на китайската администрация в продължение на векове. Построена върху идеалната йерархия, проповядвана в Обредните кодекси от архаичната епоха, тази административна система се основава върху добродетелите и заслугите на надлежно подбрани личности – нещо, което не позволява на аристокрацията да си присвои тези крайно необходими за организацията на най-многобройното общество на света функции.

Мандаринската система обема две категории: на „мандарините в системата“ (лиуней), които имат право на достъп до висшите административни длъжности, и на „мандарините извън системата“ (лиууай), представляващи низши чиновници, на които е забранено да присъстват на императорските аудиенции, но на които е дадена възможността да влязат в първата категория, стига да издържат успешно изискванията и изпитите на съответния конкурс; всяка от тези две категории е разделена на девет степени, а „мандарините в системата“, сиреч деветте степени на висшето чиновничество, са разпределени от своя страна в тридесет разреда.

По този начин кариерата на мандарините от най-висш ранг прилича на истинска поредица от изпитания за присвояването на някакво важно звание. Върхът на пирамидата си остава запазен за „мандарините-чиновници“, които в императорския протоколен ред стоят пред „мандарините с гражданско звание“ и „мандарините с военно звание“.

Краят на йерархията по аристократически принцип

В старанието си да установят държавна власт под свой пълен контрол императорите от династия Тан полагат усилия да заместят мандаринската йерархия с традиционното аристократическо съподчинение, което има девет равнища, започвайки от княз и завършвайки с барон. Те принуждават големите благороднически фамилии да заменят своите владения срещу съответен доход и въвеждат низходяща наследствена система (синът има право да наследи благородническа или наследствена титла, която задължително е от по-нисък порядък в сравнение с тази на своя баща) и същевременно не пропускат за сложат шапка на Бюрото по наследствените титли в лицето на Министерството на държавната администрация (либу).

Административна система, основана върху писмения документ

Цялата административна система на императорите от династия Тан се основава на писмените документи, като най-важните заповеди са подписвани лично от императора. Мандаринската власт е устроена върху способността на нейните членове да изписват и разчитат знаците на писмения език с цел да разпространяват законите и правилниците из цялата страна. Редица от тези текстове, за да бъдат валидни, трябва да получат многобройни заверки и подписи на длъжностни лица от различен калибър. Колкото по-високо в йерархията се намира един мандарин, толкова повече е необходимо да познава отлично идеограмите (до десет хиляди за най-опитните мандарини).

КИТАЙ ИЗВЪН СВОИТЕ ПРИРОДНИ ГРАНИЦИ

Първият период от управлението на династия Тан се отличава със значително разширение на държавните граници, което позволява на Китай да осъществява нещо като наместничество в римски стил върху огромни територии.

Отколешният тюркски неприятел

Към края на VI в. тюркските войски успяват да проникнат отвъд Великата стена и в 601 г. насмалко да превземат Чан Ан. През 630 г. китайците на свой ред им нанасят жестоко поражение, което ги принуждава да се оттеглят отвъд Ордос и съвременната южна граница на Външна Монголия.

Благодарение на своите пехотинци, стрелци с лък и конници – многочислени и отлично подготвени – императорите Тайдзун Велики (626–649), а след него и Гаодзун (649–683) предприемат усилена експанзия, която онагледява бързо нараслото могъщество на династия Тан. То ѝ дава възможност да се разправят с отколешния си неприятел в лицето на тюркските народности (тудзюе), които, макар и разделени през 582 г. на две групи – източни тюрки по поречието на Орхон[14] и западни тюрки в планината Алтай – в никакъв случай не са станали по-слаби или небоеспособни.

---

[14] Орхон – река в Монголия, извираща от Хангай, течаща на север и вливаща се в река Селенга. В долината на Орхон са разположени развалините на Карабалгасун, столица на Уйгурския хаганат, и Карахорин, столица на Монголската империя. Там са открити няколко хунски гробници, както и Орхонските надписи, важен източник за ранната история на тюрките.

Така между 626 и 683 г. китайските армии тръгват да завоюват огромни територии, обитавани от племена, които Тудзюе с големи усилия са успели да обединят в нещо като федерация: става дума за толоси[15], уйгури, тангути[16] с техните страховити войски, съставени от конници-номади, които всяват ужас навсякъде, където преминат, и които една след друга биват разбити от императорските пълководци.

Нищо не може да устои на китайските войски

От този момент насетне императорските войски имат пълната свобода да се впуснат в завоевания на нови територии. Под китайска власт последователно попадат оазисите Турфан[17] (чието име на китайски е Гаочан), Хами, Карашар[18], Куча[19] (през 658 г.), а впоследствие – и тези в Трансоксиана[20]. Няколко години по-късно започва основаването на колонии (често пъти ръководени от областни управители), които се намират чак отвъд Памир: в Кан (Самарканд), в Шъ (Ташкент), в Ан (Бухара), в Цао (Капутана), както и в Ми (Маймарг); подобно внедряване в далечни земи свидетелства за новата способност на китайските власти да налагат своята военна мощ и административните си регулации далеч извън традиционните граници на страната.

---

[15] Толоси (тьольоси) – древно население в Източен Алтай.

[16] Тангути – номадско население, обитаващо част от планината Тибет в китайската провинция Цинхай.

[17] Турфан (на китайски 吐鲁番, наричан също и Турпан) е град в Западен Китай, Синдзян-уйгурски автономен регион. Център на плодороден оазис по пътя на коприната. Население 254 900 жители (към 2003 г.).

[18] Карашар, или Карашахр („Черният град“) – древно будистко царство, разположено на отсечка от Пътя на коприната между северния край на пустинята Такламакан и басейна на река Тарим. Днес се намира в китайската провинция Синдзян. Карашар граничел на запад с Куча и Аксу, на изток – с Корла и Турфан. На юг, отвъд пустинята, се намирал Хотан.

[19] Куча (или Кусан, Кушан) – град и оазис в страната Тарим (наречена на едноименната река и намираща се в съвременния Източен Туркестан). Предполага се, че кушаните били тохари, населяващи този район. Те били асимилирани от жълтите хуни и така се сформирал нов етнос тюрки. – Б. пр.

[20] Трансоксиана – територия в Средна Азия на изток от река Амударя (Окса) и Аралско море.

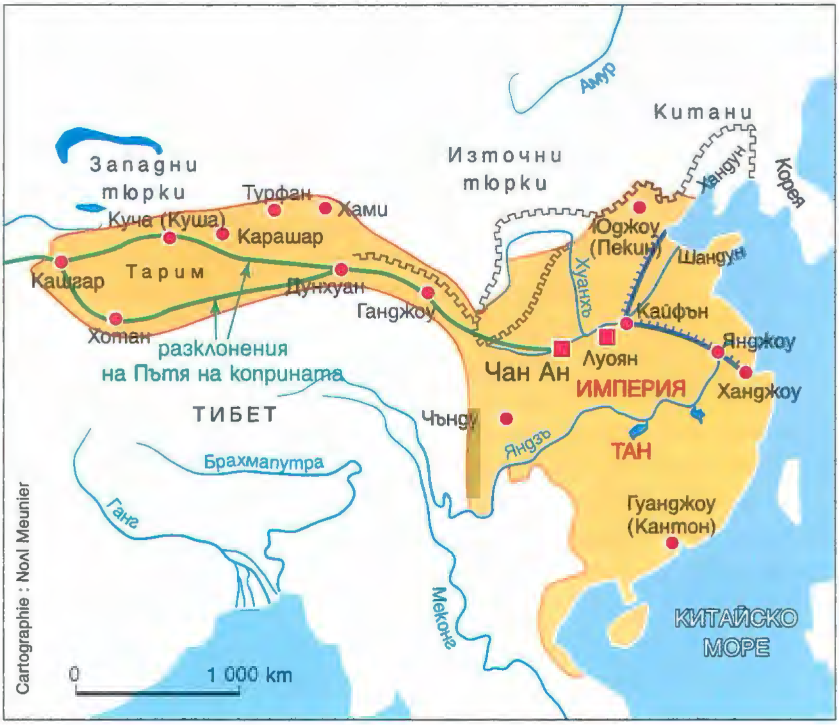
Амур
Китани
Западни тюрки
Източни тюрки
Турфан
Хами
Куча (Куша)
Карашар
Кашгар
Тарим
Дунхуан
Ганджоу
Хотан
разклонения на Пътя на коприната
Ханлун
Корея
Юджоу (Пекин)
Шандун
Хуанхъ
Кайфън
Янджоу
Ханджоу
Чан Ан
Луоян
ИМПЕРИЯ
ТАН
ТИБЕТ
Чънгу
Янцзъ
Брахмапутра
Ганг
Меконг
Гуанджоу (Кантон)
КИТАЙСКО МОРЕ
0
1 000 km

Cartographie : Noлl Meunier

Постепенно голям дял от Централна Азия, започващ от Източна Монголия и завършващ с басейна на река Тарим, преминава под китайска доминация. Същото се случва и с част от Югоизточна Азия (днешна Камбоджа), както и с Корея, чийто цар в края на краищата се превръща във васал на китайския император.

Към 660 г. победни походи са предприети и на север по посока на съвременна Манджурия и Корея с отправна точка Андун (днес провинция Ляонин).

Към края на VII в. нещата стоят така, сякаш нищо не е в състояние да възпре триумфалния ход на китайските императорски армии.

Ала както винаги подобна завоевателска политика има и своите отрицателни измерения.

С оглед на огромните разстояния между новозавладените области и столицата е съвсем естествено експанзията да бъде нетрайна, а това от своя страна принуждава властите да строят скъпоструващи военни съоръжения, предназначени да поемат и осигуряват подслон на многобройните войски. Подчинението на династиите, които управляват окупираните територии, си остава привидно и повърхностно, а безкрайните данъци, които китайската администрация им налага, са все по-трудно поносими. Източните тюрки, които не са казали последната си дума, заставят китайците да поддържат военния си натиск върху веригата централноазиатски оазиси, тъй като тук и там непрестанно възникват брожения и бунтове. Сред тях би трябвало да посочим въстанието на тибетците между 670 и 678 г., в течение на което те слагат ръка върху основни отсечки от Пътя на коприната от Кашгар до Куча, последвано от арабското нашествие, довело до бързото намаляване на китайското влияние в Трансоксиана и в региона на Кашгар[21].

У ДЗЪТИЕН (624–705) – ЕДИНСТВЕНАТА ЖЕНА, „ИМПЕРАТОР“ НА КИТАЙ

Единствената жена, съумяла да приеме през 674 г. титлата „император“ (а не просто императрица, сиреч съпруга на императора) под името У Дзътиен, е Уджао, несъмнено една от най-блестящите фигури в китайската история, а още повече – в тази на династия Тан.

Родена в Шандун, тя е все още съвсем младо момиче, когато привлича вниманието на император Тайдзун Велики със своята красота и забележителните си ездачески умения; след смъртта

---

[21] Кашгар, или Каши (на китайски 喀什噶爾) – оазис в Синдзян-уйгурския автономен район на Китай, разположен западно от пустинята Такламакан в подножието на Тяншан, на 1270 м надморска височина. Намира се на древния Път на коприната. Населението му днес е около 320 000 души, предимно уйгури.

на Тайдзун Велики (649 г.) тя – подобно на всички останали императорски наложници – напуска гинекея на владетеля и става будистка монахиня. Повикана обратно в двора през 654 г., У мълниеносно се превръща във фаворитка на император Гаодзун и дори съумява да измести официалната му съпруга, набеждавайки я, че е погубила новороденото си бебе.

Оттук насетне изкусната интригантка не изпуска юздите на властта и още на следващата година (655) бива издигната до ранга на императрица въпреки настроенията сред благородническите фамилии, които не виждат в нея нищо друго освен коварна узурпаторка. Изпълнена със страстно желание да поеме в свои ръце съдбините на страната, тя постига целта си след поредица от перипетии и заговори, включващи безмилостното отстраняване на всички, които биха били в състояние да ѝ попречат.

Предана последователка на учението Махаяна (Голямата колесница), У се възползва от будистки предсказания, които специално е поръчала да бъдат включени в един коментар, основаващ се върху *Сутрата за белия облак*, където тя е посочена като очакваното въплъщение на месианския Буда на Бъдещето (Майтрея).

След смъртта на своя съпруг основната грижа на Уджао е да отстрани неговите синове и законни наследници, за да се възкачи самата тя на трона през 690 година. В стремежа си да установи един режим, който ѝ е силно оспорван, императрица У се постарава да промени административните разпоредби на традиционната политическа система, черпейки вдъхновение за това от постановленията със седемвековна давност на узурпатора Уан Ман, който си присвоил властта от династия Хан в началото на християнската ера и основал ефимерната династия Хуо Гуан (вж. стр. 137).

Тази авантюристка от най-висша проба, която не познава нито прегради, нито угризения на съвестта, умира през 705 г., успявайки да предаде трона на своя син Джундзун, определен отнапред за наследник на императорските пълномощия.

Така У *Дзътиен* си остава единствената жена в историята на Китай, сдобила се с върховната власт и ръководила колосалната източна империя.

Организацията на войската при управлението на династия Тан

Големите благороднически родове били тези, които осигурявали елитните корпуси на войската: императорската гвардия, подчинена пряко на императора; дворцовата армия, натоварена със задачата да охранява Забранения град от каквото и да било външно проникване; куриерската служба, свързваща висшето командване със съответния театър на бойните действия.

Въпреки домогванията им да въведат държавна войска, в която войниците да бъдат със статута на чиновници, императорите от династия Тан били принудени да прибягват до услугите на наемници, като тези взаимоотношения били регулирани от схеми на възнаграждения, променящи се според обстоятелствата: така например конникът, който разполагал със собствен кон, получавал далеч по-голямо възнаграждение от обикновения пехотинец.

Общо взето, най-значителните войскови съединения били съсредоточени около столиците и по протежение на Великата стена, където конницата присъствала задължително.

Сюендзун – един изключително силен император

Подир емблематичната фигура на императрица У Дзътиен се появява тази на император Сюендзун (715–756), чието продължително управление безспорно представлява – особено по отношение на изкуствата и литературата – най-блестящият период от управлението на династия Тан.

След като слага ред във финансите на империята, този могъщ император укрепва както гражданския, така и военния потенциал на държавата, чийто недостиг е започнал остро да се усеща. Селските милиции (фубин) и националните конезаводи, които императрица У е занемарила, са възстановени; политиката на преброяване отново е в действие, за да попълни зейналите празноти в данъчните регистри; административните конкурси пак се провеждат, за да отстранят калпавото управление и нарушенията на правото, чийто нарастващ брой вещае немалки опасности.

Накратко казано, императорски Китай се възражда от пепелищата след злополучното вмешателство на У Дзътиен... Сюендзун дори си позволява лукса да учреди китайска префектура по течението на река Амур (723 г.) и да отблъсне – поне временно – предните арабски части, които заплашват Трансоксиана (745 г.).

Джункуй –
богът унищожител на демоните

Някои текстове разказват, че страдащият от малария император Сюендзун (712–756) видял веднъж как някакъв малък демон в зелен панталон с един обут и един бос крак му краде нефритената флейта и хуква да бяга с нея. Внезапно отнейде изникнал странен персонаж, обут в чиновнически ботуши и облечен в одежди на висш сановник, който хванал демончето за яката, избол му очите и го погълнал цялото. След тази случка императорът възвърнал своето здраве. Персонажът, облечен като висш сановник, бил Джункуй – богът унищожител на демоните.

Смятан за благодетел, прогонващ заразите и горестите от хората, които го тачат, Джункуй и до ден-днешен е на почит и уважение в Китай.

Отначало Джункуй било името, дадено на един огромен млат от прасковено дърво, използван от убиеца на И Стрелеца – непобедим герой, погубил седем чудовища, сеещи злини и пакости сред хората.

„Седяща музика“ и „изправена музика“

Император Сюендзун обнародвал декрет, който внасял разграничение между два вида музициране в китайския императорски двор: „седящият“ жанр представлявал камерна музика в изпълнение на оркестър от трима до дванадесет професионални музиканти, предназначена за слушане в зали от седяща публика (откъдето и нейното название); „изправеният“ жанр пък бил музика, изпълнявана на открито от оркестър, наброяващ между шестдесет и сто и осемдесет музиканти.

Прецизността на това разпореждане свидетелства за важността на звуците в „универсалната хармония“ (основополагащият полъх *ци* – вж. стр. 28 фр. изд. – съдържа в себе си и звукова съставка), за чието съблюдаване императорът бил най-важният гарант пред народа.

Отношенията с Тибет още по това време са двусмислени и сложни...

Сложността на отношенията между Тибет и Китай не е от днес.

Поради завоевателната политика на владетелите от династия Тан в Централна Азия – област, която всяващите ужас тибетски конни бойци отдавна са превърнали в предмет на своите въждeления – зоните на търкания между китайските и тибетските власти многократно се умножават.

В Лхаса възниква царство, основано от Сонгцен Гампо (618–650), което насочва енергията на целия си народ към завоюването на нови земи, особено в северна посока. Така големите търговски и културни центрове по Пътя на коприната (Хотан, Куча, Карашар, Кашгар) минават под тибетска зависимост през 666 г. и са възвърнати от китайците чак през 694 година.

Тибетската монархия се възползва от подкрепата на фамилията Гар, членове на която са и нейните Първи министри. Един от тях, Тонцен Юлцунг, е изпратен през 641 г. в Пекин, за да доведе принцеса Уънчън, която е избрана за жена на цар Сонгцен. Този съюз отваря пътя на поклонничеството до Лхаса за китайските търговци и будистки монаси, които, следвайки стъпките на Сидхарта Гаутама, могат да продължат по-нататък и да стигнат чак до Индия.

Страховитите автоматични арбалети

При управлението на династия Тан китайските военни инженери били способни да конструират гигантски автоматични арбалети. Тези страховити оръжия, които тежели повече от 500 кг, изхвърляли последователно по дванадесет стрели с дължина повече от два метра и половина на около деветстотин метра разстояние.

Арбалетите, които чак до изобретяването на огнестрелните оръжия (XI в.сл.Хр.) си оставали основното бойно средство на китайската артилерия, били въведени на въоръжение през Епохата на воюващите царства[22] заедно с катапултите, чието приложение да мятат запалителни барутни бомби (започнало някъде в средата на XI в.) довело до изобретяването век и половина по-късно на първите оръдия.

През 704 г. тибетците са принудени да потушат въстанието в новозавоювания Непал, а в същото време край техните предели вече са се появили арабите. Цар Ме Актсом сключва мирен договор с Китай (730), целящ да му развърже ръцете за защитата на западните граници, но Трисонг Децен, който през 755 г. го наследява на трона, възобновява военните експедиции на своето царство. Възползвайки се от затрудненията на владетелите от династия Тан, през 763 г. тибетските войски успяват за кратко време (около месец!) да превземат дори Чан Ан.

Всъщност началото на IX в. (управлението на Три Ралпачен) е времето, когато будизмът официално навлиза в Тибет, чиято традиционна шаманистка религия (бон) продължава да оказва огромно влияние върху нравите и обичаите на това толкова своеобразно общество.

---

[22] 453–222 г.пр.Хр. – Б. пр.

Конят – царят на животните от епохата Тан

Без коне военните победи на владетелите от династия Тан никога не биха били така внушителни и впечатляващи.

Следвайки примера на царство Цин, сдобило се през III в.пр.Хр. с невиждано дотогава военно надмощие, императорските армии от епохата Тан постигнали своето превъзходство най-вече благодарение на гигантския брой коне, които били в състояние да извадят на бойното поле.

Това забележително животно било използвано за светкавични маневри на стрелците с лък, а отглеждането му, развивано систематично от VII в. насетне, се превърнало във важен политико-военен аргумент.

През първите десетилетия от управлението на династията броят на конете в китайските армии не надвишавал (поне според писмените извори) пет хиляди глави, от които две хиляди принадлежали на племена с тюркски произход, преди да преминат в ръцете на китайците в качеството си на военна плячка. Век по-късно, към 650 г., когато китайските войски предприели своите грандиозни военни настъпления, броят на конете в императорските хергелета, чиито необятни пасбища се простирали върху стотици хиляди хектари в Шаанси и Гансу, се оценявал вече на седемстотин хиляди. През 727 г. в Инчуан (столицата на провинция Нинся) край брега на Хуанхъ бил основан огромен пазар на коне, където тълпи от търговци с тюркски произход идвали да обменят своите животни срещу коприна и оръжия от ковано желязо.

Стратегическата значимост на коня се отразявала и в благоговейното отношение към това животно, за което свидетелстват както безчислените погребални керамични предмети на конна тематика, така и практикуването на поло, изключително разпространено сред аристократическите среди в Северен Китай, без да забравяме за рисунките върху коприна, представящи коне, в които се бил специализирал прочутият художник-калиграф Хан Ган (730–780), а също и знаменитите барелефи от гробницата на император Тайдзун (626–649), изобразяващи владетеля сред любимите му жребци.

През 831 г. загубата на оазиса Дунхуан прозвучава като сигнал за края на тибетските завоевания, от които към края на IX в. не остава абсолютно нищо.

При управлението на династия Тан 2300 поети сътворили 48 000 поеми

Ако някой търси решително доказателство за важността на поезията през вековете под управлението на династия Тан, той би трябвало да обърне внимание на факта, че *Пълният сборник на поетите от времето на* династия Тан, публикуван през 1705 г., съдържа четиридесет и осем хиляди поеми, творения на две хиляди и триста поети.

Сред най-известните измежду тях несъмнено са *Ли* Бай (701–762) и Ду Фу (712–770), живели през епохата на император Сюендзун – сам той великолепен художник, актьор, поет и калиграф.

НАРОДНОТО ВЪСТАНИЕ НА ВЕРОЛОМНИЯ ГЕНЕРАЛ АН ЛУШАН

Ала тази централизирана до крайност и – поне видимо – великолепно смазана система прикрива многобройните социални промени, които предизвикват военния бунт на Ан Лушан, а той пък от своя страна – един от онези колосални политически трусове, каквито единствено Китай е в състояние да сътвори.

Назряващата селскостопанска криза накърнява системата на военната повинност, вследствие на което се наблюдава рязкото увеличаване на мощта и влиянието на военния нобилитет, снабдяващ империята с необходимите за отбраната и външните ѝ завоевания наемници и войски: така към края на своето управление император Сюендзун се изправя пред безпрецедентна вътрешна слабост и неустойчивост.

Един от гореспоменатите военни ръководители на име Ан Лушан, роден от баща согдианец и майка с тюркски произход, поел с успех по попрището на пълководец и воин, управлява три военни окръга: Фанян с център Пекин, Хъдун в Шанси и Пинлу в Шандун. В това си качество той разполага с повече от двеста хиляди души и тридесет хиляди коня. През 755 г., забелязал немощта на централното ръководство и почувствал се силен със своята войска, вероломният генерал решава да потегли срещу Луоян и Чан Ан. Без да срещне каквато и да било съпротива, той завладява тези градове и принуждава император Сюендзун да избяга в Съчуан.

Бунтът продължава осем години и приключва едва през 763 г. – годината, в която тибетците проникват в Гансу и слагат ръка на императорските хергелета: междувременно, след смъртта на Ан Лушан (757) друг един пълководец на име Шъ Съмин поема караула от тюрко-согдианския генерал и на свой ред оглавява метежа. С огромни усилия, възползвайки се от помощта на уйгурите и тибетците, императорската власт съумява да отвоюва областите на Чан Ан и Луоян.

С това въстание, представляващо решителният поврат в историята на династия Тан, започва един междинен период, през който Китай, не можейки да поддържа системата за защита на своите граници, е принуден да сложи край на своите империалистически домогвания.

Бавният разпад на империята Тан

Краят на големия бунт се съпровожда с бавен разпад на империята, който продължава през целия IX век.

От 790 г. насетне всички територии, разположени на запад от Великата стена, се изплъзват една подир друга от китайски контрол: само за няколко години Империята на Центъра се свива до първоначалните си размери.

За да сложи край на въстанията, които подриват устоите му и често са свързани с глада, централната власт въвежда политико-военна институция под формата на Императорски комисари (дзиедушъ), разполагащи с неограничени пълномощия да управля-

ват военните окръзи (фанджън). Ала това нововъведение предизвиква раздробяване на територията, от което на Китай ще му потрябват повече от сто години, за да се оправи, и поражда ефект, точно обратен на търсения.

Към края на династия Тан в държавата са налице повече от петдесет подобни окръжия, ръководени от „императорски комисари" – военачалници, произхождащи от среди, различни от тези на благородниците и учените. Те упражняват безконтролна власт, опитвайки се да сдържат действията на грабителите и на въоръжените банди, които насилват и тероризират населението. Изпълнени с желание да създадат своя династическа власт, тези мъже, самопровъзгласили се за върховни пълководци, не се колебаят да осиновяват своите офицери и да основават подобия на фамилии с огромни размери, които живеят в затворени и самозадоволяващи се общества. Тяхното могъщество и свирепата им воля за независимост подриват устоите на императорската власт.

Поредица въстания

Между 874 и 883 г. едно въстание, предизвикано от контрабандистите на сол Уан Сиенджъ и Хуан Чао, отново разтърсва из основи управляващия режим. През 878 г. техните въоръжени банди се отдават на систематичен грабеж в областта по средното течение на Яндзъ, както и на провинция Джъдзян. През 897 г. бунтовниците достигат дори до Кантон, където проявяват своя характер, като подлагат на масово клане взетите за заложници търговци.

Няколко години преди това, през 881 г., погромът над Чан Ан, потопен в огън и кръв от отявления бандит Хуан Чао, вече е ясен знак за мащабите, които подобни метежи биха могли да приемат.

Десетина години по-късно в Югозападен Китай царството на „Принца на Юга" (Нанджао), познато ни от 903 г. насетне под името „царство Дали“, сериозно заплашва Съчуан. На североизток (Източна Монголия) се утвърждава претърпялата силно китайско влияние империя Китан, над която властите в Китай нямат вече никакъв контрол. По същото време Виетнам се изплъзва на свой ред от господството на Южната Хан, чиято столица е Кантон.

Военно-политическата организация на Китай се разпада. Властите са принудени да се приберат в Луоян, където управляват последните императори от династията, представляващи – за голямо свое нещастие – само играчки в ръцете на разбойници, предводители на наемни банди, повечето от които са с тюрко-китайски произход. Един от тях – Джууън (852–912) – се оказва по-предприемчив от другите: син на невзрачен селски учен, той започва като селскостопански работник, но скоро преминава на военна служба, бързо се издига до началник на отделение и в крайна сметка, благодарение на своите подвизи на бойното поле, достига до чина Императорски комисар. През 907 г. Джууън подпечатва официалния крах на владетелите Тан (от чието могъщество междувременно не е останало нищо друго освен името), за да основе новата династия на императорите Лян.

Будистки монаси с авантюристки дух

През управлението на династия Тан двама известни монаси пътешественици – Сюендзан (602–664) и Идзин (635–713), чиито бележки за пътешествията им до Индия представляват истински приключенски романи – бележат поврат във внедряването на будизма в Китай, скоро издигнат до ранга на официална религия.

Първият, родом от Хънан, потегля през 627 г. по стъпките на Буда, за да се върне в родината си през 645 г., носейки със себе си повече от шестстотин трактата по будистка теология и наслаждавайки се на изключително почетен прием; за своята епоха той несъмнено е единственият китаец, овладял цялата сложност на будистката мисъл както в широта, така и в дълбочина. Вторият, родом от Хъбей, поема по море, за да достигне до Бенгалския залив, откъдето се връща през 695 г. с четиристотин произведения и също толкова свещени реликви, срещайки триумфален прием от императрица У Дзътиен. Междувременно той се е възползвал от прекараното в Палембанг (Суматра) време, за да съчини два трактата, крайно необходими за разбирането на будизма: за индийския произход на тази религия и за най-видните китайски монаси, ходили на поклонение в Индия по светите места на будизма.

Наследникът на Буда и Иисус

По време на династия Тан една странна религия, пренесена в Китай от Иран, намерила тук своето широко разпространение. Нейният пророк бил някой си Манес, или Мани (оттук и названието ѝ „манихейство“, или на китайски – *монидзяо*), който бил роден във Вавилон през 216 г. и умрял от насилствена смърт през 276 година. Разглеждан като върховния наследник на Зороастър, Буда и Иисус наведнъж, той проповядвал дуалистичната доктрина за разделението и пълната несъвместимост между Духа и Материята, между Доброто и Злото. Човекът е роден от конфликта между тези две начала, твърдял Мани, неговият дух принадлежи на светлината, а тялото му (материята) – на мрака; ако иска да достигне до царството на светлината, човек трябва да изостави всичко материално и да възприеме изключително суров и аскетичен начин на живот. Мани, чиито последователи често не се колебаели да се самоубиват чрез гладуване до пълно изтощение, е единственият основател на една от „религиите на Книгата“[23], който е творец на откровенията в нея и същевременно – автор на доктриналното ѝ претворяване.

Противно на несторианството, представляващо източна ерес на християнската религия, манихейството се радвало на топлия прием и подкрепата от страна на императрица У Дзътиен, която официално позволила неговото практикуване.

---

[23] Словосъчетанието „религии на Книгата“ е ислямски израз, с който се обозначават юдаизмът, християнството и ислямът. Той е производен на употребяваното в Корана прозвище Ahl al-Kitab („хората на Книгата“), с което биват наричани евреите и християните. Религията на последните наистина се базира върху Библията, от която Коранът претендира да е извлякъл най-важното откровение. – Б. пр.

Пагодата – китайската форма на индийската ступа

Многоетажната пагода се разпространявала в Китай едновременно с будизма. Тя била китайската форма на индийския прототип, наречен „ступа“ – конструкция с яйцевидна форма, предназначена да изобразява планината Меру (или Сумеру), която според будистите възпроизвеждала върха на света. Често пъти ступата завършвала с два или повече пищни сенника, разположени един върху друг.

По подобие на индийските ступи, китайските пагоди били мощехранителници. През епохата на династия Тан, сиреч в апогея на тяхното строителство, някои пагоди можели да достигнат повече от седемдесет метра височина.

Асоциирани винаги с будистки храм, чиято сърцевина всъщност те представлявали, пагодите отначало били строени от дърво; впоследствие били изграждани от тухли (първата тухлена пагода се намирала в град *Сунюе* в провинция Хънан и била построена през 523 г.), а понякога – и от камък. Построяването на тези многоетажни сгради със силно издадени и извити еркери, лишени от подпорни конструкции и контрафорси, свидетелства за изключителното умение на тогавашните архитекти и строители. Човек лесно може да си представи потреса у посетителите на големите имперски градове като Чан Ан и Луоян, озовали сред истински гори от пагоди, с каквито тези градове били покрити през епохата на бликащ ентусиазъм и върховна религиозна страст към будизма.

По времето на династия Юан се появили бели пагоди с формата на камбана, наречени „дагоба“. Конструирани от непалски или тибетски архитекти, тези изключително характерни сгради служели като култово място за последователите на тибетския будизъм (ламаизъм).

Няколко години по-късно монахът Амогавайра (705–774) – родом от Цейлон, но отраснал и възпитан в Китай – е един от първите проповедници на тантристкия будизъм, чиито езотерически заклинателни текстове с висока символна стойност бързо пожънват голям успех в двора на владетелите Тан. След първите масови преследвания на будистите от края на IX в. идва и закриването на основните пътища към Централна Азия, завладени отначало от тибетците, а впоследствие – и от арабите, което от своя страна довежда до окончателното прекратяване на големите поклоннически пътешествия на китайски монаси до Индия.

„Субитисти“ и „квиетисти“ – двете гледни точки в полемиката за Просветлението

В лоното на китайския будизъм Чан отрано се откроил сблъсъкът между две концепции за Просветлението (което представлява непосредственото възприятие и съприкосновение със словото на Буда, заложено дълбоко у всекиго от нас). „Квиетистите“ твърдят, че до Просветлението, което предполага отстраняването на всички задръстващи съзнанието наслоения и препятствия посредством пълното отсъствие на всякаква мисъл (Усин), може да се достигне постепенно (Дзиен) и чрез подходящи духовни упражнения; що се отнася до „субитистите“[24], за тях Просветлението е постижимо единствено по един спонтанен и внезапен начин (Дун).

За други пък единствено когато призовава до безкрайност Буда на Бъдещето, наречен Амитабха[25], човек може да види как пред него се отваря Пътят към Спасението: това са привържениците на сектата „Чиста земя“ (Дзинту), познала забележителен подем веднага след своето основаване от своя първи патриарх Шандао (613–681).

---

[24] „Квиетисти“ и „субитисти“ – термини, изградени върху латинските понятия за покой (quietum) и неочаквано събитие, внезапност (subitum).

[25] По-горе самият Жозе Фреш казва, че Буда на Бъдещето е Майтрея (на китайски – *Миле*), „чието пришествие би трябвало да донесе на човечеството Великия мир“. Що се отнася до Буда Амитабха (санскр. Amitābha, „безгранична светлина“), или Буда на Безпределния век, то той е най-почитаната фигура в будистката школа на Чистата земя (*Дзинту*). Смята се, че той изяснява универсалния закон на битието в Западния рай и приема под свое покровителство всички, които искрено се обръщат към него, независимо от техния произход, положение или добродетели.

Монахът Сюендзан и легендата за плъховете от Хотан

Китайският будистки монах Сюендзан (602–664) може да бъде разглеждан като най-добрия репортер на своето време от единия до другия край на необятния Път на коприната. Върнал се в Китай през 645 г. след почти петнадесетгодишни пътешествия, отвели го чак до Индия, той отразил това необикновено скиталчество в своите *Бележки върху западните религии* и съставил един *Трактат за страната на учителите по Йога*, превърнал се в истински компендиум от знания за индийския будизъм.

Неговите приключения послужили за основа на една прочута адаптация от романиста Учън, живял в края на династия Мин (XVI в.), озаглавена *Маймуната поклонник*, в която будисткият монах приема лика на стара хитроумна маймуна, откриваща едно след друго чудесата на света.

Сюендзан разказва например как една китайска принцеса отнесла в своя корсаж семенцата на бялата черница и пашкулите на копринената буба, за да ги дари на своя годеник, царя на Ютиен, позволявайки по този начин ревниво пазената дотогава тайна на копринeното производство да бъде разпространена извън Китай. Други епизоди от неговото пътуване били още по-фантасмагорични, като например този с огромните пустинни плъхове от околностите на Хотан – животни със златиста и мека като коприна козина, – които в желанието си да помогнат на местния цар, обезоръжили готвещите се да нападнат оазиса номадски воини, като прегризали такъмите на конете и тетивата на лъковете им... В тяхна чест владетелят на Хотан построил храм с формата на пагода...

Успехът на книгите, написани от *Сюендзан*, предизвикал надигане на вълни от поклонници, които се устремили към Индия. Последното поклонничество на дружина от над сто и петдесет монаси било наблюдавано през 966 г. и продължило десет години.

Властта се нахвърля върху будизма

От VIII в. насетне нарастваща мнителност всекидневно задълбочава пропастта, разделяща политическите власти от будисткия клир, който не проявява особена склонност да се съгласява с налаганите му драконовски директиви на поведение. През следващия век върху главата му се стоварват и първите репресивни мерки. Ханю (768–824) – националистически настроен учен, прочул се още през 819 г. с острата си диатриба, бичуваща колективната хистерия на будистите по повод пренасянето на някаква реликва или мощи на Блажения до една от пагодите на Луоян – възхвалява възвръщането към „древния стил“ (Гууън), сиреч към чисто китайската традиция.

Тези антибудистки настроения, отначало ширещи се главно сред прослойката на мандарините и учените, придобиват политически очертания между 842 и 845 г. – ключов период, когато серия от официални декрети обявяват извън закона всички „чуждестранни религии“. Оттук насетне на всички китайци е забранено да посещават „цветнокожите хора“, сиреч чужденците, произхождащи от областите на запад и на юг, а това, както е известно, са страните, в които будизмът се е зародил и развил... Към тези ултранационалистически чувства се прибавя и политическата воля да се сложи намордник на големите манастири, успели да натрупат колосални богатства, докато държавата все повече изпитва затруднения да си събира данъците, чрез които да посреща собствените си разходи.

След първата голяма вълна на гонения през 845 г. будизмът никога повече не успява да наложи своето господство над китайското общество, на каквото се е радвал по времето на своя разцвет.

Въпреки всичко неговото присъствие си остава осезаемо, той постепенно се смесва с народната религия, за да породи един доброкачествен синкретизъм, при който култовите практики в края на краищата окончателно надделяват над езотеричните и философските спекулации – голямата наслада за великите китайски будистки учители от IV до VIII век.

Слонът Винаяка – еротичният символ на тантризма

Вкарайте угоената Ваджра[26] в отвора, намиращ се в центъра на Лотоса; после го накарайте да се движи надолу-нагоре хиляда пъти, сто хиляди пъти, десет милиона пъти в моя Лотос с три венчелистчета, заобиколен от обръча на плътта...

Редица текстове от този род, написани в началото на VIII в., свидетелстват – но винаги в иносказателен стил – за сексуалните практики на тантристкия будизъм (мидзяо на китайски, магическа форма на будизма с бенгалски произход и тибетско влияние), който бил въведен в Китай от индийския монах Амогхаваджра (Букун) през седемдесетте години на VIII век.

Именно слонът Винаяка, определен като близък братовчед на индийския бог Ганеша и изобразяван под формата на две сплетени в прегръдка човешки тела със слонски глави, било съществото, възприемано в повечето случаи като символ на любовните обреди, на които последователите на тантризма се отдавали, произнасяйки задължително клетвата, че никога и пред никого няма да разкриват общата си тайна. Някои ритуали изисквали от свещенослужителите да намазват с масло статуетка на Винаяка, да смучат главата ѝ, а накрая – да изобразяват пълното ѝ поглъщане: смятало се, че това бил най-добрият начин да се възприеме сексуалната енергия на божественото дебелокожо животно, чийто хобот бил разглеждан като най-пълноценния символ на мъжкия полов атрибут...

---

[26] Ваджра (санскр.) – основният символ на будизма, какъвто за християнството е кръстът, или за исляма – полумесецът. Думата ваджра първоначално се употребявала за обозначаване на гръмотевичния скиптър на ведийския бог Индра (индийския Зевс), но постепенно смисълът ѝ се изменил. Поради това, че едно от значенията на думата „ваджра“ било „елмаз“, „адамант“, т.е. диамант, за будистите тя започнала да се асоциира, от една страна, със съвършената природа на пробуденото съзнание, подобна на несъкрушим диамант, а, от друга – със самото пробуждане, просветление, подобно на гръмотевичен удар или поразяваща със светлината си мълния. Ваджра олицетворявала също така мъжкото начало на Вселената. В будисткото изобразително изкуство тя се явявала в двойка със звънчето, символ на женското начало, възприемчивостта и пасивността.

КИТАЙ – ОТНОВО РАЗПОКЪСАН: ПЕТТЕ ДИНАСТИИ (907–960) НА СЕВЕР И ДЕСЕТТЕ ЦАРСТВА (902–979) НА ЮГ

С израза „Петте династии“ обикновено се наричат режимите, които в периода от 907 до 960 г. се редуват един подир друг в Северен Китай със столица Кайфън, докато югът на страната остава чак до 979 г. разкъсан между десет царства, терзани от въстания и бунтове.

Доскорошни разбойници, роби и войници, освободени от скрупули и предразсъдъци, завземат властта и застават начело на независими области, които самите те наричат с термина Гуо, сиреч „царство“. Няколко години по-късно същите лица не се поколебават да си присвоят и титлата „император“. Трябва да изминат няколко десетилетия и да се стигне до 951 г., когато генерал Гуо Уей основава в Кайфън мимолетната династия Късната Джоу (951–960), за да станем свидетели на някакъв проект за ново обединение на страната.

Той е съпроводен с нов изблик на национализма, който се наблюдава от началото на X в. и се проявява най-ярко в конфискацията на всички имоти на будистките манастири, както и в претопяването на бронзовите камбани и статуи в тях с цел да бъдат превърнати в монети и оръжия (955 г.). В този миг мнозина писатели и интелектуалци не се въздържат да отправят укори и нападки срещу разюздаността, с каквато според тях се характеризира будистката пламенност на простолюдието.

НЕБЕСНИТЕ КОНЕ И СЛЮНКАТА НА ДРАКОНА: ПЪТЯТ НА КОПРИНАТА...

Нека да си представим артерия, дълга осем хиляди километра, която свързва Запада с Китай, минавайки най-напред през Средния Изток, а после – и през Централна Азия, по която вървят керванджии, войници и разбойници, но също така и привърженици на най-различни религии: такъв е „Пътят на коприната“ – израз, пуснат в употреба към края на XIX в. от немския географ Рихтхофен.

Векове наред тези пътища (защото те всъщност са няколко) са служили като трасе за целия обмен между Далечния Изток и Запада.

Защото търговията с коприна, дори да е една от най-важните стоки, съвсем не е единствената, с която се изчерпва дейността на търговците, поели по този маршрут.

Кервани от камили и коне (наречени „небесни", когато са предназначени за армейската конница, особено ценени поради своята снажност и впечатляваща бързина) свързват Китай със Средиземноморското крайбрежие. От Китай се изнася, разбира се, коприна, но също така желязо и бронз, някои видове рядка дървесина, скъпи кожи, канела и ревен (наричан „варварски корен"), редица лечебни билки, огнеупорни минерали като азбест (вид азбест), или пък ароматни вещества като сивата амбра[27], произвеждана в организма на някои представители на разред китообразни, обитаващи водите на Китайско и Червено море (на китайски – „слюнката на дракона"); от Запад търговците внасят произведения на стъкларската промишленост и пурпур, кавказки и персийски килими, тамян (добиван на арабския полуостров) и арганово масло[28]; от Индия пък доставят злато, скъпоценни камъни, слонова кост и перли. Всичко, което е красиво, рядко и скъпо, се пренася от един оазис до друг; тези благодатни места пък са разделени от извънредно враждебна природа с огромни пустинни пространства, като Гоби или Такламакан[29], в които храбрите пътници лесно могат да се загубят и имат всички шансове да загинат от глад или жажда, или от изключително високи планини, като например Памир, които трябва да се преминават в условията на крайна горещина или студ.

---

[27] Сивата амбра е сивочерно вещество, образуващо се в червата на кашалотите, което бива изхвърляно от тези животни и се събира от повърхността на океана или по неговите брегове. Използва се в парфюмерията подобно на цибетовата мас и мускуса за свързване на по-летливи субстанции. Позната е на древните римляни, а по-късно – и на арабите.

[28] Маслото от семената на аргания (арганово масло) се счита за един от най-скъпите растителни продукти в света. То има златист цвят с червен оттенък. Ароматът му е много ярък и силен с тонове на орехов и подправки, вкусът наподобява тиквено семе, но много по-пикантен и остър. Дървото аргания бодлива (Argania spinosa) расте само в югозападно Мароко, в долината на река Дра в покрайнините на Сахара. На височина достига до 10 м, обиколката на короната е 14–15 м, а в търсене на вода корените проникват в пясъка на дълбочина до 30 метра. Плодовете му са по-едри от маслини с горчив вкус, приличат на жълти сливи, имат до три костилки с много здрава обвивка (16 пъти по-здрава от лешник).

[29] Такламакан – пустиня в Централна Азия, намираща се в Синдзян-уйгурския автономен район на Китай. Буквално преведено, името означава „Ако влезеш, няма да излезеш". Заема площ от около 270 000 км^2 в басейна на р. *Тарим*. В северната и южната си част се пресичала от два

...но също и пътят на религиите и идеите

Не само стоки и хора пъплят по жежката ивица на този маршрут: религиите и идеите също проникват от една област в друга, обръщайки понякога наопаки манталитета и историята на редица народи – уседнали или номади, – живеещи в областите, прорязани от този митичен път. Така будизмът идва от Индия, за да се превърне през управлението на династия Тан в истинска държавна религия. Що се отнася до несторианството или манихейството, те биват пренесени от търговци, пристигащи в Китай от земите на Иран.

Китай и islямът

В периода между VII и XIII в. сблъсъкът между Китай и исляма в Централна Азия не се прекратил нито за миг. От 635 г. започнали арабските завоевания. Омеядските[30]

разклона на Пътя на коприната. Ключовите градове-оазиси били Кашгар, Ярканд и Хотан в югозападната част; Куча и Турхан в северната и Лулан и Дунхуан в източната. Намерени са множество мумии, някои от които на възраст 4000 години. По всичко личи, че много от древните пътници през пустинята са потомци на европейци. По-късно в Такламакан се заселили тюркски народи.

[30] Омеяди – династия на арабски халифи с родоначалник Му-аия (Ум-аия), управлявали от 661 до 750 г. мюсюлманския свят, а от 756 до 1030 г. – Испания. Завоювали Северна Африка, Испания, Средна Азия. Арабският халифат на Омеядите разпрострял влиянието на исляма от Испания до Китай. От криза в държавата се възползвали Абасидите – потомците на Абас, чичото на пророка Мохамед – и оглавили въстание срещу тях. Омеядите били изклани. Спасил се единствено Абд-ел-Рахман, който първоначално избягал в Северна Африка, а след това начело на войска, съставена от бербери и сирийци, преминал в Испания, превзел Кордуба и през 756 г. основал омеядския емират, който скоро завоювал територията на почти цяла Испания.

войски, съставени от бойци, израсли в пустинята и привикнали да се бият в изключително тежки условия, преглъщат на един залък съпротивата на сасанидски[31] Иран. Изправени през тази велика опасност, китайците положили неимоверни усилия в продължение на цял един век да завладеят царствата, които биха могли да паднат в ръцете на идващия от Запада завоевател. Ала в 751 г. войските на Тан претърпели поражение от арабите в битката при река Талас[32].

Това противоборство не попречило на китайските власти от династия Тан да водят политика на съюзничество с Абасидите. Халифът Харун ал-Рашид[33] дори проводил пратеничество в Чан Ан, отговаряйки по този начин на императора, който отправил към него молба за помощ с цел да се опълчи на тибетските нападения. Морската търговия също допринесла да сближаването на двата свята. Впрочем най-значителното свидетелство на чужденец за пристанището Кантон (трактатът *Отношенията между Китай и Индия*, съчинен през 851 г.) бил дело на един търговец с арабски произход на име Сюлейман.

---

[31] Сасанидското царство е персийска държава, съществувала от началото на III до средата на VII в. При най-голямото си териториално разширение тя обхваща днешните Иран, Ирак, Азербайджан, Армения, Туркменистан и части от Узбекистан, Афганистан, Пакистан, Турция, както и цялото крайбрежие на Персийския залив. Наречена била на името на своя основател Сасан. Управлението на Сасанидите се смята за един от периодите на разцвет на Иран.

[32] Река Талас пресича територията на Казахстан и Киргизстан, тече през град Тараз и изчезва, преди да стигне до езерото Айдин.

[33] Харун ал-Рашид (упр. 786–809) – владетел на Абасидския халифат. Управлението му се характеризирало с икономически и културен разцвет, а самият халиф, прославил се със своята справедливост, станал един от героите на арабските приказки от сборника „Хиляда и една нощ“. Същият е основателят на университет и библиотека в Багдад.

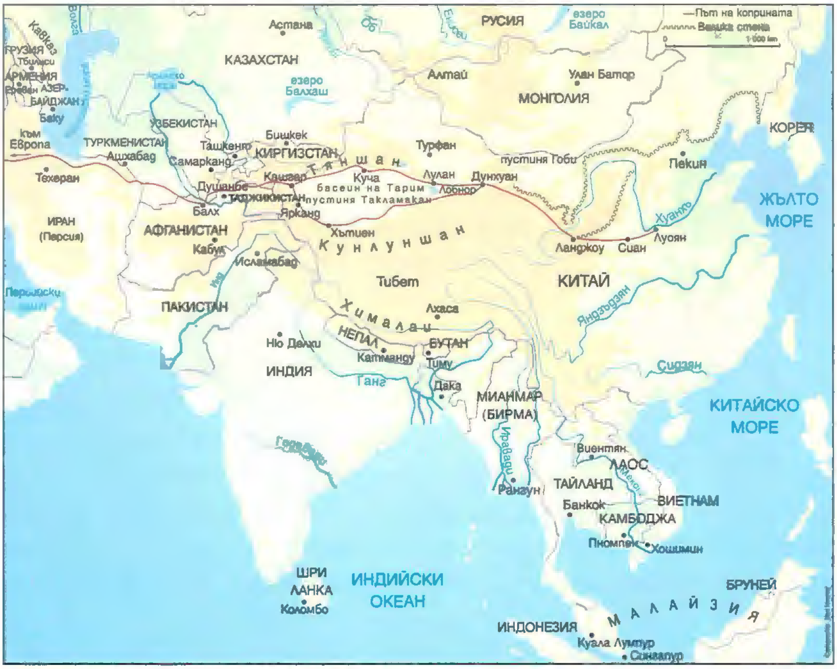
— Път на коприната
Велика стена
0
1 000 km
РУСИЯ
езеро Байкал
Астана
Об
Енисей
Волга
Кавказ
ГРУЗИЯ
Тбилиси
АРМЕНИЯ
Ереван
АЗЕР-БАЙДЖАН
Баку
Към Европа
КАЗАХСТАН
езеро Балхаш
Алтай
Улан Батор
МОНГОЛИЯ
УЗБЕКИСТАН
ТУРКМЕНИСТАН
Ашхабад
Ташкент
Самарканд
Бишкек
КИРГИЗСТАН
Тан шан
Турфан
пустиня Гоби
КОРЕЯ
Пекин
Техеран
Душанбе
ТАДЖИКИСТАН
Кашгар
Куча
басейн на Тарим
пустиня Такламакан
Лулан
Лобнор
Дунхуан
Балх
Яркaнд
Хътиен
Кунлуншан
ИРАН
(Персия)
АФГАНИСТАН
Кабул
Исламабад
Инд
Тибет
Ланджоу
Сиан
Луоян
Хуанхъ
ЖЪЛТО МОРЕ
КИТАЙ
Яндзъдзян
Персийски залив
ПАКИСТАН
Хималаи
Лхаса
НЕПАЛ
Катманду
БУТАН
Тиму
Ню Делхи
ИНДИЯ
Ганг
Дака
МИАНМАР (БИРМА)
Иравади
Рангун
Сидзян
КИТАЙСКО МОРЕ
Виентян
ЛАОС
Меконг
ТАЙЛАНД
Банкок
ВИЕТНАМ
КАМБОДЖА
Пномпен
Хошимин
ШРИ ЛАНКА
Коломбо
ИНДИЙСКИ ОКЕАН
БРУНЕЙ
МАЛАЙЗИЯ
ИНДОНЕЗИЯ
Куала Лумпур
Сингапур

Многобройни маршрути през пустините на Централна Азия

Когато човек се упътва на запад и трябва да отиде отвъд пустините Гоби и Такламакан, той може да стори това по не един или два маршрута.

За да достигне до Кашгар – предния пост на Китай в Централна Азия – пътешествениците могат да направят своя избор между два маршрута, заобикалящи Такламакан било от север през Лулан и Куча или от юг през Хътиен и Ярканд. След Кашгар пътят на тези, които отиват в Индия, се отклонява на юг, докато останалите продължават на запад, за да достигнат до Техеран, Ташкент или Самарканд, откъдето керваните ги отвеждат до Средиземноморското крайбрежие.

Срещата на рафинирани цивилизации и варварски орди

В тази невероятна „зона на съприкосновение“ между Китай и Запада, заела мястото на бленуваната от Александър Велики

(356–323 г.пр.Хр.) империя, многобройни рафинирани цивилизации водят съвместно съществуване в продължение на векове.

Сред тях би трябвало да посочим индо-скитското царство Кушана, което по време на своя апогей, сиреч през първите два века на християнската ера, се простира над огромни територии на север от съвременните държави Индия и Пакистан. Двеста години по-късно възниква партското царство, чиито войски контролират търговията с луксозни стоки и в някои моменти играят ролята на митнически власти по Пътя на коприната. Не бива да пропускаме и иранските Сасаниди, а също и согдианците, чиято страст по златните съдове свидетелства за много високо културно равнище.

Тези убежища на разкоша и изискаността често са нападани и опустошавани от страна на свирепи и измъчвани от глад народности, налитащи откъм пустинята – сянбей, тудзюе и нюджън. Огромни човешки маси, на които липсва всичко друго освен коне и оръжие. Тънещите в нахална пищност и разточителство търговски градове се превръщат в лесен залък за прегладнялото гърло на нашествениците...

Пътят на коприната е също така вектор на кръвопролитни завоевания и мълниеносни набези, при които номадските воини превиват врата на уседнали народи, чиито изтънчени нрави ги правят силно раними, защото отдавна са изгубили необходимата храброст и стойкост в битките...

Ала дългата ивица на Пътя на коприната е и вектор на мира: благодарение на него около 550 г.сл.Хр. се установява истински политически и културен диалог между Византийската и Сасанидската империи – могъщи и отколешни неприятели, господстващи по това време над целия Среден Изток.

Залезът на Пътя

След затварянето на Китай (отначало под доминацията на монголската династия Юан, а впоследствие – и на китайската династия Мин) Пътят на коприната изгубва своето значение, още повече, че по същото време морските връзки между Запада и Азия претърпяват бурно развитие; и все пак някъде от края на XIX в. той става сцена на ожесточена борба между археолозите от основните западни страни, които неуморно разкопават и отнасят в музеите на Париж, Берлин, Лондон и други някои големи културни центрове най-прекрасните находки от тези някогашни оазиси, затрупани в наши дни от пясъците на пустинята...

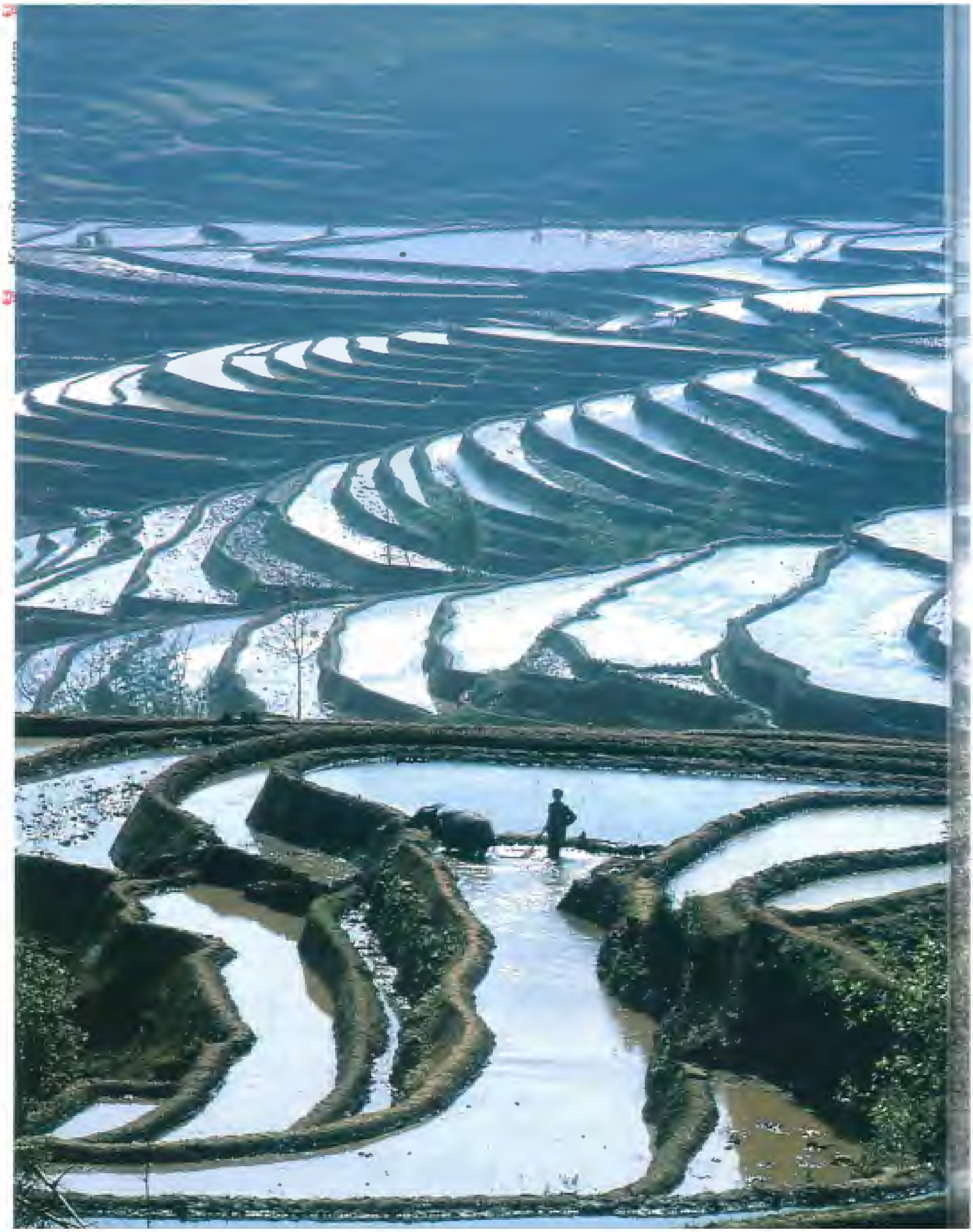

Мандаринската империя на династия Сун (960–1279)

Политико-административното разпокъсване на Китай в края на династия Тан е съпроводено с икономически подем, който благоприятства появата на местничество и възход на регионални политически структури.

Непрестанно се задълбочава разривът, превърнал се в пропаст, между, от една страна, областта на Северен и Вътрешен Китай, съсипвана от бедност и недоимък, където властите не разполагат със средства дори да поддържат в що-годе приличен вид дигите край Хуанхъ, и от друга, района на Южен и Източен Китай, отворен към морската търговия, където тече усилен обмен на идващи от цял свят стоки и блага – за велика изгода на търговското съсловие. Именно на това разделение ще се помъчи да сложи край новият режим.

Той от своя страна е разделен на два периода, през които управляват династиите Северна Сун (960–1126) и Южна Сун (1127–1279). Вторият период настъпва след преместването на властта в Ханджоу (Джъдзян) след нашествието в Северен Китай на джурдженците – китаизирана народност, нахлула отвъд Великата стена откъм Манджурия.

СТРЕМЕЖЪТ КЪМ НОВО ОБЕДИНЕНИЕ

Когато през 960 г. генерал Джао Куанин, издигнат до висините на властта вследствие на военен преврат, основава в Кайфън династия Северна Сун, той се озовава начело на империя, до голяма степен възстановена от неговите предшественици, понеже на север от Съчуан те са анексирали царство Шу, а в басейна на Яндзъ (Южен Китай) – царство Тан.

Двадесет години по-късно, през 979 г., обединението на страната практически е приключило и многобройните царства в южната ѝ част (или поне повечето от тях) са се върнали в лоното на централната власт, въпреки че широки зони – като се започне с териториите, обитавани от народността китан на североизток, премине се през тези на царство Дали на югозапад и се свърши с Виетнам (династия Дин) на юг от Кантон – все още остават встрани от нея.

По-мускулеста и по-стройна държава

Тайдзун (976–997), вторият император от династия Сун, е творецът на законите, положили основите на новия режим. Те предвиждат всеобхватна централизация на властта, ала тежките структури, познати ни от времето на династия Тан, са значително облекчени с цел постигането на по-голяма ефективност. Стремежът е да бъде изградена една по-мускулеста и по-стройна държава. Всички решения се вземат от Държавен съвет, в който влизат между петима и деветима министри под председателството на императора, имащ на свое разположение генерален секретариат (Сюешъюан, или „Бюро на академиците“), натоварен със задачата да съставя и редактира всички текстове, необходими за прилагането на взетите от владетеля решения. Учредяването на специална Комисия за оплаквания и жалби, чиито членове са неотстраними, позволява на низшите чиновници – а в някои случаи и на обикновените граждани – да налагат своята гледна точка и да защитават своите интереси. Три министерства се грижат за доброто функциониране на държавата: на икономиката и финансите, на съдебната система и администрацията, на отбраната и войските. Тези ведомства са напълно независими едно от друго и свидетелстват за волята на властите да съсредоточат усилията на чиновничеството в ключови за държавата области, избягвайки грешките, допуснати от техните предшественици.

В двора на китайския император танцът в западен стил бил много на мода...

В своите *Бележки върху музиката и Танца* (*Юефудзалу*) – произведение, публикувано през епохата на император Сюендзун – се говори за един „въртелив танц в западен стил“, който предизвиквал истински фурор: танцьорките, дошли от Централна Азия, пазели равновесие върху малки топки и се въртели с голяма скорост около оста си. Човек лесно може да си представи ефекта от подобни движения върху дългите ръкави на техните рокли, които би трябвало да пляскат като крилцата на пеперуда. Представа за този танц ни дава големият поет Бай Дзуи в следното свое описание: „Въртящото се момиче от западните страни, чиито ръце се движат в ритъма на барабаните, танцува като ефирна снежинка, увлечена от мощен вихър към висините, а накрая деликатно стъпва на земята...“.

Краткият апогей на мандаринската технокрация

Конкурсите за набиране на чиновници са уеднаквени, за да бъдат достъпни за младите хора, които, макар и да произхождат от по-ниски слоеве, имат достатъчно качества и ум в главата. Изпитите засягат три равнища на властта: на префектурите, на централната администрация и на императорския кабинет, чиито заседания понякога са председателствани лично от императора. За да бъде гарантирано равенството на кандидатите, работите им са засекретени и анонимни. Никога в историята на Китай справедливостта и строгостта на правилата не са били до такава степен ценени и съблюдавани от държавните власти. Мандаринската технокрация по това време разполага с неограничени възможности и на всички изглежда безвъзвратно отминало времето, когато интригантите, придворните и фаворитите са можели – както това е било през епохата на династия Тан – да дърпат конците на властта, нехаейки за прерогативите на административния апарат.

Към края на XI в., през ерата Юанфън (1078–1085) на император Шъндзун (1067–1085), влиянието на Първия министър, нараствайки непрестанно, придобива такива измерения, че поставя на втори план позицията на самия император.

Политически „железен юмрук“ и икономически подем

Когато императорският протокол урежда всичко, включително сексуалните изяви на императора

Императорският протокол не пренебрегвал абсолютно нищо във всекидневния живот на владетеля. Освен императрицата, своята законна съпруга, императорът разполагал с многобройни наложници. Изглежда, че с течение на вековете техният брой непрестанно се увеличавал. При управлението на династия Тан император Сюендзун издържал хиляди куртизанки. През епохата на династия Сун, когато владетелят желаел да прекара времето си с някоя дама от императорския гинекей, прислужниците му поднасяли табла, върху която били подредени нефритени плочки с имената на жените, намиращи се на негово разположение. После един евнух проверявал дали избраницата е изкъпана, парфюмирана и грижливо обезкосмена. След тази процедура дамата била довеждана при императора, покрита единствено с прозрачен воал, за да бъде той уверен, че не крие под дрехите си никакво оръжие. Евнухът се настанявал пред вратата на императорските покои и търпеливо изчаквал края на любовните забавления. Сетне отбелязвал в специален регистър продължителността на времето, прекарано от императора с дадената конкубинка. Колкото по-дълъг бил престоят ѝ вътре, толкова повече тя можела да се надява, че ще достигне степента *фей*, сиреч „наложница от първа степен“, което я поставяло непосредствено след официалните съпруги на владетеля.

Този режим на железния политически юмрук и на съдебната строгост се оказва изключително успешен, особено в икономически план.

Така цели провинции се специализират в производството на коприна (Шаанси) или на брокат (Съчуан), докато други (в басейна на Яндзъ или пък във Фудзиен) се облагодетелстват от своите географски предимства (наличието на пристанища или на големи реки, достъпни за навигация), за да се превърнат във важни, отворени към останалия свят търговски центрове. По това време Кантон е най-могъщото – при това далеч превъзхождащо всички останали – китайско пристанище, което дърпа напред целия юг на страната, докато северът, опустошен от гражданската война, все още се затруднява да стъпи на краката си.

Този икономически подем позволява на държавата да поддържа своето превъзходство и да удържа натиска на народностите, които продължават да заплашват нейните северни граници.

Уан Аншъ, министър и велик реформатор, се сблъсква с консерватизма на управляващата класа

Уан Аншъ – великият реформатор през епохата на династия Сун – прави такива нововъведения през своето управление, че някои историци от ерата на Мао Дзъдун не се поколебават да видят в тази далечна епоха предпоставките на един истински социализъм по китайски!

Убедени, че Китай има нужда от повече равенство и социална сигурност, двама души, произхождащи от югоизточните области на страната – гъсто населен край, където икономиката е динамична и парите са в интензивно обръщение – предприемат изключително дръзки реформи, особено като се има предвид контекстът, в който те биват осъществявани.

Става дума за Фан Джунян (989–1052), който на младини е скромен провинциален чиновник, а впоследствие, през 1044 г., става министър, след като предлага на императора план за реформи в десет точки, и най-вече за Уан Аншъ (1021–1086), когото през 1068 г. император Шъндзун (1067–1085) вика при себе си, разчитайки на неговата помощ в немалките си усилия да се справи с постоянната заплаха от страна на ся – народност от тангутски произход, чието царство се простира в земите на съвременната провинция Нинся.

Първите солници и сондажи за природен газ

През първите десетилетия на XI в. в областта Съчуан (Централен Китай) в голям мащаб се прилагала технологията (позната още по времето на династия Хан), състояща се в прикрепянето на железни свредели към дълги бамбукови стъбла, с които се осъществявали дълбоки сондажи, предназначени да извличат сол от земните недра. Наситеният разтвор бил довеждан до повърхността благодарение на съдове, прикачени към края на стъблата, които достигали до четиридесет метра дължина и били снабдени с предпазни клапи, позволяващи запушването им при изливането на разтвора в съда.

През същата епоха тази технология била използвана и за добиването на природен газ метан, с който китайските металурзи си служели като гориво за производството на желязо и стомана.

Един административен меморандум от 1132 г. свидетелства за наличието на почти пет хиляди сондажа по цялата територия на Китай.

Владетелят поверява на своя министър мисията да преустрои държавата. Ключова част от това преструктуриране е реформата на данъците и повинностите с цел да се повишат приходите в хазната, като се имат предвид гигантските суми, които китайската държава е принудена да плаща на своите противници, за да си купува добронамереността им. Ала в програмата на Уан Аншъ, който е убеден, че кризата в държавата е свързана с прекомерния фискален натиск, съсипващ преди всичко бедните селяни,

си проличават и някои елементи на социална справедливост. Той се обявява за премахването на търговските корпорации (хан), в които властта принадлежи на едрите търговци за сметка на дребните им събратя по съсловие, и установява система от държавни заеми с фиксирана лихва. Заплатите на държавните чиновници рязко са увеличени, а във всяка префектура са отворени училища, чието предназначение е да осигурят качествена подготовка за входните конкурси на публичната администрация и да спомогнат по този начин за разширяването на основата, от която кандидатите се набират. И накрая създаването на селски милиции (баодзя), чиито подразделения се състоят от по десет семейства, цели да облекчи функциите на редовната войска.

Под влиянието на министъра реформатор на бял свят се появяват редица социални и благотворителни институции: приюти за сираци, обществени гробища, взаимоспомагателни хамбари, спални за бездомни и скитници се строят в големите градове из цялата страна, дори там, където приливът на население изостря още повече и без това тежките условия на живот за най-онеправданите. Тези благотворителни фондации разполагат с неотчуждаеми земи, които обезпечават тяхното финансиране.

Консервативната реакция на Съма Гуан

Уан Аншъ обаче се сблъсква с враждебността на управляващата класа, състояща се от крупни земевладелци и богати търговци. Принуден да се оттегли веднъж през 1076 г., но върнат отново на власт две години по-късно, той я напуска окончателно през 1085 г., когато умира неговият покровител Шъндзун, а мястото му е заето от Съма Гуан (1019–1086), забележителен историк, автор на обща история на Китай, отразяваща периода от V в.пр.Хр. до края на X в.сл.Хр. и озаглавена *Всеобемно огледало, онагледяващо управлението* (*Дзъджъ тундзян*) и съставена по образец на прочутите *Исторически записки* на Съма Циен (вж. стр. 148).

Превърнал се в предводител на клана на консерваторите, историкът мутира в държавник и отменя една след друга прогресивните мерки и нововъведения на своя предшественик. Това връщане назад е съпроводено с жестоки гонения спрямо привържениците на реформата. Както често се случва в Китай, мислителите са призовани от политиците да оправят държавата. Ако се вярва на „консерваторите“ от клана на Съма Гуан, то според собствените им твърдения те били призвани да действат „в името на Конфуций“ и да поправят лошото наследство на реформаторите, които се били подиграли над „мъдрите идеи“ на великия философ и били допуснали анархията да се настани в цялата държава.

Ала тази консервативна „контрареформа“ довежда до разклащане на императорския режим, който бива обвинен, че се обляга върху една класа от търтеи-рентиери. Тя отслабва авторитета на властта и усилва заплахата от „периферните империи“ Ляо и Ся, както и тази от джурдженитe.

През 1126 г. нахлуването на джурдженитe откъм североизток (Манджурия) заварва китайските войски неспособни да се организират в единен фронт срещу тях, което е първокласно свидетелство за липса на вътрешна спойка в страната вследствие на тези движения на махалото ту към привържениците на реформата, ту към консерваторите и реакционерите.

Китайската империя е принудена да плаща тежки данъци на нашествениците ляо

През 1004 г. империята Ляо на народността китан (или китай) – с това име персите обозначават целия Китай – предприема откъм Източна Монголия редица нахлувания към китайските провинции Хъбей и Шанси. Тези далечни потомци на тюркско-монголска етническа група сянбей принуждават Джъндзун (997–1022) – третия император от династия Сун – да подпише Шънянския мирен договор, по силата на който той се задължава да им изплаща огромна годишна контрибуция (текстовете говорят за 100 000 унции[34] сребро и 200 000 топчета коприна, увеличени съответно на 200 000 и 300 000 през 1042 година).

---

[34] Една унция = 28,35 г. Следователно част от контрибуцията е представлявала около тридесет тона сребро годишно.

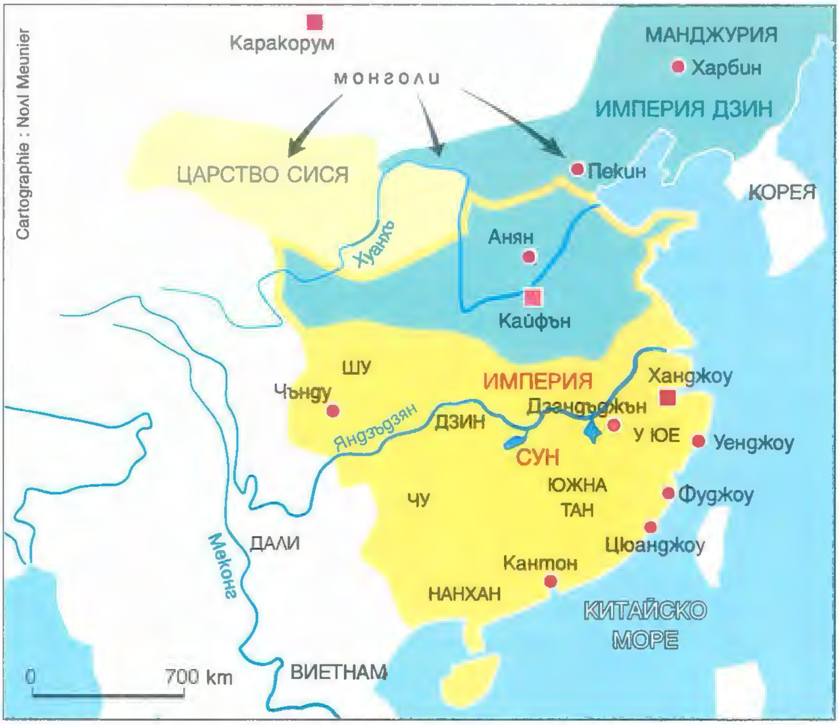
Cartographie : Noël Meunier
Каракорум
монголи
МАНДЖУРИЯ
Харбин
ИМПЕРИЯ ДЗИН
ЦАРСТВО СИСЯ
Пекин
КОРЕЯ
Хуанхъ
Анян
Кайфън
ШУ
Чънду
ИМПЕРИЯ
Ханджоу
Дзянгъджън
Яндзъдзян
ДЗИН
У ЮЕ
Уенджоу
СУН
ЮЖНА
ТАН
Фуджоу
ЧУ
Цюанджоу
ДАЛИ
Меконг
Кантон
НАНХАН
КИТАЙСКО
МОРЕ
0
700 km
ВИЕТНАМ

През целия X в. Ляо съумява да обедини на федеративни начала и други китаизирани народности с тюрко-монголско потекло, които получават като подарък редица технически и културни изобретения, заграбени от китайците през 946 г. по време на нашествието в Кайфън: музикални инструменти, карти и архиви, златни бижута (украшенията и характерните маски ляо са антики, ценени изключително високо от съвременните колекционери), хидравлични часовници, стели с класически текстове. Китаните се насочват към Централна Азия, с която – благодарение подкрепата на китайските владетели от династия Сун – успяват да завържат плодотворни търговски връзки. Около 920 г., за да улеснят управлението на завоюваните територии, те възприемат един писмен език (дотогава, по всичко личи, не са имали такъв), наподобяващ твърде много класическия китайски. Това окултуряване по китайски образец, от една страна, допринася за интелектуалната изтънченост на империята Ляо, но от друга, се изразява в загуба на воинска мощ, което пък от своя страна довежда в края на XI в. до нейния упадък.

Владетелите Сун, изправени пред страховитите Ся

Към края на XI в. друга една империя заплашва пределите на китайската държава: става дума за тази на Западна Ся (Сися), основана през 1083 г. от тангутите. Зоната на тяхното влияние се простира от Южна Монголия до Цинхай, присвоявайки си попътно големи части от Гансу, Шаанси и Шанси. Това принуждава китайците да подпишат през 1044 г. едно твърде обременително примирие с този народ от скотовъдци и керванджии: въпросният договор говори за 135 000 топчета коприна, 72 000 унции сребро и 30 000 либри[35] чай.

Базирани в Инчуан (съвр. Нинся) – град, в чиито околности съоръжават огромни некрополи за своите владетели, – хората от народността ся, които отначало нямат писмен език (те си служат с наречие, близко до тибето-бирманските говори) и чиято управляваща класа е формирана от мелези с тангутска и сянбейска кръв, се отдават на скотовъдство (отглеждат коне, камили и овце), както и на търговия, като ключовото направление на тази им дейност са централноазиатските оазиси, а основните стоки (предмети от керамика, лакирани изделия, копринени тъкани и дрехи, златни и сребърни бижута) са китайски. Те извличат също така значителни облаги от контрабандната търговия с така скъпоценната за онези времена стока, каквато е добиваната в Китай сол.

Империята на този народ от скотовъдци с остър търговски нюх е смазана от монголските воини на Чингиз хан през 1227 година.

Страховитата джурдженска военна империя Дзин

Освен китаните и Западна Ся още една империя се надига все по-заплашително над режима на династия Сун: става дума за дзин, или джурдженитe – народност, произхождаща от тунгуските племена.

---

[35] Една либра = 0.45359 кг.

Хуейдзун – императорът меценат

Последният император от династия Северна Сун Хуейдзун (1082–1135) бил най-големият меценат на своето време. Задълбочен познавач и привърженик на даоизма, той бил едновременно поет, художник и калиграф. Ала великото дело на живота му било да организира Императорската академия за живопис, върху чиято продукция той упражнил значително влияние, налагайки своя стил на академиците, които до едного били подбрани лично от него: последните се радвали на изключително комфортни материални условия и работели в ателиета, чиито прозорци гледали към пищни паркове, осеяни с езерца и населени с редки птици.

Хуейдзун и неговите академици работели в един по-скоро „консервативен“ и изтънчен стил, в който изобилствали мотивите с цветя, птици и насекоми: за тях императорът твърдял, че са необходими дълги часове чиракуване, преди художникът да е придобил що-годе някакво умение да ги изобразява. Неговите калиграфски произведения, които го издигат до ранга на голям творец, свидетелстват за размах и свобода, несрещани в живописта му.

Императорските колекции с картини от епохата на Хуейдзун наброявали повече от пет хиляди свитъка.

След превземането на Кайфън от джурдженитe Хуейдзун бил изпратен в унизително изгнаничество.

Когато започват с владетелите Сун един, меко казано, „остър“ диалог, тези страховити воини, обитаващи областта Хейлунцян с център Харбин, бързо се погрижват да се сдобият със собствен император и през 1115 г. намират такъв в лицето на своя пълководец Агута. Името Дзин, което на китайски означава „злато“ и се свързва с наличието на златоносен пясък в почвите на тяхната родина, свидетелства за волята им да си премерят силите със своя прославен съсед. Отначало те сключват с китайците съюз (1120 г.), чиято цел е да се справят по-лесно с войнствените китани, ала още преди да се е уталожила прахта от поражение-

то на последните, нападат Китай (1125 г.), нахлувайки в Шандун и Хънан. Малко по-късно превземат Кайфън и отвеждат в Харбин император Хуейдзун с повече от три хиляди членове на императорското семейство. През 1135 г. „конните варвари" подлагат на огън и сеч по-голямата част от големите китайски градове. След пренасянето на своята столица в Ханджоу (1138 г.) владетелите от династия Сун в крайна сметка подписват с джурдженитe мирен договор (1142 г.), който определя границата между двете държави (тя минава по долината на река Хуай) и ги задължава да плащат на своите завоеватели контрибуция, равностойна на предишните им задължения към Ляо.

Китаизирането на джурдженската администрация обяснява лекотата, с която протича завоюването на китайската територия. След преместването на столицата им в Пекин (1153 г.), джурдженските аристократи и висши чиновници възприемат нравите и езика на хан (сиреч на китайците), което пък предизвиква националистическа реакция от страна на джурдженския император Шъдзун (1161–1189).

Началото на XIII в. бележи залеза на джурдженската империя Дзин. Принудени да се оттеглят от Манджурия поради натиска на монголците от север, те напускат Пекин и се свиват в Кайфън (1214 г.). Няколко години по-късно съюзът между китайските владетели Сун и монголците заставя джурдженските власти да се скитат от град на град. Когато пристигат в Хънан, императорът им предпочита да приеме смъртта, вместо да се предаде в ръцете на неприятеля (1234 г.).

Южна Сун (1127–1279) – период на смутове и сътресения

За владетелите от династия Сун годините между 1126 и 1138, както видяхме, са период на страшен външен погром, но и на не по-малки вътрешни сътресения. Метежите избухват в областта на езерото Тундин (провинция Хунан), подстрекавани от даоистките магьосници, които възпламеняват едно селячество, все по-отчаяно и съсипано от данъци и повинности. Един от тях, Джунсян, който притежава и немалки дарования на пълководец, е останал известен със своите разсъждения за социалното равенство. „Аз ще обнародвам Закон който ще направи така, че в края на краищата висшето и низшето, бедният и богатият ще станат едно и също!“ – провиква се той пред тълпа голтаци (1130 г.), която поема по пътищата подир него. Властите се мъчат цели пет години, преди да потушат това движение, което междувременно се изражда в класическо разбойничество и се превръща в значителна пречка пред военните операции срещу нашествениците от джурдженската империя Дзин.

Цяла кохорта от Първи министри с променлив успех се опитва да организира контранастъплението срещу завоевателите: Цин Гуей (1090–1155), Хан Гуоджоу (1151–1202) и Шъ Миюан (1160–1233) разполагат с власт, не по-малка от тази на императора. Те успяват да неутрализират привържениците на тезата за мир с джурдженската империя Дзин, които виждат в учредяването на селските милиции благодатна почва за бъдещи народни въстания.

Виждайки как сферата на императорското влияние се свива като шагренова кожа до поречието на Яндзъ, тези управници нареждат построяването на бойна флотилия от свръхбързи кораби, тласкани от многобройни гребни колела (някои притежават по двадесет и повече такива!), и се обръщат за помощ към инженерите пиротехници, които конструират първите в историята на човечеството огнестрелни оръжия.

Революция във военното изкуство: изобретяването на барута

Изобретяването на състоящия се от селитра, сяра и въглен оръдеен барут, засвидетелстван в един военен трактат още през 1044 г. (става дума на *Основните принципи на военната класика* – на китайски *Удзин дзуняо*, – които описват в подробности дори производството на димните гранати и запалителните снаряди, изстрелвани с помощта на катапулти) е дело на даоистките алхимици от епохата на династия Тан. Подобни страховити оръжия биха

могли да осигурят решителното надмощие на китайските войски над тези на империите от периферията... ако последните не съумяват (навярно плащайки огромни подкупи!) също да се сдобият с тях. Така в своите опити да се прехвърлят на японските острови, монголците от началото на XIII в. използват цеви, запълнени с барут и метални стърготини или железни топчета, които хвърлят в ужас японската пехота. Няколко години по-късно китайските инженери пиротехници създават мортира с изключителна точност на стрелбата, състояща се от лафет и бамбукова цев, която се натъпква с барут и изстрелвания снаряд; наред с това те изобретяват различни видове запалителни ракети и най-вече една катапулта с противотежести (пао), която кара не един обсаден град да трепери от страх, тъй като метателната ѝ мощ е в състояние да нанесе тежки поражения върху стени с многометрова дебелина.

Оръдейният барут ще промени хода на историята в Средновековна Европа, където въвеждането му към края на XIII в. с посредничеството на арабите (отмъкнали рецептата за неговото производство от китайците!) ще промени из основи цялата философия на военното изкуство (вж. също стр. 428).

Тътнежът на селските бунтове отеква през епохата на династия Южна Сун

Ключово последствие от дълбоката дезорганизация на китайската държава, цялата северна част от която се изплъзва изпод контрола на властите, е нарастващата мощ на големите частни владения (джуанюан), принадлежащи на богати фамилии, които влизат в споразумения помежду си с цел да избягнат данъчните задължения, оставяйки ги да тегнат най-вече върху простите работници и селяни. Въведената през епохата на династия Тан система, която поощрява едно по-справедливо разпределение на обработваемите площи между семействата, постепенно е изоставена.

През 1263 г. Дзя Съдао (1213–1275) – първи министър със забележителна реформаторска воля – решава да ограничи площта на именията до 500 му (около 27 хектара) и да отнеме в полза на държавата всичко останало, изплащайки определено обезщетение на собствениците: целта на този държавник е да създаде нещо като огромен поземлен обществен резерв (Гуантиен), добивите от който са предназначени да осигуряват издръжката на войските. Към края на династия Южна Сун почти 20% от земите по долното течение на Яндзъ са „национализирани“ по този начин... и се оказват във владение на монголците, които побързват да ги отнемат в полза на Великия хан...

Друго последствие от мирните договори, подписани с империите от периферията, които задължават владетелите Сун да се свият в една твърде малка територия, е развитието на интензивно оризопроизводство в басейна на река Хуай, както и в този на Яндзъ. Оказва се, че имайки на разположение обработваеми земи с далеч по-малки размери, властите са задължени да изхранват много повече хора: изчисленията сочат, че в епохата на династия Сун населението се е удвоило и от петдесет е достигнало сто милиона души!

Насъщният ориз...

От всички земеделски култури оризът – който винаги е бил храната на свръхнаселените общества – е растението, позволяващо достигането на най-големи добиви от единица площ. Така още от неолита китайските селяни не спират да правят нововъведения, за да подобрят условията на производството му... Най-голямото развитие на оризопроизводството както по отношение селекцията на семената, така и при напояването на оризищата датира от преходния период между II и I хил. пр.Хр. Възползвайки се от опита на земеделците от Чампа (Югоизточен Виетнам), китайската администрация внася разнообразни сортове от бързозреещ ориз (сиен), които позволяват удвояване на реколтата и превръщат поречието на Яндзъ в „хамбар на цялата страна“.

Ала интензивното оризопроизводство предполага изключително стройна организация на труда в оризищата, която не облагодетелства селяните, а точно напротив, превръща ги в роби. Собствениците, превърнали се в повечето случаи в рентиери, които живеят по градовете и все повече се отдалечават от действителността, задължават своите интенданти (ганжън или ганпу) да засилват принудата върху селячеството с цел увеличаване на добивите от принадлежащите им земи.

Този егоизъм (крайно късоглед и недалновиден!) на големите фамилии, нехаещи за социалната среда, в която се развива страната, свършва с това, че изградените от времето на династия Тан връзки на зависимост и закрила в обществото (включително между собствениците и селяните) и подчиняващи се във висока степен на законите и правото, неизбежно започват да се разкъсват. Прибавен към обедняването на селото, този егоизъм улеснява и ускорява разгрома на Южна Сун от монголския нашественик.

ГОЛЕМИТЕ ГРАДОВЕ: ИСТИНСКИ ТЪРГОВСКИ И ПРОМИШЛЕНИ МЕГАПОЛИСИ

Удвояването на китайското население през управлението на династия Сун е съпроводено с безпрецедентно развитие на градовете. Големите градове на Китай изпъкват като истински търговски и промишлени мегаполиси, ако бъдат съпоставени със западните градове от същата епоха, които в сравнение с тях наподобяват големи села...

Тежкият живот на село предизвиква (вече!) големи миграции на населението към градските центрове, където са разположени бюрата за набор на войници, както и занаятчийските и промишлените предприятия, нуждаещи се от многобройна работна ръка. Ала най-вече подемът на търговията и средствата за морски и речен транспорт (Китай притежава повече от петдесет хиляди километра плавателни пътища – както природни, така и изкуствени) са факторите, които благоприятстват бурния прираст на обитателите в големите градове, разположени по океанското крайбрежие от Цюанджоу в провинция Фудзиен до Ханджоу в провинция Джъдзян, както и по средното и долното течение на Яндзъ.

Лекари, провалили се на изпитите за учени-чиновници

През епохата на династия Сун броят на лекарите нараснал твърде много. Те ходели от селище на селище, за да обгрижват своите пациенти, явявайки се същевременно и нещо като фармацевти, понеже им осигурявали и необходимите за лечението билки. Кандидатите, които били скъсани на административните конкурси, обикновено се захващали с лекарската професия, като в повечето случаи първоначално ставали помощници на някой по-възрастен и известен специалист. Съдебните хроники изобилстват с примери за семейства, преследващи по съдебен път даден лекар, защото пациентът му бил умрял. С въвеждането на будизма някои жреци на тази религия също се обявявали за лекари, като дейността им обикновено се състояла в това да дават на болните всевъзможни амулети.

Загрижени да избягнат развитието на една медицина, която се овладява едва ли не по впечатления от ежедневното общуване или която отдава прекомерно значение на суеверията, императорите от династия Сун наредили изучаването на трактата *Канон на Жълтия император за вътрешното* – основополагащата книга на традиционната китайска медицина – да бъде включено в програмата на императорската академия.

Демографският растеж в геометрична прогресия на някои градове ги принуждава понякога да излязат извън своите крепостни стени и да се изложат на външните нападения. Такъв е случаят със столицата Кайфън, където градските порти не се затварят нощем, защото властите – с цел да насърчават търговията – решават да прекратят забраната за движение през нощните часове (1063 г.). Предишните зони на действие и наблюдение на полицейските сили престават да бъдат в сила и в този гъмжащ от народ град, който вече не е предназначен за елита, търговските центрове остават отворени двадесет и четири часа в денонощие, а адресите се търсят вече не само по имената на кварталите, но и по имената на улиците.

В това изключително подвижно общество, където капризите на съдбата не пощадяват никого, а индивидите са принудени да разчитат само на себе си, всеки трябва да се бори за своето икономическо и социално оцеляване. Връзките на солидарност, които до вчера са съществували между членовете на дадена гилдия (чиновници, учени, военни), проявяват тенденция да се разпадат, изместени от налагащата се логика на индивидуалното справяне със живота.

През XI в. китайската флота вече е най-могъщата на света

Всички разкази за европейски и арабски пътешествия от XII до XIV в. са единодушни в едно: сравнена със средиземноморската флота от тази епоха, китайската е истински гигант.

Възходът на китайската търговска и военна флота датира именно от времето на династия Сун и се дължи най-вече на факта, че морските инженери от пристанищата Шандун и Джъдзян съумяват да конструират голямата джонка за далечно плаване с четири палуби и дванадесет платна, способна да транспортира повече от хиляда пътници. Нейният корпус е съставен от непропускливи отделения, а отвесната стена на кърмата ѝ позволява прикрепването на кормило с вертикална ос, заимствано към края на XII в. от арабските мореплаватели.

Противно на Средиземно море, където периодите на ветровете се редуват с периоди на пълно затишие, поради което браздящите го военни кораби задължително биват оборудвани с гребла, задвижвани от роби-гребци, плаването по моретата, миещи крайбрежието на Китай, винаги става с платна. За последните се използва било обикновена тъкан, било материя с повишена якост в зависимост от търсената скорост на съответния съд; те освен това могат да се въртят или накланят, за да се нагаждат по възможно най-добрия начин към посоката и силата на вятъра; джонките са снабдени и с лебедки за навиване на въжетата при вдигане на котва, както и с отвесни подвижни елерони, контролиращи движението на кораба, които предизвикват възхищението на Марко Поло.

Пак към края на същия този X в. китайските мореплаватели въвеждат употребата на морския компас, който представлява развитие на инструментите, изнамерени почти три хиляди години по-рано от геомантите... и който европейците възприемат на свой ред едва към края на XIII в.; картографията им вече се отличава с изключителна прецизност и почива на научни критерии, докато по същото време арабските и западните картографи все още са под силното влияние на религиозните схващания.

Различни трудове – най-известните от които са *Отговори на въпроси относно областите, разположени на юг* (*Линуай дайда*) от Джоу Цюйфей (1178 г.) и *Разкази за чуждите страни* (*Джуфанджъ*) от Джао Жугуа (1225 г.) – описват маршрутите на тези китайски търговци (истински „пътуващи репортери“) до Филипините и Борнео, до Индийския океан, та дори до Средиземно море през Червено море и парчето суша между днешен Египет и Арабския полуостров, където днес е Суецкият залив.

РАЗВИТИЕ НА ДЪРЖАВНА ПРОМИШЛЕНОСТ И ТЪРГОВИЯ

За да снабдява и поддържа своите войски, държавата през епохата на династия Сун се превръща в производител и търговец. Навсякъде, където това е възможно, китайската администрация въвежда промишлени и търговски монополи. По този начин на бял свят се появяват многобройни промишлени и търговски предприятия, управлявани от чиновници, отчитащи се пряко на императора или на неговите непосредствени подчинени от висшата администрация.

Фан Куан – най-великият художник от епохата Сун

Традицията на художественото отразяване и възпроизвеждане на природата в Китай има хилядолетна история, но първите натуралистични рисунки не са оставили никакви следи, ако не смятаме стените на някои гробници, датиращи от Епохата на воюващите царства (джунгуо) или на династия Хан.

В замяна на това от установяването на династия Тан насетне великолепните пейзажи, изпълнени с мастило върху хартиени свитъци, ни дават основание да заключим, че тази форма на изкуство е достигнала своя златен век, който продължил и по-нататък, през цялото управление на династия Сун.

Ученик на легендарния художник Ли Чън (918–967), от когото са оцелели само копия със спорна идентичност, Фан Куан (955–1025) несъмнено бил най-великият творец от епохата на владетелите Сун. Той черпел своето вдъхновение сред върховете на планинския масив Хуашан, където се оттеглил още на млади години – там той оформил и своя стил, определен като „исторически“ от най-големия естет и критик на своето време Хан Джуо. В музея на двореца в Тайван всеки посетител би могъл да се наслади на един възхитителен планински пейзаж от Фан Куан, озаглавен *Пътешественици в ждрелото на бурен планински поток*, в който майсторски зарисовки с туш се съчетават с мазки на четка, потопена в по-бледо мастило. Представянето на природата, неотменна част от хармоничното съчетание между поема и рисунка, било смятано за квинтесенцията на изяществото и изтънчеността.

Да разгърнеш върху масата свитък с илюстрирана поема, после да го съзерцаваш в пълна тишина, отпивайки малки глътки чай – това бил върховен миг в живота на великите интелектуалци от епохата на династия Сун.

Цели области от икономиката биват поставени под владетелски контрол с цел да запълват обществената хазна, но най-вече за да се борят срещу нелегалния трафик на стоки, подкрепян силно от империите на периферията, като Дзин, Ся и Ляо, разбрали твърде бързо огромната полза, която биха могли да извлекат от факта, че на тяхна територия нахлуват, освободени от каквито и да било налози, огромно количество скъпоценни стоки, изработени от китайски златари, грънчари или производители на коприна.

Хуейдзун – императорът археолог

Тъй като не се задоволявал с това да бъде само изтъкнат художник и колекционер, император Хуейдзун, който управлявал от 1101 до 1125 г., копнеел да опознае колкото се може по-задълбочено миналото на своята страна. Ето защо той предприел разкопки в Анян – последната столица на династия Шан, откъдето изпратените от него копачи извадили огромно количество бронзови съдове и обредни предмети от нефрит.

Този вкус към археологията свидетелства за огромната почит към миналото, за която китайците винаги са давали многобройни доказателства и която карала майсторите-бронзолеяри от епохата Сун да пресъздават формите на древните съдове, произведени три хиляди години по-рано. През 1092 г. придворният историк Лу Далин обнародвал първия опит за научна класификация на камбаните и съдовете-триножници от древността; век по-късно историкът Хун Дзун публикувал трактата *Древните монети* (*Гуоцюан*) – първата книга в света, посветена на нумизматиката.

В една сродна област, тази на епиграфиката, двойката учени Джао Минчън и неговата съпруга, поетесата Ли Цинджао, издали някъде около 1110 г. повече от 2000 древни надписа върху бронзови съдове, предмети от нефрит и стели. Техният *Каталог на надписите върху камък и бронз* (*Дзиншълу*) ще остане задълго един от най-важните извори за историята на древен Китай.

БИНТОВАНЕТО НА ЖЕНСКИТЕ СТЪПАЛА СЕ ПРЕВРЪЩА В МАСОВА ПРАКТИКА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ДИНАСТИЯ СУН

Древните китайски текстове изобилстват с изображения на женски фигури с изключителна красота и миниатюрни стъпала. Тялото на Та Ци, съпругата на някой си император Джоу Уон, се отличавало с ненадминатата грациозност... особено със своите лисичи лапи вместо човешки стъпала – тези стъпала, чиито нежни и малки размери като че ли винаги били важна съставка в китайските канони на женската хубост.

Именно управлението на династия Сун било времето, когато започнал да се разпространява обичаят да се бинтоват стъпалата на малките момиченца, щом достигнат до петгодишна възраст. Според традицията принц на име Ли Ю, владетел на малко княжество в Южен Китай, бил първият, който въвел модата на бинтованите крака, очарован от изящните малки стъпала на красива танцьорка, чието име било „Скъпоценното дребосъче“. Хубавицата танцувала пред публика върху дървени обувки с много висок ток, които карали стъпалата ѝ да се огъват до крайност...

Техниката на танца върху пръсти, каквато и днес използват танцьорките от класическия балет, изглежда, е произлязла от обтягането на женските стъпала в Китай.

Но бинтоването, практикувано в течение на почти цяло хилядолетие в Империята на Центъра, отивало много по-далеч в насилието над костите на стъпалата в сравнение с това, което цвичките от розов сатен на нашите балерини упражняват върху техните крака. Преди да бинтоват стъпалата на момиченцата (обикновено операцията започвала наесен, на двадесет и четвъртия ден от осмия лунен месец, или пък през зимата, по време на празника Гуан Ин), трябвало с цената на непоносими мъки и болки да счупят сводовете на стъпалата им и да прегънат пръстите чак по петите им. „Лотосови цветчета от злато“ – това било названието на бинтованите крачета, чиито кости бързо се атрофирали благодарение на варварското им изтезаване. Бинтоването правело напълно невъзможна естествената походка на момичетата. В този смисъл то представлявало един ужасяващ начин да бъдат привързани към дома и ограничени изцяло в семейната сфера.

В идеологически план пък не би било неоправдано и безоснователно да потърсим връзка между конфуцианството, което не е лишено от известно женомразство (Конфуций смятал, че мястото на жената в никакъв случай не би трябвало да бъде извън дома), и бинтоването на момичешките стъпала.

Колкото по-малки били краката на една жена, толкова повече тя била предмет на внимание от страна на сватовниците. Бродериите по миниатюрните пантофчици, носени от елегантните жени, били също толкова изящни и съвършени, колкото и тези по копринените им рокли.

Бинтоването засегнало всички социални прослойки, включително и най-бедните. Смайващо е да се констатира до каква степен един толкова болезнен и мъчителен обичай бил възприет от китайското общество и залегнал дълбоко в неговите традиции. Когато манджурите изместили династия Цин, те направили опит да сложат край на тази практика, но претърпели неуспех. Чак до отмяната на империята деветдесет процента от китайските жени (и още повече при тези от народността хан) все още били с бинтовани нозе.

Тази традиция (твърде фетишистка по своя характер!) имала и определен сексуален подтекст: жените от висшето общество носели бродирани пантофки (включително и тази част, която изпълнявала ролята на подметка), специално изработени като част от интимното облекло. Нещо повече, в китайската еротична живопис жените за удоволствие били изобразявани съвършено голи с изключение на стъпалата им; а цената на дадена проститутка била далеч по-висока, ако имала изящни крака.

Бинтоването на стъпалата постепенно започнало да отмира някъде към края на XIX в. (дори прословутата вдовстваща императрица Цъси не била особено благоразположена към този обичай), преди да бъде окончателно изоставен след завземането на властта от страна на комунистите...

Всички произведения на изкуството, занаятчийството и промишлеността (печатни книги, чай, керамика, порцелан, топчета коприна, сечива от желязо и стомана, златни бижута, ароматни и лекарствени растения, обработени подправки, оцветители и т.н.) биват купувани на цената на златото от чуждестранни търговци, които ги изнасят и препродават на свой ред в своите „варварски“ страни.

Тази търговия би могла да бъде извор за големи приходи на държавата при условие, че преминава легално през граничните митнически постове: крайбрежна флотилия от плоскодънни гемии, принадлежащи на държавата, осигурява транспорта между големите пристанища Джъдзян и Шандун, правейки предварителни удръжки, които понякога достигат до над 40% от стойността на пренасяните стоки. В Кантон същите морски митници (буквално „служби за търговските кораби“, или шъбоси), които към края на династия Южна Сун се превръщат в един от найголемите източници на средства за китайската администрация, могат да слагат ръка върху повече от половината товари в корабите!

Кулата с космическия часовник на Су Сун – първият механичен часовник в света

През 1092 г. Су Сун издигнал Кулата с космическия часовник – гигантски механичен часовник, изработен от бронз и разположен по средата на конструкция, висока повече от 10 м, на чийто връх било поставено планетарно кълбо, позволяващо да се проследява пътят на планетите и звездите: неговото въртене било синхронизирано с това на земния глобус, намиращ се на долния етаж. Цялата система била задвижвана от хидравлично колело, по краищата на което били прикрепени пълнещи се с вода съдчета, които представлявали истински анкерен механизъм[36].

---

[36] Анкерен механизъм – механизъм, определящ скоростта на въртене във всяка система, задвижвана посредством зъбни колела.

В този смисъл творението на Су Сун, което отразява върховите постижения на китайците в областите на астрологията и часовникарството (през тази епоха те познавали единствено водните часовници), е разглеждано днес като първия механичен часовник в историята на човечеството.

Истинска „световна работилница“

През епохата Сун Китай вече изпъква като „работилницата на света“.

Без в никакъв случай да е ограничена единствено в областта на земеделието, китайската икономика работи на пълни обороти, независимо дали става дума за производство на текстил (от коноп, коприна или памук) или на чай. В областта на металургията нискоефективните дървени въглища са заменени с каменни, което позволява достигането на далеч по-високи температури, а изобретяването на духала, задвижвани от хидравлични машини, значително подобрява условията и възможностите за производство на железни и стоманени изделия с големи размери, предназначени за различни машини и военна техника (гигантски катапулти и арбалети). От началото на XI в. в Кайфън и в Динсян (провинция Хъбей) под силното влияние на императорските работилници производителите на керамика и порцелан вършат чудеса, а неподражаемите им стоки се разпространяват по целия свят. Впрочем именно от тази епоха датира производството на изделия от керамика и порцелан, предназначени за износ и превозвани с кораби към Индия и Близкия Изток. Немалко от тях потъват в морските бездни и търсачите на отломки от древни кораби намират днес забележителния им товар в непокътнато състояние да спи кротко в своите каси на дъното на океана.

Всяка област на страната се специализира в определено направление: провинция Хъбей произвежда желязо и въглища; Джъдзян и Съчуан – хартия и коприна; градовете от средното поречие на Яндзъ – печатни книги и тъкани от коноп; Дзиенси (заедно с град Дзиндъджън) – порцелан и кордажи.

Процъфтяване на нелегалната търговия

И все пак между тези зони, където администрацията е налице и бди, се развива значителна по обем и обхват нелегална търговия, основаваща се върху натуралната размяна. Търсенето на луксозни предмети и скъпи вещи (мебели, бижута, копринени изделия) далеч не се извършва само в ограничения кръг на управляващите фамилии и техните пищни дворци, а и в средите на крупните търговци и земевладелци.

Дзиндъджън – световната столица на порцелана

Някъде от края на XIII в., но все още при управлението на династия Сун, едно скромно градче в провинция Дзиенси, носещо името Дзиндъджън, започнало да се прочува с качеството на предметите от керамика и порцелан, произвеждани от тукашните майстори.

Отначало предназначена единствено да задоволява вкусовете на малцина богати любители, продукцията на Дзиндъджън бързо се превърнала в общодържавна работа. Императорите от династия Сун отворили фабрика за порцелан с бледозелена полупрозрачна глазура (селадон), която в епохата Мин се превърнала в императорска манифактура. Много скоро майсторите в нея станали експерти в производството на съдове и чинии в „синьо и бяло“ (цинбай): тази тоналност се постигала благодарение на кобалта, внасян от Средния Изток. Тъй като Западът бързо оценил достойнствата на този стил, огромната част от продукцията на „синьобял“ порцелан изтекла в страни по целия свят и най-вече в Европа, където все още никой не бил способен да произвежда подобно нещо.

С течение на времето Дзиндъджън се превърнал в найважния световен център за производство на порцелан, какъвто продължава да бъде и в наши дни.

Макар че избягват да плащат данъците и таксите, дължими за всеки пренос на стока от един град в друг, тези „новобогаташи“ все пак допринасят в немалка степен за подема на градовете, където имат собствени къщи и имоти. На бял свят се появява нова икономика, успоредна на официалната. Благодарение на тези неиздължени плащания величествени постройки никнат навсякъде като гъби. Броят на строежите нараства от година на година, позволявайки на цели съсловия (дърводелци, каменоделци, зидари) да намират в тях своята прехрана. Този обмен, затворен изключително в частната сфера и намиращ се извън данъчната система, представлява въпреки всичко мощен двигател за икономическото развитие на Китай, който – от гледна точка на страните, които го заобикалят, както близки, така и далечни – изглежда една изключително богата страна...

Паричната инфлация: медта срещу среброто..

Към края на X в. налагането от властите на бронзовите монети, които от доста време се намират в обръщение из северните области, в замяна на железните и оловни парѝ, употребявани дотогава в южните части, представлява мощен ускорител на търговския обмен в цялата страна.

Въпреки гигантските операции по леене на бронзови монети, които съсипват голяма част от бронзовите статуи в пагодите и манастирите, изтръгнати оттам вследствие на антибудистките закони, владетелите от династия Северна Сун трудно успяват да задоволят нуждите на икономиката от пари. Изправени пред този дефицит, империите от периферията започват сами да секат монети, използвайки като суровина сребърни руди (доставяни най-вече от Средния Изток с посредничеството на уйгурите). Така малко помалко възниква конкуренция между бронзовите монети, намиращи се в официално обръщение, и сребърните, въведени като нелегално платежно средство.

Паричната бъркотия принуждава крупните търговци от Чънду в Съчуан и от Гуейлин в Гуанси да въведат свои собствени разплащателни средства под формата на истински „записи на заповед“, или „менителници“ („летящи монети“, или на китайски фейцян), които несъмнено са първообразите на книжните банкноти.

Към края на династия Сун употребата на книжни пари между основните икономически субекти (производители, занаятчии и търговци) се налага повсеместно – очевиден признак за отслабването на държавата, видяла се принудена да изостави своите прерогативи в областта на паричното обръщение. Навсякъде в градските центрове се появяват сарафски дюкянчета.

Изобретяването на порцелана през епохата на династия Северна Сун

Порцеланът – продукт от печенето при високи температури (повече от 3000 градуса) на смес от богата на коалинова глина и богата на фелдшпат[37] (байдундзъ) и на алкали „порцеланова пръст", която се превръща в стъклена маса при термична обработка – е едно от материалните постижения на китайския гений, създали високата репутация на великата източна страна по света.

Тази технология на печене, съчетана с прилагането на течни лакове, които придават на порцелана гладък и блестящ вид, се появила в Китай през управлението на династия Северна Сун. Гигантски пещи (снабдени с горивни камери на дървени въглища с низходящ въздушен поток, някои от които имали капацитета да изпичат по 25 000 артикула за един-единствен ден!), построени във фабриките и ателиетата на град Жу (Западен Хънан), произвеждали разнообразни съдове (най-вече чинии) със строги и елегантни форми, които постигнали мълниеносен успех.

Когато китайският император бил принуден от външните нашествия да се пресели на юг, наличието на глина с белезникав нюанс (гуан) в тези области позволило да бъдат произвеждани съдове, чиито глазури, познати под името „селадон", наподобявали различните оттенъци на нефрита и били осеяни с нарочно прокарани, прекрасно оформени пукнатини; впоследствие този тип порцелан намерил своята имитация в Корея и Югоизточна Азия. Що се отнася до изделията от бял порцелан (дин), произвеждани в Хъбей, чистотата на техните форми можела да си съперничи единствено с изяществото на украсата им, гравирана дискретно в слоя на покриващата ги полупрозрачна глазура.

---

[37] Фелдшпати – група широкоразпространени, в частност – породообразуващи минерали от класа на силикатите.

Монголското нашествие през 1272 година

Империята на владетелите Сун е само една сянка на собственото си минало, когато Сянян – крепостта, която защитава подстъпите към средното поречие на Яндзъ – е превзета от монголските войски през 1272 година. Съдбата на династия Южна Сун е решена и подпечатана след падането на Ханджоу през 1276 г. и на Кантон през следващата година.

Две години по-късно целият Южен Китай е завладян от монголския нашественик, който за по-малко от век ще успее да разпростре своето влияние върху почти целия евразийски континент.

Първо монголско владичество. Династия Юан (1206–1367)

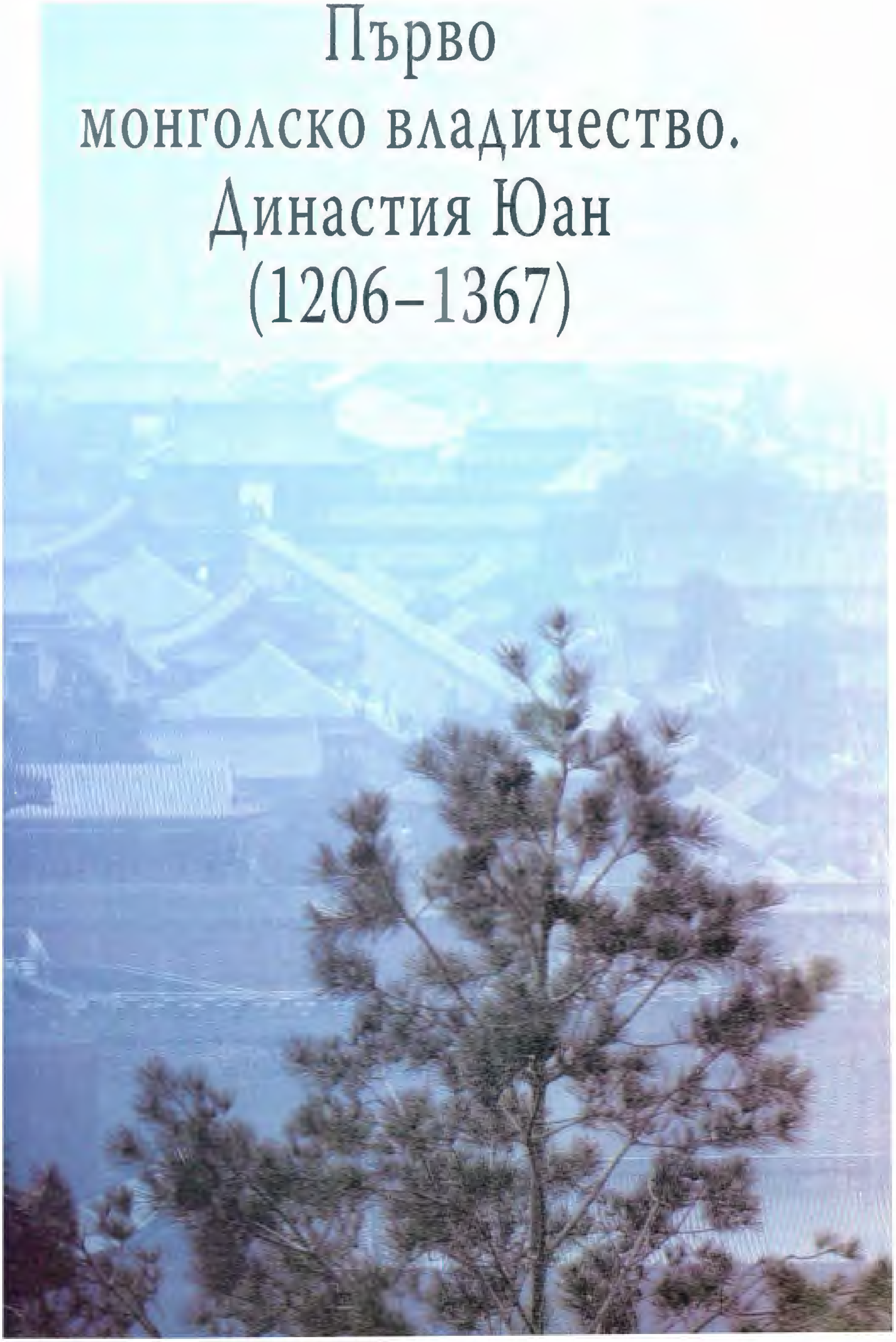

Ако трябва да дадем някаква характеристика на нашествениците, трябва да кажем, че покорителите на Китай, оказал се за тях безобидна и твърде лесна плячка, са по произход монголи, претърпели продължително и силно китайско влияние. Черпейки вдъхновение от методите на императорската администрация, управлявала векове наред народността хан, монголите успяват да наложат своето господство по един колкото ефикасен, толкова и безмилостен начин.

Нахлуването им на китайска сцена в началото на XIII в., завършило с превземането на Пекин през 1215 г., е съпроводено с неотклонното отхвърляне на възприетите от хан ценности, върху които династиите Тан и Сун в продължение на няколко века изграждат своето могъщество.

Монголското нашествие става възможно благодарение на един човек с уникална съдба: племенния вожд Темуджин, по-известен под името Чингиз хан (1167–1227), който съумява да обедини в мощен съюз всички степни народи.

ЧИНГИЗ ХАН – СТРАХОВИТИЯТ „ИМПЕРАТОР НА МОРЕТАТА", ПРЕД КОГОТО НИЩО НЕ УСТОЯВА

На монголски Чингиз хан означава „Император на моретата". Името изразява амбицията на този велик вожд и мащаба на неговите завоевания, следващи талвега на славната традиция, наследена от войнствените му предшественици хуните (сюнну) (IV–II в.пр.Хр.) и табгачите (тоба) (V–VI в.сл.Хр.), чиито войски били достоен съперник на империя Хан.

Тръгвайки от своята престолнина Каракорум, намираща се на запад от съвременната монголска столица Улан Батор, Чингиз хан предприема победоносни нападения по всички азиму-

ти: на запад в земите на днешна Украйна, Крим, Румъния, та чак до Полша, довело след смъртта му до установяването на различни империи – на Угедей[38] (1224–1310) в Алтай, на Чагатай (1227–1338) в Централна Азия и Трансоксиана, на Илханидите[39] (1259–1411) в Иран, Афганистан и Пакистан, както и на Златната орда (1253–1502) в Европейска Русия; на изток в Манджурия и Корея, където проникват мощните войски на Илханидите, последвани скоро от тези на монголския император Угедей (1229–1241).

През 1218 г. Чингиз хан унищожава империята Западна Ляо, а малко по-късно, през 1227 г. – и Западна Ся. Това става непосредствено преди да умре, но великият завоевател успява да остави на своите наследници основите на система, на която китайските институции не могат да окажат съпротива.

Монголите се облягат на висшето китайско чиновничество

Въпреки своята малобройност и благодарение на подкрепата, получена от високообразовани чиновници с китайски произход, монголите успяват да наложат своите закони.

По-пригодни да завоюват, отколкото да управляват покорените държави, монголите не закъсняват да се обърнат към китайците, към представителите на китаните, та дори и към джурдженовите (дзин) с молба да им помогнат за доброто администриране на огромните територии, над които са разпрострели своята власт. Този прагматизъм се оказва изгоден: за няколко години с помощта на тези висши чиновници монголите налагат една система, която им позволява да се настанят трайно на върха на китайската империя.

---

[38] Името на първородния син на Чингиз хан се изписва още като Угадай и Угудей.

[39] Илхан (оттук и терминът Илханиди) – титла на първите Хулагиди (монголска династия, властвала над Близкия и Средния Изток от средата на XIII до средата на XIV в.). При наследниците на Чингиз хан тя била давана на пълководците, командващи отделни корпуси, и свидетелствала за подчиненото положение на Хулагидите спрямо монголския император.

Чингиз хан – страховитият завоевател, пламенен поклонник на даоизма

Чингиз хан бил силно впечатлен от рецептите за дълголетие и от търсенето на път към безсмъртието – две неща, на които даоистите винаги са отдавали огромно значение. Вследствие на това той решил да освободи даоистките манастири и техните монаси от плащането на каквито и да било данъци. По това време най-влиятелната даоистка секта се наричала „Школа за постигане на истината“ (Цюанджън). Нейните членове, които практикували алхимията, проповядвали фундаменталното единство на будизма, даоизма и конфуцианството. Силно респектиран, Чингиз хан повикал Цю Чанчун – прочутия велик учител на тази синкретическа секта – и поискал да му даде рецепта за безсмъртие. „Нека Ваше Величество въпреки своите безбройни наложници реши да спи сам, пък дори една-единствена нощ... това ще спомогне далеч повече за продължаването на неговия живот, отколкото хиляда всекидневни дози на хилядолетния еликсир!“ – отвърнал му Великият учител.

Преминал на служба при Чингиз хан веднага след падането на Пекин (1215 г.), Йелю Чуцай (1190–1244) – аристократ с китайски (ляо) произход – става главният съветник на монголския император Угедей (1229 г.). Той му подсказва идеята да възстанови фискалната система във вид, който да прекрати авторитарните и несправедливи изземвания и реквизиции, обезсърчаващи китайските селяни и икономически фактори (търговци и занаятчии). Наградата за този съвет е лелеяният от мнозина пост „върховен управител на Северен Китай“. Административните служби в китайски стил, каквито са пощите и митниците, възобновяват своята дейност, отново започват да функционират и обществените хамбари и складове. През 1236 г. монголите – които до този момент не познават друг вид търговия освен натуралната размяна – се съгласяват да отпечатат парични знаци. По същото време монголските императори поръчват да бъдат преведени основните текстове от китайската литература и история; пак от тях е основана и т.нар. Историческа академия (Ханлин Гуошъюан), чиито членове са официални летописци, натоварени със задачата да записват прилежно всички слова и деяния на новите владетели, както това се е правело за китайските императори.

Разпопеният монах Лиу Бинджън

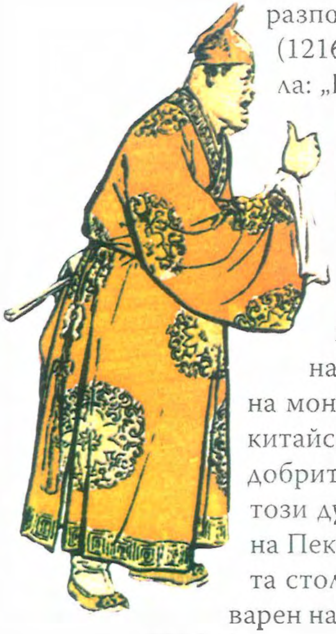

Призован през 1249 г. в Каракорум при монголския император Кубилай – същия, който няколко години по-късно ще приеме венецианския търговец Марко Поло, – разпопеният будистки монах Лиу Бинджън (1216–1274) извежда прословутата формула: „Един владетел може да завладее света на кон, но не може да постъпва така при управлението на своята държава“: тази сентенция обобщава съдържанието на *Реферата за хилядата знаци на писмеността*, съставен от Лиу Бинджън в чест на Великия хан, в който той препоръчва прилагането на специфичен метод за пригаждане на монголските нрави и обичаи към тези на китайската администрация. Като награда за добрите му съвети Великият хан натоварва този духовник да надзирава строителството на Пекин на монголски – Ханбалик) – новата столица на империята. Архитектът, натоварен на управлява работите (те започват през 1267 г.) е мюсюлманин по вероизповедание. Именно той надзирава хилядите китайски работници, доведени от монголите, за да строят високите крепостни стени и прочутите порти, с които Забраненият град ще бъде отделен от околния свят към края на XIII век.

НОВАТА ДИНАСТИЯ ЮАН УСТАНОВЯВА СТРОГА ЙЕРАРХИЯ МЕЖДУ НАРОДИТЕ НА ЗАВОЮВАНИТЕ СТРАНИ

През 1271 г., точно в момента, когато центърът на властта се премества в Пекин, монголите – по примера на китайците – възприемат династически тип управление, като наричат новооснованата династия Юан.

Това събитие представлява забележителен поврат в историята на този номадски народ и е прекрасно свидетелство за легендарния му прагматизъм. Вземайки по този начин решение да възприеме завинаги уседнал начин на живот, той установява повсеместен и пълен контрол над една огромна и високоразвита страна, изобилстваща с богатства.

Що се отнася до отношението към покорените народности, монголите – привърженици на наследствените касти – налагат строга йерархия в зависимост от етническата им принадлежност.

На върха, разбира се, са монголските племена – основните печеливши от тази система; после идват завоюваните вече народи от Централна Азия, чийто произход не е нито монголски, нито китайски, или т.нар. съмужън (тангути, тюрки от Трансоксиана, уйгури, иранци и дори тибетци); накрая, най-долу в социалната стратиграфия, са поставени хан или ханжън, сиреч обитателите на Китай в широкия смисъл на термина, защото те включват още Западна Ся и джурдженитe (дзин), покорени току-що и призвани да бъдат основни производители и данъкоплатци.

Дискриминацията, наложена на китайците

Империята на Центъра е подложена на безмилостна и методична експлоатация от своите завоеватели. Начело на всяко административно подразделение властите поставят свои доверени лица, предимно монголи или мюсюлмани. Към китайските чиновници са прикрепени монголски сътрудници. Междуетническите бракове са забранени. Наказанията, отредени за китайците, са по-тежки, отколкото тези, които биват налагани на другите народности. Убийството на етнически монгол от китаец се наказва със смърт, докато обратното води само до плащането на определена глоба. Носенето на оръжие от представител на ханжън е забранено, за монголите пък е точно обратното. Когато през 1315 г. бива възстановена системата на административните конкурси, една четвърт от местата бива запазена за кандидатите от монголски произход (независимо че в огромната си част те са неграмотни и неспособни да дадат смислен отговор на какъвто и да било въпрос от административното право), една четвърт – за съмужън, и само половината – на ханжън, които при все това съставляват огромната част от войнството на начеващите чиновничета.

Богатствата на Китай – конфискувани

Да бъде извлечена колкото се може по-голяма печалба от огромните минни, земеделски и занаятчийски богатства на завладяната страна: това е единствената цел на монголските власти, които, изпаднали в плен на прекомерната си алчност, скоро ще изпитат нарастващата съпротива на китайското население. Тяхната система за присвояване на богатствата е основана върху повсеместна и строга социална изолация (важаща включително за монголската аристокрация), надградена със свирепо данъчно облагане, от което нищо не може да остане скрито. Никой индивид, упражняващ занаят в дадено държавно предприятие, няма правото да го напуска без разрешение, камо ли да си сменя работата; надзираван ден и нощ от „заводските охранители“, той е задължен да живее в сгради, построени специално за държавните занаятчии. Икономическата активност е под всеобхватно наблюдение. В солниците (една стратегическа дейност, при това изключително печеливша, като се има предвид монополът върху

солта) ужасяващите условия на живот карат работниците да се бунтуват срещу монголското иго. Към средата на XIV в. сред тях избухват многобройни вълнения и метежи, които предизвестяват края на династия Юан.

В северните области на страната, където селяните са подложени на класически фискален режим (повинности и доставки на зърно и тъкани), напомнящ в много отношения данъчната регламентация от епохата Тан, положението е, общо взето, под контрол.

Нещата обаче не стоят по същия начин на юг, където преброяването на данъчно задължените е съпроводено с повече затруднения. Въведени са два данъка (единият, събиран през лятото – в тъкани, а другият, събиран през зимата – в зърно), чиито параметри са в пряка зависимост от обработваните площи. Това рязко увеличава тежестта и активността на кадастралната администрация, в чиито среди тутакси се настанява корупцията. Насочването на произведените в Юга богатства към северните области още повече задължава монголите да развият водния транспорт (чрез прокарването на канала Дзяо Лай, който позволява на корабите да преминават напряко през основата на полуостров Шандун) и най-вече – да довършат строителството на Великия канал, започнат през епохата Сун, който по това време все още не стига до Пекин: все огромни строежи, представляващи тежко бреме за държавните финанси.

МЕТЕЖЪТ В ДЕЙСТВИЕ

Южните зони, които осигуряват лъвския пай от приходите на държавата, не закъсняват да се превърнат в главните огнища на бунтовете, с които монголите се сблъскват от средата на XIV в. насетне. В цялата страна семействата са задължени да предоставят част от своите членове на разположение на администрацията за изпълнение на всевъзможни работи и дейности – от охраната и поддръжката на най-различни обекти до строителството на обществени сгради, преминавайки през редица повинности по защитата на обществения ред. В случай на крайна необходимост се обявява и задължителен набор, принуждаващ младите китайски селяни да се присъединят към монголските войски.

Тези мерки стават все по-трудно поносими за населението на ханжън.

Неспособността на монголите да контролират нарастването на фискалния натиск довежда до бунтове, чиито подстрекатели черпят вдъхновение и храброст от все по-забележимото националистическо чувство, ширещо се сред населението и водещо до все по-голяма нетърпимост към завоевателя. Така по горното поречие на Яндзъ, както и по морското крайбрежие на Шандун и Джъдзян положението започва да се усложнява.

Въстанието на китайските народности срещу монголското иго

От началото на XIV в. насетне, вследствие на непоносимата скъпотия, довела до драстичен спад в жизненото равнище, кипват селски въстания срещу монголската администрация. Конкретното предизвикателство са и някои предприети от нея мерки, като например задължаването на земеделците да подравнят гробните могили, издигащи се насред полето, с цел добивите да бъдат увеличени: това възпламенява поредица от кървави бунтове (1315 г.) или гонения на будистите.

Към страховитата система от наказания за осъдените на смърт от династия Юан добавят метода на „бавното разчленяване“

Още в най-дълбока древност китайците въвели една доста усъвършенствана и безмилостна съдебна система, която, повлияна от теориите на легистите (вж. стр. 19), довела към края на II хил.пр.Хр. до съставянето на истински наказателни кодекси.

Върхът на съдебната конструкция бил зает от императора, който делегирал част от своите пълномощия на Министъра на наказанията. Най-долу стоял палачът, който ги изпълнявал. Общо взето, до присъда се стигало само когато обвиняемият (виновен по презумпция) признавал престъплението си. Признанието можело да бъде изтръгнато с мъчения – практика, допринасяща за ужасяващия образ на правосъдието в очите на обикновените граждани.

Идването на монголската династия Юан не разстроило китайската съдебна система и не променило нейните пет степени на наказание за най-тежките престъпления: бичуване с бамбукови пръчки, бой с дървени пръчки, принудителна работа, изгнание, смърт. Що се отнася до крадците, на тях в повечето случаи им били отсичани краката и ръцете. Съществували и други наказания (наречени на Запад „китайски“), които били давани за по-леки престъпления: подлагане на виновния за продължителен период от време под непрекъснато капеща върху черепа му вода, носене на канга[40], излагане на посмешище пред тълпата в клетка или приковаване към позорния стълб, и т.н., и т.н.

Към двата основни начина за екзекуция – обесването и обезглавяването – монголите добавили и „бавното разрязване на парчета“, което се състояло в нанасянето на десетки удари с нож по цялото тяло на осъдения (за Запад погрешно говорели за екзекуция, наречена „хилядата ножа“), които водели до неминуема смърт поради огромната кръвозагуба. Палачът трябвало да постави началото на процедурата, като избоде очите на жертвата, за да не може тя да наблюдава своето зловещо накълцване.

Тъй като китайските граждански институции се оказват неспособни да осъществят безпроблемната дифузия между местното население и нашествениците, будизмът се превръща в последното убежище за всички, които се борят срещу завоевателите. Така възникналата в Суджоу преди повече от век секта „Белият лотос“ (Байлиен), чиито последователи, изповядващи култа към Буда на Безпределния век – Амитабха, практикуват вегетарианство и отказват да плащат данъци, отваря своите порти, за да приеме масовия наплив на изгубилото всякакви ориентири бедно селячество. Други будисти, убедени, че идването на Майтрея, или Буда на бъдещето, „чието пришествие се очаква да донесе на човечеството Великия мир", е съвсем близко, подбуждат населението на Шандун, вярващо в завръщането на владетелите от династия Сун, да се присъединят към техните миленаристки[41] движения. И както става обикновено, пророците се възползват от крайната немотия, в която живеят нещастните хора, уповаващи се в техните слова. Една след друга никнат странни сектантски религии, представляващи смесица между будизъм, даоизъм и дори манихейство. Съпротивата срещу завоевателите възприема все по-неясни и неопределени форми.

---

[40] Канга – тежка широка дъска с три дупки, в които провирали главата и ръцете на осъдени в Китай.

Как през епохата на династия Юан била насърчавана синовната почит

Още от времето на Конфуций, според когото „най-тежкото престъпление спрямо неотменимия дълг да съблюдаваш синовната почит се състои в това да не си оттледал свои потомци", в цялата история на Китай възрастните винаги са налагали своята воля над младите. „Синовната почит" следователно била един от основните принципи на морала в китайското общество. „Предците", чиито имена били издълбавани върху каменни или дървени плочи, били обект на преклонение от своите потомци, които горели тамян в тяхна чест или се кланяли, падайки на колене, пред техните олтари.

Всеки възглед или действие, окуражаващи тази практика, се смятали за нещо добро, защото тя представлявала залог за социална спойка и хармония. Така през епохата на династия Юан била издадена и разпространена из цялата страна една сбирка от книги, озаглавена *Двадесетте и четири примера за синовната почит*. Сред най-поучителните истории, разказващи за невероятни подвизи на деца, обсебени от желанието да доставят удоволствие на своите родители, бихме могли да споменем тази на престарелия Лао Лайдзъ, който, макар и да бил навършил седемдесет години, продължавал да забавлява майка си и баща си с танци, подскоци и премятания, сякаш бил малко момче, или пък тази на Хуа Мулан, неврълстно момиченце, което с непоколебима решителност заело мястото на стария си и болен баща във войската, преодолявайки всички страдания и тегоби на войната.

---

[41] Миленаризъм (или хилиазъм) – възглед за приближаващия междинен период преди настъпването на Страшния съд, когато Месията е прогонил злите сили и е осъществил земното си царство. По аналогия подобни традиции в други религии, пророкуващи възвръщането или пришествието на божество, което ще изгради справедливо и благоденстващо царство на земята, също се наричат „миленаристки". Те обикновено са свързани с необикновени природни явления, с тежки социални катаклизми или с приближаването на кръгли годишнини в съответното летоброене.

Въстанието на Червените тюрбани

В продължение на няколко години, като се започне от 1327 г., настъпва период на гибелен глад вследствие на неколкократните опустошителни разливи на Хуанхъ. Това изостря брожението сред населението, според което тези повтарящи се природни катастрофи са ясен знак, че монголският император не упражнява, както трябва, поверения му „Небесен мандат“.

Между 1335 и 1337 г. в Хънан, Хунан, Съчуан и Гуандун се множат размириците, предизвиквайки все по-кърваво потисничество. През 1344 г. дигите на Хуанхъ се скъсват малко по-долу от древната столица Кайфън. Монголската управа се бави цели пет години, преди да ги възстанови. Голямото надигане (1351 г.) на будистката секта „Червените тюрбани“ (Хундзин), чиито членове се набират сред десетките хиляди работници, подложени на принудителен труд и струпани по строителните площадки за укрепване на дигите край великата река, бележи решителен поврат. Водачът на тази секта, някой си Хан Шантун, се обявява за въплъщение на Майтрея. След смъртта му неговият син приема титлата „Нов император от династия Сун“.

Предходниците на Марко Поло в Китай: Жан дю План Карпен и Гийом дьо Робрук

Въпреки че безспорно е най-известният, Марко Поло съвсем не е първият западен посетител на Китай, споделил своите спомени от пътешествието си в тази страна.

Той бил предшестван от двама безстрашни францискански монаси: от италианеца (родом от Перуджа) Жан дю План Карпен[42], потеглил от Лион към Каракорум през 1245 г. и написал история на монголските нрави и обичаи (*Yistoria mongolorum*) след своето завръщане две години по-късно в столицата на галите[43]; и от фламандеца Гийом дьо Робрук[44], заминал за Монголия през 1253 г. по заръка на бъдещия Свети Людовик, краля на Франция, и на папа Инокентий IV, с цел да поиска помощта на монголите за изгонването на мюсюлманите от Светите Места! Пристигнал в Каракорум през 1255 г., Робрук прекарал в него повече от година и половина.

---

[42] Жан дю План Карпен (итал. Giovanni dal Piano dei Carpini) (ок. 1180–1252) – францискански монах и италиански историк, епископ на Антовори (Далмация), легат на папа Инокентий IV, изпратен с мисия в Русия и Монголия (1245–1247) в опит монголите да бъдат покръстени, както и да се сложи начало на подготовката за евентуален кръстоносен поход срещу тях. Един от първите европейци, оставили пътеписи за Централна Азия.

[43] Така от края на I в.пр.Хр., когато Галия попаднала под римска доминация, бил наричан град Лугдунум (дн. Лион), основан през 43 г.пр.Хр. от Луций Минаций Планк, офицер на Гай Юлий Цезар.

[44] Гийом дьо Робрук (Guillaume de Rubrouck (Robrouck), Wilhelm von Rubruk, Guilelmus de Ruysbroek) (1215–1295) – францискански монах от фламандски произход, близък приятел и довереник на френския крал Людовик IX (Свети Людовик). Предприел по заръка на своя патрон мисионерско пътешествие през 1253–1254 до Китай и Монголия. Посетил Каракорум, столицата на империята, и оставил няколко нейни описания. Не можейки да се присъедини към своя крал на връщане, той решил да отрази престоя си в монголската империя, като му написал дълго писмо – първокласен исторически източник и забележителна литературна творба в жанра на пътеписа и мемоаристиката.

От тази дата насетне бунтовете по своя размах и мощ стават все по-обезпокоителни за централната власт: би могло да се каже, че цялото долно поречие на Яндзъ се е вдигнало на въстание. То се ръководи от контрабандистите на сол, които контролират почти всички пътища между пристанищата и солниците. В Съчуан – област труднодостъпна и разположена доста далеч от центровете на държавата – монголските власти вече са загубили битката: там хилядолетните чисто китайски традиции се оказват толкова здраво вкоренени, че никаква сила не е в състояние да ги заличи.

Навсякъде едно след друго възникват въоръжени движения за национално освобождение, които вземат властта, без да поставят под съмнение съществуващите институции: монголите изчезват, но китайската администрация е вечна. Няма и следа от анархия или хаос в тази страна, която вече е убедена, че дните на нейните завоеватели са преброени.

МАРКО ПОЛО – ВЕНЕЦИАНЕЦЪТ ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА КИТАЙ

Разказът за невероятното пътешествие на Марко Поло (1254–1324), публикувано под различни заглавия – ту *Описание на света*, ту *Книга на чудесата*, ту *Милионерът* – и преиздавано безброй пъти, тутакси обикаля света и допринася за чутовната слава на венецианския търговец.

Стремежът да отиде в Китай той наследява от баща си Николо и чичо си Матео, които също се озовават в източната страна през 1254 г. с надеждата на намерят стока за препродажба в Европа, без да знаят, че предприетото от тях начинание ще ги отведе толкова далече (всъщност те възнамерявали да стигнат някъде до бреговете на Черно море!).

Съпроводен от двама придружители, носещи послание от папата до монголския хан Кубилай, Марко заминава на свой ред през 1271 г., когато е едва седемнадесетгодишен. След едно отклонение, което ги отвежда в Южен Иран, на брега на Оманския залив[15], венецианците преминават през Памир, поемат по Пътя на коприната и достигат провинция Гансу, където се настаняват за повече от година в град Джание. Пристигайки в Пекин през 1275 г. след известен престой в лятната столица Шанду, те са приети с голяма пищност от хан Кубилай, който ги задържа на служба при себе си. Младият Марко остава там цели седемнадесет години. Той не ползва китайски, но в замяна на това овладява до съвършенство персийски и монголски. Великият хан му поверява управлението на търговския град Янджоу. След като посещава Ханджоу, Марко Поло предприема дълго плаване: той преминава през Виетнам, остров Ява, Малайзия, Цейлон, спира се в някои крайбрежни градове на Малабар[46], както и по южните брегове на Иран, за да достигне през 1294 г. пролива Ормуз, откъдето най-накрая се завръща във Венеция.

---

[15] Омански залив – голям залив в Югозападна Азия на Арабско море (Индийски океан). Заливът е преход между Персийския залив и Арабско море. Излаз на него имат Иран, Оман и ОАЕ.

Книгата на чудесата

Хвърлен в затвора по време на войната срещу Генуа (1298 г.), Марко Поло оползотворява тези три години зад решетките, като диктува на северофренски (един език, моден през тази епоха и ценен от италианския елит) спомените за своите пътешествия на пизанския романист Рустикиело. Те са озаглавени *Книгата на Марко Поло* и тутакси пожънват небивал успех.

Въпреки че оригиналният манускрипт е изгубен, от него са останали многобройни копия. Книгата на Марко Поло се състои от три части: разказ за пътуването към Китай, в който той по един по-скоро лаконичен начин описва посетените от него градове в Мала и Централна Азия; за престоя му в Китай, безспорно най-увлекателната и вълнуваща част, в която се постарава да запознае читателите с всичко видяно и чуто в Пекин и най-вече в двора на Великия хан, отличаващ се със смайваща пищност и великолепие; за завръщането му през южните морета, където дори си позволява да се впусне в отклонения с обстойни описания на Япония (която обаче така и не е посетил!).

---

[46] Малабар – област, разположена по югозападното крайбрежие на полуостров Индустан.

Убеден привърженик на безспорните предимства и добрите страни на монголското владичество (свидетелство за което са редица глави от неговата книга, посветени на победоносните военни походи на Чингиз хан), Марко Поло изповядва безпределното си възхищение от Кубилай, който несъмнено се е държал много любезно и изкусно с него. Отношението на Марко Поло към китайското общество е отношение на един западен човек от края на Средновековието, пропит с християнска религиозност. Точно тази негова характеристика е онова, което го подтиква да постави ударението върху търпимостта на император Кубилай към многобройните чуждестранни религии, засвидетелствана по един убедителен начин от безпроблемното съжителство на множество будистки, даоистки, тибетски ламаистки, несториански и дори манихейски храмове в монголската столица.

Като истински венецианец, любител на лукса и изтънчеността, той описва с голям лиризъм и прочувственост великолепието на празниците и ловните излети, организирани от монголския владетел, както и приказните подаръци (коприни, бижута, кожени шуби), с които последният се отблагодарява на дванадесетте хиляди свои васали, когато те пристигат да му засвидетелстват подчинение, вярност и уважение. Марко Поло не се поколебава да раздуе числата: така той твърди, че Великият хан издържа не по-малко от пет хиляди астролози в Пекин и че плодовитият владетел се е сдобил с повече от петдесет синове...

Марко Поло е човекът, отворил пътя към Китай

Независимо че се налага да дойде XV век, за да повярва найсетне обществото в достоверността на неговия разказ, погледът, този преливащ от любопитство и възхита поглед на журналист и репортер, появил се на бял свят далеч преди своето време, който Марко Поло хвърля върху Китай, бележи дълбоко духовете на цели поколения светски и религиозни авантюристи, които на свой ред поемат по пътеката, водеща към Империята на Центъра.

Мнозина други францискански мисионери едва няколко години след завръщането му в Европа тръгват по стъпките на венецианския търговец Жан дьо Монкорвен[47] (1247–1328) достига по море през Ормузкия пролив до китайското пристанище Цюанджоу (дн. Фудзиен), след което е обявен от папа Климент VII за архиепископ на Пекин. Всъщност подтик да проводи свой пратеник в Пекин папата получава от срещата си с родения в Пекин несториански монах от тюркски произход Рабан Бар Саума (1230–1294), комуто върховният понтифекс дава аудиенция при неговото преминаване през Рим.

Често се споменава също така и Одорик дьо Порденон[48], който пристига в китайско-монголската столица през 1320 г., придвижвайки се по Великия канал, след като прекарва известно време първо в Кантон, а после – в Ханджоу.

---

[47] Жан дьо Монкорвен (Джовани ди Монтекорвино) (1246–1328) бил изпратен от папа Николай IV с послание до владетеля на Китай. Апостолатът му в източната страна бил много плодотворен, така че през 1307 г. папа Климент V (а не Климент VII, както е във френския текст) го издигнал в ранг на архиепископ на Ханбалиг (Пекин). Встъпването му в длъжност се състояло през 1310 г. в присъствието на Великия хан. При смъртта му през 1328 г. в Китай съществувала многобройна християнска общност и мрежа от църкви, параклиси, училища и други институции.

[48] Одорик дьо Порденон (Одорико да Порденоне) (1265–1331) – францискански монах, изпратен през 1318 г. да продължи делото на първите християнски просветители в Китай. След тригодишен престой в Пекин при Джовани ди Монтекорвино той се завърнал през Тибет и Армения (Одорик бил първият европеец, посетил Ласа, столицата на Далай лама. След завръщането си продиктувал отчет за своите пътешествия, записан на латински от брат Джулиелмо да Соланя. В него той разказва за редица неща, които липсват в книгата на Марко Поло (особено Тибет). Тези записки впоследствие били обект на преработки и плагиатства от страна на редица автори (напр. Жан дьо Мандевил). През следващите векове във Франция, Италия, Германия и Англия циркулирали многобройни манускрипти с неговия текст, които служели като пособие за географията на Далечния Изток и Централна Азия.

Ибн Батута, арабският Марко Поло

Родом от Танжер, Ибн Батута (1304–1377) бил един от малцината арабски пътешественици, достигнали до Китай, който ни е завещал своите пътеписи. След като преминал последователно през Египет, Мека, Иран, Северна Индия и нейната столица Делхи (където останал цели осем години), той отплавал към Суматра и Ява, а оттам – към Китай, в който влязъл през пристанищния град Цюанджоу. В Пекин пристигнал по Великия императорски канал. След завръщането си в Танжер през 1349 г. той оформил в едно цяло своите пътни очерци, отличаващи се със смайваща точност и вкус към детайла, защото в тях можем да намерим както описания на хидравлични машини и книжни пари, така и сведения за производството на порцелан или строителството на големи кораби.

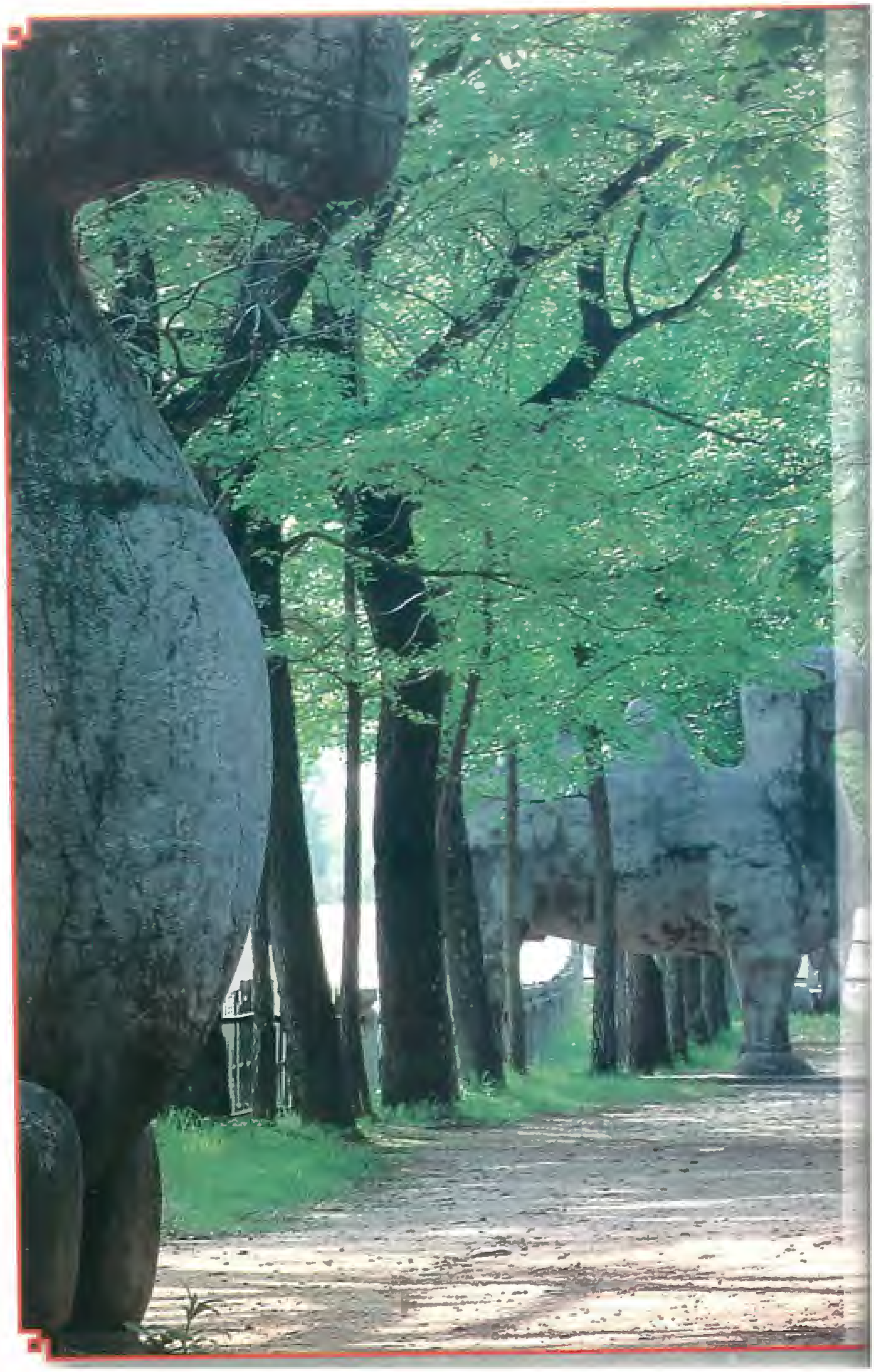

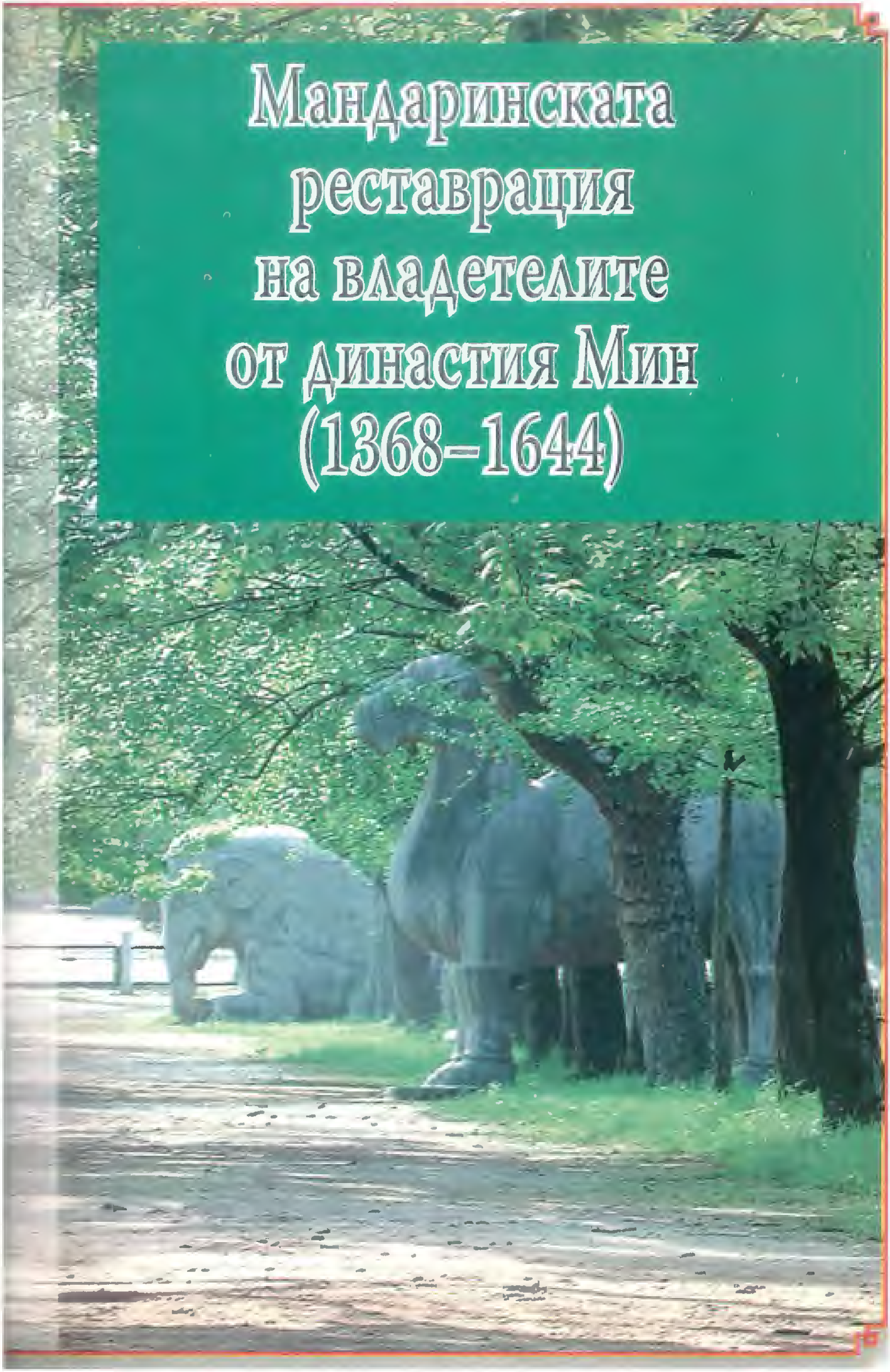

Мандаринската реставрация на владетелите от династия Мин (1368–1644)

Страховитото монголско иго – смесица от тежко робство и отношение към човека като към говорещо оръдие на труда – и неговите ужасяващи последствия за някои обществени прослойки най-сетне е сменено с китайска власт начело с китайски император. Неговото възкачване на трона е едно истинско чудо.

ХУН У – ПЪРВИЯТ ИМПЕРАТОР ОТ ДИНАСТИЯ МИН: ЕДИН ЧОВЕК С НЕВЗРАЧНО ПОТЕКЛО, КОЙТО СЪУМЯВА ДА ВЪЗСТАНОВИ КИТАЙ

Основателят на династия Мин е човек с невзрачно потекло. Роден през 1328 г., Джу Юанджан – внук на златотърсач от Дзянсу и син на земеделски работник – няма пред себе си друг изход (както и преобладаващата част от младежите на неговата възраст), освен да влезе в някой манастир, където става послушник, а после – монах (1344 г.), за да се спаси от глада. Възползвайки се от месианската аура на сектата „Червените тюрбани“, която повече от година продължава да се носи над цял Китай, той успява да завладее (1352 г.) със своята въоръжена чета едно малко градче, разположено на североизток в днешната провинция Анхуей. Към него започват да се стичат големи маси хора. Печелейки победа след победа, той превзема Нанкин (1359 г.), а веднага подир това – и провинциите Дзиенси и Хубей (1360–1362). Тогава Джу Юанджан решава да приеме титлата Император на царство У, а монголите не са в състояние да сторят каквото и да било, за да възпрат подобен обрат на събитията. След като поразчиства своите противници в южните провинции, той основава в Нанкин династия Велика Мин и същевременно завладява Пекин (1368 г.), където се обявява за император под името Хун У.

Окончателното изтребване на монголите, които все още господстват над голяма част от територията на страната, отнема почти двадесет години. Една след друга са възвърнати Вътрешна Монголия (1369 г.), Съчуан (1371 г.), Гансу (1372 г.) и Юннан (1382 г.), за да се стигне през 1387 г. до пълна и всеобхватна победа.

Когато Хун У умира (1399 г.), Китай е изцяло и окончателно обединен.

Император Хун У възстановява реда на село

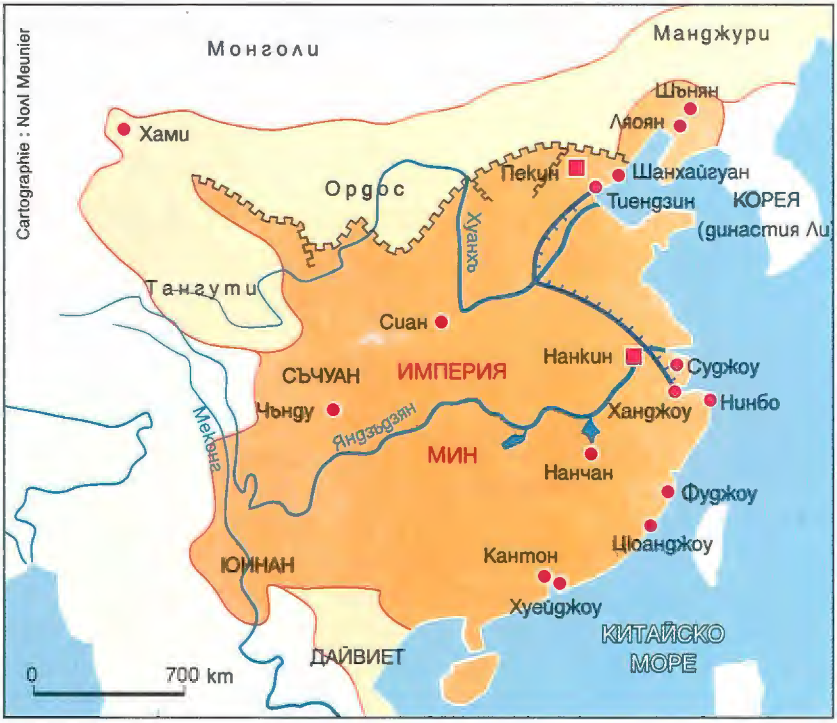
Cartographie : Noël Meunier
Монголи
Манджури
Шънян
Ляоян
Хами
Пекин
Шанхайгуан
Ордос
Тиендзин
КОРЕЯ
(династия Ли)
Хуанхо
Тангути
Сиан
Нанкин
Суджоу
СЪЧУАН
ИМПЕРИЯ
Нинбо
Чънду
Ханджоу
Яндзъдзян
Меконг
МИН
Нанчан
Фуджоу
Цюанджоу
Кантон
ЮННАН
Хуейджоу
КИТАЙСКО
МОРЕ
ДАЙВИЕТ
0
700 km

В момента, в който Хун У се сдобива с властта, китайското село, съсипано от поголовните разселвания, осъществявани от сунските владетели, е белязано от повсеместен хаос. Всички съоръжения (диги, напоителни системи, тераси), които са позволявали упражняването на активно земеделие, са в окаяно състояние. Цели области в страната са опустошени и безлюдни, тъй като селяните са избягали от царящата несигурност и природните бедствия, редуващи се едно подир друго през последните петдесетина години. Задачата по възстановяването на страната е колосална. Така например според архивните документи само през 1395 г. са ремонтирани или изцяло изградени почти 50 000 резервоари из цялата страна. Между 1371 и 1379 г. по принудителен начин е отново заселена територия от над десет милиона хектара[49].

Последствията, изразяващи се в нарастването на фискалните вземания на държавата, са незабавни: през 1393 г., шест години след цялостното отвоюване на страната, приходите от земеделския данък нарастват от 7 на 20 милиона квинтала[50]. Изискванията на добрата данъчна практика – трябва да бъде напълнена хазната (празна) на държавата – принуждават императорите от династия Мин да поръчат изработването на нов кадастър, получил поетичното име *Подбрани картографски регистри във формата на рибешка люспа* (*Юлин туцъ*), както и да осъществят преброяване на населението (*Жълт регистър*, или *Хуан цъ*).

Китайското население, организирано като икономически и социален инструмент

За император Хун У възможността да разполага с активно население, силно специализирано и добре разпределено из цялата територия на страната, е възможно най-добрият икономически и социален инструмент, който би могъл да държи в своите ръце. Вдъхновявайки се от наследственото социално разделение, присъщо на монголската административна система, той се опитва да въведе „идеална организация“, която не устоява особено дълго на действителността в китайското общество.

В зависимост от това дали един индивид е селянин, занаятчия или войник, той зависи съответно от Министерството на финансите (Хубу), на Велики-

---

[49] Почти колкото територията на България.

[50] Мярка за насипни товари: 1 квинтал = 100 кг.

те строежи (Гунбу) или това на Войските (Бинбу). Всяка от тези администрации разполага със свои собствени транспортни средства и складове на цялата територия, както и със своя собствена система за събиране на данъци.

Поради данъчни съображения семействата, организирани в групи по десет (лидзя), нямат право да сменят местоживеенето си. Всяка лидзя е длъжна да разпределя повинностите и данъците между своите членове, както и да осигурява с общи усилия поддържането на реда.

Тази свръхтоталитарна система бързо предизвиква противодействието на знатните прослойки и на заможните селяни: те с всички сили се опълчват, за да отхвърлят този клуп, изобретен от Хун У, който е стегнал шията им и ги е привързал като добичета към някой стълб. По пътищата се появяват кохорти от бродещи селяни (таомин), които нямат друг начин да преживеят освен грабежа, дори пладнешкото обирджийство; в най-добрия случай те са набирани във войската като наемници. Администрацията на владетелите от династия Мин (макар и разгърната до равнището на всяка префектура (сиен), но слаба и малобройна, защото не надхвърля петнадесет хиляди чиновници за цялата страна) се оказва неспособна да установи действени начини за контрол и сдържане, необходими за обуздаването на множащите се нарушения на реда.

През XV в. официалните данни за преброяването на населението (които отчитат намаляване на неговия брой, макар то всъщност да нараства!) не съответстват вече на действителността и свидетелстват за многобройните провали и неадекватната работа, присъща на държавния апарат през този период.

Един милиард дървета, засадени за строеж на кораби

С цел да бъде ускорено строителството на големи кораби за далечно плаване, едно от решенията на новия владетел е интензивното залесяване на областта около Нанкин. Под прекия контрол на императорската администрация всяко селско семейство е заставено да засади определен брой стеркулии[51], палми и лакови дървета. През 1394 г. това задължение се разпростира върху населението на цялата империя относно черницата и хинапа. Две години по-късно жителите на провинциите Хунан и Хубей са принудени по също толкова насилствен начин да засадят повече от 84 милиона плодни дръвчета.

Някои историци изчисляват на повече от милиард броя на дърветата, засадени в Китай през управлението на Хун У.

Основателят на династия Мин упражнява властта като самодържец

Поради липса на изявена балансираща сила (големите аристократически фамилии от епохата на Тан; „независимите" административни структури, възникнали в ерата Сун) управленският стил на династия Мин е белязан от имперски деспотизъм.

Император Хун У, който знае за какво говори, имайки предвид начина, по който е дошъл на власт, се мъчи да организира тайна полиция („Гвардията с брокатени дрехи", или Дзиниуей), предназначена да следи за действия и изказвания на членове от собственото му правителство и от администрацията. През 1380 г. той премахва своя канцлер Ху Уейюн, обвинен, че е във връзка с монголите и японците. Процесът срещу „предателя" засяга приблизително петнадесет хиляди души, по-голямата част от които – подобно на главния обвиняем – са осъдени на смърт.

Притежавайки болезнена мнителност, която се увеличава с напредването на възрастта, основателят на династия Мин малко по малко съсредоточава всички власти в своите ръце, пренебрегвайки Главния секретариат на Императорската администрация и ръководейки пряко шестте министерства (чиновници, обреди, войски, финанси, правосъдие, обществени работи).

---

[51] Стеркулия (Sterculia Bidwillii Hook) – широколистно дърво от разред слезови, виреещо главно в областта на Австралия и Океания.

Евнусите от близкото му обкръжение влизат към могъществото им, окуражавано и насърчавано, от ден на ден нараства все повече. Материалното обогатяване на страната и нейното обединение са постигнати благодарение на една дълбоко насилническа деспотична система и климат на мнителност и подозрителност, разпрострели се както сред управляващите, така и сред народа, и продължили през цялото управление на тази династия.

Хун У завещава своя управленски маниер на своите наследници – Юнлъ (1403–1424), Сюандъ (1426–1435) и Джънтун (1436–1449). Навсякъде цари подозрителност и недоверие.

Възмездието на владетелите от династия Мин над монголите и военната експанзия спрямо Виетнам

И тъй, става дума за една страна, затворена както никога преди в собствения си пашкул, но изпълнена с решимост да свърши веднъж завинаги с монголите и да им плати за претърпените унижения: именно тази страна се пада в наследство на Джуди, който впоследствие става император под името Юнлъ (1403–1424), след като успява да свали от власт наследника на Хун У. Близък родственик на този мимолетен владетел, той е началник на войските в Пекинския гарнизон в момента, когато влиза в схватка с него. Нанкин, към който повежда войските си, Джуди глътва на един залък (1401 г.).

Продължавайки военните действия на своя предшественик и възползвайки се от икономическия подем, благодарение на който държавната хазна е пълна, той се устремява да завладее Монголия, притискайки на северозапад и североизток съответно киратите и татарите (познати под това име на европейците, но различни от руските татари, които са с тюркски произход) – две могъщи народности, които упорито се съпротивляват на китайската мощ през цялата ера на династия Мин. През 1403 г. Юнлъ печели решителна победа в битката край река Онон (североизточно от Улан Батор), който му позволява да наложи контрол над част от днешна Външна Монголия и особено – над долината на река Амур.

Силен със своите успехи срещу бившите окупатори на китайската територия, Юнлъ, чието продължително управление съответства на един от най-бляскавите и богати периоди от епохата на династия Мин, изпраща войска, наброяваща повече от 200 000 души, която да завладее Виетнам. Така той успява да превземе град Дай Виет и да сложи край на управляващата династия Тран (1405 г.). Китайските армии веднага се сблъскват с бунта на изключително непокорното местно население, но въпреки това успяват да запазят контрола си над цялата северна част от Индокитайския полуостров до 1427 година.

Тези забележителни военни постижения не трябва да засенчват напрегнатата дипломатическа активност, която императорската администрация на Китай води във всички посоки – от Япония до Средния Изток. Така тя изпраща с дипломатическо-религиозна мисия будисткия монах Дзунлъ, който посещава Япония и Корея през периода между 1382 и 1386 г.; през управлението на Юнлъ опитният дипломат Чън Чън на три пъти (1413, 1416 и 1421 г.) се отправя на обиколки из Централна Азия, откъдето донася пътни очерци и записки (*Паметни бележки за царствата в Серинда*[52], или *Сиян фангуо джъ*), представляващи колосален източник на сведения за положението в тези страни, отразено през погледа на един китаец от XIV в.

Епохата на великите морски експедиции

Почти цял век преди Португалия и Испания, благодарение на последните си технически нововъведения и равнището на своите корабостроителници, Китай от епохата Мин се хвърля в приключенията на презморските пътешествия. Те се осъществяват под формата на официално поръчани от Юнлъ експедиции, поради което и най-дребните им подробности фигурират в Императорските летописи на тази династия. Тяхната цел не е просто икономическа и търговска. Става дума преди всичко за това, че една Китайска империя, опиянена от своята мощ, желае този факт да бъде приет и признат от „страните от периферията, намиращи се отвъд моретата", а това предполага съответни посещения, така че благата вест да бъде сведена до знанието на местните хора посредством подходящо пъчене и издуване на мускули.

---

[52] Серинда – област в Западен Китай, представляваща част от Централна Азия и съответстваща на дн. провинция Синдзян. Терминът „Серинда“ е комбинация от названията Серес (Китай) и Индия; с него византийците обозначавали целия Китай.

Юнлъ натоварва Джън Хъ (1371–1435) – евнух с мюсюлманско вероизповедание, родом от провинция Юннан, чийто баща е предприел навремето поклонническо пътешествие до Мека, – да проведе седем морски експедиции, последните от които протичат през управлението на Сюандъ (1425–1435): първата се състояла през 1405–1406 г., а последната – през 1431–1433 г. Така евнухът посещава Чампа (Югоизточен Виетнам), Ява, Суматра, Малака (Малайзия), Цейлон, Каликут (дн. Кожикоде в Югозападна Индия на Арабско море), Ормуз, Арабия, за да достигне чак до Сомалия и Занзибар. В някои области на Югоизточна Азия неговите посещения предизвикват такъв оглушителен отзвук, че в някои от тях (Лаос и Камбоджа) той е почитан до ден-днешен в храмове, посветени на неговото име.

Да бъдеш почитан като Империя на Центъра от страните, разположени по твоята периферия

В тази изключително дълги плавания, осъществявани с помощта на десетки гигантски джонки, които са способни да достигат пристанища, отстоящи на повече от 6000 километра едно от друго, могат да участват хиляди пътешественици. Адмиралският кораб на Джън Хъ е дълъг повече от 130 м и широк 60 м – размери, които му позволяват да побере на борда си почти хиляда пасажери, включително астролози, преводачи, лекари, да не говорим за задължителните професионални дипломати от съсловието на мандарините, вещи познавачи на всякакви протоколи!

Лесно е да си представим взривообразното нарастване на уважението и престижа към Китай в очите на народите, осенени от великата чест да приемат подобно бляскаво пратеничество, което в редица случаи не се колебае – стига да се налага! – да се набърка във вътрешните работи на посетената страна било за да издигне плочи с надписи в прослава на владетелите Мин, било за да уреди определени търкания между местните власти и китайските колонии, никнещи като гъби в големите пристанища на Индийския океан.

Трите книги, написани от евнуха Ма Хуан, един от спътниците на Джън Хъ – *Паметни бележки за варварските царства от западните морета* (*Сиян фангуо джъ*); *Чудеса, наблюдавани от корабите, плавайки със звездите* (*Синча шънлан*); *Чудесата на Океаните* (*Иняй шанлан*), – обнародвани съответно през 1434, 1436 и 1451 г., отразяват с изумителна точност тези пътешествия, наложили своя траен отпечатък върху духовете през тази епоха.

Страховитите евнуси – очите и ушите на императорите от династия Мин

Избрани – поради очевидни причини – за пазители на харемите и избраните императорски любовници, евнусите (често пъти изключително интелигентни мъже, произхождащи от бедни среди и продавани от своите семейства на императорския двор още в крехка юношеска възраст) се появили в свитата на владетеля през архаичния период. През I в.сл.Хр. император Гуануди от династия Хан обнародвал декрет, по силата на който всички мъже в двореца, натоварени с грижата за гинекея, задължително трябвало да бъдат скопени. Тази интимна близост със самия център на върховната власт позволила на кохорти от евнуси да бъдат свидетели (а често – и действащи лица!) в историята на Китай.

Но именно през епохата Мин това така особено съсловие започнало да излиза от сянката, в която винаги се е стремяло да пребивава. И то, като се има предвид, че император Хун У бил издал строга забрана неговите членове да се учат на четмо и писмо... та дори бил предвидил смъртно наказание за всички, които биха се изкушили да се намесят в политиката! От началото на XV в., и по-точно от учредяването (1423 г.) на Частния съвет (нейгъ) – дворцова канцелария, през която преминавали всички доклади към владетеля и която заменила министерските структури на императорската администрация, евнусите (подпомогнали вече в миналото завземането на властта от император Юнлъ) господствали безконтролно над китайското правителство, чиито висши сановници те успешно манипулирали.

С идването на Юнлъ те изключително ловко успели да сложат ръка върху тайната полиция, чието поетично название „Хората от Източната еспланада“ (Дунчан) е лошо прикритие за неговата страховита ефикасност, основана върху насилието, изнудването и убийствата. От 1465 г. насетне тази структура била изместена от друга – „Червените конници от Западната Еспланада“ (Сичан), – но това не намалило нейната роля, а напротив, усилило я и ѝ придало още по-значителен мащаб, защото дейността им се разпростряла върху цялата територия на страната. Скрит натиск, всевъзможни шантажи, отвличания и убийства на своенравните и непокорните, провокации, предназначени да хванат в капан набелязаните жертви: агентите на евнусите не се спират пред нищо.

Дълъг е списъкът на тези всемогъщи и зловещи евнуси – като се започне с Лиудзин (през управлението на Юнлъ) и се стигне до Уан Джунсиен (през управлението на Уанли), – чиято власт в някои области била напълно съизмерима с тази на самия император...

Подобна политика на активно и мощно китайско присъствие в Индийския океан (която същевременно освобождава тази зона от вредителството на японските и явайските пирати) обяснява защо Египет на мамелюците провожда в Пекин две пратеничества, през 1418 и през 1441 г.: Китай от епохата на династия Мин е вече нация, с която всеки на международната сцена трябва да се съобразява.

Забраненият пурпурен град

През осемнадесетата година от ерата Юнлъ (1406 г.) започнали работите по изграждането на Забранения пурпурен град[53] (Дзъдзинчън), сиреч на императорския дворец в Пекин. Сградата, в чието строителство взели участие повече от 200 000 работници и което продължило 15 години, се простира върху площ с дължина повече от километър и ширина 760 м. Отделен от останалата част на града посредством дълбок ров и високи стени, в него се влиза от южната му страна през прочутата Порта на Небесния покой (Тиенанмън). Вътрешността представлява поредица от дворове, образувани от гигантски порти и официални постройки във формата на огромни зали (Портата на върховната хармония, Залата на хармонията на центъра, Павилионът на хармонията закрилница, Дворецът на Небесната чистота, в който се провеждали императорските аудиенции). В края на тази поредица от порти, дворове и сгради се намирали частните покои на владетеля, до които достъп имали единствено най-близките му хора (сред които и евнусите).

---

[53] Забраненият пурпурен град бил в цвета на Полярната звезда, което означавало, че комплексът наистина се намира в центъра на Вселената.

Архитектурата на Забранения пурпурен град е подходяща илюстрация за маниера, по който по-голямата част от императорите на Китай ръководели своята страна: те го правели от своята недостъпна за простосмъртните „светая светих“, защото – за да постигне възможно най-висока степен на уважение – императорът трябва да управлява възможно най-далеч от народа, установявайки възможно най-ритуализирания ред (та нали Синът на небето е богоравен!) и най-вече по един... почти невидим начин, защото това е условието, необходимо за довеждането на собствения му народ до постоянно напрежение и пълна несигурност: щом никой не знае къде се намира императорът, това означава, че той може да бъде навсякъде; и той е навсякъде благодарение на своите „многобройни уши и очи“.

ПОСТЪПАТЕЛНОТО ЗАТВАРЯНЕ НА СТРАНАТА В СРЕДАТА НА XV ВЕК

Предшестван от преместването на столицата от Нанкин (изключително отворен и космополитен град) в Пекин (град в периферията, в който монголското влияние все още остава силно и жизнено) през 1421 г., краят на експедициите на Джън Хъ (1433 г.)

бележи началото на дълъг период, през който страната постепенно, но неотклонно и последователно се затваря в себе си. То се проявява в прекратяването на нейното активно присъствие в моретата и океаните (което пък създава благоприятна среда за възобновяването на пиратството в Китайско море и в Индийския океан, превърнало мореплаването от края на XV в. в изключително опасно приключение), както и в многобройните ограничения, наложени на търговските отношения със степните народи, което от своя страна предизвиква завръщането на номадските набези към китайската територия.

Възникват напрежения между владетелите от династия Мин и киратите. Те достигат точката на кипене през 1449 г., когато император Джънтун (1436–1449) е пленен от монголите при Туму, в северната част на провинция Хъбей. Той бива освободен чак през 1457 г., и то срещу значителен откуп.

През управлението на император Джънтун, а после и на Чънхуа (1465–1487) е изградена вътрешна Велика стена (Нейчанчън), от която са останали няколко добре съхранени участъка северно от Пекин. Нейното предназначение е да дублира древната фортификация, построена приблизително деветстотин години по-рано. Тя обаче не успява да попречи на монголските племена да осъществят силен натиск, който в края на краищата принуждава китайските власти да постигнат с тях редица компромисни съглашения, особено през периода на пленничество на императора.

Бавният разпад на социалната система, въведена от император Хун У, предизвиква нестабилност

Тоталитарната система, въведена от основателя на династия Мин, се гради върху пирамидална и, така да се каже, „секторна“ организация на обществото, което е разделено на „фамилии“ (военни, селски и занаятчийски). Една от целите на подобно обществено устройство е да превърне войската в автономен организъм, чийто набор и финансиране биват вменени в задължение на „военните фамилии“ (дзюнху); те от своя страна са настанени върху военни поземлени парцели (дзюнту), с които могат свободно да разполагат, стига да осигуряват изпълнението на земеделската и военната си повинност (на десет души трима трябва да служат във войската, а седмина – да работят на полето). Въпреки тази принуда системата на „военните фамилии“ се укоренява твърде лесно през първите десетилетия от управлението на династия Мин (по това време страната наброява около два милиона войници, сиреч между 2 и 3% от цялото население), защото позволява на бедните селяни да разполагат с достатъчно земя за своето изхранване.

Военни колонии пък възникват в зоните, където е необходимо активното присъствие на войска: по крайбрежието (от Ляонин до Джъдзян) – за предотвратяване на възможни заплахи, идващи откъм морето; на север и запад от Пекин – за противодействие срещу монголските набези; в югозападните провинции (Гуандун, Гуанси, Юннан, Гуейджоу, Хунан) – за възпиране на хроничните бунтове сред местното население, ревниво пазещо своята автономност; около Пекин и Нанкин – за охрана на властовите центрове; по протежение на Великия канал – за осигуряване на безопасен и безпрепятствен транспорт на стоките, преминаващи по тази така важна за страната водна артерия.

„Сливов цвят в златен съд“ (Дзин пин мей) – най-известният китайски еротичен роман

Под смешния псевдоним „Веселякът“ Ли Кайсиен (1501–1568) сътворил *Дзин пин мей*, обемист роман на нравите, който описва фриволното поведение на богатия търговец Симън Цин, посветил основната част от своето време на каузата да завоюва сърцата на красиви жени под разбиращия поглед на своята разнежена съпруга. Следват многобройни и изключително пикантни описания относно „Изкуството на спалнята“: любовниците си играят с различни плодове, пръскат се взаимно с вино, разиграват на карти игра с мръсни названия и сладострастни образи, разлистват еротичен албум с двадесет и четири рисунки върху коприна, изобразяващи съвкупяващи се двойки, които след това се стараят да възпроизведат в детайли...

Дзин пин мей обаче изглежда като сдържан, та дори леко сладникав еротичен текст в сравнение с далеч по-разпуснатите, почти порнографски романи, като този на Лию (1611–1680), ексцентричен интелектуалец от епохата на династия Мин, автор на прочутия роман *Плът като молитвен килим* (*Жоупутуан*), сред чиито герои фигурират развратникът, присадил си кучешки член, за да задоволява по-добре безбройните си завоевания, както и майката сводница, която води своята племенница да гледа как се съвкупяват свинете, за да я забавлява и възбужда. Макар да били забранени през епохите Мин и Цин, подобни порнографски романи, при това в голямо изобилие, се разпространявали скришом под дрехата. Можело също така да се намерят учебници по сексуални практики, най-търсеният през епохата Мин, изглежда, е бил *Учителят от Павилиона за събирачество на жени*, където читателят може да открие всевъзможни сведения и уточнения относно достойнствата на мъжкия полов атрибут...

Измяната на „фамилиите“

От началото на XV в. обаче се наблюдават все по-чести измени на селяните-войници, които дръзват да продават своите земи (без при това те да им принадлежат!) на богати земевладелци. Този феномен предизвиква проблеми при финансирането на военните разходи, които пък от своя страна принуждават властите да вдигнат други данъци и да прибягват до набирането на наемници с цел да запълнят пробойните, оставени от все по-масово дезертиращите селяни-войници.

Подобно развитие може да се проследи и сред „занаятчийските фамилии“ (минбан), които император Хун У създава със същата идея, разделяйки занаятчиите на две категории: джудзуо, сиреч такива, които работят в държавни работилници и живеят в тях заедно със своите семейства (те зависят от Министерството на обществените работи) и лунбан, сиреч такива, които могат да работят у дома за своя сметка, поемайки задължението през част от своето време да се трудят в дадено държавно ателие.

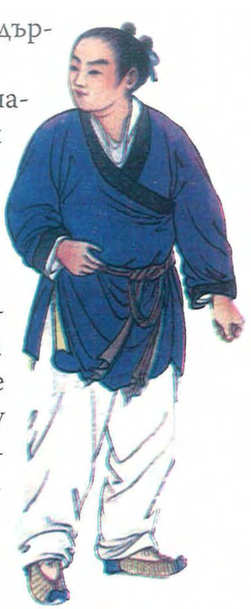

Тромавостта на тази система (някои занаятчии от „свободния сектор“ са принудени да изминават огромни разстояния, за да изпълнят своите задължения) поощрява извършването на многобройни измами и предизвиква всеобщ разпад, по-бърз дори от този при „военните фамилии“. Влечението на китайците към търговията подбужда властите да поощряват таксите и данъците в пари (чиито размери, начислявани върху оборота, са почти винаги по-големи) и свиването на повинностите. Броят на държавните занаятчии непрестанно намалява (от приблизително 150 000 през управлението на Юнлъ той достига до 40 000 в навечерието на манджурското нашествие); същото се наблюдава и при „свободния сектор“.

Така в икономически и социален план през управлението на династия Мин се извършва еволюция, твърде сходна с тази, която протича в днешен Китай: преминаването от държавна и административна към частна и либерализирана икономика.

Стремежът към поединично спасяване – предизвестие за тежки социални смутове

Разпадът на „фамилната“ система, изобретена и внедрена от император Хун У, води след себе си тежки последствия, още повече като се има предвид, че те засягат един народ, чийто брой през управлението на династия Мин се е удвоил (смята се, че към 1600 г. той е между 150 и 180 милиона).

Към началото на XV в. нарастващото обедняване на пролетаризиращото се селячество предизвиква огромни разmествания на населението, което от своя страна взривява останките от системата на „селските фамилии“. Дори и когато остават върху своите земи, селяните обикновено изоставят традиционните посеви като ориза и житните растения, осигуряващи им необходимото препитание, за да се посветят на по-изгодни култури като памука или черницата, което обаче ги принуждава да купуват своята храна.

Така една принудителна, но организирана система малко по малко отстъпва място на поединичното спасяване, придружено с рязък спад на производството. Китайското село преживява период на пълен разпад на социалните си структури. Нерядко доскорошни дребни собственици се превръщат най-напред в „бродещи селяни“ (таомин), а после – в отявлени разбойници. През 1420 г. избухва едно от първите големи народни въстания, които стават неотменна част от последващата история на династия Мин. Предвожда го една жена, обявила се за „Майката на Буда“, на име Тансай Ър, която успява да увлече няколкостотин въоръжени селяни, заставяйки някои градове по южното крайбрежие на Шандун да треперят от ужас и страх.

Понякога се случва така, че най-експлоатираните прослойки се съюзяват, за да въстанат и подемат борба за своето оцеляване. Това правило важи и за бедните селяни от провинциите Фудзиен и Джъдзян, които някой си Дън Маоци убедил да се вдигнат на съвместен бунт заедно с работниците от сребърните мини, предвождани от Йе Дзунлиу; борбата им продължава две години (1448–1449).

От средата на XV в. Китай е лишен от най-важната опора, каквато представлява едно организирано, плащащо данъци, подлежащо на ангарии и повинности, но най-вече снабдяващо войската с пехотинци селячество. Подлагайки го на непосилна експлоатация, владетелите Мин задушават кокошката, снасяща златни яйца!

Обезценяването на книжните пари

Тъй като немощта на политическата власт неминуемо върви ръка за ръка със слабост на валутата, обезценяването на книжните пари (неконвертируеми) поставят в затруднено положение администрацията, която продължава да плаща на своите чиновници и войници с „банкноти“, чиято стойност стремглаво се понижава.

Постепенно в южните части на страната като платежно средство се налагат сребърните слитъци, особено когато става дума за големи сделки (оттук и бурното нарастване на контрабандата с Япония, превърнала се в главен доставчик на сребърна руда за Китай). От края на XVI в., вследствие пристигането на испанците в столицата на Филипините Манила (1564 г.), среброто, плячкосано от Америка и доставяно в Далечния Изток от „конквистадорите", увеличава чувствително паричната маса, намираща се в обръщение на китайска територия.

Властите, загрижени да запазят скъпоценните метали за други цели, си остават привързани към възприетия паричен механизъм, разглеждащ като основно платежно средство „банкнотите", но от 1450 г. насетне се виждат принудени да спрат емисиите на книжни пари (които обаче остават официално в обръщение до края на XVI в.). Те правят последен отчаян опит да пуснат в ход машината за печатане на пари през 1643 г., непосредствено преди краха на династия Мин, в момент, когато страната е потопена в икономически и социален хаос.

Малко повече от половин век преди тази крайна мярка, между 1570 и 1580 г., китайската администрация – в намерението си да пречупи гребена на надигащата се вълна от разплащания в сребро – въвежда голямо опростяване на данъчната уредба, станало известно като „система на единствения удар с камшик" (итяо биенфа), с цел да предотвратява и наказва – без особен резултат – използването на нелегално внесено сребро.

През епохата Мин сватбеният ритуал в Китай е изключително прост и скромен

Многобройни рисунки и гравюри от епохата Мин ни позволяват да си изградим точна представа за сватбения ритуал, практикуван в Китай от незапомнени времена. Браковете били уреждани между семействата, като това на младежа поставяло пред някоя сватовница задачата да му намери младо момиче, подходящо да бъде негова съпруга. Сетне се договаряли икономическите условия на брака (даровете, които родителите на момичето трябвало да получат, можели да бъдат в натура или в пари), а наемни астролози правели хороскопи на двамата, проверявайки дали не са несъвместими помежду си. Накрая била определяна подходяща дата за празненството.

Церемонията била изключително проста: съпругата влизала в дома на бъдещия си съпруг, качена на преносим стол или паланкин, и се разбулвала чак в самия край на ритуала. Нерядко младият мъж я виждал тогава за пръв път. За да бъдат обявени за съпруг и съпруга, достатъчно било двамата младоженци да се поклонят пред семейния олтар, на който били почитани предците на момчето. Този неизменен ритуал бил последван (така е и до ден-днешен) от голямо пиршество.

Още през тази далечна епоха – „прокълнати от земята“[54]

Възходът на занаятчийството в Китай от епохата на Мин бил нещо прекрасно, но в същото време представлявал същински ад за редица прослойки в обществото.

Това се отнасяло за работниците в мините, добиващи злато, олово, мед, калай и живак, но и за тези в каменовъглените мини, кладенците за природен газ и петрол (последният впрочем бил наричан „земно масло“ от китайците, които вече притежавали умения да го извличат от големи дълбочини). В държавните мини, надзиравани често пъти лично от евнусите, хората работели в далеч по-лоши условия, отколкото в тези, които били дадени на концесия на частни лица. Нерядко миньорите ставали жертви на „минни бандити“, които проникували в тях, за да се отдадат на грабеж и убийства. За солопроизводителите от морските солници работата била още по-мъчителна: те трябвало да пренасят солената вода на гръб, за да я излеят на определените места, където тя се изпарявала под слънчевите лъчи. В солните мини използвали бамбукови сонди за пробиването на отвори в минералните слоеве и нещастниците, които изпълнявали тази работа, оставяли кожата на ръцете си по своите инструменти. Скъпоценна и рядка стока, солта представлявала предмет на огромна по мащаб контрабанда въпреки старанията и разгърнатата система за контрол от страна на администрацията.

---

[54] *Прокълнати от земята* – заглавие на изключително нашумялата книга на Франц Фанон с предговор от Жан-Пол Сартр (1961 г.), отразяваща нечовешките условия на живот на хората в колониите и превърнала се в знаме на антиколониализма.

Всички други ръчни занаяти (строителство на домове или кораби, производство на мебели, коли и др.) били упражнявани в ужасни условия, да не говорим за колосалната маса народ, която нямала какво друго да продава освен собствената си работна сила (общи работници, хамали, работници на пресите за масло и др.) и с която се смесвала всякаква измет: срещали се дори избягали каторжници, разпознаваеми по дамгата върху челото си.

Това „неустановено население“, чийто брой непрестанно нараствал, представлявало „плодородният чернозем“ за мощните бунтове, които избухнали в началото на XVI в. и свършили с това, че помели режима на династия Мин.

Великите технически постижения на китайците от края на династия Мин

През XVI в. Китай – подобно на Англия два века по-късно – е индустриална страна с формирана работническа класа, организирани в гигантски мащаб средства за производство, с промишлени босове, управляващи делата си с желязна ръка – било в свой интерес, било в интерес на държавата.

Тази галопираща индустриализация е и най-разумното обяснение за невиждания напредък на техниката и технологията в края на епохата Мин. Така въвеждането в коприненото тъкачество на машини с три, дори четири мотовилки, увеличава чувствително производството в императорските работилници. Същото се отнася и за тъкачеството на памук (превърнало се от XIV в. насетне в предпочитана материя за дрехите, в края на XVII в. памукът дава препитание на повече от 200 000 души около град Сундзян). Организацията на текстилната промишленост вече изисква специализация на работниците, изпълняващи отделните операции: даракчии, каландристи, предачи, бояджии и бродеристи работят разделно едни от други. Специалните поръчки на императора (задължително надзиравани от евнусите) са понякога толкова значителни, че често пъти нарушават производствения план на работилниците.

Пирати в Китайско море

През XVI в. и по-точно през периода между 1553–1557 г. японските пирати, наричани уокоу (уо означава „джудже“ – нарицателно по това време за японците) и предвождани от един китаец, произхождащ от провинция Анхуей и известен с прозвището „Царят очистител на морето“, съумели да всеят навсякъде такъв страх и ужас, че причинили драстичен спад в търговския обмен из цялата акватория на Китайско море. Техните свирепи нападения направили твърде деликатни дипломатическите отношения между двете страни: японските пратеничества, които винаги били съпътствани с продажбите на хиляди саби, през ерата на император Юнлъ (1402–1424) били ограничени до едно на всеки десет години, макар тази регламентация никога да не била спазена.

Морското пиратство, което давало силен подтик и на сухопътната контрабанда, било най-големият бич за икономиката през епохата на династия Мин. Отначало то намерило подкрепа сред кръговете, противопоставящи се на Хун У и на стремежа му да завладее цялата държавна власт – едно добро обяснение за бързината, с която властите предприели ответни мерки, като се започне с построяването на флота от военни кораби и с формирането на единно морско командване. Тази политика давала своите плодове през целия XV в. и особено през първите десетилетия от него.

Засилването на пиратството през следващия век отразява слабостта на китайските институции. Те се ограничили до издаването на укази с бюрократични мерки, по-голямата част от които останали без последствия. Въпреки специализацията на пристанищата, въведена с цел задушаването на нелегалния трафик (Нинбо държал монопола на търговията с Япония; Фуджоу (по-късно Цюанджоу) – тази с Филипините; Кантон – тази с Виетнам и Индонезия) контрабандата се вихрела по цялото протежение на китайското крайбрежие.

Деликатните отношения между Япония и Китай от епохата на династия Мин

С Китай от епохата на династия Мин, който хиляда години по-рано ѝ бил завещал будизма, Япония поддържала доста бурни отношения. До 1522 г. японските пътешественици – преди всичко будистки монаси – имали правото да се придвижват свободно из целия Китай. И обратно, наблюдавал се наплив пак от будистки монаси, които се стичали от континента на японския архипелаг, за да изучават нравите и обичаите (изключително странни за един китаец) на местното население. Един прочут китайски търговец на име Сун Суцин (1496–1523) се установил през 1510 г. в Япония, където с умелото си държане успял да укрепи дипломатическите връзки между двете страни, леко помрачени от нападенията на японските пирати: китайската коприна била продавана на местния пазар петшест пъти по-скъпо, отколкото на китайския, така че възбуждала силен ламтеж за забогатяване у мнозина. Същото се отнасяло и за китайските керамични изделия, ценени изключително високо от японците, както и за чая от провинциите Фудзиен и Джъдзян.

Вследствие на ограничителните мерки, взети от китайските власти срещу пътуванията на японците, през 1529 г. в Нинбо избухнала силна крамола между местната администрация и две японски пратеничества, съставени от търговци и монаси. През 1530 г. на последните чисто и просто било забранено да посещават Нинбо и трябвало да се чака до края на XVI в., за да бъдат китайските брегове най-сетне прочистени от японските пирати. Ако трябва да бъдем по-точни, това станало през 1573 и 1587 г., когато китайската бойна флота предприела решителни операции под ръководството на адмиралите Ю Даю и Ци Дзъгуан.

В областта на книгоиздаването усъвършенстването на технологията позволява през епохата на император Уанли (1572–1620) прилагането на цветен печат, използващ до пет основни цвята. Книгите се печатат с помощта на набор от подвижни знаци, изработени от специална сплав от мед и олово.

Раждането на криминалния роман

Въпреки че придобила широка известност още по времето на династия Сун, именно през епохата Мин достигнала своя връх една литературна форма, много тачена от китайските читатели. Написана на „говорим език“ (байхуа), тя имала за сюжет големи криминални разследвания, водени от полицейски инспектори или неподкупни съдии, които след хиляди перипетии завършвали с разрешаването на всички загадки, та дори и най-сложните, и с осъждането на престъпниците.

Най-известният персонаж на тази литература бил съдията Бао Чън – главен герой на повече от сто разследвания, проведени с майсторство и нюх, достойни за героите от „Черната серия“[55].

---

[55] „Черната серия“ – прочута поредица на френското издателство „Галимар“, започната още през 1945 г.

През XX в. големият холандски синолог Робърт Ван Хюлик пренася този древен китайски литературен жанр в своите романи, в които основното действащо лице е прословутият следовател и борец за справедливост „съдията Ди“.

От началото на XVI в. провинция Дзиенси се превръща в основния регион за производство на хартия: в нея могат да се наброят повече от 30 завода за хартия, в които се трудят повече от 50 000 работници. Що се отнася до търговията с книги, двата основни центъра в това отношение са градовете Дзиенян и Хуейджоу, чиито огромни печатници бълват хиляди екземпляри от „Класиките“ – настолните книги на всеки образован китаец, – както и безбройните учебници, осигуряващи нужната подготовка за чиновническите конкурси.

В областта на земеделието се наблюдава значителен напредък в използването на земята и повишаването на добивите благодарение на усъвършенстваните сечива и машини, селекцията на съществуващите и въвеждането на нови сортове и породи (тук е редно да се споменат фъстъците от сорта „арахида“ и сладките картофи – растения, които се задоволяват с песъчливи почви; соргото – култура, заимствана от Бирма; и най-сетне – царевицата), или обогатяването на почвата чрез подходящо торене.

Владетели, напълно откъснати от действителността

След краткотрайното затишие от безвремието на „просветения деспотизъм“, настъпило през управлението на императорите Лунцин (1567–1573) и Уанли (1573–1620), които се доверяват на неколцина висши чиновници, известни със своята неподкупност (тук би трябвало да бъдат посочени Пан Дзинсюн (1521–1595), ръководил в продължение на 29 години поддръжката на дигите и съоръженията по големите реки и Великия императорски канал; Джан Дзюджън (1525–1582), изпълнявал ролята на държавен регент до пълнолетието на Уанли), отново се стига до период на господстващ безпорядък. Той е характерен за едно общество, намиращо се отдавна в процес на разпад, който с течение на времето започва да набира все по-голяма скорост.

Гръбначният стълб на държавата вече не е в състояние да понася всеобщата неразбория и корупцията, които го разяждат от горе до долу. Фалшиви декрети, за които императорите дори и не подозират, но – осъществявани от тяхно име и подпечатани със собствения им печат – позволяват на евнусите и на недобросъвестните чиновници да се обогатяват в пълна безнаказаност. Границите на властта в предишните си форми – един Син на Небето, изолиран от околната среда и свръхохраняван както от опасности, така и от контакти, зависим изцяло от лоялността на своите приближени, която бива възпитавана чрез насилие и страх, с една дума, един владетел, напълно откъснат от действителността – са взривени и вече не съществуват. Китайската държава изпитва жестока липса от началник и предводител.

В края на XVI в. отвратителният пример за прахосничество, даван от императорския двор на династия Мин, се разпространява върху цялата китайска администрация. Между 1584 и 1590 г. само строителството на мавзолея на император Уанли, материалите за който (тухли и камък от Шандун, кедрова дървесина от Съчуан и Гуейджоу) произхождат от области, разположени понякога на повече от хиляда километра от строителната площадка, струва повече от осем милиона таели[56] (наричани още лиани и представляващи еквиваленти на сребърната унция), сиреч почти една трета от разходите (26 милиона лиани) за Корейската военна кампания от 1593–1598 г.

Държавната хазна е празна

От 1580 г. насетне държавната хазна се изпразва с главозамайваща скорост. Трябва да се плаща едновременно както на наемниците (колкото многобройни, толкова и неефикасни, при това с крайно съмнителна доблест), които вече съставляват ядрото на войската, така също и за колосалните пожизнени ренти, отпуснати през последните два века за членовете на императорското семейство. Като се започне с управлението на император Хун У (който имал 24 сина!), наследниците на владетеля от мъжки пол са поети на издръжка от държавата, което е един от начините за ограничаване на опасността от узурпиране на трона. Потомците на някои от тях са се размножили неимоверно, надхвърляйки цяла стотица, при това всички до едного са на държавната хранилка. През управлението на император Уанли (1572–1620) почти половината от събираните данъци биват погълнати от издръжката на тези хиляди безделници и на техните набъбнали домочадия – факт, който принуждава Императорската канцелария да съкрати драстично брачните разрешения за членовете на тази наследствена аристокрация, както и придобиването на нови благороднически титли.

---

[56] Таел – термин, отразяващ различни мерки за тежест, използвани в Далечния Изток. Съществуват различни стандарти на китайския таел (или лиан) в зависимост от епохата и региона, но, общо взето, един таел се равнява на около 40 г. Често се приравнява на европейската унция (28,

„Храна за гладуващите“

Натрупването на природни катастрофи (земетресения, разливи на реките, поройни дъждове) и на поредици от гладни години като тяхно пряко последствие през управлението на династиите Юан и Мин, подтикнало Джусяо, петия син на император Хун У, да публикува през 1406 г. един опус, чиято цел била да поучи най-бедните хора как да се изхранват „в случай на глад“. Става дума за *Скъпоценен хабор от растения за оцеляване в случай на глад* (*Дзю хуан бънцао*). В него намираме голямо количество рецепти за начина, по който могат да се съчетаят – да речем – листа от коприва с класове от сорго, а получената смес да се забърка с меки обелки от други растения; или как да се настържат някои видове корени, за да се получи „хранителна кашица с очарователен вкус“... Държавната администрация насърчавала разпространението на наръчника за оцеляване на Джусяо, но въпреки това не успявала да възпре нещастниците, които нямали какво да сложат в устата си и бродели от село на село в търсене на шепа ориз, да се бунтуват и да се отдават на грабеж и безчинства...

„Официалните угощения“

Надминавайки всички предшестващи династии, владетелите Мин издигнали „официалните угощения“ в истинска институция (Министерството на обредите дори извело за тях специално перо в своя бюджет). Броят на поднасяните ястия бил определен по изключително строг начин в зависимост от качеството на поканените сътрапезници и достигнатото от тях равнище в йерархическата стълбица.

Някои пиршества били председателствани лично от императора: тези в чест на столетниците (чийто брой, както се смятало, бил свидетелство за доброто управление на страната); тези в чест на началниците на провинциалните данъчни администрации (лянджан), които всяка година пристигали в Нанкин (тази традиция била изоставена след пренасянето на столицата в Пекин), за да предадат лично в императорската хазна приходите от поземлените данъци, събрани на поверената им територия; тези в чест на победителите в тригодишните конкурси за чиновници, попълващи висшата администрация. Ала най-пищните и смайващи „официални угощения“ били запазени за чуждестранните пратеничества и разказите на мнозина пътешественици изобилстват със свидетелства за качеството (а понякога – и за чудатостта!) на стотиците видове всевъзможни ястия, които им били поднасяни по време на пиршеството.

В края на XVI в., пред неизбежното и извънредно важно повишение на данъците, необходимо за попълването на опразнената държавна хазна, многобройни занаятчийски съсловия, принудени да затварят масово своите заводи или работилници, се разбунтуват, последвани от работниците с робски статут в солниците. Градските метежи се множат в най-активните икономически центрове – в Суджоу през 1595 и 1602 г., в Ханджоу и Пекин през 1605 г.

Честните чиновници влизат в противоречия с евнусите

През 1627 г. избухват големи народни въстания, които в крайна сметка подриват устоите на режима. Те са предшествани (1615–1626) от необикновено тежка разпра, противопоставяща група честни чиновници на евнусите, чиято тайна и зловредна власт не спира да нараства. Тези застъпници за една идеална държава в конфуциански стил се обединяват в лоното на „Академия Дунлин в град Уси“ (провинция Дзянсу) – престижен духовен кръжец, основан през XII в. от Яншъ, учен с конфуциански мироглед, проповядващ справедливост и строгост при управлението на държавните дела. Идеите на тези „академици“ придобиват значително влияние върху класата на учените и увеличават подозрителността и недоверието към евнусите.

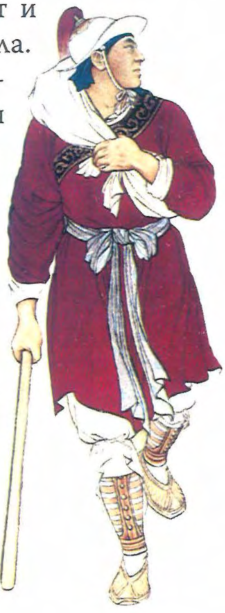

Уей – евнухът мошеник

През 1620 г. зад изключително подозрителната смърт на император Тайчан (несъмнено отровен) всички виждат дългата ръка на Уей Джунсиен (1568–1627) – страховит мошеник, кастрирал се на зряла възраст, само и само да бъде нает в двореца и да избегне сурова присъда за натрупани комарджийски дългове. Влязла през задната врата в Бюрото на обредите, тази мрачна личност успява с потресаваща ловкост да изкатери всички йерархични стъпала благодарение на подкрепата, оказана ѝ от т.нар. Мадам Ке, една от дойките на бъдещия император Тянци (1621–1627). Така при встъпването във властта на последния Уей Джунсиен е назначен за Началник на Императорските гробници и мавзолеи (стратегически пост за оногова, чиято цел е да се обогати, като се имат предвид колосалните парични суми, хвърлени за подобно строителство) и започва битка на живот и смърт с членовете на Академия Дунлин, върнали се в управлението с пристигането на новия владетел. Уей насъсква тайната полиция да ги следи, след което се заема да ги отстранява един по един (списъкът на „съзаклятниците“ съдържа повече от 700 имена!). Опиянен от своя успех, евнухът издава заповед за затварянето на всички частни академии (изградени по подобие на Дунлин), които са се нароили в големите градове и в които се обединяват мнозина учени, обезсърчени от корупцията, разяждаща висшите сфери нэ властта. Той дори стига дотам, че основава т.нар. „живи храмове" (чънци) в своя прослава и за увековечаване на собствената си кауза! Успоредно с това попълва администрацията в своя изгода с верни нему хора, плащайки за местата им на чиновническите конкурси. През 1628 г., когато Чунджън – последният император от династия Мин – се възкачва на трона, евнухът Уей Джунсиен бива екзекутиран, а академията Дунлин доживява своята официална реабилитация.

ВЛАСТТА НА ИМПЕРАТОРИТЕ ОТ ДИНАСТИЯ МИН – МИНИРАНА ОТВЪТРЕ

През същата година поразяваща суша предизвиква в селските райони на провинция Шаанси мощни въстания с драматични последици за снабдяването на войските, разположени по протежение на Великата стена. Министерството на Войната е принудено да отпрати една част от наемниците, заети с охраната на невралгичните обекти и станциите на куриерската служба. Цялата верига на командването е в пълна дезорганизация.

Една след друга цели провинции излизат извън контрола на Пекин. Сред този хаос се открояват двама пълководеца: първият, Ли Дзъчън, бивш овчар, след това стражар в междинна станция на куриерската служба, се обявява (1644 г.) за владетел на Царството на великото благоденствие (Дашун), което се разпростира върху почти целия китайски север; през същата година той превзема Пекин, предизвиквайки самоубийството (чрез обесване) на император Чунджън, а на следващата година (1645) се премества в град Сиан, древния Чан Ан, където се провъзгласява за император. Вторият, Джан Сиенджун, отначало най-обикновен пехотинец (през целия си живот той съхранява люта омраза към „богаташите"), успява да завладее провинция Съчуан, както и голяма част от басейна на Яндзъ; обявява се за „цар" в Чънду, ала бива убит (1646 г.) от манджурските войски, които междувременно завладяват като скакалци териториите на раздирания от противоречия Китай от залеза на династия Мин.

Офанзивата на татарската конница

През периода 1438–1449 г. мощно монголско настъпление слага край на китайските намерения за разширяване по посока на степите. Век по-късно, от 1540 г. насетне, се надига нова номадска империя, възкресена под жезъла на монголския вожд Алтан[57] хан (1507–1582), която отново представлява смъртна опасност за Китай. Тормозени от неговите все по-дръзки набези, войските на император Дзядзин (1522–1566) изглеждат необикновено мудни и бездейни, неспособни да отблъснат вълните от хиляди татарски конници, които преминават отвъд Великата стена, за да пленят в продължение на около месец почти 200 000 китайски войници и повече от един милион глави добитък и коне. През 1550 г. в продължение на три дни Алтан хан обсажда Пекин, но в последния миг бива отблъснат. Той обаче не се завръща в своите земи, а слиза през 1552 г. към провинция Шанси и завладява Датун – град, прочут като най-голямото тържище на коне. През същата година превзема монголската столица Каракорум, а малко по-късно, през 1560 г. – обширната високопланинска провинция Цинхай. През 1575 г., оставил зад себе си разгромените киргизи и казахи, ханът прониква в Тибет.

Завръщането на принц Нурхаци

През 1570 г. китайците приемат да подпишат с монголите компромисен договор, който допринася за стабилизирането на отношенията помежду им. Но същевременно им се отваря втори фронт северно от Пекин, този път срещу джурдженитe – един народ, който само няколко години по-късно, вече под името манджури, успява да повали и прати в небитието династия Мин.

Така, когато през 1618 г. джурдженският принц Нурхаци, повикан от император Уанли на помощ срещу японските нашестве-

---

[57] Понякога изписван като „Алтън хан“. Монголската дума „алтан“, преминала в тюркските езици като „алтън“, означава „злато“.

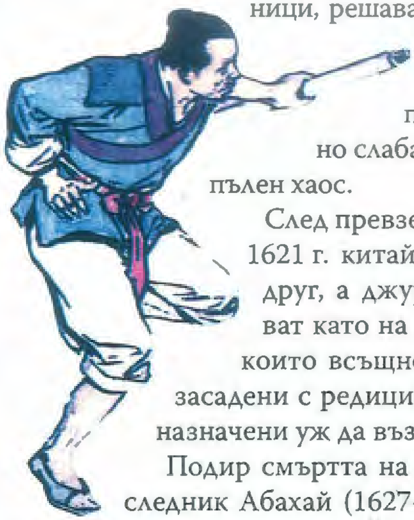

ници, решава да се обърне срещу китайците, те се оказват неспособни да му окажат каквато и да било съпротива: държавата им е прекалено слаба, а обществото – в състояние на пълен хаос.

След превземането на Шънян и Ляоян през 1621 г. китайските градове падат един след друг, а джурдженските конници преминават като на парад през „граничните стени“, които всъщност са най-обикновени ровове, засадени с редици върби (лиутяо биенцян), предназначени уж да възпират манджурската конница.

Подир смъртта на Нурхаци (1626 г.) неговият наследник Абахай (1627–1644), който през 1635 г. променя името „джурджени“ на „манджури“, разгръща интензивна военна активност, която му позволява да завладее Корея (1638 г.), а после и цяла Манджурия чак до заставата Шанхайгуан (1642 г.), както и областта Хейлунцян (1644 г.).

В навечерието преди превземането на Пекин (1644 г.) се оказва, че на манджурите им е бил достатъчен само половин век, за да подчинят Велик Китай на своята воля.

Матео Ричи – йезуитът, който си наумил да покръсти китайците

Когато Матео Ричи слязъл на брега в Макао на 7 август 1582 г., той не бил първият йезуит, докоснал някога китайската земя, защото преди него това бил сторил св. Франсиско Хавиер[58], умрял от треска в Кантон тридесет години преди това.

Отец Матео Ричи, който още с пристигането си тутакси се заел с изучаването на китайски, бил приет (1583 г.) от заместник-управителя на Кантон с цел придобиването на разрешение за престой. Снабден с ценния документ, той се настанил в малка къща, която под красивото име „Храм на цветето на Светците" се превърнала в първата католическа църква в Китай. Шест години по-късно китайските власти, разгневени от агресивния му прозелитизъм[59], го накарали да отиде в Сючоу, град в Северен Гуандун, където той имал възможността да се запознае с нравите и обичаите на страната, след което да ги опише в дълго писмо до своя събрат Дуарте де Санда, озаглавено *Трите мъдрости на китайския народ* – проникновен анализ на конфуцианството, даоизма и будизма. Определен през 1597 г. за „Настоятел на мисията в Китай" от висшия отец на йезуитите, той бил натоварен от последния да отиде в Пекин, за да бъде приет от император Уанли. За тази цел му били изпратен сандък с подаръци за императора: разпятие, платно от испански художник с изображение на Дева Мария, бронзови часовници, карта на света и преносим орган. Така човекът, който се смятал едновременно за „китайски мандарин" и „католически свещеник", бил принуден да чака повече от две години, преди да бъде приет от Уанли. Визитата му обаче била повече от успешна: провъзгласен официално за „протеже на владетеля на Центъра", Ричи получил мечтаната от мнозина китайци титла „Велик учен сред учените на столицата" – забележителен жест на уважение, като се има предвид пълното пренебрежение на Китай към останалия свят... Този свещеник, който на висок глас прокламирал двойната си принадлежност към християнството и конфуцианството, обнародвал също така един катехизис на китайски (*Тиенджу шън*, или *Трактат за истинската доктрина на Бог*), която се превърнала в пособие от първа необходимост за католическите мисионери в Китай.

---

[58] Франсиско Хавиер (1506–1552) – испански йезуит-мисионер, сратник на Игнасио Лойола и съучредител на Ордена на йезуитите през 1534 г., разпространил в голям мащаб католическата вяра в Индия, а също така в Китай и Филипините.

Когато през 1610 г. той предал Богу дух в Пекин, където бил погребан със специалното разрешение на императора, отец Ричи имал около 400 ученици, от които поне половината бил покръстил лично. Неговата воля да помири и обедини католицизма с конфуцианството щяла да доведе няколко години по-късно до т.нар. „Спор за обредите" (вж. стр. 330).

---

[59] Прозелитизъм – дейност по привличането на вярващи от друго вероизповедание към своята вяра.

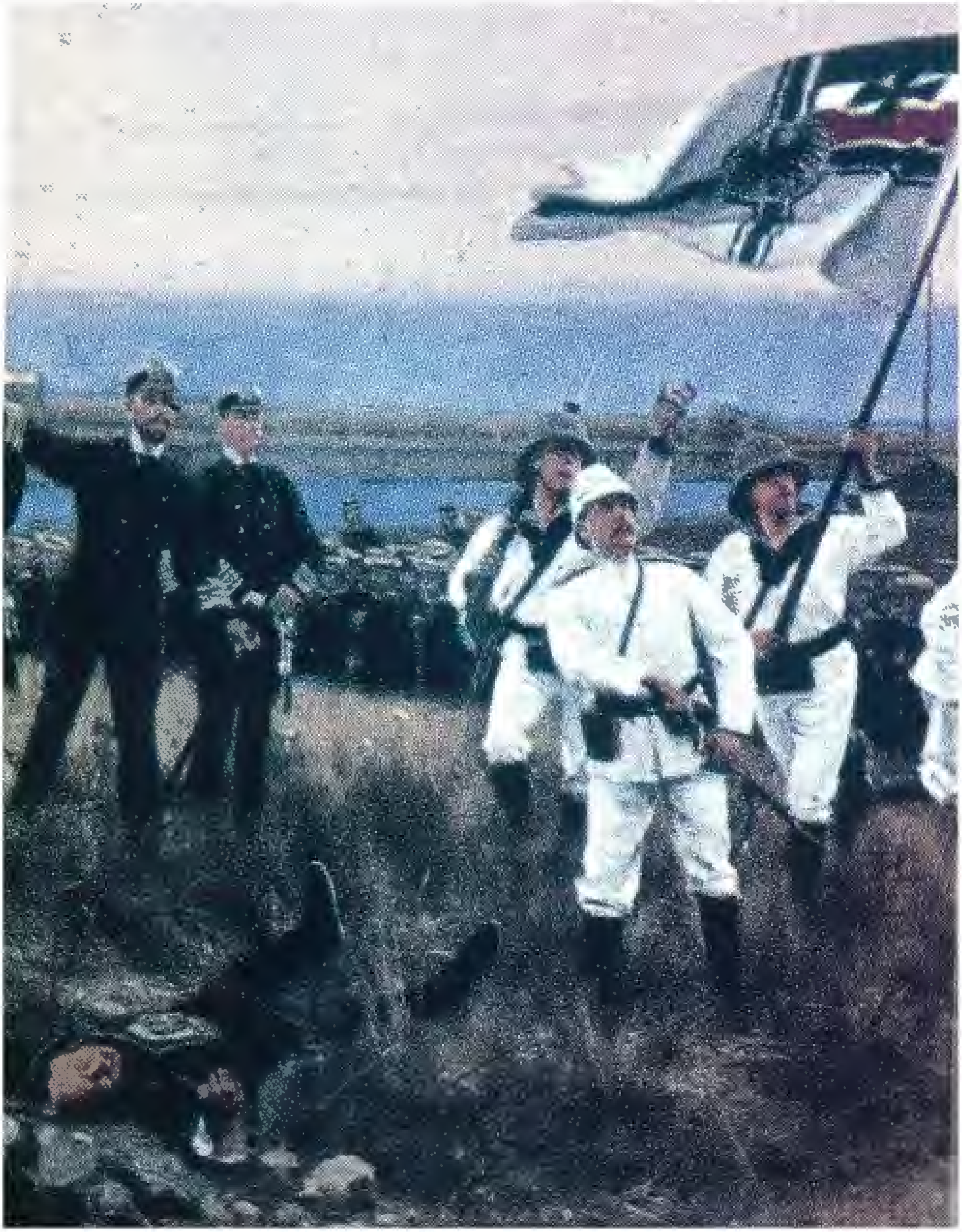

Второ монголско владичество. Династия Цин (1644–1911)

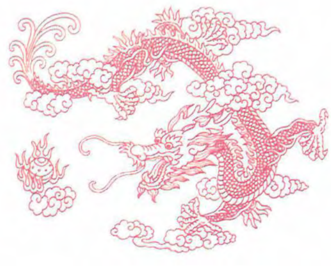

Монголите се завръщат в Китай. Новата манджурска династия приема названието Цин (Светлина) или Дацин (Велика светлина). По този начин страната за пореден път се озовава под игото на своите завоеватели, чиито подвижност и войнственост превръщат китайската кавалерия на умиращата династия Мин в лесен залък за тях.

МАНДЖУРИТЕ ЗАВЛАДЯВАТ СЕВЕРЕН КИТАЙ

След превземането на Пекин от пълководеца Ли Дзъчън и самоубийството на последния владетел от династия Мин столицата претърпява последния наскок на манджурските войски, насъбрали се в несметно множество край нейните стени. Тъй като монголският император Абахай умира през същата 1644 г., изборът на императорския съвет пада върху един от неговите племенници, който по това време е едва седемгодишен и който става първият император от династия Цин под името Шунджъ (1644–1661).

По подобие на своите предшественици от династия Юан – славни потомци на Чингиз хан – манджурите се облягат на предишните висши чиновници в китайската администрация, за да стъпят здраво върху земята на Мин. На тези хора, владеещи до един двата езика и представляващи неоценими посредници спрямо китайските елити, които си остават резервирани и неблагосклонни да се помирят и си сътрудничат със своите завоеватели, последните дават прозвището „хора от дома“ („баои“ на китайски, „боои“ на манджурски). Поверяват им невралгични постове в икономическата сфера, като управлението на манифактурите за порцелан и коприна, или пък това на солниците или железодобивните мини.

Манджурите заемат ръководните постове в Китай, твърдо решени да подложат хората от народа хан, които разглеждат като свои роби, на всевъзможни оскърбления. Мнителни, те отказват на китайците какъвто и да било достъп до Манджурия (1668 г.), за да запазят нейната „културна чистота“, но също и от страх да споделят монопола върху женшена – растение с изключителни свойства. Смесените бракове са забранени. И нещо още по-унизително на народа с хилядолетна култура хан – завоевателите задължават своите поданици да се обличат със съвършено различни отпреди дрехи и да носят плитка (биендзъ), отличителен белег на степните народи. Създават и земеделски анклави (цюан) изцяло в своя полза, като ги отнемат от селяните, които превръщат в роби, прикрепени към отнетите от самите тях земи.

В началото на XVII в. било прието правилото всяка военна единица в Манджурия да притежава собствено знаме

Манджурският владетел Нурхаци бил пълководецът, въвел обичая всяка бойна единица от 300 души да притежава свое собствено знаме, което било прикрепвано към края на дълъг прът, втъкнат в колана на знаменосеца. Ето защо на манджурските воини било дадено колективното прозвище „хоругвите“.

И до днес си остава неизвестна причината за подобно разпореждане, което задължавало манджурските пълководци да поръчват изработката на хиляди знамена, при това различни за всяко подразделение. Бихме могли обаче да си помислим – наред с факта, че подобна практика позволявала на военачалника да има доста ясен поглед върху движението на бойното поле, – че това било един добър начин за сплашване на противника, когато той виждал как върху него се понасят безчет знамена, плющящи страховито под поривите на вятъра... След настаняването си в Пекин манджурите се постарали да изработят специфични знамена и за китайските войски.

Южен Китай, по-жилав, оказва съпротива

През 1644 г. Джу Йоусун, новият император от династия Мин, се оттегля в Нанкин. Принц на Фу и правнук на прочутия император Уанли, той приема името Шъдзоу Шанди. Но и новата му столица също пада в ръцете на манджурите. Година по-късно, прогонени от областта, където намират убежище, той и сратниците му бродят от провинция в провинция, от Джъдзян до Фудзиен и Гуандун, предвождайки една все по-оредяваща армия. Начело на властта непрестанно се сменят мимолетни императори – безвластни монарси, ограбени наследници на една династия в пълно разложение, – докато манджурите продължават своето неумолимо движение към вътрешността на страната. Юнли (1647–1660), единственият император от династия Нанмин (в превод: Владетели Мин, свити на юг), който се задържа начело на останките от китайската държава през един по-продължителен период, започва от Гуейлин, столицата на провинция Гуанси, офанзива, позволила му да си възвърне Кантон (1648 г.) и да отвоюва част от Южен Китай. Защото национализмът на народността хан остава жизнен и несломим, поради което тълпи селяни се присъединяват към китайските войски в отчаяната им борба срещу нашественика. През 1660 г. обаче Юнли вече не може да устои на манджурския натиск, губи постепенно почва и бива принуден да избяга в Юннан, откъдето заминава за Бирма. Но в края на краищата дори там бива пленен, а впоследствие екзекутиран в град Кунмин.

Васалните князе – несигурни съюзници на новите господари на Китай

Съобразно с възприетата от тях владетелска техника, манджурите предоставят разширени пълномощия на китайските пълководци (титулувани дори като „васални князе“), помогнали им да станат господари и над южните части на страната. Най-могъщият сред тях, У Сангуей (1612–1678) официално владее провинциите Юннан и Гуейджоу, но влиянието му се разпростира и над Хунан и Шаанси. През 1673 г., когато владетелите Цин, осъзнали вече опасността, решават да отме-

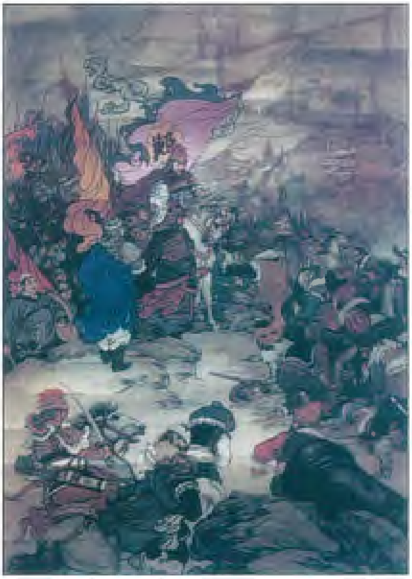

нят статута на „васални князе“, У Сангуей, който междувременно се е самопровъзгласил за цар на Юннан, се разбунтува и основава своя собствена империя под името Джоу (1673–1681). Трима други князе тръгват по неговите стъпки: Гън Дзинджун във Фудзиен (1673 г.), Сун Янлин в Шаанси (1674 г.) и Уан Фучън в Шаанси и Гансу. През 1676 г. Шан Джъсин, управител на Гуандун, се присъединява към въстанието. У Сангуей е на прага да отвоюва цялата територия на Китай, ала бива възпрепятстван да постигне това поради отстъпничеството на основните си съюзници. След смъртта му цинските войски малко по малко възстановяват контрола над китайския юг (1679 г.) и слагат край на това, което историците от онази епоха наричат „Въстанието на тримата князе“[60] (Сан фан).

За пръв път в своята история Китай става империалистическа държава

Веднага щом цялата територия на Китай е завладяна, завоевателната политика на владетелите Цин се обръща към останалата част от Централна Азия.

---

[60] Всъщност „васалните князе“, получили в титулатурата си названието „цар“ (уан), отначало били четирима китайски пълководци, преминали на страната на манджурите и допринесли за завоюването на своята родина: У Сангуей (Пинсиуан), комуто били дадени Юннан и Гуейджоу; Гън Дзинджун (Дзиннануан), който управлявал Фудзиен; Шан Джъсин (Пиннануан), начело на Гуандун; и Кун Юде (Диннануан), комуто се паднала провинция Гуанси. След смъртта на последния при Гуилин на негово място застанал Сун Янлин, но той всъщност не бил местен цар от ранг като останалите. Оттук и названието на бунта „Въстанието на тримата князе“.

Първата им цел е да прогонят от Тибет джунгарите – могъщо племе, живеещо в монголските степи. Тибетският ламаизъм, поради своите шамански корени, се радва на нарастващо влияние сред номадските племена, които се местят от пасище на пасище, за да хранят своите стада от якове и коне. Настъплението на империята Цин срещу джунгарите ги изтласква на югозапад до границите на Непал, а на север – до южните брегове на езерото Байкал. Въпреки че вождът им Галдан е разгромен от манджурските войски през 1696 г., джунгарските отреди не се признават за победени и продължават да възпрепятстват проникването на цинските завоеватели в Тибет. Манджурите са принудени да чакат чак до 1751 г., когато благодарение на поддръжката, получена от китайските войски, установяват своя протекторат над Тибет, на който при все това оставят твърде широка автономия. През 1757 г. те успяват да изтребят окончателно джунгарите, от които не остава дори име и спомен!

През 1759 г. империята Цин се разпростира върху почти 15 милиона квадратни километра от Непал до Сибир и от Тайван до езерото Балхаш. Размери, каквито не са достигани никога от самите начала на китайската държава и които създават многобройни проблеми на манджурите поради изключително разнообразната мозайка от народи (и езици!), събрани под тяхната власт. Те се виждат принудени да изготвят и издават многоезични речници, позволяващи на администрацията да говори на разбираем език с местните народности и да отваря на хиляди километри от Пекин т.нар. „бюра за преводи" (хуай юдъ).

В този смисъл краят на XVIII в. е един от онези редки моменти от историята на Китай, когато той е възприел истински империалистическо поведение и в резултат от това е наложил не само своите нрави и обичаи, но също така и методите на своята администрация далеч извън своите природни граници.

ТРИМАТА „ВЕЛИКИ ПРОСВЕТЕНИ ИМПЕРАТОРИ" ОТ ДИНАСТИЯ ЦИН

Коксинга – великият капитан на морските пирати в Китай

Сухоземното надмощие на Цин много често било обезсилвано от пиратството, което вилнеело по това време из цялото Китайско море и лишавало манджурите от контрол над своето крайбрежие. Към 1650 г. пиратът от китайско-японски произход Джън Чъндун (1624–1662) вече бил неоспоримият господар над бреговата ивица на провинция Фудзиен, където не пропускал да вземе откуп от нито един кораб, плаващ в тамошни води. Дейността му приела такива мащаби, че се превърнал в движеща сила на целокупната морска търговия и дори в посредник между европейците, желаещи да установят контакти с владетелите от династия Мин, които продължавали да управляват над Южен Китай. Джън Чъндун бил един от най-пламенните поддръжници на свалената от манджурите династия (в нейно име той напразно се опитвал да осигури подкрепата на Япония), за което бил възнаграден с правото да бъде наричан Джу, сиреч на носи името на императорската фамилия, все още владееща провинция Фудзиен – един от нейните последни бастиони.

С цел да прекрати дейността му, от 1661 г. насетне пекинските управници решили да изтеглят цялото население от китайското крайбрежие, като се започне от Шандун на север и се стигне до Гуандун на юг. Безмилостни, те опожарили и разграбили безчет селища и градове, подложили на масови екзекуции всички онези, които им оказали поне малко съпротива. Отзвукът на това варварско деяние (сравнимо в редица отношения и по своя мащаб с терора на Пол Пот в Камбоджа!) върху морската търговия с Китай бил колосален, принуждавайки Джън Чъндун да се оттегли в Тайван, където умрял през 1662 г. Оттогава до ден-днешен този човек е смятан и тачен – под даденото му от холандците име Коксинга – като истински национален герой.

През епохата на династия Цин трима велики императори (често пъти определяни като „Великите просветени императори“) – Канси (1662–1722), Юнджън (1723–1735) и Циенлун (1736–1795) – белязват дълбоко своята епоха както чрез разкрепостеното си мислене, така и чрез държавническия си нюх. Чрез своите действия те позволяват на манджурите да се облегнат върху опита и познанията на китайските елити.

След дълги години на хаос и насилие, довели ги до владичеството над огромната държава, императорите Цин, осъзнали рисковете, които административният безпорядък в страната създава дори за данъчните сборове, възприемат едно по-умерено и по-съзидателно поведение.

От 1656 г. насетне мандаринските изпити са установени и в Северен Китай – нещо, което позволява на владетелите да се възползват от наплива на знатни младежи, произхождащи от класата на учените и желаещи да се извървят престижна административна кариера. Държавните служби, напълно дезорганизирани в смутните десетилетия, докато е траела агонията на династия Мин, малко по малко започват да се възстановяват. Това се наблюдава още при управлението на Канси, но се затвърждава най-вече при това на Юнджън, когато – с цел да бъде избягната опасността от корупция – заплатите на висшите чиновници са значително увеличени (чрез правилото за „допълнение към заплатата“, или янлян). Знаейки, че настроенията на селячеството са ключови за доброто икономическо развитие на страната, манджурските власти провеждат на село една политика, представляваща съчетание от борба срещу глада (строят се т.нар. „хамбари на далновидността“) и от строго съблюдаване на реда (създават се селски милиции).

Императорите покровители на литературата и изкуствата

В стремежа си да изглеждат безупречни в очите на китайския елит, тримата „просветени“ императори се хвърлят в гигантски издателски начинания, предназначени както да съблазнят учените и да затвърдят своя образ на меценати и попечители на изкуствата и традиционната китайска култура. Без да се колебаят да използват хиляди учени, император Канси (с право обявяван в своето време за патрон на литературата и изкуствата, защото покровителства петдесет и седем мащабни официални публикации) и император Циенлун поръчват съставянето на речници и цели корпуси от компилации на текстове. Така през 1679 г. започва публикуването на *Великата история на династия Мин* (завършена чак през 1735 г.); през 1716 г. – на *Великият речник на епохата Канси* (*Канси Дзъдиен*), който обема повече от 42 000 знака, класифицирани в система с 214 ключа; а през 1725 г. – на огромна илюстрирана енциклопедия, съдържаща почти 10 000 глави и около 10 милиона знаци. Между 1772 и 1782 г. екип от 360 учени събира всички оцелели трудове и книги, публикувани в Китай от началото на неговото съществуване и съхранявани било в обществените библиотеки, било в частни домове. Полученият продукт (около 80 000 тома) е преписан от 15 000 заклети писари и е предмет на изчерпателен каталог, издаден през 1782 г. Тази книга и до ден-днешен остава абсолютно необходимата референция за всички синолози, заели се да изучават древните китайски текстове.

Шътао – монахът художник

Монахът „Каменната вълна“ (така гласи преводът на името Шътао), който се родил през 1642 г. и починал през 1707 г., по потекло произхождал от императорското семейство на династия Мин. Раздвоен между желанието да служи във висшата администрация и мечтата да живее волен живот в усамотение, отдаден на живописта, той избрал втората възможност. На това поприще Шътао се превърнал в една от най-забележителните фигури на течението, наречено от китайците „художниците бунтари“ (или „лудите художници“), които не се колебаели да пожертват социалния си живот в името на изкуството. Творил във всички живописни жанрове (пейзажи, натюрморти, жанрова живопис), Шътао не следвал традиционните канони. Той бил първият, който използвал мократа хартия: това му позволило да си играе с ефектите от разтварянето и поглъщането на мастилото в тъканта на така подготвеното „платно“.

Конфуцианството като управленска практика

Моделът на управление, избран от тримата „просветени императори“, е този на Конфуций. Налага се нравствен ред, стигащ до религиозна нетърпимост и гонения, илюстрация на което са присъдите през управлението на Юнджън и Циенлун не над кого да е, а над приелите християнството манджурски князе. През 1681 г. Канси поръчва издаването на *Свещени наставления* (*Шъню*) – нещо като наръчник за доброто поведение, което би трябвало да се очаква от гражданите; владетелят се погрижва да бъдат организирани постоянни публични четения на своя опус по всички кръстовища на улиците в големите градове (в него се превъзнасят принципите на отговорността, добродетелта и подчинението). Императорът не се колебае да обикаля по улиците и площадите, за да проверява намясто какво е състоянието на китайското общество и докъде е стигнало прилагането на законите и наредбите от императорските чиновници. Що се отнася до Юнджън, той съчинява лично (1730 г.) пламенна пледоария за манджурското владичество под формата на химн в прослава на обществения морал, който кандидатите за конкурсите непременно трябва да прочетат, ако искат да бъдат избрани... Стигаме най-накрая и до Циенлун, който налага цензурата (1774–1789) и забранява „варварските“ писания.

Канси и Людовик XIV

Освен че съвпадат по време, управленията на Канси и Людовик XIV съвсем справедливо са били предмет на многобройни сравнения. Първият, който сравнил двора във Версай с този в Пекин, където пребивавал в продължение на почти тридесет години като ръководител на императорската обсерватория, бил фламандският йезуитски свещеник Вербиест (1623–1688) и това станало през 1685 г.

Но всъщност човекът, който истински представил и популяризирал в Европа фигурата на Канси, бил френският йезуитски свещеник Жоаким Буве (1656–1730), който му посветил един твърде приповдигнат и ласкателен словесен портрет (1697 г.). Тази миниатюра, където черно на бяло пише, че Канси имал „щастието да прилича по много неща“ на Людовик XIV, е преведена на много езици (включително и на латински от Лайбниц): в нея особено е подчертан интересът на френския крал към своя китайски корелат, оказал се впрочем взаимен, като се имат предвид честите приеми, които Канси благоволявал да дава на йезуитските пратеничества, финансирани от френската корона.

Увлечен по китайските декоративни изкуства, през 1670 г. Людовик XIV поръчал построяването на първия порцеланов Трианон[61] в парка на Версай: истински знак на уважение и респект към китайския порцелан „в синьо и бяло“. През 1715 г. в библиотеката на френския крал имало не по-малко от 78 великолепни тома, покрити с тъмносиня копринена обложка, изработени в манджурските императорски печатници. Един млад китаец, доведен от йезуитите в Париж – Хоан, наричан още Аркад – бил натоварен със задачата да изработи каталога на кралската китайска библиотека. През 1720 г. тя вече наброявала повече от 2000 книги! По същото време ювелирите на френския двор се трудели неуморно, за да поставят в бронзови рамки внесените от Китай великолепни порцеланови предмети, сякаш ставало дума за скъпоценни камъни, докато производителите на копринени тъкани от Лион копирали без никакъв свян мотивите, измислени от техните колеги, майсторите на коприната от Суджоу.

---

[61] Трианон – село в околностите на Версай, което Людовик XIV закупил през 1668 г., разрушил го до основи и поръчал на своя архитект Луи Льо Во да изгради на разчистеното място пет малки павилиона за своята любовница Мадам дьо Монтеспан. Тези павилиони, построени между 1670 и 1672 г., били облицовани с китайски фаянс в синьо и бяло, откъдето произлиза и названието „Порцелановият Трианон“. Но през 1687 г. кралят решил да замести тези постройки с други – Мраморния Трианон (Големия Трианон). И наистина, в порцелана много бързо се появили многобройни пукнатини, а и Мадам дьо Монтеспан вече била загубила благоволението на краля.

Китай (вече!) бил изключително на мода. Скоро вълна от китайски мотиви, прилагани върху мебели, тъкани, килими и друга декорация, заляла цяла Европа: заговорило се за „китайски шик“.

ПЕРИОД НА БЛАГОДЕНСТВИЕ В СТРАНАТА, КОЯТО „ИДВА НА СЕБЕ СИ“

След страховитите превратности от края на династия Мин и превземането на властта от манджурската династия Цин, Китай лека полека започва да изправя снага, а от първите десетилетия на XVIII в. се слага началото и на истинска ера на благоденствието.

Последната се основава върху рязкото повишаване на земеделските добиви в областите, които открай време са били „житниците“ на страната. Насърчавайки дребните селяни за сметка на едрите земевладелци, манджурите Цин успяват да възстановят доверието в земеделския поминък. Отглеждат се в достатъчно количество култури, позволяващи да бъдат задоволени всички нужди от хранителни продукти в мъртвия сезон между старата и новата реколти (сладък картоф, царевица, сорго), докато индустриалните посеви (памук, чай, захарна тръстика, копринена черница) бележат небивал ръст. Благоденствието на селата обяснява впрочем и чувствителния растеж (повече от 50% средно през XVIII в.) на китайското население (в това отношение европейското земеделие през същия период бележи значително изоставане и френският селянин – без никакво съмнение – се храни далеч по-лошо от своя събрат, китайския селянин).

Най-големият пазар и най-крупният производител на планетата

През тази епоха Китай се превръща не само в най-крупния производител на планетата, но също така и в най-големия све-

товен пазар. Необикновеното търговско настъпление на текстилната индустрия, доминирана дотогава от Англия, я превръща в основния наемател на работна ръка в промишлеността (някои предачни фабрики използват повече от 20 000 работници). Тя е следвана на близко разстояние от металургията и в това няма нищо изненадващо, тъй като китайците владеят до съвършенство технологията на сплавите. Износът на чай за Европа по море (с най-могъщ играч в тази сфера – Британската източноиндийска компания[62]) също бележи мълниеносен скок. Копринени тъкани, изделия от лаково дърво, предмети от порцелан – всичко това заминава към големите европейски пристанища не на малки пратки, а на цели крупни партиди, носейки истинско щастие на познавачите и любителите на изящните предмети.

По това време всички страни по света са в активни търговски отношения с Китай. Този обмен, от който източната страна винаги е в печеливша позиция, обяснява до голяма степен икономическия възход на китайското общество. Според някои разчети половината от скъпоценните метали, които испанците изнасят от Америка в продължение на два века (от 1571 до 1771 г.), в крайна сметка се озовават в Китай, а това ще рече, че именно Китай е страната, възползвала се в най-висока степен от откриването на Америка. За да се справят с този ръст на стокообмена търговците, организирани вече в гилдии, основават могъщи търговски компании, които малко по малко завладяват цялото пространство на Китайско море и Индийския океан.

---

[62] Британската източноиндийска компания (British East India Company) е утвърдена с кралската харта на Елизабет I, издадена на 30 декември 1600 г., получавайки монополното право на търговия с Индия. Първата от европейските компании, създадени през XVII в., за да покорят „Индиите“ и да сложат ръка на търговските потоци от и към Азия, в остра конкуренция с Холандската източноиндийска компания (VOC) и Френската компания за Източните Индии, тя става най-могъщото търговско предприятие на своята епоха и от чисто търговско дружество постепенно се превръща във военна и правителствена организация, която администрира британските територии в Индия. През XIX в. обаче, излизайки извън талвега на икономическото и политическото развитие, тя запада и през 1874 г. фалира.

ПЪРВИТЕ НЕБЛАГОПРИЯТНИ ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ ДЕМОГРАФСКОТО НЕРАВНОВЕСИЕ

С края на забележителното управление на император Циенлун започва един не така блестящ период в развитието на страната. Тя е претърпяла изключително развитие, особено в демографски план (през 1762 г. китайците вече надхвърлят 200 милиона) и най-вече в традиционно гъстонаселените зони, а това неминуемо поставя тежки организационни и социални проблеми пред местните власти.

За да избегнат риска от нарушаване на равновесието в областта на обществения ред, императорите от династия Цин насърчават народността хан да колонизира „нови територии", под които се разбира областта, обхващаща днешната Синдзян-Уйгурска автономна област (или, както още я наричат, Китайски Туркестан), която се простира от Алтай до планинската верига Кунлун и от оазиса Дунхуан до Памир. Така китайските „селяни-войници", разположени не в нормални селища, а във военни станове, попадат в една изключително враждебна среда, която се простира над почти милион и половина хектара.

Жителите на Гуандун и Джъдзян, където свръхнаселеността вече е факт, са подтиквани от властите да се отправят към Гуейджоу, Гуанси и Юннан. Подир ханските селяни, които заграбват по най-безцеремонен начин земите, принадлежали от памтивека на местното население, пристигат търговците и лихварите, които бързо поставят местната икономика в добре отработените рамки на експлоатацията.

Други колонисти (произхождащи главно от етноса хака) се преселват на остров Борнео, привлечени от възможността да разработват златоносните пясъци там. Китайците, които населяват султаната Понтианак (на западното крайбрежие на Борнео), основават през 1777 г. една почти автономна държава – „Обществото на Ланфан" (Ланфан Гунси), просъществувала до 1884 г.

В лоното на колонизираните народности започва да назрява невъобразимо недоволство, защото всички те живеят все по-зле и по-зле, откакто новодошлите пълчища хан са сложили ръка върху предишните им богатства. Такъв е случаят с ислямизираните народи в Синдзян, които се вдигат на бунт през 1758–1759 г.; последват ги местните обитатели на Тайван (1787–1788), чието въстание е жестоко потъпкано; в планините от северозападния край на Съчуан племената с монголски произход също влизат в открита борба срещу властите, принуждавайки ги да вземат разорително скъпи мерки за поддържане на реда.

Пристигането на русите

Откъм Сибир, където се настанили през XIV в., руситe не престанали да хвърлят лакоми погледи към тази огромна държава, която ги пленявала и очаровала. Скоро те изпратили войски в подкрепа на монголския император Тоб Тимур (1329–1332 г.), когато последният се канел да обкръжи Пекин. Но този съюз с монголите бил твърде кратък и стремежът на русите за контакт с китайците продължавал да се сблъсква с присъствието на степните народи (якути, кирати, тунгуси), които представлявали непреодолимо препятствие, стоящо между войниците на царя (предвождани през XVI в. от болярите Строганови – могъща фамилия първопроходци и авантюристи, направила огромно състояние от богатствата на Сибир) и Империята на Центъра. През 1643 г. руска експедиция, ръководена от Василий Поярков, успяла да слезе по река Амур чак до устието ѝ. Няколко години по-късно, през 1656 г., разбирайки, че дипломацията е единственият път за завързването на връзки с китайските власти, царят изпратил в Пекин своя първа дипломатическа мисия, начело на която бил поставен Фьодор Исакович Байков. Неговото пътуване продължило три години и пет месеца, но така или иначе той успял да връчи лично на император Шунджъ посланието, с което руският владетел го бил натоварил.

От 1800 г. насетне виетнамците, чиято страна е независима, но обвързана с плащането на годишен данък на владетелите от династия Цин, създават от своя страна немалко неприятности на манджурите. С помощта на държавен преврат (1787 г.) неколцина вероломни генерали събарят династия Ле, управляваща от 1428 г., и поставят на трона император Нгуен. Мнозина виетнамци, останали верни на предишния режим, бягат в провинция Юннан, докато други се възползват от бъркотията, за да се отдадат на пиратство край китайските брегове. Действайки често в съюз с китайските пирати, виетнамците представляват сериозна заплаха за морската търговия, поради което властите се виждат принудени да организират наказателна флота, предвождана от адмирал Ли Чангън.

Корупцията, едно вечно и вътрешно присъщо зло, постепенно довежда до пълното разложение на администрацията

През 1775 г. император Циенлун, когото напредналата възраст е превърнала в деспотичен самодържец, се привързва към младия и буен генерал Хъшън (1750–1799), който впоследствие упражнява върху администрацията такова могъщо влияние, че някои го наричат „вицеимператора“. Системата, внедрена от Хъшън в управлението на държавата, се основава върху всеобща и повсеместна корупция. Насърчавайки възраждането на тайната организация „Белият лотос“ – основния подбудител на редица народни въстания през епохите на династиите Юан и Мин (вж. стр. 267) – фаворитът на престарелия император успява да разшири значително своята власт; и понеже това очевидно не му е достатъчно, организира и провежда жестоко потисничество над бедните селяни. Използвайки агенти провокатори, Хъшън сам подклажда някои смутове с цел след това да накаже по най-жесток начин предполагаемите виновници.

Корупцията бавно, но сигурно разяжда всички слоеве на китайската администрация; за стигането до тази все по-зловредна и пагубна ситуация би трябвало да се има предвид и непреодолимата, макар и прикривана враждебност между китайците хан, които съставляват основна-

та част от държавния апарат, и завоевателите манджури. От друга страна, царящият формализъм все повече задушава ефикасността на конфуцианската администрация и въпреки внезапните проверки по места на инспекторите от Цензорàта (Дачаюан), никой не може да се ориентира в книжната джунгла, в която дебнат все по-цинично настроените местни чиновници, готови да осребрят своето положение срещу звънки и неподправени монети. Навсякъде връзките и подкупът съпровождат всяко действие, всяка стъпка. Китайската държава, доведена вече до агония, затъва в неудържим хаос, от който ще излезе след повече от век – чак при завземането на властта от комунистите.

Както през последните десетилетия от управлението на династия Мин, дигите и теченията на реките престават да бъдат поддържани. През епохата на император Дзяцин (1798–1820) Хуанхъ излиза седем пъти от своето корито, предизвиквайки опустошителни наводнения. Всичко това са твърде лоши знамения в очите на населението, което вече има пълното право да си каже, че манджурските императори не са докрай достойни да изпълняват Небесния мандат.

Влиянието на йезуитите в Китай

Благодарение на своите изискани обноски и умело поведение в обществото, позволяващо им да бъдат в пряк досег с императора, йезуитите притежават значително влияние в китайския двор през един доста дълъг период: от края на династия Мин до 1774 г. (сиреч до момента, когато китайските власти най-сетне разбират, че орденът им вече е разтурен, което обаче е станало година преди това!).

Тъй като са до едного двуезични, тези свещеници играят ролята на лодкари, превозващи и в двете направления – от Европа към Китай и обратно – всички пътници, пожелали да преминат пространствата (в прекия и преносния смисъл) между тези два бряга. Всъщност смайващите за китайците познания в определени области (астрономия, математика, картография) са онова забележително и важно нещо, което поражда интереса на властите към йезуитите. В този контекст е добре да си спомним за възхищението, което предизвикал в целия императорски двор часовникът, поднесен от Ричи на китайския владетел. Когато манджурите завземат властта, директор на императорския астрономически институт в Пекин (стратегическа институция, като се има предвид важността на астрологията за живота в Китай) е немският йезуитски свещеник Адам Шал (1592–1666), назначен на този пост от последния император на династия Мин. Осъден на смърт през 1665 г. (но спасен от станало точно навреме тежко земетресение), той бива наследен от фламандския йезуитски свещеник Фердинанд Вербиест (1623–1688) – виден специалист в областта на астрономическите изчисления. Йезуитският художник от Милано Джузепе Кастильоне (1688–1766), пристигнал в Пекин през 1725 г., очарова до такава степен императора, че последният го обявява за директор на Императорската академия за живопис. При управлението на Циенлун той е издигнат в ранг на официален придворен художник и пригажда своя стил – всъщност огромната част от творчеството му (натюрморти, портрети на императора, правителствени и кавалерийски кортежи) е изпълнено с акварели върху копринени свитъци – към този на китайските майстори на четката, за които пък, от друга страна, той става един от любимите образци за подражание. Гравюри на негови произведения (най-вече тези от Летния дворец) се разпространяват из цяла Европа и допринасят за увлечението на архитекти и декоратори по „китайския шик“.

.. и неговото отражение в Европа

Йезуитите са също така в основата на многобройните заемки, които европейците се надпреварват да правят от Китай през тази епоха.

Това заключение се отнася, разбира се, преди всичко за порцелана и коприната, но също така и за „свободното езиче“[63] (ключов елемент в хармониумите, акордеоните и останалите видове хармоники), за пренасянето и въвеждането в употреба на растението ревен, за корабите с разделени на отсеци трюмове, за първите ваксинации (от XIV в. насетне в китайското село се практикува вкарването в ноздрата на пациента на малки количества от течност, извлечена от пъпки на болен от вариола), за чиновническите конкурси и изпити (утвърдени от Френската революция през 1791 г.), за преброяванията на населението (препоръчани по китайски модел на Людовик XIV от Вобан[64]!), но също така и за технологията на мостовите конструкции. При това този списък изобщо не претендира за каквато и да било изчерпателност!

---

[63] Свободно езиче – неотменна част от повечето духови инструменти, свободна или управлявана пластинка, произвеждаща звук при обдухването ѝ от въздушен поток, в някои случаи контролирана, в някои – не, от устните.

Многобройните пътеписи, мемоари и трактати на йезуитските свещеници положили и началото на европейската синология.

Техните *Писма просветителски и занимателни*, истинска компилация за нравите и обичаите на китайците, излизат на равни промеждутъци през периода от 1703 до 1818 г.; преводите им на основните китайски автори (Конфуций, Лаодзъ, Класиките) се разпространяват сред всички европейски ерудити, позволявайки на философи и историци (като се започне с Лайбниц) да оценят богатствата на един свят, който още тогава очарова и същевременно тревожи духовете.

Прословутият „Спор за обредите“, или „може ли литургията да се извършва по китайски образец?“

В продължение на почти век, като се започне от 1670 г., един огромен конфликт – „Спорът за обредите“ – противопоставил Ватикана на „Обществото на Иисус“ (религиозния Орден на йезуитите) и завършил, както и би следвало да се очаква, със забраната му от папа Климент XIV през 1773 г.

---

[64] Себастиен Льо Претр, сеньор дьо Вобан (1633–1707) – прочут военен инженер и архитект, изградил или преустроил повече от 180 крепости и дал своето име на тип фортификация на цитадели, крепости или цели градове. Вобан се интересувал също от демографията и връзката ѝ с икономическите прогнози, поради което изработил система за преброяване на населението и предложил въвеждането на валиден за всички поданици прогресивен данък между 5 и 10% от приходите, съпроводен с отмяната на всички останали данъци и повинности.

Със съгласието на висшестоящите в църковната йерархия Матео Ричи „покитайчил“ във възможно най-висока степен своя апостолат, като позволил на новопокръстените китайци успоредно с християнството да продължат изповядването на традиционните конфуциански идеи. Към това би трябвало да добавим и специалното разрешение на папа Александър VII от 1658 г., узаконяващо използването на китайски език по време на служба.

Този благоприятен за йезуитите режим обаче бил силно оспорен от противоборстващите с тях братства на доминиканците, францисканците и августинците, които изтръгнали от папа Климент XI осъждането на тези практики (1704 г.). „Спорът за Обредите“ достигнал връхната си точка, когато върховният понтифекс изпратил в Китай (1704 г.) епископ Шарл-Тома дьо Турнон – несръчен и неумел емисар, който приканил йезуитите да изоставят всякакви компромиси с китайските обреди. Засегнатите йезуити, сдобили се с толкова силно влияние в манджурския императорски двор, нямали никакво намерение да отстъпват. Спорът се ожесточил. Разгневен от новината, че един папски едикт изисква полагането на клетва за вярност към Ватикана от страна на всички мисионери, намиращи се в Китай, император Канси забранил (1717 г.) проповядването на католическата догма върху цялата територия на своята страна. Като ответна мярка папата наложил забрана върху „китайските обреди“ и отлъчил свещениците, които ги практикували. В този контекст император Юнджън казал следното на отец Антоан Гобил, забележителен синолог, прекарал 37 години от живота си в Пекин: „Не мислите ли, че ако изпратя моите будистки жреци в Европа, вашите управници едва ли ще ги посрещнат радушно и ще им позволят да правят там каквото си искат?“

Оттогава насетне йезуитите продължили своята дейност в Китай по един почти нелегален начин, така че, когато през 1773 г. Ватиканът официално решил да разпусне този велик религиозен орден, в Китай имало само 49 братя от Обществото на Иисус. А след 1784 г. манджурските власти подложили малцината останали йезуити (китайци и чужденци) на мощни репресии с цел да унищожат окончателно всякакво тяхно влияние.

ВЪЗВРЪЩАНЕТО КЪМ МОРАЛНИТЕ НОРМИ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ДИНАСТИЯ ЦИН

След блестящия период за китайската литература през епохата Мин, когато на писателите и язвителните памфлетисти е позволено всичко, стига да се разпространява скришом под плаща, символът на възкресяването и възстановяването на древния морален порядък през епохата Цин се явява гигантското аутодафе на книги, извършено през 1775 г. от Циенлун по примера на първия император Цин Шъхуанди (вж. стр. 124). Повече от 10 000 произведения са определени като обществено опасни, а 2320 от тях са изгорени било защото не засвидетелстват пълната вярност на техните автори към манджурската династия, било защото разглеждат теми, които вече са забранени: става дума за онези от тях, които съдържат сведения за войската и следователно биха могли да предоставят стратегическа информация на противника; за еротичните наръчници; за етнографските изследвания, които поставят ударението върху особеностите на нравите и обичаите на „варварските" народи в сравнение с тези на китайската народност хан. Обявени са високи възнаграждения за всеки, който издаде притежател на забранени книги, а мнозина писатели са обвинени в разпуснато поведение или вредителство спрямо обществената сигурност. Най-честото последствие от подобно обвинение, стига да не се е стигнало до смъртна присъда, е осъждането им на принудителен труд.

В опит да се защитят срещу мнителната официална цензура, редица автори решават да се върнат към класическия китайски – далеч по-труден и поради това почти недостъпен за манджурските чиновници език, отколкото говоримия китайски, чиято употреба е преобладавала през епохата на предходната династия.

ПЪРВАТА ОПИУМНА ВОЙНА

Опиумът навлиза в Китай към края на династия Мин, а вносът му от Индия и Афганистан започва с посредничеството на португалците в началото на XVII в. През 1731 г. владетелите от династия Цин забраняват продажбите му върху територията на цялата страна. Вследствие окупацията на Индия от англичаните, Британската източноиндийска компания (British East India Company), подушвайки добрата потенциална печалба, се сдобива с правото да отглежда тази култура в индийския щат Бенгалия (1757 г.), след това – и в щата Бихар (1765 г.). В края на XVIII в. тя вече държи монопола на контрабандата с опиум между Индия и Китай. През 1816 г. компанията – която не след дълго (1833 г.) ще бъде частично ограничена, а малко по-късно (1852 г.) окончателно закрита – решава да развие тази необикновено доходна търговия и Кантон става главната входна врата за нейния нелегален внос. В течение на десетилетието 1820–1830 г. този трафик нараства от 5000 сандъка (по 65 кг опиум всеки) на повече от 20 000 сандъка. След разпадането на Британската източноиндийска компания търговията с опиум, вече свободна, разцъфтява още повече, за да достигне почти 80 000 сандъка през 1855 г. Броят на пристрастените към тази дрога китайци непрестанно расте, придобивайки тревожни пропорции, които се проявяват във възникналия немалък дефицит в търговския баланс на страната въпреки увеличаването на износа на чай, който от 12 000 тона през 1720 г. достига до 360 000 тона през 1830 г.!

Математическият трибунал

Благодарение на забележителните си астрономически познания португалските йезуити не закъснели да поемат ръководството на „Трибунала за астрономически наблюдения“, който преименували на „Математически трибунал“. Тази влиятелна и престижна администрация, която се състояла от 190 китайски чиновници с мандарински статус, дълго време била председателствана от йезуитския отец Шал, наследен от братята Теренц, Вербиест, Грималди и Кьоглер. Последният йезуит, управлявал Математическия трибунал, бил отец Сера, който бил принуден да напусне своята служба през 1837 г.

Император Даогуан се възправя срещу английския опиум

В стремежа си да се справят с утежняващата се обстановка, властите решават (1836 г.) да обложат с тежки данъци вноса на опиум, след което чисто и просто да го забранят (1839 г.). Специалният пратеник в Кантон на император Даогуан (чието управление се простира от 1820 до 1850 г.), императорският комисар Лин Дзъсу (1785–1850), успява да залови повече от 20 000 сандъка с дрога, които хамалите току-що са разтоварили от британските кораби. Стоката е публично изгорена на очистителна церемония, след което пепелта ѝ е размесена със сол и вода. На 5 януари 1840 г. Лин Дзъсу нарежда „затварянето за вечни времена“ на пристанището в Кантон както за английските кораби, така и за стоки, внос от Великобритания. В отговор британската корона в лицето на своя представител адмирал Джордж Елиът предприема редица нападения в устието на Перлената река и по крайбрежието на провинция Джъдзян; няколко месеца по-късно английската флота, отменена в тези си действия от своите европейски съюзници, заплашва град Тиендзин и навлиза чак до Нанкин, изкачвайки се срещу течението на Яндзъ от устието ѝ до този така важен град.

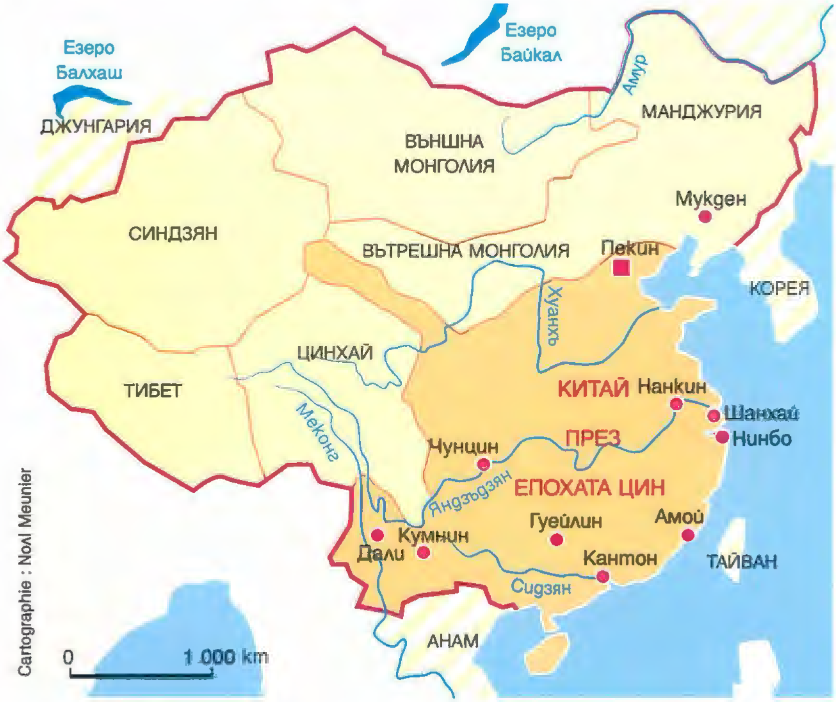
Езеро Балхаш
Езеро Байкал
Амур
ДЖУНГАРИЯ
МАНДЖУРИЯ
ВЪНШНА МОНГОЛИЯ
Мукден
СИНДЗЯН
ВЪТРЕШНА МОНГОЛИЯ
Пекин
КОРЕЯ
Хуанхъ
ЦИНХАЙ
ТИБЕТ
КИТАЙ
ПРЕЗ
ЕПОХАТА ЦИН
Нанкин
Шанхай
Нинбо
Меконг
Чунцин
Яндзъдзян
Гуейлин
Амой
Кунмин
Дали
Кантон
ТАЙВАН
Сидзян
АНАМ
0
1 000 km

Cartographie : Noлl Meunier

Въпреки малкия си брой (англичаните рядко изваждат на бойното поле повече от 3000 души едновременно!) те разбиват китайците, оковани в букаите на своята бюрокрация и неспособни да противопоставят на противника каквото и да било огнестрелно оръжие, макар самите те да са изобретателите му...

Нанкинският договор – първият „неравноправен договор“

Край на враждебните действия се слага с Нанкинския договор, подписан през 1842 г. на борда на английския военен кораб Корнуолис от представителите на император Даогуан, останал до голяма степен в неведение за последствията от този юридически акт, върху който с посредничеството на своите върховни комисари Дзъ Ин и И Липу той de iure е положил своя подпис. Китай отстъпва на Великобритания Хонконг и се задължава да изплати на британската корона обезщетение от 21 милиона долара; китайската страна приема също така да не възпрепятства вноса на опиум при условие, че той преминава през пристанищата Кантон, Фуджоу, Шанхай, Нинбо и Амой; митото, с което се облагат всички вносни стоки, се ограничава на 5%; забраната за пребиваване на чуждестранни мисионери в Китай се отменя; и като че ли това не е достатъчно, Китай се съгласява да приеме клаузата за екстериториалност[65] по отношение на британските граждани, както и за „териториални концесии“, във вътрешността на които китайското право не е в сила. Толкова много елементи, които превръщат този документ в истински „престъпен договор“ и най-малкото представляват съвършена илюстрация за колониалната политика, водена от западните велики сили през целия XIX век... в Азия, както и къде ли не още по света.

На сцената излизат американците.. а после – французите

Подписването на Нанкинския договор подтиква правителството във Вашингтон да проводи по спешност в Китай свой посланик в лицето на родения в Масачусетс Калеб Кушинг, който пристига на 24 февруари 1844 г. в Макао и светкавично успява да подпише с китайските власти договор от същия тип.

---

[65] Екстериториалност – правото на дипломатически представители (граждани), намиращи се на територията на дадена страна, да се подчиняват на законите само на своята страна.

Няколко месеца по-късно, на 13 август, в Макао пристига френска делегация с мандат от крал Луи-Филип, който живо се интересува от положението в Китай още от 1841 г., когато вече е изпратил там една своя „специална мисия“. На 25 август 1845 г. на борда на парната корвета *Архимед*, закотвена в устието на Перлената река край Кантон, новата френска делегация под ръководството на Теодоз дьо Лагрене успява да сключи с китайските власти споразумение, чиито клаузи са доста сходни с тези на Нанкинския договор.

Пекинската опера

През 1790 г., по време на тържествата по случай 80-годишнината на император Циенлун, за пръв път на публиката в Пекин са представени спектакли на театъра дзинси, наречен също „Пекинска опера“, от артистични трупи, дошли от провинция Анхуей. Тези представления на исторически сцени или комедии на нравите, в които всеки персонаж е гримиран и облечен по специфичен начин, се радват на необикновен успех и до такава степен печелят симпатиите на зрителите, че постепенно изместват по-традиционните театрални форми. Актьорите от Пекинската опера, която и до днес е много обичан и посещаван вид театър (особено в малките градчета и селата), трябва да притежават умението едновременно да декламират стихове, да играят комедия, да танцуват, да изпълняват акробатични номера и да владеят бойните изкуства.

ТАЙПИНСКОТО ВЪСТАНИЕ: ДАОИЗЪМ, КРЪСТОСАН С ХРИСТИЯНСТВО

Между 1850 и 1864 г. Китайската империя е разлюляна из основи от грандиозно народно въстание: става дума за Тайпинското въстание. Участниците в него, както ни подсказва китайското му название, се строяват под знамето на „Великата хармония“, или Тайпин (един израз с даоистки произход, използван в Китай от памтивека като девиз на редица протестни движения и тайни общества), ала предводителят им, както ще видим по-долу, е почерпил своето вдъхновение от проповедите на един американски баптистки пастор.

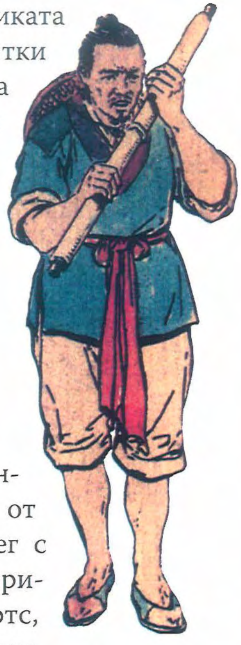

Хун Сюцюен – „по-малкият брат“ на Иисус Христос

Хун Сюцюен (1813–1864), вождът на бунтовниците, произхожда от бедно семейство от провинция Гуанси, където се оказва в досег с чуждестранни мисионери, и по-точно – с американския баптистки мисионер Исахар Робъртс, с когото се запознава в Кантон. След няколко провала на административните изпити за държавен чиновник той започва да проповядва свой вариант на егалитарен месианизъм, призовавайки все по-многобройните си последователи да се включат в неговото „Общество на поклонниците на Господ“ (Байшандихуей) и да излеят своя гняв върху едрите земевладелци и канцелариите на администрацията (ямън). Неговата доктрина е крайно заплетена смесица от християнство (той се обявява за по-малък брат на Иисус Христос!), конфуцианство и даоизъм. Известни като „тайпини“, членовете на неговото движение се отличават и на външен вид, защото държат да носят плитка, откъдето и произлиза прозвището им „дългокосите разбойници“. Те поемат контрола върху редица селища, в които въвеждат егалитарна система на разпределение на земите; организират населението в паравоенни единици с пирамидална структура, в чиято основа са семейството (25 семейства оформят един „хамбар“, ку) и отделението (5 мъже, годни за военна служба, образуват едно отделение; 5 отделения – патрул, и т.н.).

През 1851 г. вождът на бунтовниците се обявява за император на небето (тиенуан), под чиято власт се намира Небесното царство на великия мир (Тайпин тиенгуо). На следващата година въстанието се разпростира в околностите на град Гуейлин, както и върху голяма част от територията на провинция Хунан.

Източноиндийските компании

В продължение на повече от два века холандците и англичаните се намирали в безмилостна конкурентна борба, протекла в региона на далекоизточните морета, с цел да установят господството си върху търговията в тази част на света.

Верни на своя прагматизъм, англичаните основали първата Източноиндийска компания (East India Company) на 31 декември 1600 г. Две години по-късно холандците учредили прочутата Обединена холандска източноиндийска компания (Vereenigde Oostindische Compagnie, или съкратено VOC). Членовете на тези компании получили от своите власти (съответно британската корона и нидерландската корона) монопола на търговията с Индия и страните от Далечния Изток. Търговският стокообмен започнал в началото на XVII в. с Япония. През 1635 г. крал Чарлз I Английски разрешил създаването на една по-модерна търговска компания по холандски модел с местни клонове и представителства. Така от началото на втората половина на XVII в. англичаните стъпили в главните пристанища на Южен Китай.

От своя страна холандците – благодарение на волята и уменията на четвъртия управител на тяхната компания Жан Питерс Коен – успели от Батавия (дн. Джакарта) в Индонезия да установят добри контакти с властите и търговските гилдии и да осъществят значителен стокообмен с Китай от 1618 г. насетне.

През 1708 г. към монопола на търговията с Индия, притежаван от Почетната източноиндийска компания (Honourable East India Company), били включени Китай и Япония и по този начин тя изместила многобройните действащи на това поле британски компании. Тя запазила тази своя привилегия до 1858 г., когато монополният лиценз за търговия със страните от Далечния Изток ѝ бил отнет.

През 1853 г. тайпините превземат Нанкин и го превръщат в своя столица (тя остава такава чак до разгрома им през 1864 г.). Между 1853 и 1855 г. Хун Сюцюен и следовниците от неговото паство, в стремежа си да свалят манджурската и да възстановят китайската династия начело на страната, разширяват своята империя чак до долното течение на Яндзъ, блокирайки по този начин движението на стоки и хора по Великия императорски канал.

Закъснялата манджурска реакция на барутния фитил, какъвто представляват тайпините

Манджурските власти, объркани от мащаба на движението, чиито последователи вече наброяват няколко десетки милиона, но което те трудно успяват да определят (в него с неподозирана лекота се смесват библейските разкази с китайската обредност; възхваляват се достойнствата на свободната преса и се изтъкват предимствата на железницата!), закъсняват твърде много със своята реакция. Затънали в колебание и нерешителност, те заемат изчаквателна позиция, додето на сцената не излизат западните сили (1862 г.), които гледат с лошо око нарастващата мощ на тази месианска и проповядваща подялба на всички имущества държава, готова да се хвърли и да превземе с пристъп пристанището на Шанхай. Едва тогава императорските войски влизат в действие и в течение на 1864 г. (вж. стр. 348) слагат край на това, което без никакво съмнение си остава най-значителното революционно движение, което Китай е познавал преди завземането на властта от комунистите.

Малко след разгрома на тайпините други народни въстания (повечето извършени от мюсюлмани) подкопават китайското общество, което неумолимо затъва в тотален хаос.

Така между 1853 и 1868 г. въстанието на селяните нян – забележителни конници (идеологически близки до движението Тайпин, с което те сключват съюз), способни да всяват смут и страх независимо от малката си численост– обхваща осем провинции в Северен

Китай; през същите години в югозападните провинции мюсюлманите от Юннан се опитват да установят султанат в Дали; към 1855 г. членовете на „Триадата“ – могъщо тайно общество, внедрено в големите морски градове и известно със своята антиманджурска дейност – стигат дотам, че превземат Шанхай и установяват в него нова, макар и мимолетна, династия Мин; десет години по-късно в Северозападен Китай селяните мюсюлмани от провинциите Шаанси и Гансу се разбунтуват на свой ред; през 1873 г. Якуб-бег, старейшината на тюрките в Синдзян, основава своя независима държава, която бива заличена едва през 1877 г.

ВТОРАТА ОПИУМНА ВОЙНА; ФРАНЦИЯ ИЗЛИЗА НА СЦЕНАТА

След смъртта на император Даогуан (25 февруари 1850 г.) и заместването му от Сиенфън, който не оставя в историята на Китай никаква значителна следа, Англия, изправена пред това, което тя разглежда като нарушение на Нанкинския договор, и недоволна от бавната скорост, с която китайските пристанища се отварят за нейния внос на опиум, отново напада Империята на Центъра. Тези така наречени „нарушения“ всъщност не са нищо друго освен бюрократични забавяния, присъщи на манджурската администрация, скована в своята сенилна обредност, но и парализирана от страх, поради което и откъсната от действителността, незапозната с реалното съотношение на силите в момента.

На 8 октомври 1856 г. Англия се възползва от щателната проверка, извършена от китайските власти на контрабандистския кораб „Ароу“ – една „лорча“[66] с европейски корпус и китайски платна, – съпроводена и с ареста на екипажа му, за да премине в нападение. Английският консул Хари Паркс моментално изпраща протест до императорския комисар Йе. На 23 октомври 1856 г. пет хиляди британски войници под командването на адмирал Сиймур нападат Кантон, след като първо го подлагат на тежка бомбардировка, без да обръщат внимание на комисаря Йе, който заклеймява „английските варвари“. Франция, която дотогава винаги е заемала предпазлива и изчаквателна позиция, но в която общественото мнение е силно разгневено от убийството в Гуанси (февруари 1856 г.) на отец Огюст Шапделен по обвинение в извършването на християнска мисионерска дейност, на свой ред влиза във войната. Като се има предвид, че Наполеон III поддържа с Англия – особено след Кримската война (1844 г.) – твърде топли и сърдечни отношения, лесно се стига до съвместното решение на двете велики сили да поведат заедно война с Китай. Постепенно на тяхна страна се включват Русия и Съединените щати.

---

[66] Лорча – ветроходен кораб, измислен и използван от американските контрабандисти от Нова Англия. Той имал корпус на чаен клипер, а такелаж и платна – на китайска джонка.

Англо-френската офанзива и Тиендзинският договор

През ноември 1857 г. двама опитни дипломати – един англичанин и един французин – се нагърбват с воденето на бойните действия: лорд Елгин, роден през 1811 г., владеещ до съвършенство френския език (неговото детство преминало в Париж), губернатор на Канада до 1846 г., политик с блестяща парламентарна кариера; и барон Гро[67], изкусен и дългогодишен дипломат, по-възрастен от своя английски колега (между другото, завършил своята кариера през 1870 г. като посланик на Франция в Лондон), назначен за Извънреден комисар на Френския император при Императора на Китай през май 1857 г. На 28 декември 1857 г., след няколкоседмична блокада на пристанището, двамата европейци поставят ултиматум пред властите на Кантон. Резиденцията на Императорския комисар Йе Минчън е разрушена и голямото китайско пристанище пада в ръцете им след едва двудневна обсада.

---

[67] Жан-Батист-Луи, барон Гро (1793–1870) – извънреден посланик в Китай (1858; 1860), подписал Тиендзинския договор с Китай; посланик в Лондон (1862–1865); сенатор (1858–1870); прочут фотограф.

Су Жъншан – размирният луд художник

Роден в Гуандун, художникът Су Жъншан (1814–1849) несъмнено бил една от най-странните и същевременно най-блестящите културни фигури на своето време. Едва след като на два пъти пропадал на конкурсните изпити за държавен чиновник, той се ориентирал окончателно към живописта – едно изкуство, в което още от съвсем ранна възраст проявявал забележителни дарби. Измъчван от натрапчива мания за чистота и от непреодолима фобия спрямо жените, той живял с тежки психотични смущения, които със сигурност намерили дълбоко отражение върху творчеството му на живописец и гравьор. Съвършено оригиналният му стил (някои от неговите рисунки напомнят тези на Ван Гог), макар и до голяма степен издържан в рамките на традиционните канони на китайската живопис, му спечелил тутакси възторга на ценителите в цял свят, но особено ревностни негови привърженици се оказали японските колекционери.

През последните дни на март 1858 г. англичаните и французите отправят към китайския император иск за обезщетение на извършените от двете страни военни разходи, съпроводен с поредица изисквания, засягащи по-конкретно отварянето на големите китайски пристанища за търговия с Европа, при това освободена от всякакви митнически сборове. Срокът на ултиматума е определен за 1 април.

На 18 май, предвид пълното мълчание от страна на китайския император, неспособен да даде какъвто и да било отговор на подобно посегателство, флотите на Англия и Франция заемат позиция край бреговете на Тиендзин – голямо пристанище в Североизточен Китай и единствен морски излаз на Пекин, – за да дадат на китайския императорски двор ясно да разбере, че неговата столица би могла да стане жертва на мълниеносна атака откъм изток. Бастионите на укреплението Дагу, които защитават прохода, даващ достъп до града, са превзети с пристъп от морската пехота на съюзниците. Изправен пред подобна заплаха, Сиенфън приема да подпише състоящия се от 56 члена Тиендзински договор (впрочем подписването се извършва на 26 юни 1858 г. от император Сиенфън и лорд Елгин, докато френският му вариант е парафиран на следващия ден от барон Гро). Клаузите на този наложен със сила договор превръщат Китай в една дълбоко унизена страна, която приема да отвори за чужденците още десет свои града и да изплати на британската корона репарация от 2 милиона унции сребро, на френската – също 2 милиона унции, както и 2 милиона унции – на английските търговци за понесените от тях щети. Между другото, Русия и Съединените щати също излизат с печалби от войната, особено Русия, която окупира около 1 млн. км^2 територия, получава контрола върху левия бряг на река Амур, превърнала се в граница между двете страни, както и върху дълга незамръзваща брегова линия, където китайският град Хайшънуей се преименува на Владивосток.

Щурмът: китайска съпротива и европейско потисничество

Жадни за отмъщение, китайските власти тутакси поставят под съмнение основанията за това споразумение, което са били заставени да подпишат насила. По-малко от месец след като е положил своя печат, Сиенфън се опълчва срещу тези „празноглави варвари, които са посмели да докарат своите кораби чак до Тиендзин“ и които „са получили от нашите пълномощни представители толкова строго порицание, че са се видели принудени да отстъпят“. Тези изрази, независимо че представляват един изключително интересен начин за пренаписване на историята и че свидетелстват за ослепителната изолация на китайския владетел, от когото истината за действителността си остава грижливо и дълбоко скрита, са въпреки всичко публикувани в *Пекински вестник*[68], да не би да остане някой, който не ги е чул или прочел.

Манджурите започват да важничат: изчакват и непрекъснато отлагат ратифицирането на договора. Западняците, напълно убедени, че Сиенфън ще положи своя печат, без да създава никакъв проблем, решават да се установят на котва срещу Тиендзин (юни 1859 г.), където се надяват да пристъпят към оформянето на юридическите актове, необходими за ратификацията на договорените текстове. Китайските войски се противопоставят на влизането им в града по реката, над която по цялото протежение на крепостта Дагу са поставили заграждения „по европейски“, сиреч изградили са укрепени позиции по възвишенията, на които са установили мощни артилерийски батареи, имащи възможността да стрелят с пряко мерене. От водите на река Байхъ стърчат три застрашителни линии от заострени железни колове и наколни прегради с дълги железни шипове, пригодни да разкъсат коремите на всеки кораб, който би дръзнал да премине през тях. На 24 юни 1859 г. английският адмирал Хоуп решава да прекара отвъд тези заграждения петнадесетина кораби под неговото лично командване; французите намират за уместно да сторят същото с парната корвета „Дюшайлà“, която за случая се присъединява към английската флота. Едва е демонтирана първата преграда, и съюзниците попадат под кръстосания огън на китайската артилерия, разположена на укрепленията по височините; моряците от адмиралския кораб „Плоувър“ са поразени и пометени от картечния огън и гюллетата; главата на неговия командир е отнесена от снаряд, а адмирал Хоуп е получил изключително лоша рана в слабините. Почти една трета от всички 1500 бойци, взели участие в тази операция, са убити или ранени.

Третата опиумна война, още по-опустошителна, отколкото първите две, е въпрос само на време.

Третата опиумна война и отвратителното „опустошаване на Летния дворец“

Решени да поправят щетите от тежките загуби през „прокълнатия ден“ (24–25 юни), Англия и Франция преминават в

---

[68] *Пекински вестник* – официозът на двора и правителството в края на династия Цин.

настъпление. Подготвят изпращането в Китай на силна военна флота и многочислен експедиционен корпус, способен да влезе в Пекин и да накара манджурските власти да клекнат пред превъзхождащата ги сила. Приготовленията продължават цяла година. От френска страна ръководството на военните операции е поверено на генерал Кузен-Монтобан, знаменит пълководец, родом от Сомюр, комуто капитулацията на емир Абд ел-Кадер в Алжир е донесла и Кръста на Почетния легион; от английска страна за главнокомандващ е определен генерал-лейтенант Хоуп Грант, военен, чиято кариера е протекла в колониите и чийто основен военен подвиг е участието в ужасяващия погром над Сипайското въстание в Индия (1858 г.).

На 17 юли 1860 г. лорд Елгин и барон Гро заповядват на подчинените им флоти, разположени на рейда в просторния залив Джъли, „да преминат към настъпление и да дебаркират на китайския бряг“. Тази операция се провежда през първите дни на август, като на суша са стоварени както войски, така и артилерия. Съвсем скоро съюзниците се сблъскват с войските на страховития монголски генерал Сънгъ Линцин, потомък на Чингиз хан и чичо на император Сиенфън, който твърде много усложнява задачата им. Те се връщат в Тиендзин едва на 2 септември, след като са изгубили цели три седмици в усилия да превземат укрепленията на Дагу. На 5 октомври обаче съюзническите войски вече се разполагат на стан пред крепостните стени на Пекин.

Ала вместо да влязат в града, френските и британските войски (повече от 20 000 души) решават – при това в пълно съгласие със своите началници – да наобиколят разположения на десетина километра северно от града „Летен дворец“ (Юанминюан), за чиито оформление и декорация император Циенлун до такава степен е следвал съветите на йезуитските мисионери, че го е превърнал в истински „китайски Версай“. Изоставени от император Сиенфън, който е побързал да избяга в Манджурия, неговите превъзходни павилиони, вещо разположени около огромно изкуствено езеро, претърпяват систематично разграбване от англо-френската войнишка пасмина. Повечето от постройките са

съсипани и опустошени. Безчет съхранявани в тях скъпоценни предмети – съкровища на китайското изкуство, посуда от порцелан, предназначена единствено за императора на Китай, да не говорим за подаръците (гоблени, френски щамповани мебели, рейнски изделия от слонова кост, италиански украшения от цветен емайл и т.н., и т.н.), поднесени от представители именно на съюзниците в тази война – са разграбени, за да бъдат разпродадени на търгове по целия свят. Огромните бронзови статуи, които до този ден са красели парка около лятната резиденция на манджурския император, са претопени, за да бъдат излети от тях нови оръдия. Никога – освен може би по време на някои от кампаниите на Наполеон в Южна Европа, – никога западноевропейският вандализъм не се е проявявал по по-безцеремонен и варварски начин.

Опустошаването на това архитектурно и парково бижу, за което англичаните и французите не закъсняват да си прехвърлят един другиму отговорността, ще остане задълго запечатано в паметта на китайските ръководители.

И имаме пълното право да си мислим, че, по всичко личи, този спомен съвсем не е изтрит все още от нея...

Пекинският договор от октомври 1860 г.: сюблимното унижение на Китай

На 13 октомври 1860 г. Пекин също пада в ръцете на съюзниците и (о, върховна щедрост на победителя!) четири дни по-късно по заповед на лорд Елгин Летният дворец е опожарен. Само едно от последствията на този неописуем акт е, че по този начин бива напълно и безвъзвратно унищожена неговата изключителна библиотека, наброяваща повече от 10 000 произведения и представляваща квинтесенцията на древните китайски текстове.

Западните сили решават да извлекат максимална изгода от създалата се обстановка, принуждавайки Китай да сключи нов договор. Той е подписан в Пекин от принц Гун, упълномощен за случая от император Сиенфън, като с англичаните това става на 24 октомври, а с французите – на следващия ден. Двете западноевропейски страни получават от Китай нови и много тежки компенсации: освен отварянето на град Тиендзин и пристанището му за търговия със Запада, освен пълната свобода на проповядване и изповядване на християнската религия по цялата територия на страната, Китай се задължава да изплати на Великобритания 16 млн. унции сребро, както и да ѝ отреди цесия на полуостров Коулун (срещу Хонконг); произведеният в Европа текстил се освобождава от мита, а чуждестранните флотилии получават правото на свободно придвижване по цялата речна мрежа във вътрешността на Китай. Като символ на промяната, предизвикана от подписването на новия договор, Пекинската катедрала, построена по времето на Людовик XV (1715–1774) от йезуитите, отново бива отворена за богослужение на 29 октомври 1860 г.

Граф Паликао

На 21 септември 1860 г. по пътя за Пекин западните войски срещнали значително препятствие: моста Бали Цяо (в превод: „моста на осемте ли“), в чието име било закодирано разстоянието – около 5 км – от него до Пекин. Той представлявал великолепна каменна дъга, построена през XVII в., за да осигури безпрепятственото преминаване на канала, свързващ столицата с река Байхъ. Достъпът до съоръжението, разбира се, бил преграден от китайските сили и по-конкретно – от тяхната страховита татарска кавалерия, наброяваща повече от 20 000 души и разположена в полукръг из околната равнина. Давайки сигнал за атака, генерал Кузен-Монтобан лично се хвърлил в устремния пристъп на моста, който след продължителна и ожесточена битка паднал в ръцете на нападателите. Храбростта на главнокомандващия френския експедиционен корпус му спечелила, след завръщането му във Франция, титлата граф Паликао (френска транскрипция на Бали Цяо), присвоена му с императорски декрет от януари 1862 г.

Налагайки на Империята на Центъра цяла поредица от „неравноправни договори", Западът в продължение на повече от век отнема на Китай цели сегменти от неговия суверенитет.

ВЕЛИКИ КИТАЙ, НАМИРАЩ СЕ В СЪСТОЯНИЕ НА ПРОГРЕСИВНО РАЗЛОЖЕНИЕ, СЕ ОПИТВА ДА СЕ МОДЕРНИЗИРА ПО ЗАПАДЕН ОБРАЗЕЦ

Как принц Гун успял да задуши Тайпинското въстание

Въпреки своята младост (роден през 1833 г.), именно храбрият принц Гун, успял вече да понесе върху своите плещи унизителното задължение да подпише с англо-френските сили Пекинския договор, бил човекът, сполучил да разгроми Тайпинското въстание, чиито бастиони в провинциите Джъдзян (бунтовниците държали нейната столица Ханджоу от декември 1861 г.) и Дзянсу изглеждали непобедими. От началото на 1862 г., в стремежа си да попречат на въстаническото движение да се разпростре върху територията на цялата страна, западните сили съставили „винаги побеждаващата армия", офицерите в която до едного били чужденци: англичани, американци (в по-голямата част), французи, немци и испанци. Подофицерите и редовите войници били китайци. Съзнавайки необходимостта да подкрепи западното настъпление срещу тайпинските въстаници, принц Гун обединил усилията на своите войски с тези на „винаги побеждаващата армия". Датата 19 юли 1864 г., когато била превзета столицата на бунтовниците Нанкин, а техният „император" Тиенуан се самоубил, като изгълтал голямо количество листа от злато, отбелязала края на Тайпинското въстание, чиито оцелели поборници успели да намерят убежище във Виетнам.

В свое сетно усилия да стори нещо за своето спасение, Велик Китай прави опит да се модернизира по западен образец. От 1861 г. насетне, насърчавана от група технократи (сред които Дзън Гуофан, Дзуо Дзунтан и Ли Хунджан) с изострено чувство за висшите интереси на държавата (които са се проявили и в хода на борбата срещу Тайпинското и Нянското въстания), вдовстващата императрица Цъси (1835–1908), която е основното действащо лице в регентството на манджурската империя, се вижда задължена да подкрепи движението, наричано било „модернизационно" яну), било „самоподсилващо" (дзъцян).

Хората, в чиито ръце са поверени най-важните лостове в управлението на държавата, са в по-голямата си част правоверни конфуцианци, които полагат неимоверни старания да възстановят стария порядък в провинциите, изтръгнати от контрола на въстаниците. Очаровани от забележителните успехи на епохата Мейджи в Япония, която е позволила на тази страна само за няколко години да премине от Средновековието към модерността, те издигат за свое мото принципа „китайското познание е основополагащо, западното познание е интересно" (джунсюе уейти, сисюе уейюн). С други думи, не всичко в методите и технологиите на Запада е за изхвърляне, следователно време е да се сложи край на сляпото и високомерно самомнение, разглеждащо целия останал свят като периферия на „Империята на Центъра".

Забележителни, но мимолетни постижения

И тъй, неоконфуцианците, поели властта по волята на манджурския режим, са с ясното съзнание, че битката е преди всичко културна. Те се заемат да организират превода на най-важните трудове от западната научна литература и основават по образец на съществуващите по това време производствени структури в Англия свои промишлени и манифактурни предприятия, начело на които поставят опитни индустриалци и търговци. През 60-те години на XIX в. са основани първите корабостроителници, способни да произвеждат кораби с парна тяга; няколко години по-късно, през 1894 г., в Ханян възниква гигантски металургичен комплекс, изпреварвайки с две години своя японски еквивалент; по това време биват положени и първите железопътни линии...

Твърде любопитната „мисия Бърлинтейм“

Назначен на 14 юни 1861 г. за извънреден пратеник на Съединените щати в Китай, Ансън Бърлингейм, блестящ юрист от щата Масачусетс, пристигнал в Пекин през август 1862 г. На 21 ноември следващата година той обявил на държавния секретар (външния министър на САЩ) своята оставка, а веднага след това бил обявен за представител на Китай за преговори с Великите сили, спрямо които той бил страна по наскоро подписани договори... Това събитие могло да се случи, защото китайските власти осъзнавали неспособността си да водят международни преговори и по съвета на Робърт Харт (вж. по-долу) се обърнали за помощ към американския дипломат, на чието разположение предоставили екип от двама китайски комисари – ирландеца Лийви Браун и французина дьо Шам.

Твърде любопитната „мисия Бърлингейм“ тръгнала да обикаля западните столици: Вашингтон (юли 1868 г.), Лондон (ноември 1868 г.), Париж и Стокхолм (есента на 1869 г.) и най-сетне Берлин (януари 1870 г.). Обиколката на американския дипломат, преминал на служба при китайците, приключила в Санкт Петербург в деня на неговата смърт – 11 февруари 1870 г. Тази пътуваща мисия – на практика поредица от удари в празно пространство, предизвикващи единствено скептицизъм и порой от сарказми в западните политически среди – завършила в Пекин през ноември 1870 г., когато нейните членове се завърнали в Китай.

Трябва също така да се отбележи, че именно през тези години Китай – който дотогава се е задоволявал да купува своето въоръжение и муниции – се хвърля в изграждането на военна промишленост, подпомогнат от западни инженери, получаващи за своята дейност баснословни възнаграждения. От корабостроителниците в Мауей и Шанхай излизат първите канонерки, предназначени за китайската военна флота (1869 г.). Страната е покрита и с телеграфска мрежа, като за целта специално са основани две компании със седалища в Тиендзин и Шанхай.

КИТАЙ ПОД ОПЕКУНСТВОТО НА ЗАПАДА ПРЕЖИВЯВА ТВЪРДЕ МРАЧНИ ГОДИНИ

С навлизането в онзи половин век, настъпил след западното нахлуване и опустошаването на Летния дворец, се отваря една от най-мрачните страници в историята на Китай. Великата държава е подложена на истинско административно опекунство, чийто символ е реорганизацията на митническата управа от страна на британците под ръководството на ирландеца Робърт Харт (1835–1911), обявен през 1863 г. за генерален инспектор на морските митници в Империята на Центъра. В продължение на почти половин век тази личност с ранг на министър, удостоена с прозвището „Белият дявол на Небесната империя“ и с пълното доверие на китайските власти заради безкрайната си почтеност, се превръща в един от най-търсените оракули, към когото се допитват всички западни дипломати със седалище в Пекин и Шанхай.

Страна, поставена на колене и унизена до крайност

От края на 60-те години на XIX в. Китай не е нищо друго освен страна, поставена на колене и унизена до крайност, притисната отвсякъде и изсмуквана от могъщите си съседи.

На запад Русия се е възползвала от опиумните войни, за да сложи ръка върху част от Китайски Туркестан, както и върху десния бряг по долното течение на река Амур – област, заселена и управлявана от китайците повече от 6 века. Манджурският чиновник Чунхоу е изпратен в Санкт Петербург от Вдовстващата императрица Цъси (формално от името на малолетния император Гуансю), за да поиска връщането на тези незаконно окупирани територии (1879 г.). Дипломатът прилага цялата мощ на

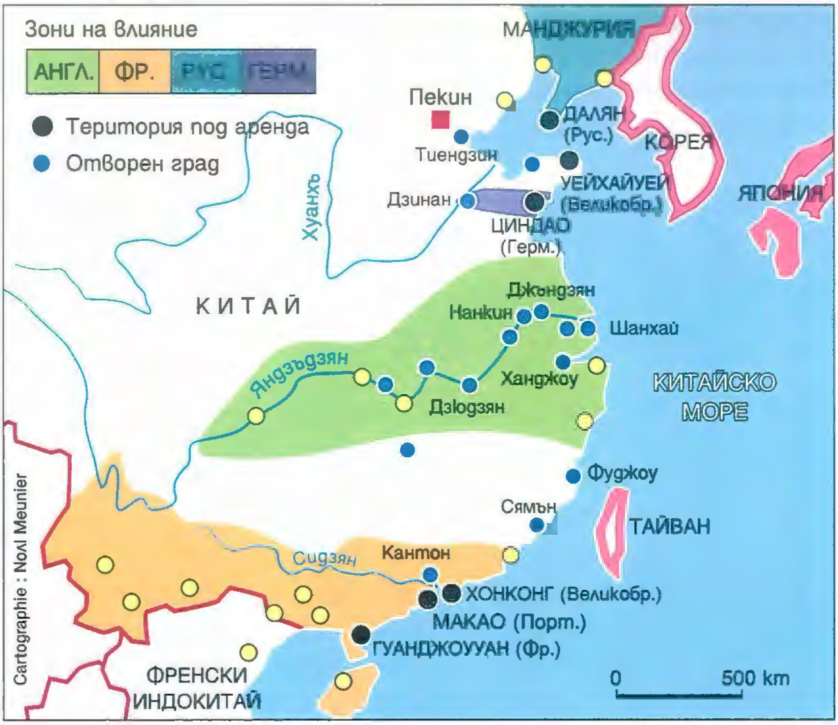
Зони на влияние
АНГЛ.
ФР.
РУС.
ГЕРМ.
● Територия под аренда
● Отворен град
МАНДЖУРИЯ
Пекин
ДАЛЯН (Рус.)
КОРЕЯ
Тиендзин
УЕЙХАЙУЕЙ (Великобр.)
ЯПОНИЯ
Дзинан
ЦИНДАО (Герм.)
Хуанхъ
КИТАЙ
Джъндзян
Нанкин
Шанхай
Яндзъдзян
Ханджоу
Дзюдзян
КИТАЙСКО МОРЕ
Фуджоу
Сямън
ТАЙВАН
Сидзян
Кантон
ХОНКОНГ (Великобр.)
МАКАО (Порт.)
ГУАНДЖОУУАН (Фр.)
ФРЕНСКИ ИНДОКИТАЙ
0
500 km

Cartographie : Noлl Meunier

своята убедителност, за да накара царя да разгледа китайската молба; последният се произнася по нея с показно безразличие и презрение, но не пропуска пътьом да изкопчи изплащането на компенсация, възлизаща на 50 млн. рубли. На изток Япония вече е побързала да анексира (1874 г.) островите Рюкю, намиращи се дотогава под властта на китайската династия Цин, а веднага след това е направила необходимото, за да наложи на Корея (1876 г.) „неравноправен договор“ от същия тип, какъвто западните сили са изнудили Китай да сключи с тях. На юг французите провеждат военна кампания във Виетнам, където са стъпили неотдавна, през 1862 г., но през 1874 г. те се обръщат към китайските власти и ги принуждават да подпишат с тях нов „неравноправен договор“, който им развързва ръцете за действия в Тонкинския залив, както и в целия Индокитайски полуостров. Но от 1882 г. насетне те се сблъскват с яростната съпротива на виетнамците, подкрепени от ветераните на Тайпинското въстание, намерили убежище в тази страна. Разгромени край Лангсон през март 1885 г. (това премеждие предизвиква падането на правителството на Жюл Фери на 30 март същата година), французите търсят реванш, като нападат китайското крайбрежие и обсаждат град

Нинбо, вследствие на което успяват да наложат на Китай (9 юни 1885 г.) договор, даващ им правото да установят във Виетнам свой протекторат.

Икономика обезкръвена и дезорганизирана

Поради трайната немощ и нарастващото безсилие на централната власт (към това е редно да прибавим и разпада на нейните икономически съставки, както и пълната несигурност, царяща в селата и големите градски промишлени центрове) всички сектори на китайската икономика се оказват в плен на прогресивна и всеобхватна дезорганизация: зърнените и оризовите култури, които открай време са били основният ѝ двигател, малко по малко биват изоставяни в полза на промишлените култури, като чая и памука, но също така и опиума, чиято употреба, или по-точно злоупотреба, нанася невъобразими щети на населението; вследствие на неравноправните договори пристанищните дейности са заграбени изцяло от западните сили, които си присвояват също така и речното корабоплаване, тъй като корабите им имат необходимата дълбочина на газене, за да се придвижват спокойно по речната мрежа на Китай; цялата международна търговия е иззета от чужди компании и Империята на Центъра, която, както е добре известно, е нация от търговци, се оказва лишена от тази ключова дейност.

Освен тежките последствия за икономиката от това, което би трябвало да се нарича „поголовно окастряне на държавата от страна на западните сили“, унижението на Китай води до безпрецедентно отхвърляне на завоевателите, демонстрирано както от елита, така и от простолюдието. Китайската върхушка пък отдавна се отнася към тях с високомерно презрение и като че ли отказва да забележи опасността, произлизаща от френско-английската офанзива.

Изправени пред един сляп и глух режим, западняците решават да не се церемонят повече с него. Безвъзвратно като че ли е отминало времето, когато чуждестранните пратеничества е трябвало да се съобразяват с хиляди подробности и да спазват стриктно не само духа, но и буквата на мандаринския протокол, за да им бъде позволено да се представят пред императора на Китай, окичени като коледни елхи с подаръци за носителя на Небесния мандат. В очите на западните сили, убедени, че превъзходството на бялата раса над всички останали им дава пълното право да правят, каквото си поискат, Империята на Центъра, към която Волтер и Лайбниц само един век преди това са изразявали безгранично възхищение, изглежда вече като огромна изостанала страна, пригодна предимно да бъде пазар за европейските стоки.

Последният провал в опита за модернизация на обществото

Изправен пред агресивността на западния империализъм, манджурският режим продължава с опитите си да реформира обществото. От другата страна на морето Япония е единствената азиатска страна, успяла да проведе модернизация, която се е превърнала в щит срещу империализма на западните сили. Ала достойните за похвала опити на императрица Цъси и на нейните приближени съветници да насочат развитието на китайското общество в коловозите на „японския път“ се оказват безперспективни: икономическият и социален контекст на страната е катастрофален. Управленските лостове и механизми вече не работят, защото мандаринската административна структура, преживяла в течение на хилядолетия всички промени в режима на управление, е проядена от корупция. Законът на по-силния се е наложил над обредната кодификация, която винаги, от най-древни времена, е представлявала подпорният стълб в сградата на социалния живот.

Автократичната императорска държава, на чийто връх отчаяно се бори Цъси – ловка, изврътлива и безскрупулна жена, сблъскала се с невъзможни за преодоляване обстоятелства, – вече не е нищо друго освен мрачна сянка на самата себе си.

Разкъсвани между „пацифистките“ тенденции, проповядващи приемането на всякакви компромиси спрямо западните сили, и „националистическите“ изблици, громящи тази политика на протегнатата ръка, властите никога не застават на страната на едните срещу другите. Френско-японската война от 1884–1885 г. окончателно накланя везните в полза на привържениците на скъсването със Запада.

През 1894 г. въстанието Тонгхак в Корея предизвиква враждебни действия между Китай и Япония; конфликтът, довел до падането на Порт Артур (24 октомври 1894 г.), когато японците избиват почти 3000 китайци, приключва в полза на островитяните, които съгласно с договора от Шимоносеки (17 април 1895 г.) се сдобиват с Тайван и островите Пескадор (Пънху), както и с контрибуция на стойност 200 млн. таели (унции) сребро. Този конфликт между Китай и Япония бележи началото на дълъг период на враждебни действия между двете страни.

Възмездието на католическите мисии

Възползвайки се от поражението на Китай, френската католическа Църква, чиито мисионери били подложени на изтребление и продължили дейността си в нелегалност, получила разрешение за свободно придвижване на своите свещеници (главно отците от Обществото за чуждестранни мисии[69] на улица дю Бак[70], които всяка година изпращали по двадесетина мисионери в Китай). Единственото условие, поставено пред нея от китайските власти, било да притежават паспорт. Тази привилегия се отнасяла също така за италианците, белгийците, испанците, а по-късно – и за немците и швейцарците. През 1870 г. официално признатият брой на китайците, принадлежащи към католическото вероизповедание, достигнал 400 000 души; в Империята на Центъра имало не по-малко от 700 чуждестранни мисионери и 600 китайски свещеници. Междувременно през октомври 1866 г. една френска наказателна експедиция в Корея в отговор на серията от убийства на католически свещеници през пролетта на същата година принудила „страната на спокойното утро“, останала дотогава затворена за външния свят, да отвори своите врати за западните сили.

---

[69] Общество за чуждестранни мисии (Société des missions étrangères) – общество за апостолически католически живот, чиято цел е евангелизацията на света. Поради това то не представлява в каноническия смисъл на думата нито конгрегация, нито орден; дори неговите членове формално не се смятат за свещеници. Основано било през 1658–1663 г. от Франсоа Палю, епископ на Хелиопол и апостолически викарий в Тонкин, и Пиер Ламбер дьо ла Мот, епископ на Бертиус, апостолически викарий във виетнамската провинция Кошиншин.

[70] Улица дю Бак (Rue du Bac) – улица в Париж в VII квартал, следваща течението на Сена, на която (№ 128) в капела, построена между 1683 и 1689 г., се намира *Обществото за чуждестранни мисии.*

От 11 юни до 21 септември 1898 г., издигнати до върховете на властта от младия император Гуансю, „реформаторите“ – начело с големия кантонски учен и поклонник на просветения руски цар Петър Велики Кан Юуей (1858–1927) – правят сетен опит да качат Китай върху релсите на модерността посредством поредица от мерки, целящи да подобрят функционирането на държавата: назначен е министър на икономиката; изработен е държавен бюджет в надлежна и съответстваща форма; проведена е поредната реформа на административните конкурси и т.н. Изоставени в последния момент от пълководеца консерватор Юан Шъкай, действащите лица в Стоте дни на Пекин (вж. стр. 360) са принудени от Цъси да се оттеглят от политическата сцена.

Кланeто на французи в *Тиендзин*

Глухата враждебност на китайския народ спрямо „варварите нашественици“, които му били наложили неравноправни договори, се проявила в поредица от кланета. Най-свирепото измежду тях се състояло в Тиендзин през юни 1870 г., като за цел били нарочени французите – най-многобройните чужденци в това пристанище. Поводът за него станал разпространилият се сред населението слух, че сестрите от конгрегацията *Дъщерите на Св. Венсан дьо Пол*[71] се занимават с трафик на деца, а изстъпленията започнали към средата на юни. На 21 същия месец френският консул и неговият помощник били убити от разгневената тълпа; няколко часа по- късно тя разграбила и опожарила дома на лазаристите[72]. Същата вечер в местната катедрала, където били затворени мнозина християни, била натрупана голямо количество слама, която след това била подпалена. Жертвите на това масово убийство (в което не се поколебали да вземат участие и китайските пожарникари, в чиито задължения влизало потушаването на запалените от бунтовниците пожари) били преди всичко французи, но и руската колония в Тиендзин също претърпяла големи загуби. Изтреблението в Тиендзин дало повод за мощни протести на местните представители на западните нации пред принц Гун, който приел да изплати сумата от 250 000 таели на пострадалите и семействата на жертвите.

Няколко месеца по-късно Китай изпратил във Франция мандарина дипломат Чун Хоу с цел да поднесе извинения на правителството. Но когато китайският упълномощен слязъл на пристанището в Марсилия, придружен от двама френски чиновници от администрацията на китайските митници, Франция вече била нападната от Германия и правителството на Националната отбрана си имало по-големи грижи от съдбата на жертвите от масовото убийство в Тиендзин.

---

[71] *Дъщерите на Св. Венсан дьо Пол* – женско религиозно благотворително общество, основано през 1633 г. от Св. Венсан дьо Пол (1580–1660) и наречено така в негова чест през 1885 г. с едикт на папа Леон XIII. Предишното му название било „Дъщерите на Милосърдието“ или „Милосърдните сестри“. Основната мисия на тези жени била да се грижат за бедните болни хора, както и за бездомните деца и сираците. Даденото им от Св. Венсан дьо Пол име влязло във всички европейски езици като название на медицинските сестри. През XVIII и XIX в. организацията на „Дъщерите на Милосърдието“ се разраснала неимоверно, като се сдобила със свои клонове в почти цяла Европа, САЩ, Южна Америка и Азия.

[72] Лазаристи – братята от конгрегацията *Общество на свещениците от Мисията*, основано през 1625 г. от Св. Венсан дьо Пол и утвърдено през 1633 г. от папа Урбан VIII, чиято цел била да водят апостолически живот, посветен на евангелизацията на бедните по селата, а впоследствие – и по света. Наречени били „лазаристи“ или „лазарити“ през 1632 г., когато главната им квартира била пренесена в бившия затвор Сен-Лазар, в чието съседство се намирала и болницата за прокажени.

Между 1896 и 1902 г. западните сили, които се възползват от „клаузата на най-облагодетелствана нация“, изискват от Китай да им даде същите привилегии, каквито са отредени на Япония. Всяка страна се сдобива със своя „неприкосновена територия“: руснаците – с Манджурия, откъдето изтласкват японците (1896 г.); немците – с Шандун (от най-голямото пристанище на този полуостров води името си и най-прочутата марка китайска бира „Циндао“); в средния басейн на Яндзъ се настаняват англичаните; що се отнася до французите, възползвайки се от господството си над Тонкинския залив, те се разполагат в трите югоизточни китайски провинции.

В края на XIX в. страната, обезкръвена и докарана до ръба на пропастта, започва свободен дрейф в бурните води на световния политически океан, продължил почти половин век и донесъл на нейния народ неизброими страдания.

Как тронът се паднал на император Гуансю

Тъй като император Тунджъ починал (12 януари 1875 г.) от сифилис на 19-годишна възраст, сиреч само две години след поемането на властта, без да остави наследници, кандидати за неговото място не липсвали, тласкани и подкрепяни от различни кланове, които копнеели да поставят своята марионетка на императорския трон. Така щастливецът, избран на 13 януари 1875 г. да наследи покойния император, се оказал седмият син на Даогуан, който бил женен за една от сестрите на Цъси. Този избор предизвикал острите протести на традиционалистите, според които тронът трябвало да принадлежи на едного от наследниците на Мианкай – третия син на император Дзяцин и един от братята на император Даогуан. Поради крехката си възраст (роден бил на 14 август 1871 г.) новият император Гуансюимал нужда от подкрепата на регентство, което Великият трибунал на Обредите поверил на Цъан (Императрицата на Изтока) и Цъси (Императрицата на Запада). След като се знае какво се случило на първата регентка (вж. стр. 359), как да не видим дългата ръка на императрица Цъси в избора на предпоследния император на Китай?

Цъси – изврътливата господарка, непоклатимата Вдовстваща императрица

Смятана от антуража на императора за китайка с кантонско потекло, Цъси (1835–1908) всъщност произхождала от благородно манджурско семейство. Влязла в императорския двор на Китай на шестнадесетгодишна възраст, тя станала една от наложниците на император Сиенфън (1832–1861), от когото имала едно дете (бъдещия император Тунджъ). След подозрителната смърт на последния тя поела регентството на империята заедно с Цъан, законната съпруга на покойния владетел. В противоречие с правилата на наследственото право Цъси наложила желанието си за наследник на императорския трон да бъде избран нейният едва четиригодишен племенник Гуансю. През 1881 г. внезапната смърт на Цъан позволила на Цъси най-сетне да упражнява регентството сама.

Заобиколена от евнуси, умело използваща своя чар (своите чарове), маневрираща ловко между клана на застъпниците за модернизация и този на консерваторите (манджурските аристократи и китайските висши чиновници, бдящи да запазят своите привилегии), Цъси за трети път поела регентството, този път през 1898 г. вместо император Гуансю, който бил обявен за неспособен да управлява. На 21 юни 1900 г., окуражена от подкрепата на „Боксерите“, тя обявила война на западните държави, без, както се оказало по-късно, да е преценила действителното съотношение на силите. Още през август западните войски се озовали пред портите на Пекин, който тя се видяла принудена да напусне, преоблечена като селянка. За да се върне обратно (1902 г.), Цъси била заставена да направи изключително тежки отстъпки на западните сили.

В стремежа си да не допусне връщането на Гуансю на императорския трон, тя обявила Пу И, един от племенниците на императора (едва тригодишен!) за Принц наследник. Той бил „последният император на Китай“, обезсмъртен наскоро от италианския режисьор Бертолучи във филма с едноименно заглавие и завършил живота си като метач по време на Културната революция.

Цъси умряла на 15 ноември 1908 г., само един ден след смъртта на Гуансю!

Над тази жена, последната фактическа владетелка на Китай, висят тежки подозрения: каква е ролята ѝ за смъртта на своята съперница Цъан, както и за тази на император Гуансю (някои дори твърдят, че тя насърчавала разпуснатия му живот... и че той бил покосен от сифилис)? Само фактът, че подобен въпрос се поставя, предопределя навярно и отговора му.

Антизападната реакция на тайното общество на „Боксерите"

С принудителната абдикация на Гуансю (януари 1900 г.), обвинен, че през Стоте дни на Пекин е оставил положението да излезе извън контрол, и с обявяването на Пу И за престолонаследник се отваря последната страница от императорския период в Китай. Той се характеризира с подема на ксенофобските настроения. От края на XIX в. насетне легендарната толерантност на китайците е напълно смазана и заличена от национализма и омразата към чужденците – все чувства, изострени до крайност от тежкото поражение, нанесено на Китай от Япония през 1895 г.

Стоте дни на Пекин

От 10 юни до 20 септември 1898 г. Китай преживял изключително интензивен период на реформи, наречен от историците с названието „Стоте дни на Пекин". Под егидата на Кан Юуей – една от водещите личности в партията на реформаторите – се сформирало правителство, тържествено подкрепено от император Гуансю. Владетелят не пестял своите усилия да насърчава и подпомага неговата дейност. Всеки ден той публикувал декрети, с които утвърждавал взетите решения и ги превръщал в юридически актове. Така на бял свят се появили Пекинският университет и неговият Медицински факултет (9 септември), управлявани по западен модел от ректор и декан; Обществената библиотека и Службата за преводи на западни книги; железопътната линия Пекин–Ханджоу. Други декрети оповестявали изпадането в немилост на мандарините, смятани за безполезни и чужди на реформите, като се започне с всемогъщия Сю Инкуй, завеждащ Министерството на обредите.

Ала тези реформи вървели прекалено бързо за вкуса на Вдовстващата императрица Цъси, която на 20 септември 1898 г. заповядала Гуансю да бъде отстранене и заточен на малко островче в парка на императорския дворец. На другия ден императорът бил лишен от своите правомощия, а няколко дни по-късно декрет, подписан от регентката на Китай, сложил край на „Стоте дни на Пекин“. Повечето от действащите в него лица били осъдени на смърт и обезглавени, или – какъвто бил случаят с Кан Юуей – принудени да се спасят в изгнание.

Активистите на това ново движение, веещо знамето на насилието, се набират предимно сред членовете на многобройните тайни общества, които никнат като гъби след дъжд, като например „Старшите братя“ или „Великата сабя“, и по своята същност представляват реакция срещу корупцията на администрацията, неудържимата контрабанда на опиум и сол и царящия хаос, но също и следствие на колосалните наводнения по поречието на Хуанхъ (лошо предзнаменование, пратено от Небето) в югоизточните области на Шандун, погребали хиляди градове и села под придошлите води на реката. Именно от средите на „Великата сабя“ произлизат членовете на „Отредите на справедливостта и съгласието“ (Ихътуан), познати на запад под името „Боксерите“. Скоро те се налагат като основното огнище на насилието и яростната ксенофобия.

На 4 декември 1899 г. в северната част на Шандун избухва метеж под мотото „да защитим династията, да унищожим чужденците“. Неговите подбудители практикуват усилено бойни

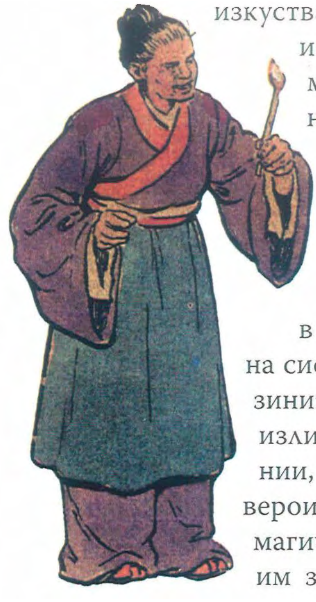

изкуства (най-вече бокс) и се представят под името „Юмрукът на обществената хармония“, откъдето и произлиза популярното прозвище „боксерите“, дадено им от западните наблюдатели. Закърмени с наставленията на древната секта „Белият лотос“, Боксерите мълниеносно налагат климат на насилие и терор в целия Шандун, където положението в селата е катастрофално, отдавайки се на систематични грабежи в заводите и магазините за чуждестранни стоки; своя гняв те изливат също така върху железопътните линии, както и върху китайците с християнско вероизповедание. Населението, очаровано от магическите им практики и мистериозните им заклинания, открито им оказва своята поддръжка и приема техните националистически и антихристиянски настроения.

Набрали сила, боксерите вече не се колебаят да извършват дръзки нападения срещу чужденците (в течение само на 1900 г. са убити петима епископи и повече от тридесет християнски свещеници). Бездействието на властите пред лицето на подобна активност дава на всички ясно да разберат, че Цъси оказва тайна подкрепа на националистическото движение. Във всеки случай тя му позволява да се развие, без да срещне и най-малката спънка по своя път.

В Шандун (1898 г.) боксерите дори биват покровителствани от губернатора Ли Бинхън, ала в крайна сметка биват прогонени от бъдещия диктатор Юан Шъкай (1900 г.), призован на помощ от властите, разтревожени от размаха на движението, което вече представлява сериозна заплаха за големите крайбрежни градове. Въпреки натиска на западните сили, които изискват от манджурския режим (януари 1900 г.) да обнародва едикт, забраняващ тайното общество, националистите се насочват към провинциите Хъбей и Шанси, където се настаняват, без да се натъкнат на каквато и да било съпротива; оттам не след дълго предприемат поход срещу Тиендзин, за да връхлетят в края на краищата Пекин, последната спирка в похода им към завоюването на властта.

Кан Юуей – реформаторът изгнаник

Очарован от индустриалната революция, превърнала Великобритания в първата икономическа сила в света, кантонецът Кан Юуей (1868–1927), който хранел чувства на силна омраза към Вдовстващата императрица Цъси, олицетворение в неговите очи на всички злини, сполетели Китай през втората половина на XIX в., бил част от кръга китайски интелектуалци, копнеещи да въведат своята страна в ерата на реформите. След краха на „Стоте дни на Пекин“, през които бил най-близкият съветник на император Гуансю, той бил осъден на смърт и успял да избяга, за да заживее като изгнаник в английската колония Сингапур. Помилването му дошло едва на 30 октомври 1911 г., през първите дни от Китайската революция.

Боксерите в Пекин, Цъси бяга в Сиан

Изправени пред огромната опасност от разрастването на въстанието из цялата страна, английските, американските и френските морски съединения се приготвят да се намесят (март 1900 г.). На 20 май се разнасят първите вести за кланета на чужденци в Пекин. Десет дни по-късно в околностите на Тиендзин е нападнат един железопътен конвой, а отрядът от триста души, изпратен от съюзниците към Пекин, попада под продължителния обстрел на бунтовниците, твърдо решени да му преградят пътя към столицата.

През целия месец юни 1900 г. безчинствата на боксерите, просмукали се навсякъде в града, се стоварват върху чужденците. Оказва се, че тяхна цел са не само европейците и американците: първият атентат е насочен срещу секретаря на японската легация (11 юни). Сетне насилията се пренасят върху църквите и чуждестранните мисии, които биват разгромени и опожарени. На 20 юни боксерите екзекутират ръководителя на немската дипломатическа мисия Кетелер, дошъл да протестира пред манджурските власти срещу прекалено пасивното им отношение към вилнеещия терор. Поредица от императорски декрети обаче узаконява положението на националистите, чиито действия се удвояват по размах и количество. Чуждестранните легации, в които се намират дипломатите и техните семейства, са обсадени. В продължение на почти два месеца Европа наблюдава събитията със затаен дъх.

В китайския стан, разделен между привържениците на боксерите и застъпниците за сближаване със Запада, последните – силно окуражавани от Робърт Харт – постепенно започват да надделяват. Реакцията на западните сили се предопределя от степента на риска, на който са подложени техните сънародници; войските им си възвръщат контрола над Тиендзин и не след дълго стягат в обръч Пекин, чиято обсада под командването на немския генерал фон Валдерзее продължава малко повече от 50 дни (прословутите „55 дни на Пекин"). На 14 август 1900 г. легациите са освободени, а Вдовстващата императрица Цъси бяга в Сиан. Нейният първи жест оттам е да обнародва декрети, целящи отново да ѝ осигурят подкрепата на чуждестранните сили. Боксерите са разгромени, а главните им вождове – избити или екзекутирани.

Завръщането на Цъси в столицата

Завръщането на Цъси в столицата (6 януари 1902 г.) е съпроводено със съгласието на Китай да изплати чудовищна контрибуция на стойност от 450 милиона сребърни долара. Оттук нататък всяко действие, разминаващо се с интересите на страните победителки, е строго забранено за китайците, на които също така е наложено да сринат със земята фортовете на Дагу, както и да изпратят в големите европейски столици пратеничества на съжалението и покаянието. Никога в своята история Китай не е достигал до такава степен на унижение и позор! Ала покушенията срещу чужденци в него продължават, макар и по-нарядко, през цялото първо десетилетие на XX в. В опит да укрепи своята власт и с надеждата, че ще успее да създаде условията за национален подем, Вдовстващата императрица стига дотам да обещае – в рамките на следващите девет години – приемането на конституция по западен модел (декрети от април 1905 г.). Възприемайки за образец Япония, манджурите предприемат институционална реформа, предвиждаща съществуването на местни асамблеи, избрани по принципа на всеобщото изборно право, чиито делегати би трябвало да представляват истинска „Национална консултативна асамблея".

Ала точно в този момент централната власт е толкова слаба, че не ѝ остава да прави нищо друго, освен да играе ролята на пасивен наблюдател, когато на китайска територия се развихря сблъсъкът между Русия и Япония. По море и по суша двете страни влизат в безпощадна кръвопролитна война, без да се съобразяват с призивите на президента Рузвелт да спрат бойните действия и да седнат на масата на преговорите. Обезкръвени, двете противоборстващи сили свършват с това, че си поделят Манджурия, като Япония разширява своята „зона на влияние“ до Порт Артур (Портсмутски мирен договор от 25 август 1905 г.). Впоследствие Япония – победителката във войната с Русия – анексира Корея, към която от векове е втренчила лаком поглед, и превръща тази страна в свой протекторат. Така Китай се оказва лишен от цели области, за чието владение е претендирал едва ли не откакто е създал своя държава.

Смъртта на Цъси и Гуансю

През май 1908 г. Цъси претърпява инсулт, от който успява да се възстанови. Гуансю умира на 14 ноември същата година. Повече от година детронираният император, много болен, живее затворен в своя дворец. Още същия ден Вдовстващата императрица прокарва избора на Пу И за император, като не пропуска да се провъзгласи за Велика вдовстваща императрица, оставяйки предишната си титла на Луню, вдовицата на Гуансю. На следващия ден обаче Цъси получава припадък и на свой ред умира, обърнала поглед, както подобава, на юг.

„Армията на Северния океан“

Реорганизацията на китайската армия по западен модел благодарение на японските инструктори и модерното въоръжение, закупено на баснословни цени от европейските държави, станала причина за възникването на онези войскови съединения, наречени впоследствие „армията на *Бейхан*“ („Войската на северния океан“), които изиграли ключова роля по време на първата китайска революция от 1911 г., като отказали да защитят умиращата династия и се наредили под знамената на Юан Шъкай.

През 1909 г., съвсем скоро след смъртта на Цъси и Гуансю, Пу И става император под името Сюантун. Императорският регент Цайфун се опитва да постави положението под контрол. Нетърпимите отношения с Юан Шъкай обаче го принуждават (януари 1909 г.) да отдалечи от властта единствения човек, способен да помогне на манджурската династия да се закрепи в нея.

Републиканците на Сун Ятсен излизат на авансцената

През 1905 г., все по-възмутен и разгневен от диктата на чуждите сили, Сун Ятсен – един кантонец, който през 1894 г. основал скромна асоциация с републикански идеи („Общество за възраждане на Китай“) – се обединил с други антиманджурски движения и основал в Токио партията Тунменхуей, предтечата на бъдещия Гуоминдан. Той поставял ударението върху „трите принципа в полза на народа“: „независимост“ (борба срещу манджурската власт), „суверенитет“ (учредяване на Републиката) и „благоденствие“ (различни мерки за справедливо преразпределение на благата, като например земеделска реформа).

Лошо организирани, бунтовете на Тунменхуей (1906–1911) – в повечето случаи поемани на даден етап от развитието им от всевъзможни тайни националистически организации – неизменно приключвали с тежки поражения, с изключение на последния, извършен в Кантон на 27 април 1911 г., който предизвикал 72 жертви (прочутите „72-ма Кантонски мъченици“).

Първата китайска революция в ход

Манджурската власт най-сетне се заема да създаде институциите, обещани от покойната Вдовстваща императрица Цъси. Под влияние на дошлите от провинциите делегати е учреден Временен сенат под името „Върховна палата за административен и конституционен контрол“. Става дума за събрание, предназначено да служи като сборно място за силните на деня и влиятелните военни, стремящи се да ръководят изкъсо тези институционални промени, a priori опасни за придобитите от тях позиции. Изборите за този Сенат се провеждат през пролетта на 1910 г., което не попречва на поборниците за свикването на Национална учредителна асамблея, предназначена да замести Великия съвет, да извисят глас, за да бъдат чути.

Скоро провинция Съчуан се надига на бунт, посочвайки като основание поредицата заеми, които държавата взема от западните сили; с тези пари манджурските управници смятат да построят две железопътни линии и да започнат парична реформа. За привържениците на републиката това е още един жест на подчинение и знак, че разорената държава не е в състояние да прави полезни ходове. На 7 септември 1911 г. в Чънду дворецът на императорския наместник в Съчуан е нападнат от манифестанти. Метежите се разпространяват из всички големи градове. На 4 ноември Шанхай пада на свой ред в ръцете на въстаниците. Няколко дни преди това (24 октомври) Републиката е провъзгласена в Хунан. Кантон също не закъснява да се надигне, повличайки със себе си целия Южен Китай.

Пу И, невръстен и извън талвега на събитията, не контролира абсолютно нищо, а реформите предизвикват ефект, обратен на търсения, придавайки сили и основания на безбройните движения за съпротива срещу манджурския режим. Гражданските борби изобилстват с насилие. Юан Шъкай, изпаднал в немилост след смъртта на Гуансю, е призован от Хънан, където се е оттеглил, да спасява положението. От манджурската империя не е останало нищо освен един невръстен владетел без никакъв политически и житейски опит, неспособен да влезе в крак с ускорения ритъм на историята. На 16 декември 1911 г. в Нанкин се събират делегатите, упълномощени да определят основните положения на Временна републиканска конституция, предвиждаща избора на президент на Републиката от представителите на всички провинции.

Първата китайска революция е в ход.

Юан Шъкай (1859–1916) – пълководецът, който става диктатор

Роден в провинция Хънан, където неговият баща бил мандарин, Юан Шъкай избрал за свое поприще войската, службата си в която започнал в Корея по време на китайско-японския конфликт. Бликащата му енергия и необикновената му храброст във военните действия на Корейския полуостров, завършили с поражението на Китай (1895 г.), рязко го отличили сред останалите участници в тези събития: той бил повикан в Пекин, където му била поверена ролята на съветник в модернизацията по западен образец на китайската войска. По време на „Стоте дни на Пекин" той се присъединил към противниците на реформите – жест, който му спечелил уважението и доверието на Цъси, но най-вече действията му срещу „боксерите", чийто бунт (1900 г.) смазал жестоко и безпощадно, се превърнали в причината да бъде издигнат (1901 г.) за комисар по военните и дипломатическите въпроси на Северен Китай – един пост на истински китайски проконсул[73]. Там той не само създал една модерна войска, но се втурнал да реорганизира образователната система и да изгражда ефикасни промишлени структури. Въпреки смъртта на Цъси Юан Шъкай съумял да съхрани цялото си влияние благодарение както на високия си престиж и авторитет на модерен пълководец, така и на своята вярност и преданост към властта и реда.

Призван да матира революционерите от избухналото на 10 октомври 1911 г. републиканско въстание, той получил от манджурските власти доста солидни отстъпки, които да му послужат като коз срещу могъщите противници: формиране на Национална асамблея, разрешение за създаване на политически партии, амнистия за революционерите. Не пропуснал, естествено, да се сдобие с всички необходими за целта пълномощия. Въпреки опита си да завърже тайни преговори със Сун Ятсен, той не успял да попречи на последния да провъзгласи Републиката в Нанкин (29 декември 1911 г.). Ала два месеца по-късно (февруари 1912 г.), макар и лишен от своите „прерогативи", Юан Шъкай предизвикал оттеглянето на републиканското правителство (на което съумял да внуши, че ще се присъедини към Гуоминдан), а малко след това (12 март 1912 г.) се преборил да бъде избран за президент на Републиката.

---

[73] Проконсул – управленски пост в Древния Рим. След приключването на едногодишния срок на своята магистратура бившите консули били назначавани за наместници в римските провинции със съдебни, военни и административни пълномощия, превръщайки се в пълновластни местни владетели.

През март 1916 г. внезапната смърт на диктатора (станал междувременно пожизнен президент, а после – и император на Китай!) сложила край на този авторитарен режим, поставен тутакси на сериозно изпитание поради отказа на редица южни провинции да му се подчиняват.

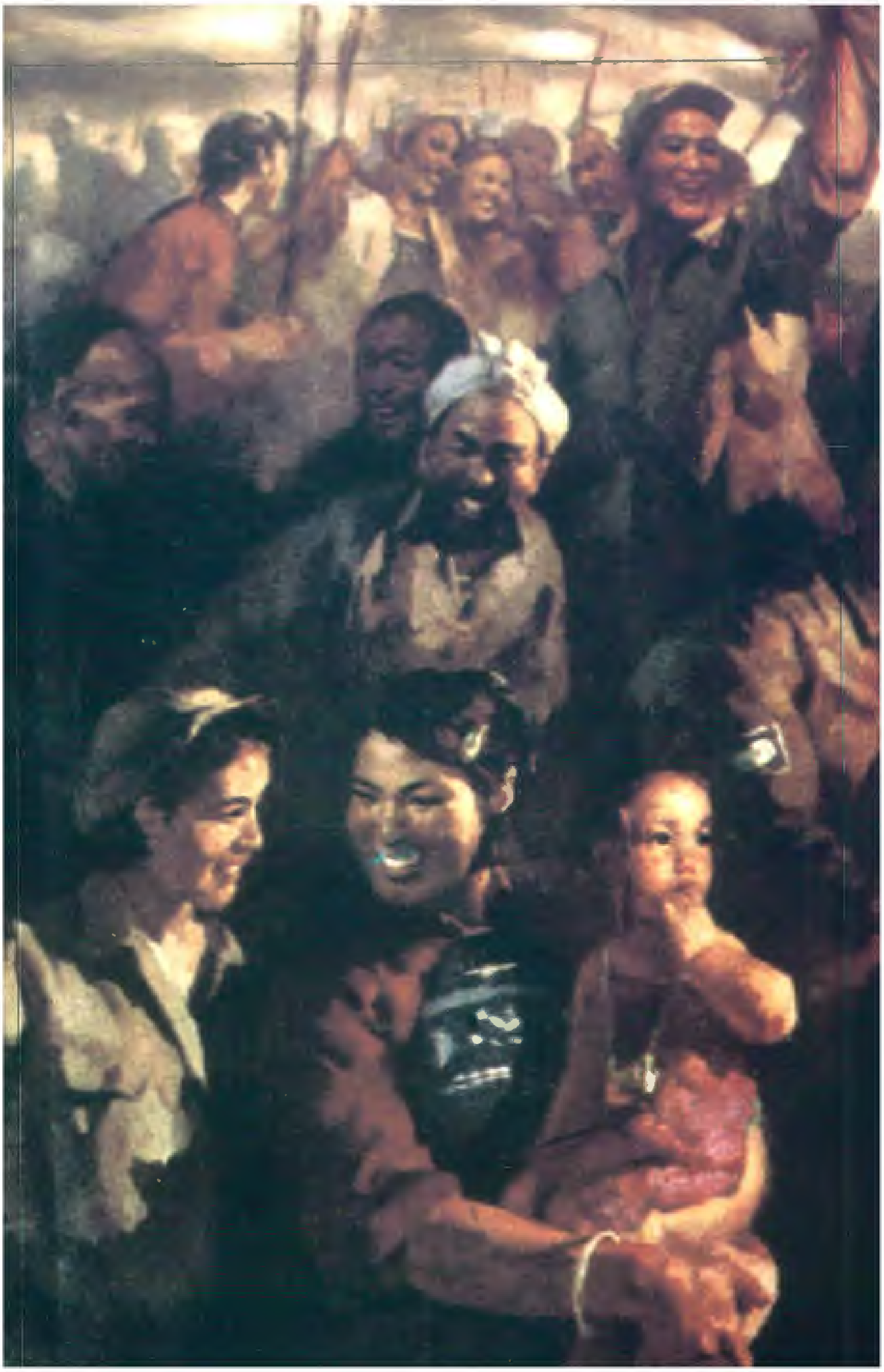

Китайската република
(1912–1949)

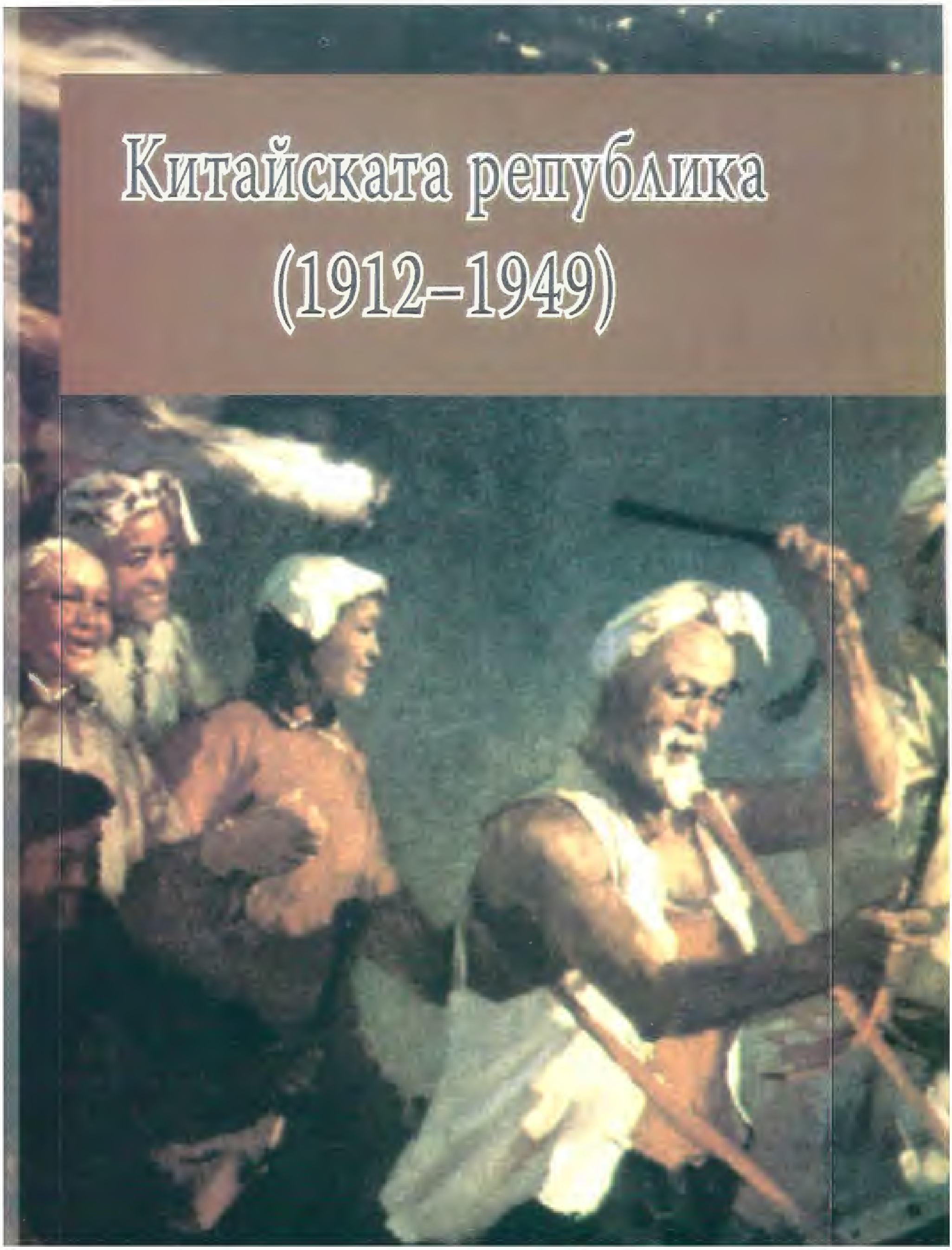

След абдикацията на император Пу И (октомври 1911 г.) Сун Ятсен, който пристига от Америка в Нанкин, за да вземе участие в работата на Учредителната асамблея, бива избран за президент на Китайската република на 1 януари 1912 г. в Кантон. Прието е ново национално знаме, състоящо се от пет хоризонтални ивици: червена, жълта, синя, бяла и черна, олицетворяващи „народите“ на Китай: китайци, манджури, монголи, тибетци и мюсюлмани.

ДИКТАТУРАТА НА ГЕНЕРАЛ ЮАН ШЪКАЙ И ВЪЗХОДЪТ НА ВОЕННИТЕ ФЕОДАЛИ

Президентският мандат на Сун Ятсен продължава едва месец и половина. На 14 февруари 1912 г. ефимерният президент на Китайската република е заместен от военачалника Юан Шъкай, чиято първа мащабна мярка е да премести цялото правителство в Пекин. На 6 октомври 1913 г. той се преборва да бъде избран за президент на Републиката и незабавно се сдобива с признанието на основните западни сили, както и на Япония. На 5 ноември той приема да сключи с Русия договор, признаващ суверенитета на северната си съседка над Монголия.

Дремещият в него диктатор не закъснява да се събуди: през 1914 г. Юан Шъкай разпуска Парламента, откъдето междувременно се е постарал да изключи членовете на Гуоминдан, и си присвоява генерални владетелски пълномощия... след което чисто и просто възстановява империята в своя изгода (11 декември 1915 г.), предизвиквайки колосалното недоволство на провинциалните властници в Южен и Централен Китай, които се надигат на бунт. Емисарите, изпратени намясто от новия „император на Китай", приел името Хунсян, за да се справят с размириците, се оказват също толкова вероломни към неговата кауза. Междувременно в опит да преодолее финансовата криза на държавата, Юан Шъкай предизвиква ново задлъжняване на Китай с около 25 млн. лири стерлинги към консорциум от големи западни банки (този дълг, ако бил изплатен докрай и в предвидения срок (1960 г.), би надхвърлил 65 млн. лири...).

И тъй като нещастието никога не идва само, през януари 1916 г. Япония представя на Юан Шъкай меморандум, целящ да превърне Китай в японски протекторат. Приканен настоятелно от западните сили да възстанови Републиката, диктаторът няма друг изход, освен да се подчини (26 февруари). А няколко месеца по-късно (6 юни) внезапно умира.

Сун Ятсен – републиканец, опортюнист и скиталец

Роден близо до Макао, израснал в Хонолулу (той говорел превъзходно английски) и завършил медицина в Хонконг, Сун Ятсен (1866–1925), чието име на мандарински се произнася Сун Джуншан, си останал олицетворение на революционера скиталец, търсещ в чужбина средствата, необходими за така лелеяното политическо действие, чието довеждане докрай обаче не можело да не се окаже непосилно за него.

Интелектуалец, гнусящ се „да си цапа ръцете", той така и не успял – въпреки могъщата подкрепа на западните сили – да даде на Китай устойчиви институции. Избран за президент на Републиката през 1912 г., преизбран отново през 1921 г., той починал на седемдесетгодишна възраст, оставяйки цялото свое поле на действие свободно и завещавайки го по този начин на своя баджанак Чан Кайши.

Китай на „уорлордовете" (Господарите на войната)

След смъртта на диктатора Япония, която вече е анексирала Шандун, Монголия и Манджурия, се сдобива с главните про-

мишлени градове на Китай. Централната власт се сгромолясва, оставяйки неограничена свобода на „уорлордовете“ (Господарите на Войната), както ги окачествява англо-саксонската преса. Тези военни управители (дудзюн), пълновластни господари по места, управляват без конкуренция върху поверените им територии по същия деспотичен начин, както това са правили владетелите от Епохата на воюващите царства две хиляди и петстотин години по-рано. Те разполагат с модерни оръжия и със средства за бързо придвижване, което им позволява да живеят охолно на гърба на селячеството. Под свой контрол са поели отглеждането на опиум, от който извличат огромни печалби, но същевременно сериозно разклащат крехкото равновесие на дезорганизираното и обезкръвено земеделие.

В продължение на пет години (1916–1921) Велик Китай, подложен на разграбване и опустошение, е разпокъсан на „зони на влияние“ (северът и централната част – под това на Япония, басейнът на Яндзъ и югът – под това на Великобритания).

Сун Ятсен и китайските интелектуалци

Озовал се за втори път като изгнаник в Япония, Сун Ятсен се завръща в Шанхай след смъртта на Юан Шъкай и се заема да обедини китайските интелектуалци, които протестират срещу последствията от Парижката конференция, отдала на Япония всички права, придобити в предходните десетилетия от Германия, след поражението на последната в Първата световна война. Божението, наречено впоследствие „Движението 4 май 1919 г“. (усъ юндун), се радва на забележителен успех сред елитите на страната, които вече проповядват изоставянето на класическия език (уънян) и замяната му с говоримия (байхуа). На 5 май 1921 г. в Кантон, силен с поддръжката на това интелектуално течение, едновременно модернистко и националистическо, Сун Ятсен бива повторно избран за президент на Републиката против волята на англичаните, които правят всичко възможно, за да му попречат да доведе до добър край своите начинания. В края на 1921 г. Вашингтонската конференция налага на Япония да се оттегли от завладените на азиатския континент територии, оставяйки по този начин немалко свободно поле за действие на новоизбрания китайски президент, разглеждан от западните сили като човек, с когото си струва да се преговаря. През 1923 г. Сун Ятсен намира нов съюзник в лицето на съветския режим, който му изпраща подкрепления в Кантон. Той реорганизира Гуоминдан като строго централизирана организация по комунистически образец, ала това не му попречва няколко месеца по-късно да отиде в Пекин, за да преговаря за сключването на алианс с новия господар на Северен Китай, генерала християнин Фън Юсян. Именно в Пекин Сун Ятсен намира смъртта си през 1925 г.

Раждането на Китайската комунистическа партия

На 1 юли 1921 г. в обстановка на пълна нелегалност в Шанхай се провежда учредителният конгрес на Китайската комунистическа партия. По това време тя наброява едва петдесет и седем членове, по голямата част от които принадлежат към Гуоминдан. Сред тях е и някой си Мао Дзъдун, син на селско семейство, студент във Висшия педагогически институт в Хунан, а впоследствие скромен служител в Националната библиотека в Пекин.

Генералът християнин Фън Юсян (1882–1948)

Син на високопоставен офицер в императорската манджурска армия, Фън Юсян – по подобие на редица млади и многообещаващи китайски военни – се присъединил към войската на Юан Шъкай в годината, в която се покръстил в християнската вяра (1914 г.). Станал на свой ред „уорлорд“, Фън въвел в своите владения особен модел на патерналистично и авторитарно управление, ашладисано с християнски социализъм. През двадесетте години на XX в. той не криел възхищението си от Съветския съюз. През 1924 г. вследствие на военна офанзива, по време на която извършил подвизи, наредили го сред легендарните герои

на Китай, той поел под свой контрол Пекинска област. Именно там в началото на 1925 г. пристигнал Сун Ятсен с надеждата да го убеди в необходимостта да сключат стратегически съюз за обединение на Китай, но в началото на март идеологът на китайската революция скоропостижно се споминал. През 1929 г. Фън Юсян направил неуспешен опит да се противопостави на Чан Кайши, който изпратил своите войски от Нанкин да го преследват по петите. Между 1937 и 1945 г. преминал на страната на Гуоминдан, но след края на Втората световна война бил принуден да се оттегли като изгнаник в Съединените щати. Острите му критики срещу своя бивш съюзник Чан Кайши още повече увеличили неговата популярност и след нелепата му смърт на борда на кораб, плаващ към Съветския съюз, бил погребан в Континентален Китай с всички дължими военни почести.

Отначало Китайската комунистическа партия е ръководена от интелектуалци, произхождащи от градовете, чийто образец за подражание е съветският пролетарски работнически комунизъм. Сред тях са Ли Даджао (1889–1927) – офицер, получил образованието си в Япония, осъден на смърт от пекинските „уорлордове"; Чън Дусю (1880–1942), учил в Япония и във Франция. Но постепенно и неотклонно тя била завладяна (1927 г.) от хора, които никога не са стъпвали зад граница и мечтаят да пригодят към китайската действителност (преобладаващо селско население) ленинистката теория за работническия пролетариат като революционен авангард. Сред тези дейци – като изключим самия Мао – се откроява фигурата на Джоу Ънлай (пребивавал в Япония, Франция и Германия), на Джу Дъ, произхождащ от семейство на фермери от Съчуан, Чън И, Лю Шаоци и Лин Бяо.

„НАНКИНСКОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ" (1927–1937)

Посредством прословутия „преврат от 20 март 1926 г"., отстранил всичките му противници непосредствено преди про-

веждането на обявено за този ден събрание на Централния комитет на Партията, Чан Кайши поема управлението на Гуоминдан. В съюз с „уорлордовете“, които в края на краищата съумява да постави под свой контрол, генерал Чан Кайши използва армията на Гуоминдан (около 100 000 войници и 6000 офицери), за да разшири и наложи своето влияние. От Кантон, който му служи като логистична база, той предприема поредица от военни настъпления към долината на Яндзъ и успява да превземе областите около южното ѝ поречие (пролетта на 1927 г.). Съумява също така да удави в кръв народното въстание на шанхайците, които с голяма твърдост и решимост защитават своя град, както и това на кантонците, които се стремят да превърнат пристанищния град в народна комуна. Същевременно активистите на Гуоминдан, които са и членове на Комунистическата партия, са заставени да направят своя избор: широко разпространеното дотогава двойно членство бива забранено.

Чан Кайши – авторитарният генерал, възторженият ценител на Япония

Роден в Кантон през 1887 г., Чан Кайши бил млад офицер, току-що излязъл от Военната академия, когато бил изпратен в Япония, за да довърши подготовката си на артилерист. През октомври 1923 г. ръководството на Гуоминдан (в който той служел като лейтенант) го изпратило в Москва на стаж в Червената армия. Успоредно с това съветските власти проводили в Кантон един военен съветник (Голен) и един политически съветник (Бородин) със задачата да подпомогнат Гуоминдан при създаването на Военната академия в Хуанпу (Уампоа), която през следващите години щяла да обучи огромната част от офицерите в армията на „Народната националистическа партия“, както гласи в буквален превод названието „Гуоминдан“. След смъртта на Сун Ятсен (март 1925 г.) генерал Чан, който междувременно станал негов баджанак, се възползвал от огромния му престиж сред войниците на Гуоминдан, за да прекрати алианса, скъсвайки с просъветската фракция на партията с център Ухан. На 12 април 1927 г. в Шанхай той удавил в кръв манифестацията, протестираща срещу навлизането на Гуоминдан в града, а шест дни по-късно установил нов режим в Нанкин.

Много бързо неговият антикомунизъм и близостта му с едрата буржоазия го превърнали в основен противник на комунистическите активисти, които започнали да внедряват свои партийни клетки в китайското село. През юли 1937 г. нахлуването на така обичаната от Чан Кайши Япония в Китай предопределило залеза на националистическия му режим, който рязко се свил и преместил главната си квартира в град Чунцин. През октомври 1949 г., след години на гражданска война срещу комунистите, Чан бил принуден да отплава в Тайван, където починал на 5 април 1975 г.

Скъсването между Гуоминдан и Комунистическата партия

На 18 април 1927 г. новият господар на Китай установява в Нанкин еднопартиен режим, начело на който застава самият той. Тази „авторитарна република“ угасва през 1937 г., когато Япония нахлува в Китай. Оттук произлиза и названието на този период: „Нанкинското десетилетие“.

На 15 юли 1927 г. управляващите среди на Гуоминдан, вземайки повод от решенията на V конгрес на Комунистическата партия, в които нейните членове са призовани да се разграничават в действията си от националистите, обявяват отлъчването на комунистите от своята организация: разводът между двете партии е консумиран. Между Ухан (седалището на комунистическото правителство) и Нанкин, където се е установил човекът, когото вече наричат „генералисимус Чан Кайши“, започва жестока и безмилостна война.

Пораженията на комунистите в Шанхай и Кантон (1925–1927)

Прочула се благодарение на двата романа на Андре Малро (*Завоевателите* и *Човешкият жребий*), ужасяващата гражданска война, противопоставила комунистическите въстаници срещу войските на националистическия Гуоминдан и приключила с победата (ефимерна) на последните, предизвикала стотици хиляди жертви сред цивилното население. Революционните активисти, заловени да разпространяват своите брошури на публични места, начаса бивали обезглавявани. Някои дори свършили в пещите на парните локомотиви. Тези страшни години, които предугадили и дори предначертали противоречията със сталинския СССР (и неговите немислими съюзи, като например съветско-германския пакт), предизвикали непоправим разрив между комунистите и националистите. Смятано за смазано и унищожено, китайското комунистическо движение не само възкръснало от пепелта и се възродило, но бързо се наложило като основната народна сила в страната. В една прочута книга, озаглавена *Трагедията на китайската революция* (издадена за пръв път през 1938 г. с предговор на Троцки), американецът Харолд Исаак, пряк свидетел на тези трагични събития, е разказал за този изключително мрачен и злокобен период от историята на Китай.

Приоритет за Чан Кайши е възстановяването на обществения ред. За тази цел под благосклонния поглед на западните сили той налага на страната една свръхцентрализирана политика. „Уорлордовете“, които не приемат да бъдат негови подопечни, са притиснати от модерно обучените и екипирани войски на Гуоминдан, превъзхождащи ги – освен всичко друго – и с експертизата на редица съветски офицери, изпратени от Коминтерна, за да подпомогнат „братската партия“, въпреки че Чан Кайши много бързо скъсва с просъветските комунисти.

Движението за Нов живот

Увлечението на Чан Кайши по установилите се в стара Европа фашистки режими окончателно го подтиква да обърне гръб на Съветския съюз. С цел да спечели благоразположението на китайската интелигенция – той вече се радва на доброжелателството и подкрепата на едрата буржоазия (фамилиите Сун, Кун и Чън) и на многобройните банки, изникнали в Китай през двадесетте години на XX в. – Чан провъзгласява *Движението за Нов живот* („Синшънхуо юндун") – смесица (доста непохватна) от неоконфуцианство и култ към личността. Получили своето образование в европейски и американски университети, представителите на финансовия и промишления елит на страната се приобщават към републиканския режим в Нанкин, за да осъществят един вид държавен капитализъм и да запълнят поне донякъде очевидната липса на ресурси у него. Национализацията на цялата банкова система, осъществена на 3 ноември 1935 г. и породена от фалитите на редица финансови учреждения, предизвикани от масовото изтегляне на валута от страна на Съединените щати, допринася за известната стабилизация на икономическото положение в страната.

Войната между националисти и комунисти

На 1 август 1927 г. Китайската комунистическа партия скъсва официално с Гуоминдан, който свирепо е смазал (12 април 1927 г.) началото на профсъюзно въстание в Шанхай, а след това, през декември същата година, е удавил в кръв първата революционна „комуна" в Кантон. Войната между „националистите" и „комунистите" е обявена. От своя бастион, разположен между провинциите Хунан и Дзиенси, Мао Дзъдун подготвя контранастъплението, доставяйки необходимото снаряжение и увличайки в усилени военни тренировки селяните от планинските области, където Партията с огромни усилия е успяла да се внедри.

През ноември 1931 г. селските бази на Комунистическата партия се прегрупират, за да основат своя обща „Китайска съветска република“, на която Мао Дзъдун е избран за президент. Обсадена отвсякъде в продължение на три години, младата държавица е принудена да просъществува в един вид номадско положение по време на прочутия „Дълъг поход“ (Чанджън) (1934–1937).

Японското нашествие временно помирява националисти и комунисти, които се озовават в общ фронт, образуван по спешност, за да се опълчи на японския агресор. За милициите на Комунистическата партия, обсадени в своя последен бастион в град Янан (провинция Шаанси) от значително превъзхождащите ги сили на националистите, това се оказва неочаквано и спасително облекчение.

„Дългият поход“ на Мао Дзъдун и неговите следовници

Предприет през октомври 1934 г., „Дългият поход“ (термин, с който маоистките агиографи обозначават епопеята на Мао Дзъдун и неговите партизани, бягащи като дивеч от хрътките на Чан Кайши) се е превърнал в символ на „дългия път“, изминат от китайските комунисти към държавната власт. Това бягство, продължило почти 12 000 км през планините на Западен Съчуан и Северен Шаанси до малкото градче Янан в извивката на Хуанхъ, представлявало истинско изтребление: от 130 000 партизани в неговото начало по-малко от 30 000 успели година по-късно да стигнат до спокойно пристанище, докато останалите изпогинали от глад или рани в схватките с войските на Фън Юсян. Именно по време на тази епопея с главни действащи лица основателите на комунистически Китай Мао успял да отстрани всички свои съперници, за да се превърне в безспорния лидер на партията с избирането му за Председател на нейния Централен комитет.

Японците отново окупират Манджурия.

В края на 1931 г. Япония отново окупира Манджурия, „уорлордовете“ в която са ѝ безрезервно предани: и няма как да бъде иначе, като се има предвид повсеместното присъствие на японските капитали в тази област, предопределящи развитието както на промишлеността, така и на търговията в нея.

Отдаден изцяло на свирепата борба с „разбойниците комунисти“, Чан Кайши оставя японските армии да завладеят територия с повече от 40 млн. население, силно индустриализирана, достъпна откъм морето благодарение на своите многобройни дълбоководни пристанища, притежаваща прекрасна инфраструктура с най-гъстата в цяла Азия железопътна мрежа. Огромна част от икономическия потенциал на Китай е безмилостно отрязана и заграбена.

… след което нападат Китай

През юни 1937 г. Япония нахлува в Китай и без предизвестие бомбардира Шанхай. Това принуждава Гуоминдан да се оттегли към Ханджоу, а после – към Чунцин, където бива подложен на изключително интензивни бомбардировки от японската авиация. Китайско-японската война е една от най-жестоките за китайското население, което дава милиони жертви в нея. Всички провинции на север от Хуанхъ, както и тези по долното течение на Яндзъ до езерото Дунтин, са окупирани от завоевателите. Китайското правителство, което малко по малко губи контрола над цялата си територия, се оказва сведено до командването на една войска, колкото многочислена (Чан Кайши твърди, че тя наброява 2.4 млн. души, но това число изглежда прекомерно), толкова и скъпоструваща. Въпреки подкрепата на Съветския съюз (който на практика признава селското комунистическо движение едва при победата му през 1949 г.) и на великите европейски сили китайският националистически режим не успява да удържи натиска на японските дивизии, още повече, че на вътрешния фронт

той е принуден да се сблъска с нарастващата мощ на малката Китайска съветска република в провинция Дзиенси. Едва когато се стига до японското нападение срещу Пърл Харбър на 7 декември 1941 г., в отговор на което Съединените щати оказват мощна подкрепа на Чан Кайши, започва и бавното отстъпление на японските войски към границите на китайската територия.

Ала за националистите това възправяне и укрепване трае твърде кратко. Новият им противник не е със свирепата физиономия на японския войник, а с решителния лик на партизаните от Китайската комунистическа партия, чието проникване в недрата на китайския народ представлява опасна заплаха за режима на Чан Кайши.

КРЪВОПРОЛИТНАТА ГРАЖДАНСКА ВОЙНА (1946–1949) МЕЖДУ КОМУНИСТИТЕ И НАЦИОНАЛИСТИТЕ

Капитулацията на Япония (август 1945 г.) взривява временното примирие между китайските националисти, които разчитат, че Съюзниците ще им признаят статута на победители, и комунистите. В началото намеренията на двете страни изглеждат ясни. Силен с подкрепата (включително и финансова) на Съединените щати, Чан Кайши подема враждебни действия срещу партизаните на Мао Дзъдун с убеждението, че ще го схруска на един залък.

Ала изходът от това противоборство съвсем не се оказва толкова очевиден и така в продължение на три години се разразява ужасяваща гражданска война, която завършва с категоричната победа на комунистите. Става дума за един от най-трагичните конфликти, който Китай някога е преживявал и в течение на който двата лагера влизат в безмилостна и безпощадна борба. Съпричастността на населението не е на страната на националистите, чието превъзходство във въоръжение и боева подготовка през 1946 г. е смазващо. През следващите години обаче активната подкрепа на Съветския съюз за „Червената армия" позволява на последната да компенсира това изоставане. През юни 1947 г. комунистическата войска предприема настъпление на североизток, принуждавайки подразделенията на Гуоминдан да се изтеглят на юг. През 1948 г. Чан Кайши изоставя градовете Кайфън и Луоян, които попадат в ръцете на партизаните комунисти; настава редът на цялата област от Дзинан до Шандун да премине под маоистки контрол. Броят на дезертьорите от гуоминдановските войски, които се присъединяват към Червената армия с цялото си въоръжение и снаряжение, непрекъснато нараства. През зимата на 1948–1949 г. при Дзянсу се разиграва решителното сражение: повече от 500 000 войници от армията на националистите са извадени от строя.

Победата на комунистите

За няколко месеца всички големи китайски градове са завоювани от комунистическите войски. На 23 януари 1949 г. Пекин също попада в техните ръце. Предаването на града е договорено между националистическия генерал Фу Дзъи, известен с почтеността и достойнството си пълководец, и Лин Бяо, именит командир на прословутата IV Пехотна армия. Военните операции са надзиравани лично от Мао Дзъдун; същото се отнася и за предприетата няколко месеца по-късно кампания, довела до установяването на контрол над цяла Манджурия.

Пренасянето на богатствата и съкровищата от Забранения град в Тайван

При бягството си в Тайван непосредствено преди влизането в Пекин на предвожданите от Мао комунисти националистите отнасят хиляди сандъци с предмети на изкуството от императорските колекции, събирани в продължение на десетки векове от владетелите на Забранения град. „Завръщането в родината-майка" на тези археологически съкровища, изложени днес в „Дворцовия музей" на Тайпе, е постоянно настояване на Пекин, нещо повече,

стигнало се е дотам, че тайванските власти, които никога преди не са изпитвали каквото и да било колебание да изпращат в чужбина части от тази изключителна колекция (през годините тя се е озовавала било в Париж, било в Лондон или във Вашингтон), напоследък се въздържат да дават разрешение за изнасянето ѝ извън границите на своята държава.

На 1 октомври 1949 г. в Пекин комунистите провъзгласяват установяването на Китайска народна република, докато Чан Кайши и оцелелите ръководители на Гуоминдан отиват като изгнаници в Тайван, чийто главен град Тайпе обявяват за столица на „Република Китай".

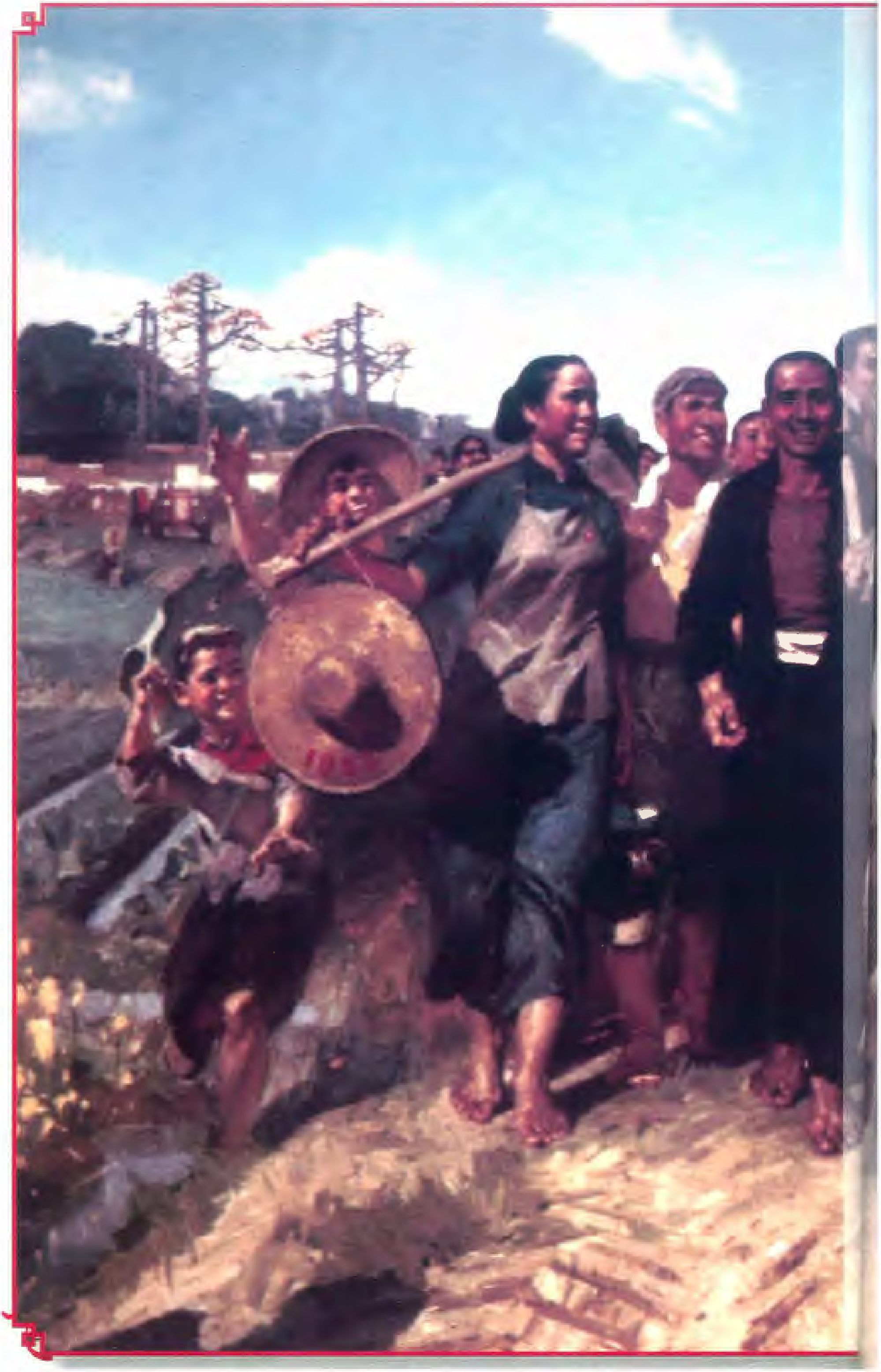

Комунистически Китай
до смъртта
на Мао Дзъдун

Когато комунистите идват на власт, Китай е една обезкръвена страна с общество, напълно изтощено от десетилетията смутове и катаклизми, представляващи естествено последствие от разрушителната и кръвопролитна гражданска война между националистите и комунистите. Всичко се нуждае от възстановяване и основна реконструкция, а в най-висока степен тази повеля е в сила за самата държава, защото Републиката на Сун Ятсен, както видяхме по-горе, така и не е съумяла да замени Манджурската империя и да се наложи като нейна алтернатива.

Ръководителите на новия режим, макар да изповядват идеология, пригодена по специфичен начин към селския характер на китайското общество, не се колебаят за заимстват и прилагат институции и порядки, почерпени от съветските образци.

Създаването на комунистическата държава: първенство на политиката, икономиката ще почака...

Държавата и комунистическата (и единствена) партия се сливат в едно неразделимо и неразличимо цяло. Те имат и общ ръководител: Мао Дзъдун, който поема кормилото на страната, обкръжен от ядрото на своите съратници, участвали в дългогодишните борби за завземането на властта.

Приоритетът е изцяло отдаден на политиката и на комунистическата идеология. Новият режим се стреми да наложи своята идеологическа марка чрез пропагандата и разпространението на боеви лозунги и пароли, целящи да въздействат върху едно население, от което се очаква да ги прилага възторжено и безпрекословно. Главната цел е да се положат основите на егалитарно общество, лишено от каквито и да било социални класи и всякакво понятие за частна собственост, ръководено от неговия „пролетарски авангард“ в лицето на Комунистическата партия. След няколко години на известна търпимост към деловата буржоазия, показала склонност към сътрудничество с режима, забраната за всякаква индивидуална икономическа и търговска дейност и пълната национализация на земите и на средствата за производство (през 1952 г.) са несъмнено най-трудните за налагане преобразования, особено като се има предвид вродената страст на китайците към търговията и занаятите.

От това време насетне един дебат – който ще приключи едва през 90-те години на миналия век с отварянето на Китай към пазарната икономика – изправя поддръжниците на политическия волунтаризъм, като се започне със самия „Велик кормчия“ Мао Дзъдун, (според тях всичко е възможно, стига решението да е взето от Партията), срещу привържениците на икономическия прагматизъм, в чиито очи единственият начин отделният човек да има достъп до по-добри условия за живот, е да му се позволи упражняването на самостоятелни икономически дейности.

Мао Дзъдун – последният император на Китай

Роден на 26 декември 1893 г. в Хунан от родители, произхождащи от селячеството, Мао Дзъдун получава солидно филологическо образование във Висшия педагогически институт в родната си провинция, преди да започне работа в библиотеката на Пекинския университет. Заслепен и очарован от марксизма, на чието изучаване се посвещава още с пристигането си в столицата, той отива в Шанхай, за да присъства на учредителния конгрес на Китайската комунистическа партия (1921 г.). Две години по-късно е избран за член на Централния комитет. През Първата гражданска война – период, през който Комунистическата партия и Гуоминдан са съюзници – той ръководи Института за образование на селските маси, учреден от Националистическата партия, но след разрива между двете партии се озовава в Хунан. Прекарал годините от 1931 до 1934 в нелегалност, Мао допринася за основаването на ефимерната Китайска съветска република, която дори за кратко време оглавява. Прогонен от войските на Чан Кайши, той е принуден да предприеме „Дългия поход“, по време на който е избран за председател на Комунистическата партия.

Заедно с Червената армия той взема решително участие в съпротивата на китайските патриоти срещу японското нашествие от 1937 г. През осемте години между 1937 и 1945 г. (капитулацията на Япония) той непрестанно натрупва влияние и авторитет в борбата както срещу чуждестранния агресор, така и срещу войските на националистите. От 1945 до 1 октомври 1949 г. (основаването на Китайската народна република) призванието му на идеолог и ролята му на пълководец са в органично и неразривно единство.

Много бързо култът към личността превръща Мао, който управлява Китай с желязна ръка от своята резиденция с частен басейн, разположена на няколко крачки от Забранения град, и се показва пред народа изключително рядко и почти само от официалната трибуна на площад „Тиенанмън“, в последния император на Китай. Начинът му на живот (наблюдателите отбелязват неутолимия му сексуален апетит и неизменното присъствие на една астроложка до него) си остава табу, както е било при императорите винаги и от незапомнени времена. Мао умира на 9 септември 1976 година.

Мимолетното движение „Стоте цветя“

След 1955 г. болестното състояние на икономиката, предизвикано от повсеместната колективизация на земите и изразяващо се в значително понижаване на земеделското производство, принуждава властите да прибягнат до компромиси. Населението, включително интелектуалците, са приканени лично от Мао Дзъдун (този исторически момент е белязан от прословутата му реч с прозвучалия в нея по-скоро поетически, отколкото политически лозунг: „Нека разцъфнат сто цветя!“) да изразят своите недоволства и да кажат на глас какво мислят за режима. Последователите на икономическия прагматизъм ратуват за възвръщане към свободния пазар. Почти повсеместно се зараждат студентски форуми, които осъждат липсата на свобода за националните елити и вездесъщото присъствие на Партията. Скоро след това обаче тя не закъснява да види в мимолетното движение „Стоте цветя“ кълновете на разклащаща устоите ѝ съпротива, на която решава да сложи край през лятото на 1957 г. вследствие на тежките бунтове, възникнали във Ухан.

Прагматикът Джоу Ънлай

Роден на 5 март 1898 г. в семейство на образован чиновник от провинция Дзянсу, Джоу Ънлай след ранната смърт на своите родители (1910 г.) израства в Манджурия, успява да спечели приемния конкурс на прочутия колеж Нанкай в Тиендзин, откъдето решава да замине за Токио. Със завръщането си в Китай, той участва в „Движението 4 май 1919“ и става един от ръководителите на студентското профсъюзно движение в Тиендзин. В това си качество е изпратен във Франция (1921 г.), за да обедини младите китайски интелектуалци, които пребивават в Париж. През 1924 г. се прибира в Китай, където е избран за член на Централния комитет на Китайската комунистическа партия и не след дълго се превръща в един от най-изтъкнатите агитатори в Шанхай по времето, когато голямото пристанище със статут на свободна търговска зона е в ръцете на Гуоминдан в съюз с „уорлордовете“. През годините на „Дългия поход“ Мао му поверява дипломатически мисии, чийто успех предопределя назначаването му за министър-председател и министър на външните работи на Китайската народна република при нейното основаване през 1949 година.

Именно той е човекът, който поставя Китай начело на Движението на необвързаните страни (балансиращо между проамериканската и просъветската линия). Изключително умерен и прагматично настроен, Джоу Ънлай неведнъж се сблъсква с машинациите на крайните доктринери, влизащи в обкръжението на Мао Дзъдун, и едва успява да избегне изпадането в немилост и заточението през смутните времена на Културната революция. Творец на забележителното сближаване между Съединените щати и Китайската народна република, той посреща през 1972 г. президента Никсън в Пекин. Когато на 8 януари 1976 г. Джоу Ънлай приключва земния си път, Мао Дзъдун, ако се вярва на ширещите се по това време слухове, прави нещо, което никой дотогава не го е виждал да си позволява – разплаква се.

КРАХЪТ НА ГОЛЕМИЯ СКОК

Загрижен да удържи юздите на едно общество, което видимо е раздирано от разнопосочни и силни напрежения, Мао предприема широка кампания за мобилизация на социалните и икономическите сили на страната (1958–1959 г.). Стремежът му е да извлече максимална полза от назряващия развод със Съветския съюз, но далеч повече – да ускори преминаването на Китай към наистина комунистическо общество, в което нуждите на всеки негов член наистина да бъдат задоволени.

Така възниква „Големият скок“. Народните комуни, обединяващи от 2 000 до 20 000 семейства, заместват колхозите от съветски тип. Ръководени от членове на Партията, те разполагат с пълна автономия, включително в областта на отбраната и обществения ред. Ала налагайки отгоре повсеместна индустриализация на селското стопанство, властите допринасят за допълнителната дезорганизация на новосъздадените комуни. Слабата продукция през 1959 г. е свидетелство за това, а проблемите се задълбочават от страшния глад в измъчваните от хронична суша провинции.

Вследствие на катастрофалните реколти през 1960 и 1961 г. от глад измират повече от 10 милиона китайски селяни и „Големият скок“, сведен вече единствено до идеологически лозунг, се превръща в болезнен провал на режима.

Китайската народна република скъсва със Съветския съюз

Идеологическата конкуренция между Китай и СССР – двете ключови комунистически страни на планетата – е очевидна от самото начало. За евентуалното помирение не може да помогне и общата им история, тъй като царска Русия е била в постоянен конфликт с манджурската империя. Москва се отнася с нарастващо недоверие към могъщия си, при това непредвидим съсед, упреквайки го в националистическа гордост и прекомерно своеволие по отношение на марксистко-ленинската идеология.

Раздорът излиза наяве през юни 1959 г., когато Москва осведомява Пекин за денонсирането на договора за военно сътрудничество (сключен тайно на 15 октомври 1957 г.), по силата на който Съветският съюз се е задължил да достави на Китай необходимите технологии и средства за производството на атомно оръжие. Стига се дори до напрежение във военната област, изпъстрено с многобройни погранични инциденти между двата колоса на комунизма, а в идеологически план Китай вече не се колебае да посегне на това, което СССР разглежда като своя изключителна сфера на влияние в различни точки на Югоизточна Азия и Африка...

Мао Дзъдун е отстранен, а после се връща начело на властта

През април 1959 г., заплащайки за краха на „Големия скок“, наречен от неговите противници „авантюристична политика“, Мао Дзъдун напуска поста Председател на Китайската народна република и е заменен от Лю Шаоци. Въпреки отстраняването си Мао запазва своя престиж. Неговият сратник Лин Бяо се заема да разпространява вижданията му сред китайската народна армия, която е издигната до висотата на образец и е противопоставена на гражданската администрация, обявена за твърде мека и лишена от революционна твърдост и острота. Привържениците на изпадналия в немилост ръководител са убедени, че единствено идеологическата радикализация е в състояние да ги върне на власт.

Моделът на „доброто стопанство“: бригадата Даджай в Шанси

Съзнавайки необходимостта да разполага с революционна витрина, достойна да бъде представена пред международните средства за масова информация, маоисткото ръководство субсидира през периода 1964–1971 г. прочутата бригада Даджай в Шанси, чиито жители уж задоволяват всичките си нужди благодарение на резултатите от собствения си труд. На тази „героична революционна бригада“ са посветени несметно количество писмени и аудиовизуални материали. Разпространени на Запад, те в немалка степен допринасят за захласването на някои леви интелектуални среди по идеологията на маоизма.

„ПРОЛЕТАРСКАТА КУЛТУРНА РЕВОЛЮЦИЯ“

През 1965 г. Мао Дзъдун и неговите поддръжници предприемат „Великата пролетарска културна революция“ – широко движение с идеологическа насоченост, чиято основна цел е преди всичко разправата с висшите партийни функционери и интелигенцията, а после – в най-общ смисъл – и с всички останали „ревизионисти“. Само след няколко месеца двама от висшите китайски ръководители, Лю Шаоци и Дън Сяопин, са на свой ред набелязани от развихрилото се идеологическо настъпление. При провеждането на XI пленум на Партията (август 1966 г.), по време на който върховният главнокомандващ Лин Бяо е представен като наследник на Мао Дзъдун, последният получава специални почести от два милиона хунвейбини, дошли от цялата страна, за да дефилират на „Тиенанмън“. Намерението на стария ръководител при пускането в ход на лозунга за мобилизация на тези младежи, които в по-голямата си част произхождат от пролетарски среди, е да започне едно идеологическо наддаване, предназначено да постави в ъгъла опонентите „ревизионисти" (включително и кмета на Пекин Пън Джън, свален светкавично от своя пост). Те са претърпели неуспех в постигането на целите си при свалянето му от власт няколко години преди това и сега вече са в слаба позиция.

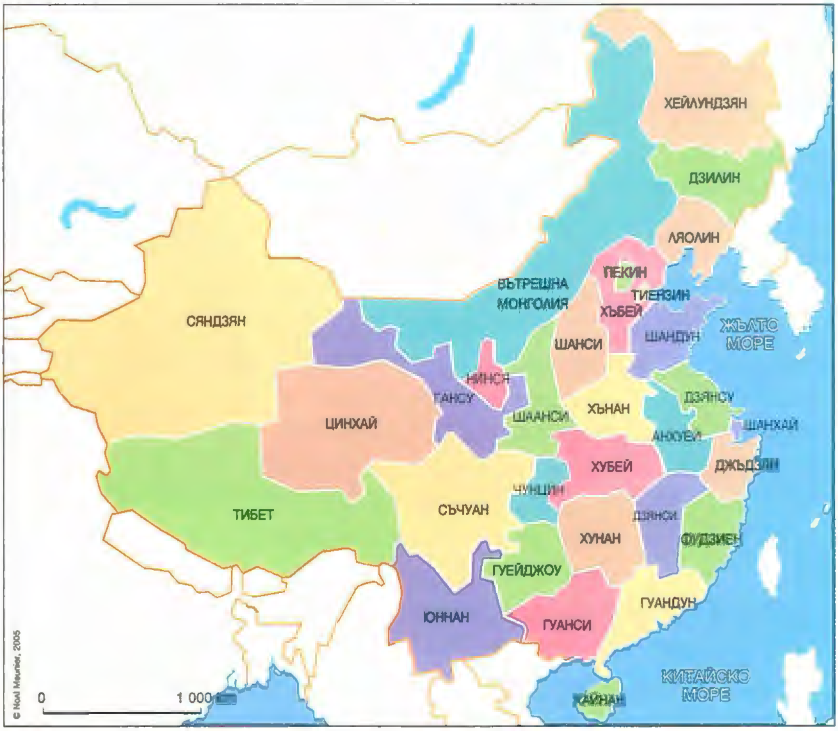
ХЕЙЛУНДЗЯН
ДЗИЛИН
ЛЯОЛИН
ПЕКИН
ТИЕНДЗИН
ХЪБЕЙ
ВЪТРЕШНА МОНГОЛИЯ
СЯНДЗЯН
ЖЪЛТО МОРЕ
ШАНСИ
ШАНДУН
НИНСЯ
ГАНСУ
ДЗЯНСУ
ХЪНАН
ШААНСИ
ЦИНХАЙ
ШАНХАЙ
АНХУЕЙ
ХУБЕЙ
ДЖЪДЗЯН
ЧУНЦИН
ТИБЕТ
СЪЧУАН
ДЗЯНСИ
ХУНАН
ФУДЗИЕН
ГУЕЙДЖОУ
ГУАНДУН
ЮННАН
ГУАНСИ
КИТАЙСКО МОРЕ
ХАЙНАН
0
1 000 km
© Noël Meunier, 2005

„Ревизионистът" Лю Шаоци – главна жертва на Културната революция

Роден пред 1898 г. в провинция Хунан в семейство на заможни селяни, Лю Шаоци завършва висшето си образование в Съветския съюз, завръща се в родината, за да се включи в борбите на Китайската комунистическа партия в Хубей и Шанхай, а впоследствие се присъединява към

„Дългия поход“. През 1943 г. се превръща във втория човек на Партията непосредствено след Мао Дзъдун, когото замества начело на китайската държава след провала на „Големия скок“. По време на Културната революция Мао, който вече го разглежда като свой основен съперник, го обявява за ревизионист, „китайски Хрушчов“ и „поклонник на капитализма“. Арестуван през 1967 г., този приятел на Дън Сяопин, забележителен познавач на икономическата проблематика и привърженик на прагматизма в политиката, умира през 1969 г. при все още неизяснени обстоятелства в единичната си килия в един от най-мрачните китайски затвори – този в Кайфън (властите се опитаха да подхвърлят идеята, че причината за смъртта му била остра диабетична криза). Публично реабилитиран през 1980 г., Лю Шаоци би трябвало да бъде определен като основната „официална жертва“ на Културната революция.

„Стаж по идеологическа реаклиматизация“

Много бързо Културната революция се разпростира из цялата страна. Младите членове на Партията, често неграмотни и произлезли от най-затънтените краища на страната, завземат властта, окупират обществените сгради и заклеймяват всички онези елементи – университетски професори, магистрати, членове на висшата гражданска администрация, – чиято вина в техните очи се състои в мекушавост и липса на революционен плам. Горепосочените категории хора, разобличавани и посочвани по страниците на стенните вестници (дадзъбю), които се разлепват навсякъде по стените на обществените сгради, биват изпращани по селата, за да преминат „стаж по идеологическа реаклиматизация“, а всъщност да бъдат подложени на тежък принудителен физически труд, съпроводен с унижаващ човешкото им достойнство начин на живот и липсата на каквато и да било свобода. „Малката червена книжка“ – сборникът от избрани мисли на Мао Дзъдун – се разпространява из цялата страна (но също и по цялата планета) в десетки милиони екземпляри.

Малката червена книжка – „знамето на маоистите“

Съставена по идея и под надзора на Лин Бяо, брошурата в малък формат с червена пластмасова обложка, съдържаща избрани мисли и лозунги от най-важните речи на Мао и наречена от своите инициатори „Малката червена книжка“, се превръща светкавично в най-силното идеологическо оръжие на маоистите не само в Китай, но и по целия свят (тя е преведена на повече от тридесет езика), където той е върховният революционен символ от 60-те години на XX век. По време на колосалните манифестации на площад Тиенанмън стотици хиляди млади комунисти я размахват като знаме, когато по команда обръщат глави към „Великия кормчия“, за да го приветстват.

Една безмилостна социална война

Ала нещата се развиват твърде бързо и отиват прекалено далеч. Убедени, че революционните им действия не водят към нищо друго освен към добро (и силно окуражавани от Мао), хунвейбините се хвърлят в безмилостна социална война, която потопява страната в пълен хаос и кара величавия китайски кораб да даде опасен крен. Предчувствайки надвисващата опасност, маоистите въвеждат „трисъставните революционни комитети“, състоящи се от „стари и нови“ комунистически кадри и от военни.

Дейността на „Бандата на четиримата“

Между 1967 и 1969 г., противно на правилата и уставите, призвани да уреждат функционирането на Партията и държавните институции, „Бандата на четиримата“ успява да се постави в ролята на посредник между Мао и неговия народ, възползвайки се от телесната немощ и умствената слабост на стария ръководител. Това прозвище е въведено чак след смъртта на Мао и е дадено на Уан Хунуън, заместник-председател на Комунистическата партия, на Джан Чунцяо и Яо Уънян, членове на постоянния комитет на Политбюро, както и на Дзян Цин, съпругата на Мао, която в качеството си на „Секретар по културните въпроси“ в Централния комитет на Комунистическата партия е една от основните фигури в движението на Културната революция.

Краят на Културната революция

През октомври 1968 г. XII Пленум на Партията, контролиран от членовете на Китайската народоосвободителна армия (КНА), освещава отдавна подготвяното сваляне на Лю Шаоци от всички постове и определянето на „маршал Лин Бяо“ за официален наследник на Мао. През следващата година IX Конгрес на Партията санкционира края на Културната революция и възстановява Джоу Ънлай на властовите му позиции, изпращайки в глуха улица... Лин Бяо.

Последствията от Културната революция

Последствията от Културната революция, освен че е причина за милиони жертви, са неизброими: социална и културна дезорганизация; загуба на енергия и професионализъм (колкото е лесно и възможно да превърнеш един университетски професор в метач, толкова обратното е непосилно и невъзможно); пълен провал и разруха при повторното въвеждане на хунвейбините във всички сфери на китайското общество, додето към края на 1968 г. властите не решават „да свирят край на мача“ (дори и с цената на репресии) и да приключат официално с това дълбоко разрушително и безплодно движение. Неговата основна цел без съмнение е да отстрани „умерените“, сиреч потенциалните съперници на маоистите, и най-вече – да предотврати възможните критики на населението за икономическите и социалните провали на една система, която прави живота му все по-тежък и по-непоносим.

Китай излиза от Културната революция значително отслабен (особено в икономически план) и страдащ от многобройни и болезнени рани, независимо дали става дума за безчислените „жертви“ на хунвейбините (въдворените на село, за да бъдат „превъзпитани“, университетски професори, големи интелектуалци или забележителни учени са десетки хиляди) или за самите млади изпълнители на тази приумица, отначало надъхани и задействани, а след това отритнати и захвърлени на бунището от висшите партийни власти.

Изгубеното поколение на хунвейбините

Маоистките властници измислили названието „Хунвейбини“, или „Червена гвардия“ по аналогия с „Алената гвардия“ – млади революционни поборници, произхождащи от Шанхай (които през 1966 г. изпратили писмо до „Народен всекидневник“, за да заклеймят необуржоазното поведение на своите ръководни кадри) и го дали на фанатизираните млади мъже и жени, които самите те изпращали да превземат университетите, фабриките и учрежденията. В огромната си част дошли от село и познаващи марксизма-ленинизма единствено по примитивните цитати и лозунги от „Малката червена книжка“, те били манипулирани по подходящ начин от специално подбрани кадри на Комунистическата партия. Днес бившите хунвейбини, които гонят шестдесетте, в по-голямата си част живеят в крайна бедност, ако техните деца не са имали късмета да пробият и успеят. Без никакво преувеличение можем да наречем младите китайци, които в началото на Културната революция са били двадесетгодишни, изгубено поколение, независимо дали са били на страната на вдъхновителите и изпълнителите в качеството си на „Червена гвардия“ , или жертви в качеството си на синове и дъщери на „буржоата ревизионисти“, принудени задълго да напуснат дом, близки, учение и нормален живот.

ЗАЛЕЗЪТ НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ МАО: КУЛТ КЪМ ЛИЧНОСТТА И ИЗОЛАЦИЯ НА ВОЖДА

Последните години на Мао (1969–1975) са белязани с неумолимия възход на култа към неговата личност. „Малката червена книжка“ се превръща в истинска Библия на религията, чийто бог и същевременно пророк е самият Мао. Фигурата на Великия кормчия придобива измеренията и светостта на икона.

Дзян Цин, червената муза на Мао

Родена през 1914 г. в Шандун, Дзян Цин е вече сравнително известна актриса, когато през 1937 г. решава да влезе в Комунистическата партия. Представена на Мао през 1939 г., няколко месеца по-късно тя се омъжва за него. След дълги години, прекарани в Министерството на културата, съпругата на вожда става „помощник-директор на Културната революция“ и от този момент насетне – основен стълб в „Бандата на четиримата“. Това ѝ позволява съвсем скоро да бъде приета и за член на Политбюро. Главните цели, които отдавна си е набелязала, са Лю Шаоци и Дън Сяопин. Известна с идеологическия си радикализъм и внезапните си пориви и капризи, през 1976 г. тази опортюнистично настроена властничка с жесток и непоследователен нрав[74] е арестувана и осъдена на смърт, ала след това присъдата ѝ е смекчена на доживотен затвор. Освободена поради тежкото си здравословно състояние през 1991 г., тя се самоубива няколко дни след излизането си от затвора.

През 1973 г. редица ръководители, заточени по селата във вихъра на Културната революция, се връщат по своите предишни места. Икономическото развитие отново е провъзгласено за основен приоритет. Ала още през следващата година се разгръща нова кампания, чиято парола е „критика на Конфуций“, а главната ѝ цел е разправата с Джоу Ънлай. Той обаче оказва съпротива (1975), формулирайки една година преди своята смърт (1976) лозунга за „Четирите модернизации“ (войска, селско стопанство, образование и научни изследвания), който той, макар и безуспешно, е издигал и преди, през 1964 г. Историята като че ли се повтаря...

---

[74] Тя не се поколебава да заклейми Лин Бяо след неговата смърт, макар в продължение на много години двамата да са били съмишленици и да са се подвизавали в един и същи лагер.

Убежището на „Болница 301"

Според редица внушаващи доверие свидетелства в разгара на Културната революция Джоу Ънлай предлага на някои видни културни и научни дейци, както и на висши сановници от режима, особено заплашени от призивите на хунвейбините, да бъдат изпратени поради депресивни състояния и поведенчески смущения в „Болница 301" – един от центровете за лечение на психиатрични болести. Подобна операция се прави под благовидния предлог, че там те ще бъдат подложени на подходяща терапия, крайната цел на която е да бъдат „превъзпитани". Така пекинската „Психиатрична болница 301" бързо се изпълва с „пациенти" от голямото добрутро, които страдат от съвършено измислени „заболявания" и на които това невъобразимо сюрреалистично „убежище" позволява да избегнат най-лошото.

Пред лицето на зараждащото се ново противоборство Мао Дзъдун, твърде изтощен от старост и болести, може да изиграе единствено ролята на големия отсъстващ.

Джоу Ънлай осигурява завръщането на Китай на международната сцена. През 1971 г. той тайно се среща в Пекин със съветника по сигурността в екипа на Никсън Хенри Кисинджър. През същата година Китай се завръща в ООН и отново заема в Съвета за сигурност мястото, което до този момент се държи от Тайван. През 1972 г. комунистически Китай е официално признат от Съединените щати. През 1974 г. в отсъствието на Джоу

Ънлай, който вече страда от неизлечима форма на рак, Дън Сяопин има привилегията да изложи през Генералната асамблея на ООН визията за „трите свята“, която се превръща в основата на китайската външна политика: единият свят е този на двете свръхсили (СССР и САЩ), вторият – този на развитите страни, а третият – на развиващите се, водачеството над който Китай се стреми да поеме окончателно.

Лин Бяо и странната му смърт

Роден през 1907 г. в Ухан (Хъбей), Лин Бяо бил син на дребен земевладелец. През 1925 г. той се присъединил към Съюза на младите социалисти, а впоследствие постъпил във Военната академия Уампоа на Гуоминдан, където станал протеже на Джоу Ънлай. Достигнал вече чин полковник в републиканската армия, той заминал за Дзиенси (1927), за да се постави в служба на Мао Дзъдун и с течение на времето да се превърне в един от най-блестящите му военни помощници. Неговите забележителни успехи срещу войските на националистите, особено през годините на „Дългия поход“ (1934–1937), и едно тежко раняване (1938) му позволили да заеме стратегическия пост командир на Комунистическата военна академия, преди да отпътува на лечение в Съветския съюз (1939–1942). По време на гражданската война с националистите той ръководел войските на Червената армия, които успели да завладеят Манджурия. За заслугите си в тези сражения след установяването на комунистическия режим бил издигнат в чин маршал (1955). Ползвайки се от 1958 г. насетне със славата на влиятелен ръководител в Китайската комунистическа партия и виден член на нейното Политбюро, той се превърнал в един от вдъхновителите на Културната революция и главен съставител и редактор на „Малката червена книжка“. След свалянето от власт на Лю Шаоци (1969) Лин Бяо достигнал до положението на втори човек в йерархията на режима и се проявил като главен поборник за конституционната промяна, утвърдила го за „специален наследник“ на Мао след неговата смърт.

На 12 септември 1971 г. в свое извънредно съобщение телеграфната агенция „Нов Китай“ разгласила новината за внезапната смърт на Лин Бяо, официален наследник на Мао Дзъдун, по време на самолетна катастрофа, случила се в северната провинция Външна Монголия.

И до ден-днешен обстоятелствата около тази странна смърт продължават да са обвити в мистерия, но са налице всички основания да се мисли, че тя е била наредена лично от „Великия кормчия“, след като обкръжението му по всяка вероятност е осъзнало, че Лин Бяо усилено е подготвял държавен преврат.

NEC

Китай
днес и утре

ОТ 1976 ДО НАШИ ДНИ – ДЕМАОИЗАЦИЯ НА РЕЖИМА И ВРЪЩАНЕ КЪМ КАПИТАЛИЗЪМ В КИТАЙ

Смъртта на Мао бележи истински разлом в историята на Китай. Обръща се и се затваря цяла страница в нея. След като последният император си е отишъл, всеки знае, че точно в този си вид и в това си качество той никога няма да бъде заменен от друг. През 80-те години на миналия век Китай като че ли се колебае между два пътя – този на революционната идеология и този на икономическия прагматизъм, чиито застъпници – по липса на върховен арбитър – влизат в открит сблъсък за налагането на своите възгледи. След 1990 г. страната избира икономическия капитализъм, запазвайки в същото време своите политически институции. Докога ли?

След смъртта на Мао Дзъдун страната, в плен на борби за влияние, е дълбоко дестабилизирана

След смъртта на Мао (9 септември 1976 г.) Китай е дестабилизирана страна, която си търси нов вожд. В политически план Партията е в състояние на безтегловност поради жестоките битки за влияние между ортодоксалните радикали и реформаторите; в икономически и социален план растежът на брутния вътрешен продукт е в застой години наред, а жизненото равнище на селяните е спаднало значително от началото на Културната революция вследствие на царящата в страната дезорганизация.

След известен период на предпазливо опипване под светлината на прожекторите се оказва Хуа Гофън, почти неизвестен за широката публика функционер, който подава сигнал за атака срещу радикалите от „Бандата на четиримата“, разглеждани като главните виновници за всички крайности и насилия на Културната революция, както и за произтичащите от нея смутове и спад в жизненото равнище.

За кратко време „прагматиците“ начело с Дън Сяопин набират сили и излизат на преден план (1978). Старият сратник на Мао Дзъдун разполага с огромни връзки в армейските среди. Политиката на неговия кръг се състои в принципното отхвърляне на народните комуни като модел за развитие на обществото, във връщането от селата, където продължават да изтърпяват своето заточение, на почти осемнадесет милиона образовани младежи, изпратени там още в края на Културната революция (между другото мнозина от тях, изпаднали в дълбока фрустрация, така и не ще успеят да си намерят работа) и най-вече във възстановяването – естествено, в китайските му форми и традиции – на правото на семейна и индивидуална стопанска дейност.

След няколко години на колебание и нерешителност борбата е спечелена от привържениците на икономическия прагматизъм. През 1980 г. Хуа Гофън отстъпва министър-председателското си кресло на Джао Дзъян, приближен и съмишленик на Дън. По същото време започва и процесът срещу съпругата на Мао Дзян Цин и срещу Чън Бода, един от генералите изменници от „кликата на Лин Бяо“. През септември 1982 г. издигането на Ху Яобан на поста генерален секретар на Комунистическата партия онагледява влизането във властта на ново поколение ръководители, далеч по-образовани и пригодни за упражняването на държавната власт.

Китай се отваря към света

През 1984 г. поредица от важни икономически и финансови мерки (деколективизация на земята, автономия в управлението на промишлените и търговските предприятия, освобождаване на цените на повече от половината хранителни продукти, съз-

даването на зони с гъвкав икономически статут в Гуандун и Фудзиен, даване на четиринадесет големи градове по океанското крайбрежие правото да получават чуждестранни инвестиции, премахване държавните дотации под формата на банкови заеми) допринасят за отварянето на страната към външния свят. Прилив на капитали, произхождащи от заселилите се отвъд океана китайци, осигурява значителни инвестиции в промишлеността и развитието на недвижимата собственост в градове като Сямън и особено Шънджън.

В продължение на няколко години предприетото от китайските ръководители икономическо развитие преобразява страната. Неусетно властта – дотогава съсредоточена изключително в ръцете на местните партийни велможи – се премества към директорите на предприятията и на колективните стопанства, сиреч от политическата към икономическата сфера.

От началото на 80-те години рязкото нарастване броя на телевизорите и възможността китайците да гледат репортажи и филми от капиталистическата чужбина придобиват ключово значение за дълбочинните промени, протичащи в обществото, където жаждата за по-високо потребление и желанието за отваряне на страната към света постепенно се налагат над всевъзможните идеологически заклинания. От това време започва и разделянето на траекториите между гражданското общество, което все повече и повече възприема западните ценности, и политическата система, застинала в същия вид, в какъвто е била зачената при създаването на комунистическата държава през 1949 година.

Деколективизацията на земята

С деколективизацията на земята изскача първият болт на железните окови, пречещи на страната да се насочи към пазарната икономика. Съчуан е първата провинция, където още през 1979 г. властите предприемат мерки, целящи да върнат земята на селяните. През 1984 г. петдесет и петте хиляди народни комустранен от властта по време на Културната революция, той въпреки смъртта на Джоу Ънлай съумява през 1976 г. да се завърне в голямата игра. През 1978 г. неговата остра критика на Културната революция му позволява да поеме на свой ред ръководството на страната. Той подновява лансирания в миналото лозунг на Джоу Ънлай за „Четирите модернизации“ (селско стопанство, промишленост, наука и технологии, войска) и развива концепцията за „социалистическа пазарна икономика“, която и днес продължава да бъде в сила и която е причината за смайващото икономическо развитие на Китай.

Прагматик в икономически план, Дън остава верен на своите политически принципи, нареждайки на армията да смаже размирните студенти по време на бурните им протести на площад Тиенанмън.

Укротяване на демографския прираст – политиката на едно дете в семейство

Наложена официално през 1979 г. от Дън Сяопин вместо срамежливия контрол над раждаемостта, предприет няколко години по-рано от Джоу Ънлай, и предназначена да сдържа демографския взрив, който би довел броя на китайското население до два милиарда най-късно през 2030 г., политиката, задължаваща женените двойки да нямат повече от едно дете, бележи огромен успех. Нормата на демографския прираст, която през 1970 г. е 2.6%, днес е спаднала под 1%. Тези драконовски мерки намират по-лесно приложение в градовете, отколкото на село. Безропотното приемане на подобна драстична забрана свидетелства за колосалната тежест на държавата и огромното ѝ влияние върху поведението на отделната личност, както и за социалния натиск, който продължава да бъде оказван над китайските граждани. Родителите, отказали да се подчинят на закона за едно дете в семейство, биват санкционирани не само с глоби и със забрана да пращат на училище останалите си деца: най-тежкото наказание за подобно поведение е осъждането и изолацията, на която са подложени от страна на цялото общество. Последствията, които тази политика налага върху отношенията в семейството, далеч не са само в демографски план. Върху плещите на единственото дете, гледано и възпитавано от своите родители както никога преди, се възлагат всички семейни надежди (и амбиции...) на едно население, което мечтае, че когато порасне, то ще живее в един по-добър свят.

При всяко положение обаче тази политика е осъдена да бъде временна. След 2050 г. Китай, който не ще може да осигурява възпроизводството на своето население, ще се превърне в опасно застаряваща нация и ще бъде принуден да се върне към по-гъвкави практики в областта на демографията...

Те достигат своята кулминация през нощта на 3 срещу 4 юни 1989 г. с гигантска манифестация на централния пекински площад – едно място, където властта никога не е търпяла да вижда нищо друго освен патриотически и официални празнични манифестации. Реакцията на Дън не закъснява. Той натоварва новия министър-председател Ли Пън със задачата да вземе нещата в свои ръце. Облягайки се на новия закон за военната служба и отбраната, гласуван на 19 май предходната година, той заповядва на силите за сигурност да стрелят срещу тълпата. Броят на жертвите през тази нощ, данни за който така и не са публикувани, несъмнено е надхвърлил хиляда души, а кадрите със студента, опитващ се да спре настъпващия срещу него танк, обикалят целия свят.

КИТАЙ – ДНЕШЕН И УТРЕШЕН

Великият дракон, който дълго време дремеше край брега на необятното световно море на капитализма, най-после се събуди... Докъде ли ще стигне сега, когато и той на свой ред е навлязъл в дълбоката война?

Една от характеристиките на XXI век е пристигането на китайците и разполагането им край масата на пиршеството, в което участие досега вземаха само най-богатите страни. Колко далечно ни изглежда времето, когато Западът можеше да унижава Китай в пълна безнаказаност, налагайки му неравностойни договори, без колосът на глинени крака, миниран от вездесъщата си корупция, ръководен от слепи и глухи императори, да има желание и сили да реагира. Оттук насетне събитията следват едно подир друго (скок на световните цени на стоманата и петрола поради натиска от търсенето им в тази страна, взрив на китайския износ в областите на текстила и обувната промишленост, закупуването на основния пакет акции на най-големия европейски дистрибутор на парфюмерийни продукти „Марионо“, както и подразделението за производство на компютри и хардуер на IBM от китайски групировки, и т.н.), давайки ясно да се разбере, че векторът на силовите отношения между Китай и Запада е в процес на смяна и пълно обръщане на своята посока.

В днешен Китай комунизмът съжителства рамо до рамо с хиперкапитализма

Противно на предшестващите репресии, повличали със себе си периоди на тежка стагнация и дори упадък, а след това на размразяване и възход – един отколешен навик на тоталитарните режими, – разправата със студентите на „Тиенанмън“ не дава сигнал за затваряне и рецесия; точно обратното, тя по-скоро бележи рязък завой в управлението на страната, чиито ръководители съзнават, че трябва да направят решителни компромиси в икономически план. Подкрепеното от Дън Сяопин заемане на върховния партиен пост от страна на умерения Дзян Дзъмин, дотогава генерален секретар на Партията в Шанхай, свидетелства за волята на властите да не изоставят започнатите реформи. Оставайки верен на своя прагматизъм, старият вожд несъмнено е преценил последствията от падането на Берлинската стена за страните от източния блок.

През март 1990 г. IV Пленум на Централния комитет на Партията поставя модернизацията на държавната и местна администрация в центъра на политиката. Две години по-късно Дън Сяопин, по това време на 88 години, прави необходимото, така щото XIV Конгрес на Комунистическата партия (октомври 1992 г.) да приеме и утвърди концепцията за „социалистическа пазарна икономика“.

Китайските институции не са се променили от 1949 г. насам: апаратът на Комунистическата партия и този на държавата си остават смесени

Въпреки радикалните икономически и социални преобразования в Китай, в институционален план нищо не се е променило от създаването на Китайската народна република през 1949 година. Комунистическата партия, оставаща си единствената политическа партия в страната, е ръководена от Централен комитет, от който се излъчва Политическо бюро (Политбюро) и негов „постоянен комитет“ от 25 души. Провинциалните структури на Комунистическата партия са огледално отражение на националните структури. Всички политически решения (включително тези с ключово икономическо и социално значение) се вземат само на партийно равнище.

Какво е останало от Червената армия?

Наброяваща повече от два милиона души (числеността ѝ винаги е представлявала една от най-грижливо пазените държавни тайни), Червената армия (която е собственик на крупни минни комплекси, както и на особено конкурентоспособни промишлени единици... при това не само в областта на оръжейната индустрия) напоследък твърде рядко излиза от своите казарми. Тя все още има значителна тежест в политическия живот на страната, макар в очите на обикновените китайци ролята и функциите на войската да са вече далеч по маловажни и не така престижни, както са били преди отварянето на Китай към капитализма.

Статутът на Хонконг и приложението на теорията „Една страна – две системи"

Възвърнат на Китай през 1997 г. вследствие на китайско-английския договор от 1984 г., Хонконг, британско притежание по силата на договора от Нанкин (1842), е илюстрация на теорията „Една страна – две системи", развита със забележителен прагматизъм от китайските власти и целяща да съхрани всички икономически и финансови предимства, с които старата английска колония се е сдобила. Един „Основен закон", приет намясто и своевременно от Пекин, позволява на Хонконг да се ползва със статута на широка автономия: тук многопартийната система е защитена и гарантирана, а пекинските опозиционери се сблъскват с многобройни препятствия, които им пречат да наложат своята юрисдикция и да застрашат бъдещето на това, което се окачествява – най-вече благодарение на своята процъфтяваща борса – като финансовите бели дробове на Континентален Китай.

Оперативното ръководство на страната е възложено на Съвета по държавните работи, който, разбира се, е под контрола на Партията. Министър-председателят, неговите заместници и министрите (около петдесетина) задължително са нейни членове. Националното народно събрание, излъчено от провинциалните народни събрания, е общо взето представителна институция, чиято роля е да регистрира решенията, взети от Политбюро.

Парадоксално, но този политически маразъм по никакъв начин не вреди на промените в икономиката и обществото на Китай. Всъщност именно Партията издига всички лозунги и призиви, които насърчават китайците да поемат по пътя на капитализма!

Тайван – острият трън в крака на китайската дипломация

От 1949 г. насам Китай отказва да разглежда Тайван като самостоятелна и независима държава, твърдейки, че става дума за изконна китайска провинция. Точно обратното, Гуоминдан, който държеше властта в Тайван до 2001 г., настояваше, че притежава правата над Континентален Китай и обявяваше за незаконно управлението на комунистите в него. Дълго време поддържан с всички сили от Съединените щати, но останал изолиран в международен план след дипломатическото признаване на комунистически Китай както от своя закрилник СССР, така и от почти всички страни по света (с изключение на Ватикана), Тайван нямаше друга алтернатива, освен да започне икономическо сближаване с „големия брат". Мнозина от обитателите на острова не пропускаха да отскочат до континента, където почти всеки от тях има свои близки роднини. Не толкова отдавна бе открита и пряка въздушна линия между Тайпе и Пекин, а никой вече не знае броя на дружествата с тайвански капитал, чиито седалища са разположени в Шанхай или Кантон. Способността на китайските власти да провеждат с мекота и ловкост присъединяването на Хонконг към комунистическата система благодарение на заклинанието „Една страна – две системи", по всичко личи, е поуспокоило донякъде населението, което вече е далеч по-малко антикомунистически настроено.

Дали сближаването, отбелязано през 2005 г. между Гуоминдан и Китайската комунистическа партия, е нещо като прелюдия към обединението на Китай? Все още е твърде рано да се каже нещо категорично по този въпрос. Във всеки случай присъединяването на Тайван към китайския континент – неотменима цел на китайските власти от създаването на комунистическата държава до днес – изглежда оттук насетне неизбежно.

Една икономика, доближаваща се до прегряването и отличаваща се с дръзки темпове на растеж

Сгромолясването на съветския режим не минава неусетно и безследно за господарите на Китай, а последствието е, че те се проникват с твърда решимост да направят всичко възможно за благоденствието на своя народ.

ХЕЙЛУНДЗЯН
ДЗИЛИН
ЛЯОЛИН
ПЕКИН
ТИЕНДЗИН
ХЪБЕЙ
ВЪТРЕШНА МОНГОЛИЯ
СЯНДЗЯН
ШАНСИ
ШАНДУН
ЖЪЛТО МОРЕ
НИНСЯ
ГАНСУ
ЦИНХАЙ
ШААНСИ
ХЪНАН
ДЗЯНСУ
АНХОЕЙ
ШАНХАЙ
ХУБЕЙ
ДЖЪДЗЯН
ЧУНЦИН
ТИБЕТ
СЪЧУАН
ДЗЯНСИ
ХУНАН
ФУДЗИЕН
ГУЕЙДЖОУ
ГУАНДУН
ЮННАН
ГУАНСИ
ХАЙНАН
КИТАЙСКО МОРЕ
0
1 000 km

Шлюзовете на пазарната икономика биват отворени, за да доведат Китай до една уникална в своя жанр ситуация, в която дивият капитализъм и държавният комунизъм водят мирно съвместно съществуване. Ролята на последния изглежда сведена до най-общите права на регулатор (правораздаване, полиция, отбрана), оставяйки всичко останало извън своите пълномощия.

След смъртта на Дън (1997) XV Конгрес на Комунистическата партия под диригентската палка на Дзян Дзъмин приема за своя официална политика преминаването и на държавния сектор към пазарна икономика. Всъщност става дума за гигантска приватизация, която обаче не бива да бъде наричана със своето име; тя има за цел да направи рентабилни всевъзможни дейности във всички сфери на стопанството и да спре бъркотията и разхищенията, които винаги са били тяхна неотменна характеристика. Оттук насетне всяка държавна структура – като се започне с армията – притежава свои минни, промишлени и търговски единици, които ѝ позволяват да осигурява своето функциониране.

Този рязък преход от система, при която държавата е обезпечавала необходимите за съществуването на отделния гражданин ресурси, към такава, при която отделният индивид трябва сам да поеме отговорността за себе си, обяснява почти пълното отсъствие да система за фискално или социално преразпределение на брутния вътрешен продукт в Китай – страна, където натрупването на богатства е обложено с изключително ниски данъци и такси (оттук и бързината, с която всеки предприемач може да стане много богат).

Градски Китай и селски Китай

От десетина години големите китайски градове претърпяват безпрецедентно развитие. Достатъчно е човек да се разходи из Пекин, Шанхай, Чунцин, Чънду или Ухан, за да се сблъска с главния феномен, който характеризира днешен Китай: строителството и пазара на недвижими имоти. Навсякъде като гъби никнат тридесетинаетажни жилищни сгради, предназначени за средната класа. В Китай днес не е рядкост семейна двойка да вземе кредит с тридесетгодишен срок на погасяване, за да се сдобие с апартамента на своите мечти, който спокойно може да се мери с този на средния европеец както по отношение на обитаемата площ, така и по отношение на комфорта. Държавата, субсидирайки банките, за да намалят лихвите си по някои кредити, широко дотира една система, в която лихвените проценти са сред най-ниските в целия свят. Без банките китайската икономика, чийто двигател са преди всичко строителството и търговията с недвижими имоти, никога не би могла да достигне двуцифрения си процент на икономически растеж, показван от нея в продължение на повече от десетилетие.

БИ ЛИ ТРЯБВАЛО ДА СЕ СТРАХУВАМЕ ОТ УТРЕШЕН КИТАЙ?

Влизането на Китай в III хилядолетие очевидно съвпада с определен завой в нейната история. Страната вече съумя да отхвърли и последните идеологически униформи, които сковаваха обществото и икономиката. Единствено политическата сфера си остава в пълна зависимост от единствената и вездесъща Комунистическа партия. Но забележимото свиване на полето, в което държавата продължава да оперира, неминуемо води и до отслабването на нейното влияние. Ако решим да погледнем на нещата във възможно най-общ план, то бихме могли да кажем, че страната вече е „деполитизирана". За един млад китаец принадлежността му към Комунистическата партия днес изобщо не е същото нещо, каквото е било вчера: престанало да бъде съпричастност в осъществяването на отвлечен идеал, членството в нея се е превърнало в „паспорт" за социален успех, защото критериите, с които тя борави през последните години, са почти изцяло икономически.

На китайското общество му липсват между 30 и 40 милиона жени

Статистиките са налице и са изключително тревожни, особено в някои селски райони: дефицитът на жени е такъв, че браковете стават невъзможни, и това принуждава местните власти да прибягват до малките обяви във вестниците, за да привлекат в своите краища представителките на прекрасния пол. Причините за този феномен са много и твърде различни, но на всяка цена в него би трябвало да видим както отколешното семейно предпочитание към момчетата, така и последствията от политиката на единственото дете: оттук би следвало да си извадим ясно заключение, че варварската практика момиченцата да бъдат убивани веднага след раждането си все още вилнее в широки мащаби в по-отдалечените краища на Китай.

Днес Китай е все още в хибридно състояние, в разкрачено положение, стъпил с единия крак в миналото, а с другия – в модерността на световната глобализация.

Какво ли ще стане с него, когато китайската средна класа, тази, която днес купува апартаменти и коли по подобие на всички средни класи в развитите страни, се сблъска с проблемите на преразпределението и неравенството, с финансирането на пенсионните фондове или чисто и просто със стратегиите за съхраняване на своята покупателна способност?

Трудно е да се каже, но преди това пред Китай стои задачата да превърне икономическия си растеж в трайна и устойчива система, положена върху здрави и непоклатими основи. Тя би трябвало освен това да бъде – и то в далеч по-голяма степен, отколкото другаде, като се има предвид броят на китайците – грижливо управлявана, за да избегне всякакъв риск от пробуксуване или провал както в областта на енергетиката, така и на първичните суровини.

Световният завод

Към днешна дата Китай произвежда една трета от чорапите на човечеството, половината от неговите обувки, три четвърти от химикалките, часовниците, копчетата и циповете му, както и от компютърните мишки. В някои сектори превъзходството на „световния завод" е още по-смазващо: 90% от пуха за завивките и дюшечетата идва от Сяошан – среден по големина град (по-малко от един милион жители) в провинция Джъдзян.

Защото Китай се развива като гигантски завод, чиито специализирани цехове са разположени в отделни градове. Тази секторна моноквалификация е следствие от деликатно и умело постигнат компромис между държавното планиране и натиска на световния пазар. Държавата прави първата стъпка, решавайки да специализира даден град в определено направление: Шънджоу – за вратовръзки, Цяоту – за копчета, Уънджоу – за обувки и запалки (Китай – страната, където всеки пуши като комин – произвежда 430 милиона запалки годишно, осигурявайки по този начин повече от 90% от световната продукция), Суджоу – за преносими компютри, и т.н. Оттук насетне на фабричната промишленост ѝ остава само да умножава своите заводи в градовете, по-голямата част от които са разположени по крайбрежието на страната, групирани около двата могъщи полюса – Шанхай и Гуанджоу (Кантон)/Шънджън.

Иу – най-големият световен пазар на продукция „Made in China“

За да си създаде човек представа за потенциала на Китай да снабдява индустриалците от цял свят със стоки от всякакъв вид, би трябвало да отиде в Иу – среден по големина град в провинция Джъдзян с население едва около половин милион души. Хиляди предприятия произвеждат тук всевъзможни дреболии „Made in China“, които купувачите могат да открият в 40 000 магазинчета, разположени в три огромни търговски сгради. Всяка година градът приема повече от 300 000 чуждестранни търговци и изнася същия брой контейнери. Прагматично настроени, властите са насърчили основаването на спедиционни предприятия със значителен опит в процедурите по износа, както и изграждането на многобройни евтини хотели. Местното правителство дори е стигнало дотам, че е основало „China Commodity City“ – дружество (понастоящем с около 5000 наемни служители), натоварено със задачата да поддържа пазарите на града, чиито акционери бързо са се погрижили да го листват на Шанхайската борса: това им е позволило да се впуснат в строителството на търговски център с 400 000 м^2 полезна площ, който е равностоен на 10 хипермаркета от веригата „Карфур“ – гиганта на дистрибуцията, чиято експанзия в Китай, започнала още преди десетина години, сама по себе си е огромен успех.

До днес подизпълнител на големите световни марки (американски и европейски), Китай малко по малко открива предимствата да произвежда стоки със своя собствена запазена марка, особено след като вече разполага с необходимите за тази цел средства за производство. Ето защо човек спокойно би могъл да се хване на бас, че например след по-малко от пет години Китай ще изнася свои собствени запалки за еднократна употреба.

Китай в поход за завладяване на света

Китай влезе с фанфари в Световната търговска организация (СТО) на 11 декември 2001 г. – една дата, разглеждана от икономистите като по-важна за развитието на света от 11 септември 2001 година... Най-многолюдната страна осигурява вече 8% от световната търговия – съотношение, което се е удвоило спрямо 2000 г., а не бива да се изпуска от внимание и фактът, че китайският износ през 2004 г. се е увеличил с 40% спрямо 2003 година...

Последствията от тази съвършено нова ситуация са колосални и с далеч по-непосредствен ефект, отколкото бихме могли да си представим, защото все още мнозина си въобразяват (и то крайно погрешно!), че Китай е една отдалечена и по-скоро екзотична страна.

Така благодарение на засиленото промишлено и гражданско строителство в Китай рязкото поскъпване на стоманата през 2003–2004 г. моментално намери своето отражение във Франция, предизвиквайки скок на цените в строителството и недвижимата собственост, което пък от своя страна предизвика покачване на наемите, плащани от милиони френски граждани... По същия начин наблюдаваният напоследък бум в цените на нефта се дължи отчасти и на китайското търсене, тъй като страната разполага с незначителни петролни залежи. Едва няколко месеца след увеличаването на китайските износни квоти за текстил през януари 2005 г. западните пазари – на които редица стоки в този бранш и преди произхождаха от Китай – бяха буквално залети от продукция, произведена на изключително ниски цени в гигантските фабрики, разположени в Шънджън или Шанхай.

Скоро – световна лаборатория

Китай вече може да бъде разглеждан като третата научна сила в света с разходи в изследователско-развойната дейност, възлизащи на 50 милиарда долара през 2004 година.

ИЗОБРЕТЕНИЯТА НА КИТАЙ

Как е станало така, че китайците не успели да извлекат на пръв поглед очевидната и закономерна полза от своето предимство, след като са изобретили едва ли не всичко преди западните цивилизации?

Прочутият английски историк и синолог Джоузеф Нийдъм в своя труд *Наука и цивилизация в Китай*, чиято първа редакция той приключва през 1948 г., е първият европеец, извършил систематичен преглед на научните и техническите открития на китайците и стигнал до закономерния въпрос: на какво се дължи тяхната относителна неспособност да ги превърнат в свои козове.

Многобройни изобретения

Наистина когато Европа от времето на Късната античност и Средновековието все още е в пелените на цивилизацията, Китай вече е измислил всичко – или почти всичко, – изпреварвайки значително останалия свят. Нерядко изобретения, които смятаме за западни (или арабски) са всъщност китайски.

Като се започне например с печатарството и хартията. Както видяхме по-горе, китайците, а не Гутенберг са създателите на печатането с готови форми, появило се още през VII в.сл.Хр. и предшествано от използването на печати и каменни естампажи. Смята се, че *Диамантената сутра*, чийто надпис сочи датата 868, е първата печатна книга в Китай.

На следващото място би трябвало поставим конското стреме, без което никаква уважаваща себе си конница просто не би могла да съществува: екземпляри на стремена, излети от метал някъде към III в.сл.Хр., са намерени в няколко китайски провинции. Същото се отнася и за конската сбруя с оглавник и юзди, въведени в Европа почти хиляда години по-късно, както и за ръчните колички с едно или две колела, които били въведени в употреба от даоистския монах Гуо Ю през I в.сл.Хр., докато строителите на катедрали започнали да ги използват в Европа едва след X в.сл.Хр. Към китайските изобретения би трябвало да добавим, разбира се, коприната и порцелана, първите сведения за който датират от III в.сл.Хр., но забележителна степен на рафиниране достига по времето на династия Сун (960–1279), а промишлено производство – от династия Мин (1368–1644) насетне.

Десетичната система, чиято значимост за съвременната наука е трудно да бъде надценена, също води корените си от Китай (XIV в.пр.Хр.); там е създадено и първото сметало – предшественикът на съвременните изчислителни машини.

В областта на оръжията Китай е родината на арбалета, конструиран към IV в.пр.Хр., и на барута, изобретен през IX в.сл. Хр.

Към всичко това можем да добавим и въдицата с макара за навиване на кордата, фойерверките и осветителните ракети, висящите мостове, екваториалния астролаб, механичните часовници, корабите, задвижвани от колела с перки, шлюзовете с изравнители, чието приложение започва към края на X в.сл.Хр.

Един полезен урок

Как една страна, която към края на X век е била – без никакво съмнение – най-богатата на света, е съумяла да се превърне в онзи колос на глинени крака, който се е оставил да бъде опустошен от низостите на две Опиумни войни?

Този съдбовен въпрос възниква отново и отново, за да разбули поне донякъде китайската загадка, но за правилния му отговор са потребни стотици страници обяснения. Той е следствие от многобройни причини, свързани както с езика, който несъмнено е затрудняващ общуването фактор, така и с „комплекса за превъзходство“ и с известно заслепение на управниците в „Страната на Центъра“ (Джунгуо). Вездесъщото присъствие на Ритуала и на Правилата в държавното устройство и мисленето също е мощен регресивен фактор: желязното спазване на всеки обряд и предписание е от известна гледна точка отказ от откривателство и креативност. Съществуват и редица политически и социални структури, в които елитите са смесват с учените и чиновниците, докато търговците и инженерите не се радват на подобно внимание; преклонението към миналото и традициите също играе важна възпираща развитието роля. Към тези социологически и културни характеристики можем да добавим и начина, по който китайските трудови класи винаги (и преди всичко) са били разглеждани като доставчици на човешка маса за войската и на данъци за държавата. Вижда се колко много са факторите, които не са благоприятствали разпространението на изобретенията в целостта на социалното тяло, а – напротив – измествали са на заден план редица от постиженията, чието приложение би могло значително да подобри и икономическия, и военния потенциал на страната...

Безчислени са заемките на араби, португалци, испанци, англичани от Китай, чието авторство тези нации най-нахално са си позволили да присвоят. Но урокът от всичко това се оказва твърде полезен. И днешен Китай – насърчавайки с финансови и фискални мерки своите изследователи и инженери, получили образованието си в чужбина, да се завърнат в родината си – е изпълнен със съзнанието за козовете, които технологическото обновление му предоставя, и едва ли ще допусне вбъдеще вчерашните си грешки...

Китай е призван да се превърне в една от крупните световни лаборатории далеч по-бързо, отколкото обикновено се смята. Последствията ще бъдат страховити, особено за Европа, която би трябвало сериозно да се замисли за значително увеличение на своите държавни и частни инвестиции в тази област...

Какви са действителните стойности на китайския икономически прираст?

Несъмнено китайският икономически прираст е по-голям от това, което официалните данни представят пред света.

За онзи, който редовно ходи в Китай и открива невероятните промени, настъпили за по-малко от половин година – независимо дали става дума за бясната урбанизация в големите градове, за множащите се гигантски търговски центрове или за взрива в количеството автомобили по улиците и пътищата, предизвикващи апокалиптични задръствания – няма никакво съмнение, че официалните статистики нямат кой знае каква стойност. Съвършено очевидно е, че брутният вътрешен продукт (БВП) на Китай (чийто индекс нарежда Китай на 7-мо място в световната класация[75] непосредствено зад Обединеното Кралство) е в действителност далеч по-голям.

Преди всичко събирането на микроикономическа информация, чиято обработка позволява да се определят големите макроикономически параметри, не разполага с никакви надеждни инструменти. Китай си остава комунистическа страна и не е трудно да си представим трудностите на китайската администрация, когато се заема да анализира параметрите на пазарната икономика. В това отношение статистиките, предоставяни от банковия сектор, със сигурност са по-достоверни, отколкото тези на китайското Министерство на икономиката.

Властите, загрижени да не предизвикват прекалено голяма тревога сред западните страни – особено след влизането на Китай в Световната търговска организация, – се стремят по-скоро да занижават статистическите данни, отразяващи растежа на икономиката (навярно някъде между 13 и 15% годишно, а не 9–10%, както твърди Пекин) и износа за Европа и Съединените щати (през 2004 г. само американската верига супермаркети Уолмарт е внесла китайски стоки за повече от 18 млрд. долара[76]...). Ударната сила на износа, както и изобщо на търговската експанзия на страната, е грижливо прикривана от китайските власти. Световната работилница действа на пълни обороти – за голямо задоволство на западния потребител и в голям ущърб на наемните работници в промишлените предприятия, принудени да преместват своите заводи... в Китай.

---

[75] Китай вече е на 4-то място в тази класация.

Преди две години Китай успя да изведе в орбита свой спационавт (космонавт). Това постижение, постигано само от нации, разполагащи с огромни технологични възможности, въведе страната в изключително малобройния и затворен клуб на големите космически сили. Няма никакво съмнение, че ще последва и продължение: космическа програма, атомни електростанции, свръхбързи влакове и т.н. Най-големият пазар в света едва ли ще изпита особени затруднения да убеди своите клиенти, че ако искат да съхранят завоювания от тях дял, ще трябва да споделят своите технологии или поне част от тях. Бихме могли например да си представим, че след не повече от десет години китайците ще поискат част от самолетите „Еърбъс" да бъдат сглобявани в Китай, а не само в Тулуза и Хамбург... Това вече е действителност по отношение на три четвърти от продаваните в Китай мобилни телефони (броят на абонатите на Чайна Телеком – дружеството с най-много клиенти в света – скоро ще надхвърли 400 милиона!).

Веднага след влизането си в Световната търговска организация, ознаменувайки участието си в конференцията на търговските министри в Доха (9–14 ноември 2001 г.), Китай прие – като компенсация за отварянето на повечето големи западни пазари за нейните стоки – да съблюдава авторското и патентното право.

---

[76] Което не е чак толкова смайващо, като се има предвид, че веригата евтини супермаркети Уолмарт е имала оборот за 2005 г. на стойност ок. 345 млрд. долара.

„Разноликите хора“, или как все по-често един и същ човек упражнява по няколко професии наведнъж

Все по-често в Китай се срещат хора от една новопоявила се порода – „разноликите хора“, способни да бъдат едновременно бизнесмени и университетски професори по икономика, архитекти (без да притежават заверена от държавата диплома по архитектура) и брокери на имоти, или пък притежатели на нощни барове и вносители на големите марки френски вина... Да бъдеш концептуален артист през нощта и да продаваш преносими компютри през деня, това вече не смайва никого. Времето на мутантите, способни да живеят по няколко живота едновременно, като че ли е настъпило. Днес е доста трудно да предскажем какви ще бъдат последствията от появата на тези индивиди, усвоили територии, толкова далечни една от друга. Едва ли обаче може да има съмнение, че в най-близко бъдеще те ще започнат да играят изключително важна социална роля.

Китайските милиардери днес

Ли Кашин, хонконгският магнат, чието богатство произлиза от главоломния скок в цените на недвижимите имоти в бившата английска колония, вече не е единственият китаец в годишната класация на американския седмичник „Форбс“, определяща най-богатите хора в света. През 2003 г. списанието за пръв път включи в нея Уилям Дин Лий (32 г.) – основател на интернет-портала Net Ease, – чието богатство по онова време бе оценено на 1 млрд.

долара. През следващата година се появиха още трима бизнесмени, при това с по-голяма тежест от своя предшественик: Чън Тянцяо (31 г.), притежател на Shanda Interactive – предприятие за електронни игри в мрежата (китайците са заклети играчи!), – чието състояние тогава надвишаваше 1.5 млрд. долара; Хуан Гуаню, създател на първата верига от китайски магазини за електроника (1.4 млрд. долара); братята Тан (Уандзин и Уанли), чийто холдинг държи твърде доходоносни дялове в така далечни един от друг сектори като производството на домати и аеронавтиката.

Пак „Форбс“ публикува една класация, която сочи, че през 2004 г. сред 500-те най-могъщи предприятия в света 11 са били китайски. Впечатляващо за една страна, в която само допреди петнадесетина години частната инициатива бе строго забранена!

Някои от тези китайски милиардери, придобили понякога твърде набързо своите богатства, не ще понесат шока от финансовото задлъжняване (крехкостта на китайската банкова система е всеизвестна!), но пък ще възникнат нови, защото Китай е страна, където все повече талантливи мъже и жени започват да чувстват вкус към предприемачеството. И спокойно бихме могли да се обзаложим, че след десетина години броят на китайските милиардери в долари далеч ще надвишава този на френските...

Добре би било към тези „континентални“ богатства да добавим и състоянията – далеч по-дискретни, но също толкова значителни – на „отвъдморските“ китайци, чиято съвкупна стойност възлиза на не по-малко от 80 млрд. долара.

Общество в състояние на всеобщо преобразуване: Китай на двете скорости

Преминаването без почти никакъв преходен период от комунистическата система към тази на пазарната икономика е довело до стопяването на социални категории, които все още са, така да се каже, визитната картичка на Китай в очите на западните общества.

Понятието „занаят“, на който човек отдава безусловно и безвъзвратно своя живот, не значи почти нищо в днешен Китай. В тази страна с население, прагматично до мозъка на костите си, всичко вече е „възможно“. Нищо или почти нищо не е в състояние да слиса когото и да било. Парадоксално, но в страната, където хилядолетия наред са царели непоклатима обредност и почти религиозен респект към традицията, отколешните социални правила са взривени под натиска на новите икономически нужди.

При подобни социални и икономически преобразувания, осъществени за един толкова кратък период от време, рисковете от сривове и напрежения не са изключени.

Първо, увеличава се пропастта между най-богати и най-бедни, въпреки че жизненото равнище на населението като цяло се покачва. Мнозина селяни са принудени да ходят по градовете и да продават там своята работна сила, за да издържат семейството си, което е останало на село. Би ли трябвало в такъв случай да се очакват социални напрежения, породени от нарастването на разликата в имотното състояние между гражданите и селяните? Желанието за успех чрез своя труд (и надеждата, че това е възможно) е толкова силно в Китай, че вероятността от бунтовнически движения, които биха поставили под въпрос капитализма по китайски, прави една нова революция – поне в краткосрочен план – почти невъзможна, тъй като мечтата на най-бедните е да се издигнат до равнището на заможните. Средната класа се увеличава и семействата не се колебаят да се натоварват с големи дългове (знак, че в техните очи животът утре при всяко положение ще е по-добър от този днес), за да си купят жилище или да платят обучението на единственото си дете в някое частно училище, в което то ще е по-добре подготвено за конкурсните изпити (изключително трудни!) за влизане в големите университети.

ОПАСНОСТИТЕ ОТ СРИВОВЕ В БЛИЗКОТО БЪДЕЩЕ

Срив в енергетиката

Геометричната прогресия на икономическия растеж в Китай очевидно си има и своята обратна страна. Рисковете от физически сривове (главно енергетически, финансови и екологически) са съвсем реални. Като най-вероятен (без да изпадаме в катастрофическа научна фантастика) изглежда парализирането на страна вследствие на гигантска авария в енергосистемата... Ако се съди по броя на климатиците, които задължително се инсталират във всяко ново жилище, мощността, осигурявана от сектора за производство на електрическа енергия, може в най-близко бъдеще да се окаже недостатъчна.

Недостигът на бензин, предизвикана от взривното увеличаване броя на автомобилите, би могла да се изрази в забраната за движение на личните коли през ден. Каква ли обаче би била реакцията на населението, окуражавано да потребява и да взема кредити за покупки на жилища и коли, ако властите се видят принудени да ограничат драстично автомобилното движение или консумацията на електричество в бита?

Строителният бум

Възможна е също така сериозна депресия в областта на строителството, чиито основи биха могли да бъдат подкопани от необузданата спекулация и от прекомерно хлабавата система на банковите кредити. Накратко казано, да не виждаш, че китайската средна класа „живее опасно", би било проява на очевидна недалновидност...

В този контекст централизираната и авторитарна същност на днешния режим би била по-скоро – дано не засегна прекомерно някои души, слабо запознати с китайската действителност! – негов силен коз. Ала днешната комунистическа администрация не е така откъсната от реалността, че да не си дава сметка за огромните предизвикателства при тази така бърза трансформация на китайското общество.

Една много тревожна екологическа обстановка

Екологията в Китай е изключително занемарена. Малцина китайци са наясно с непоправимите щети, нанесени на климата и природата на страната от нейното икономическо развитие. На много места из цялата ѝ територия – и съвсем не само в големите градове – слънцето едва изгрява на ниското и вечно сиво небе, а киселинни дъждове всяка година поразяват хиляди хектари горски масиви в провинциите Юннан и Съчуан. Хуанхъ – хранителната ос на Китай от древността до днес – е практически пресушена, защото водите ѝ се изпомпват за нуждите на напояването в невъобразими количества. Що се отнася до Яндзъ, пораженията от титаничния строеж на язовира „Трите ждрела“, замислен да обуздае нейното понякога твърде бурно и непокорно течение, са широко обсъждани и коментирани повече от десетилетие. В една страна, където населението е така многобройно, природата в гъсто населените зони винаги е била наранявана от човешката дейност, ала преходът на Китай към капитализма и консумативното общество ускори неимоверно този процес.

Изправени пред тези проблеми, властите (държавата, провинциите, общините) изглеждат крайно безпомощни. Гигантските задръствания във всички китайски градове (независимо дали са малки или големи) свидетелстват за непригодността на пътната мрежа да поеме взривно нарасналото автомобилно движение, както и за неспособността на обществения транспорт да внесе в него поне малко облекчение.

Франция: страната на „романтизма“

За китайците Франция (тяхната първа туристическа дестинация) е „страната на романтизма“, сиреч страната на изтънчеността, на културата, на хубавите вина и на лукса. Когато се спомене името на Франция, в съзнанието на тукашните хора мигновено възниква образът на Версай (известен в Китай от епохата на император Канси, който поддържал топли отношения с Людовик XIV) или на Лувъра, на Париж или пък на Айфеловата кула. Някои мои сънародници недоволстват, че образът на страната ни винаги е бил моделиран от подобни клишета. Но те изобщо не са прави: ако Франция предизвиква възхищението на китайците по-скоро със своята същност и своето минало, отколкото със своите технологии и промишленото си производство, то тя задълго ще съхрани своята привлекателност за хората от далечната източна държава. И в този смисъл ще бъде изключително трудно, ако не и невъзможно, тя да бъде копирана или имитирана.

Атипична пневмония и СПИН

Имайки предвид броя на населението, здравословното състояние на китайците би могло да бъде далеч по-лошо, отколкото е. В китайската действителност съжителстват два сектора на медицинските услуги: единият публичен, произхождащ от комунистическата система, страдащ от липса на средства, но не и от лекари (равнището на медицинското образование в Китай си остава изключително добро!), другият частен, достъпен за богатите, които приемат да плащат скъпо за своето лечение.

Епидемията от атипична пневмония (птичи грип) показа способността на властите да налагат на населението драстични мерки за избягване разпространението на тази вирусна инфекция, което обаче не пречи на кантонците да продължават масовата консумация на цибети[77] – носителите, както изглежда, на вируса, преминаващ след това към човека.

СПИН-ът от своя страна успя да нанесе тежки поражения в някои отдалечени зони на провинциите Хънан, Хъбей, Шанси и Дзянсу, където властите бяха оставили да се развива търговията с човешка кръв, давана в продължение на години без предпазни мерки от едно крайно бедно население. Дрогата, проституцията и в по-общ смисъл сексуалното невежество, позволяващо безразборни връзки без никакви защитни средства, доведоха до взривното увеличение в броя на хората, заразени с ХИВ (според някои експерти почти 8 милиона китайци са серопозитивни). До 2002 г. епидемията от СПИН си оставаше тема табу за санитарните власти в страната. От тази година насетне правителството, по всичко личи, най-сетне си даде сметка за опасността, която тази зараза представлява, и започна да говори за нея открито (от 2003 г. рекламни клипове, препоръчващи употребата на презервативи, се излъчват редовно по китайската телевизия).

Кой днес управлява Китай?

От март 2003 г. Ху Дзинтао замени Дзян Дзъмин, чийто вицепрезидент бе дотогава, на кормилото на китайската държава. Неочаквано като негов наследник се сочи днешният вицепрезидент Дзън Цинхун. На същата дата за министър-председател бе избран Уен Дзябао.

Върху плещите на тези трима мъже лежи политическото управление на страната. Що се отнася до икономическото, никой днес не би могъл да каже кои са силните на деня в тази област. Китайската икономика вече е твърде автономна и динамична, за да бъде контролирана с бюрократически средства, както това ставаше преди либерализацията.

---

[77] Цибет – тропическо месоядно животно с торбичка над дебелото черво, където се намира мастно вещество, употребявано в парфюмерията.

Китай – утрешната господстваща сила на световната сцена?

При съществуването на посочените рискове и огромните залози възможно ли е едно ново раздаване на картите в световната икономическа и политическа игра? Ще бъде ли Китай третият участник в играта, която предстои да се разиграе между Съединените щати и Европа с потенциален четвърти – Индия?

Смъртното наказание – все още в сила

Легистката традиция, която предвижда смъртно наказание за най-тежките нарушения на закона, все още е в сила и е толкова действена, че според редица правозащитни организации Китай всяка година екзекутира повече лица, отколкото всички страни по света, където това наказание се прилага, взети заедно. Екзекуциите се изчисляват на няколко хиляди годишно, без обаче да се знае точният им брой. Широко разгласявани и винаги публични, те са разглеждани (както е било още по времето на императорски Китай) като изключително силно средство за възпиране от тежки престъпления не само срещу човешката личност, но и в областта на икономиката (корупция, кражби на кредитни карти, подправяне на документи) или на държавната сигурност. Общо взето, съдилищата в малките градове са най-строги и средният китаец приема смъртното наказание като точен и адекватен отговор спрямо мащаба на извършеното престъпление. Оттук би трябвало да следва и естественото заключение, че поне в това отношение китайците нямат почти нищо общо с нас...

Осъдените биват разстрелвани, а пронизалите ги куршуми се заплащат от техните семейства.

Неясен е и отговорът на въпроса в каква посока ще еволюира Китай, когато страната се сдобие с ясното съзнание за своята колосална тежест в световната икономика (това все още не е станало поради самото естество на политическия режим, повлиян прекомерно много от марксизма). Дали пък, сблъсквайки се с големи вътрешни противоречия и напрежения, породени например от сривове в енергетиката или финансите, той няма да се изкуши да премине към едно далеч не толкова гъвкаво и приспособяващо се – да не кажем империалистическо! – поведение, присъщо на всяка „свръхсила“?

Това са все въпроси със съдбоносно значение за бъдещето. Един Китай, доминиращ и същевременно крехък в икономически план, но настъпателен и експанзивен в дипломатически план, е потенциално възможно развитие, чиито последствия обаче са твърде трудни за предсказване днес. В такъв случай Китай би трябвало да започне с налагане на своята доминация в региона: Корея и Япония биха били първите страни, изпитали върху себе си новата мощ на своя гигантски съсед. При това политическите отношения с Япония продължават да бъдат белязани от недоверие и подозрителност (съвсем прясно свидетелство за това е епизодът с японските учебници, който предизвика гигантски манифестации в Шанхай и Кантон), тъй като Пекин обвинява Токио, че отминава с мълчание ужасите на водената от нея окупационна война.

Ами ако Китай бъде обзет от желание за реванш...

Добре би било да отбележим, че Китай никога не е принуждавал Запада да си плати за своето колонизаторско поведение в миналото (особено за Опиумните войни и съсипването на Летния дворец). Това са факти, които произтичат, ако решим да си послужим с жаргона на местните власти, „от едно приключило минало, когато Китай бил разстроена и разсипана страна, управлявана от прогнила императорска клика, която била заграбила в продължение на хилядолетия властта от народа“; ала след като е добре известна волята на китайските управници да поставят своите действия в една историческа перспектива, няма как да не се стигне до естественото заключение, че Китай винаги е проявявал изключителна търпимост и мекота по отношение на онези, които са му налагали прословутите „неравноправни договори“... Но какво би станало, ако на Китай му хрумне да потърси реванш от Запада?

Днес желанието да се седне на трапезата, на която пирува консумативното общество, е по-силно от всички останали страсти и въжделения. Съвършено аполитично (китайската вътрешна политика все по-малко и по-малко привлича вниманието на масите, но, разбира се, не е известно дали това ще продължава и вбъдеще), китайското население произвежда, потребява, купува и продава. Средната класа не се стреми да определи своята съдба, а чисто и просто със своя труд и неизчерпаемата си енергия да се издигне до равнището на гореспоменатата трапеза в световния потребителски пир.

Но какво ли би станало, ако ястията – които ние, гражданите от Западния свят, поглъщаме без свян и срам повече от половин век – изведнъж изчезнат от масата на изобилието?

Дали в такъв случай Китай не ще се изкуши да си върне на тези нации, които са го унижавали и грабили толкова много преди около сто и петдесет години, като са му налагали крайно несправедливи и заробващи клаузи?

И ако, недай си Боже, такъв ден настане, какъв ли вид „несправедлив договор“ ще пожелае Китай да наложи от своя страна на Съединените щати и на Европа? Дали ще приеме например да продължи финансирането на част от американския бюджетен дефицит чрез масивни покупки в долари? Юанът, днес по общо мнение силно подценен, ще бъде ли пак такъв и един ден, когато потреблението на петролни продукти в Китай достигне непоносими стойности? Със сигурност този ден китайските тениски вече ще струват две евро вместо едно... но Китай също така ще притежава средствата да купува най-големите световни предприятия, особено ако междувременно е станал най-големият пазар в света.

Стига само при евентуална икономическа криза да не възкръсне политиката – сценарий, малко вероятен в краткосрочен план, но твърде възможен в средносрочен, следователно натоварен със сериозни заплахи за равновесието на света.

Както и да е, от това какъв ще бъде Китай след двадесет години, ще зависи в голяма степен и нашето бъдеще, както и това на цялата ни планета...

КИТАЙСКАТА ЖИВОПИС

Макар че не разполагаме с никакви веществени следи от пейзажи или анимирани сцени, рисувани преди управлението на династия Хан, неотдавнашните археологически открития ни позволиха да се запознаем с подобни картини, произхождащи от Епохата на воюващите царства (VI–III в.пр.Хр.). Някои древни текстове (като например този, който описва гробницата на Първия император) свидетелстват за възхищението, предизвикано от изключително мащабни стенописи в нея, чиито автори били способни за изобразяват до най-дребни детайли било природни картини, било битки на бойното поле, било сцени от дворцовия живот.

Разглеждана като занаятчийско изкуство до края на династия Хан (макар че още през тази епоха се появяват рисуваните хоругви за даоистка употреба, съдържащи религиозни сцени), от IV в.пр.Хр. насетне се появяват първите имена на китайски художници, най-известният от които е Гу Кайджъ. Техните произведения – изключително крехки и нетрайни, защото са сътворени върху копринени свитъци – не са достигнали до нас, но са успели да направят колосално впечатление на своите съвременници с реализма и изящността си, така че имената на техните автори остават съхранени за бъдещите потомства. Става дума също така за рисунки, в които човешката фигура е основният сюжет (най-често това са сцени от дворцовия живот).

И едва по-късно, от VII в. нататък (династия Тан), изобразяването на природни картини се превръща в квинтесенцията на китайското изобразително изкуство. То достига пълния си разцвет през епохата на Петте династии и първите десетилетия от управлението на династия Сун. От това време художниците започват да прилагат техниката на монохромния туш и акварела, която им позволява да създават изключителното усещане за мащаб и тайнственост при пейзажите на планините или каскадите, сред които човекът присъства винаги като дребна и незначителна фигурка. Твърде скоро това представяне на природния макрокосмос извиква на бял свят и своя антипод – изобразяването на микрокосмоса: в този случай с помощта на няколко цветни мазки, грижливо положени върху безупречно бял лист биват възпроизвеждани ту части на някое растение, ту крило на птица, ту красиво цвете.

В китайската живопис, която не познава маслените бои до епохата на династия Цин, цветните изображения си остават рядкост.

Към тази твърде характерна икономия на изразни средства би трябвало да добавим важността на щриха: художникът е преди всичко рисувач и „калиграф на изобразената сцена". Следователно традиционната китайска живопис е графична живопис.

В огромната си част китайските рисунки, когато не са стенописи, са свитъци, предназначени за окачване (гуафу) или разстилане върху маса (шоудзуан). Те са създадени, за да бъдат известно време съзерцавани, а след това – прибрани в калъф, облечен в коприна. Рисунките и калиграфските надписи са предмет на вещ монтаж (колаж върху по-твърд лист хартия с по-големи размери, подсилен от своя страна с ивици тъкан), който позволява по-доброто им съхранение.

С разпространението на будизма се пораждат и два нови вида живопис. Първият е предназначен да представя (реалистично) будисткия пантеон върху стените във вътрешността на манастирите и молитвените зали в пагодите (скулптурните изображения, боядисани – подобно на фасадите на нашите катедрали – в ярки цветове, са в общи линии запазени за външните стени и фасадите), както и върху посветителните хоругви.

Вторият обема живописта, присъща на стила чан (дзен на японски): при него важи единствено яркостта на щриха с черно мастило върху белия лист – един преди всичко духовен акт на „медитиращия" или „просветления" художник. Най-забележителната фигура от това течение несъмнено е Муци (разцвет между 1240 и 1279 г.).

Оттогава насетне китайската живопис ще премине през вековете с характерното си и неизменно жанрово разнообразие (грандиозни пейзажи, природни детайли, дворцови сцени, портрети на императори, вотивна будистка живопис, живопис чан).

И въпреки че с течение на вековете стилът на художниците се развива, то това става по един почти незабележим начин, сякаш най-важното при него – за разлика от това, което се случва на Запад – е да се предотврати всякакъв стилистичен разрив с вековната традиция. Всички китайски живописци – включително и „най-щурите" като Шътао или Су Жъншан – намират за необходимо да се вписват в стилистическия континюитет на своите прочути предшественици.

Традиционната живопис е изкуство, ритуализирано до крайност.

Това впрочем е и причината, поради която то и до ден-днешен продължава да бъде преподавано в школите по изкуство по същия неизменен начин, както това се е правело в императорската Академия по живопис още през епохата на династия Сун...

СПИСЪК НА ИМЕНАТА В КНИГАТА

1. Абд ел-Кадер (1808–1883) – писател, поет, философ, предводител на националната съпротива срещу окупаторите, политик, основател на Алжирската държава (обявен за султан на 28 септ. 1832 г.). Водил продължителна война за независимост. Пленен от французите на 24 дек. 1847, той допринесъл за развитието на арабския свят, пледирайки за мирно съжителство с Европа и християните, за което получил Големия кръст на Почетния легион.

2. Алфред Хайнрих Карл Лудвиг, граф фон Валдерзее (1832–1904) – немски пълководец. Взел важно участие във Френско-пруската война (1870–1871), бил избран за началник на мултинационалния военен контингент, който потушил въстанието на бБоксерите в Китай през лятото на 1900 г.

3. Анди (Andi) (94–125, упр. 106–125) – шестият император от династия Източна Хан, управлявал до 121 г. под регентството на майка си, Вдовстващата императрица Дън. Император Анди сторил твърде малко, за да обнови западащата династия. Отдаден на жените и пиянството, той не обръщал особено внимание на държавните работи, оставяйки ги в ръцете на корумпирани евнуси. По този начин той се превърнал в първия император от династия Хан, който поощрявал корупцията. Същевременно страната била сполетяна от тежки суши, а на много места избухнали селски въстания. Анди починал при съмнителни обстоятелства по време на пътуване.

4. Андун (Andong) – провинция в Североизточен Китай със столица Тунхуа, която през 1954 г. била инкорпорирана в провинциите Ляонин и Дзилин.

5. Ан Лушан (An Lushan) (703–757) – генерал от тюркско-согдиански произход, организирал големия метеж през 754–755 г. След като се отличил в пограничните войни на северозападната граница, особено по време на нахлуването на народността Китан през 751–752 г., той бил назначен за военен губернатор на провинция Фанян (Хъбей). През 755 г. извършил държавен преврат (известен като „Въстанието на Ан Лушан“), като начело на 150 000 войници превзел източната столица Луоян, а след това, през 756 г., и основната столица Чан Ан, където се провъзгласил за император. Скоро обаче бил принуден да се оттегли под натиска на уйгурските наемници, а през 757 г. бил убит от собствения си син, тъй като изпаднал в тежък пристъп на лудост. Въстанието му довело династия Тан до прекомерна зависимост от провинциалните управители и военните ръководители.

6. Анхуей (Anhui) – континентална провинция в Източен Китай, граничеща с провинциите Дзянсу, Джъдзян, Хубей, Хънан и Шандун. Формирана в този си вид през XVII в. сл. Хр., тя е олицетворение на природното и културното разделение между Севера и Юга на Китай. От земите на тази провинция започнало и движението на бъдещия освободител от монголско иго и обединител на страната Джу Юанджан, основател на династия Мин под името Хун У.

7. Ан Шъгао (An Shigao) – роден в Партия монах, един от будистките свещеници, превели на китайски сутрите на Буда.

8. Анян (Anyang) – град в провинция Хънан, последната столица на династия Шан (1600–1046 г. пр. Хр.), известна по това време като Инсю. Анян е едно от ключовите места, където се е зародила древната китайска култура. В околностите му има следи от най-древните неолитни култури на китайска територия (Аншао, Луншан и др.), тук са мемориалните мавзолеи на императорите Джуан Сие и Ку, управлявали преди повече от 4000 години, първата библиотека с надписи върху коруби от костенурки, първият будистки храм в провинция Хънан. Съвременният Анян е възкресен през 1368 г. по време на династия Мин.

9. Багуа (Bagua) – вид триграми.

10. Бай (Bai) = числото 100.

11. Байдундзъ (Baidunzi) – фелдшпат за производство на порцелан

12. Бай Дзуи (Bai Juyi) (772–846) – голям поет от епохата на император Сюендзун, династия Тан. Неговите ок. 2800 поеми отразявали отношението му към собствените му отговорности като управител на малка провинция, сиреч манталитета на загрижен за населението среден китайски чиновник. Писал на достъпен език и бил изключително популярен.

13. Байлиен (Bailian) – „Белият лотос", будистка секта, възникнала в град Суджоу през XII в., превърнала се в център на съпротивата срещу монголите в началото на XIV в.

14. Байхуа (Baihua) – говоримият език.

15. Байшандихуей (Baishangdihui) – „Общество на поклонниците към Всевишния", религиозно-политическа организация, възникнала в средата на XIX в. и предвождана от проповедника Хун Сюцюан, изповядваща смесица от християнство и даоизъм, придържаща се към егалитаристки и модернистични идеи, целяща да осъществи справедливо разпределение на благата и да установи Тайпин („Великата Хармония"). Байшандихуей било движещата сила на мощното социално-религиозно въстание (Тайпинско въстание), разпространяло се в почти целия Южен Китай. Съпротивата на въстаниците срещу режима била и политическа: те искали да освободят Китай от манджурите и през 1851 г. Хун Сюцюан обявил основаването на нова китайска династия. Повлияни в значителна степен от християнски мисионери, бунтовниците проявявали жив интерес към Запада и неговите културни постижения: въвели слънчевия календар, изработили проект за технически нововъведения като построяването на железници, издаването на вестници от европейски тип, модерни пощи. Тайпинското въстание довело до формирането в Южен Китай на истинска дисидентска държава със столица Нанкин, която просъществувала 13 години. Това безпрецедентно по своя обхват и продължителност движение, което въвлякло десетки милиони души, било може би най-голямото селско въстание в човешката история.

16. Бали Цяо (Bali Qiao) – прочут мост над канала, свързващ Пекин с река Байхъ, построен ок. 1650 г. през управлението на династия Мин. С превземането му на 21 септември 1860 г. от войските на ген. Кузен-Монтобан след ожесточена битка, пътят на англо-френските войски към Пекин

бил открит и след няколко дни Третата опиумна война завършила с катастрофа за Китай.

17. Бан Гу (Ban Gu) (39–92) – хроникьор, автор на монументалната *История на династия Хан* (*Ханшу*). Работата му върху този труд била прекъсната от политически проблеми, произтичащи от връзките му със семейството на вдовстващата императрица Доу, които довели до хвърлянето му в затвора, а след това – и до неговата смърт. Част от неговото произведение било довършено от сестра му Бан Джао. Бан Гу писал и в характерен за епохата жанр (фу), представляващ поезия, примесена с прозаични пасажи.

18. Бао Чън (Bao Cheng) – прочут литературен герой на повече от сто полицейски романа, издадени през епохата на династия Мин (1368–1644)

19. Баодзя (Baojia) – селски милиции, създадени от министър Уан Аншъ (1021–1086) по време на династия *Су*.

20. Баопудзъ (Bao puzi) – трактат Мъдрецът, обемащ простотата.

21. Баопудзъ нейпан Баопудзъ уайбиен (Baopuzi neipian Baopuzi waibian) – Външен и вътрешен трактат на мъдреца, обемащ простотата.

22. Биан (Bi'an) – вид дракон.

23. Биен (Bian) – град, от който започвало разклонение с дължина 1000 км на Великия канал, водещо към Хуанхъ.

24. Биендзъ (bianzi) – плитка, носена от мъжете – характерен белег на степните народи; след завоюването на Китай от манджурите (1644 г.) всички представители на народността хан (основния китайски етнос) били принудени да носят такива плитки.

25. Биенцуй (Bianqui) (V в. пр. Хр.) – най-прочутият лекар на древността, поставял диагноза чрез опипване на пулса, използвал и различни видове минерали, стрити на прах, за лечение на редица болести

26. Бинбу (Bingbu) – Министерство на войските (военно министерство)

27. Биси (Bixi) – вид дракон, един от т. нар. *Деца на драконите*. Изобразяван е като гигантска костенурка върху пиедесталите на различни монументи.

28. Бохай (Bohai) – залив, където се влива Хуанхъ.

29. Бошоу (Boshou) – другото име на шоу (Shou), некитайска народност.

30. Буджоу (Buzhou) – легендарна планина в китайската традиция, един от стълбовете, поддържащи небето; съборен от Бога на водите Гунгун, този стълб отворил дупка в небето, откъдето се излял унищожителен потоп.

31. Ганжън (ganren), или ганпу (ganpu) – интенданти на крупните земевладелци.

32. Гансу (Gansu) – китайска провинция в Северозападен Китай, граничеща с провинциите Цинхай, Съчуан, Шаанси, Вътрешна Монголия и Синдзян-Уйгурската автономна област. Главен водосбор на Хуанхъ, която тече през южната ѝ част. Населена от времената на неолита (най-ран-

ни находки от началото на VI хил. пр. Хр.), Гансу е територията (главно около Тяншуй), върху която се е развила държавата Цин – основополагащ елемент на Китайската империя. В императорската епоха провинция Гансу представлявала важна стратегическа област по Пътя на коприната. Династия Хан удължила Великата стена над „коридора Хъси" (коридора на приятелството и мира след пораженията на китайската армия през 201–202 г.).

33. Гаодзу (Gaozu) (566–635, упр. 616–626) – владетелското име на Ли Юан, основателя на династия Тан (вж. Ли Юан).

34. Гаодзун (Gaozong) (628–683, упр. 649–683) – третият император от династия Тан, макар от 665 г. насетне бил кукла на конци в ръцете на Императрица У Дзътиен. Описван е като слаб владетел, нечувствителен към държавните работи. Към края на управлението му династия Тан изгубила контрола си върху редица от своите васали в Северозападен Китай.

35. Гаочан (Gaochang) – китайското име на оазиса Турфан.

36. Гоу (Gou) – куче.

37. Гу (Gu) – вид обредни купи за вино.

38. Гуан (Guan) – китайската дума, отговаряща на португалския термин „мандарин", който от своя страна произхождал от санскрит.

39. Гуан (Guang) – вид ритуални кани за вода.

40. Гуанджоу (Guangzhou), или Кантон – град в Югоизточен Китай, основан през 214 г. пр. Хр. край река Джудзян (Перлената река), столица на провинция Гуандун. Оттук в древността започва морския „Път на коприната". Преди повече от 2000 години династия Западна Хан основава тук търговско пристанище. И до днес са запазени останки от корабостроителниците, датиращи от епохата на династиите Цин и Хан. През епохата на династия Сун Гуанджоу се превръща и в промишлен център. Днес той е политически, икономически, научно-технически, образователен, културен и транспортен център на целия Южен Китай. Той е трети по големина град след Пекин и Шанхай.

41. Гуанджун (Guangzhong) (?–645 г.) – политик от еЕпохата на пролетите и есените (722–481 г. пр. Хр.), първи министър на държавата Ци, под чието влияние легизмът бил приложен за пръв път в държавното управление. Гуанджун централизирал властта, като намалил влиянието на традиционната аристокрация, набирайки войската директно от населените места. Разработил усъвършенстван метод за избор на управители, отнемайки административната власт от аристокрацията и давайки я в ръцете на професионални бюрократи. В икономиката въвел единен данъчен кодекс, както и държавния монопол върху производството на сол и желязо. Управлението му спомогнало за бързото развитие на държавата Ци.

42. Гуанди (Guandi) – историческа личност, обожествената форма на Гуаню.

43. Гуанди (Guandi) – бог на войната, закрилящ същевременно единството на държавата.

44. Гуандун (Guangdong), наричана в миналото и Квантун – провинция в Югоизточен Китай, граничеща с провинциите Фудзиен, Дзиенси, Хунан, Гуанси и Хънан. На югоизток се мие от водите на Южнокитайско море. В

северната и западната части на Гуандун са разположени високи планински хребети. В провинция Гуандун има около 640 реки. В нея днес се намират специалните административни райони Хонконг и Макао. Столицата е Гуанджоу (Кантон). Под китайска доминация областта попада през епохата на династия Цин. По време на династия Хан Гуандун, Гуанси и Северен Виетнам са познати като провинция Дзяо. Днес Гуандун е една от най-богатите китайски провинции, произвеждащи около 13% от БВП на страната.

45. Гуанин (Guanyin) – китайско божество на състраданието и милосърдието, едно от най-почитаните китайски женски божества, всъщност обожественият бодхисатва Авалокитешвара, който сменил пола си.

46. Гуан Ин (Guan Yin) – празник през зимата, когато чупели краката на момичетата, за да ги оформят с бандаж

47. Гуанси (Guangxi) – провинция в Южен Китай, граничеща с провинциите Гуандун, Хунан, Гуейджоу и Юннан (пълно име: Гуанси-Джуанска автономна област). Областта станала част от Китай през 214 г. пр. Хр. през управлението на династия Цин. Името Гуанси се появило по време на династия Сун (960–1279). В автономна област била превърната при основаването на Китайската народна република поради наличието на най-голямото етническо малцинство Джуан. Провинцията била базата на комунистическото въстание Байсъ през 1929 г., предвождано от Дън Сяопин, но потушено от силите на Гуоминдан. През 1944 г. попаднала под японска окупация. Днес Гуанси е една от най-предпочитаните туристически дестинации.

48. Гуансю (Guangxu) (1871–1908, упр. 1875–1908) – десетият император от манджурската династия Цин, наложен противно на правилата за наследяване от Вдовстващата императрица Цъси и осиновен от нея. Неговото управление всъщност приключило през 1898 г., когато по заповед на Цъси бил поставен под домашен арест. Гуансю инициирал политически, правови, социални и образователни реформи за модернизация на страната, известни като „Стоте дни на Пекин“ и целящи превръщането на Китай в модерна конституционна монархия по примера на Япония от епохата Мейджи. Изплашена за изплъзващата им се власт, консервативната прослойка на аристокрацията начело с Цъси сложила край на тези реформи, като организирала военен преврат и заточила доживотно Гуансю в малък дворец на остров сред изкуствено езеро в Забранения град. Макар и арестуван, Гуансю никога не бил детрониран *de iure* и номинално се водел император до своята смърт (14 ноември 1908 г.), която и до днес е обвита в мистерия. Съвременната историография дава висока оценка за неговите действия и реформи

49. Гуантиен (Guantian) – публичен поземлен резерв, създаден от Дзя Съдао, Първи министър по време на династия Южна Сун.

50. Гуануди (Guangwudi) (5–57, упр. 25–57) – втори император от династия Източна Хан. Като пълководец на съпротивата изиграл ключова роля в грандиозната битка при Кунян, в която силите на въстаниците сложили край на династия Син. Потушил въстанието на „Червените вежди“. Приключил обединението на Китай през 37 г., надделявайки постъпателно над регионалните сили.

51. Гуейджоу (Guizhou) – провинция в Южен Китай, граничеща с провинциите Юннан, Съчуан, Чунцин, Хунан и Гуанси. Макар и под китайско влияние от хиляди години, Гуейджоу попаднала под китайска власт едва по време на династия Мин (1368–1644), което предизвикало масова миграция към нея от Съчуан, Хунан и други. По епохата на династия Цин в провинцията се редували нескончаеми въстания на местното население Мяо, като всички те били жестоко потушавани от властите. Днес Гуейджоу е сравнително бедна провинция.

52. Гуейдзи (Guiji) – една от т. нар. „небесни планини“

53. Гуейлин (Guilin) – град на река Ли Дзян в провинция Гуанси, един от най-живописните китайски градове. Основан през 111 г. пр. Хр. от император Уди (династия Хан) върху малко поселище, датиращо от 314 г. пр. Хр. През 507 г. бил преименуван на Гуейджоу. Гуейлин процъфтявал през епохите на династиите Тан (618–907) и Сун (960–1279). Чрез него се осъществявала връзката между централната администрация и югозападната граница, поради което бил седалище на значителен гарнизон. През града били прокопани канали, за да може да се осъществява пряко снабдяване с провизии от плодородната долина на Яндзъ до най-отдалечените югозападни точки на империята. При династия Мин Гуейлин се превърнал в столица на провинцията, каквато бил до 1914 г. Настоящето си име градът получил през 1940 г. През 1981 г. градът (заедно с Пекин, Ханджоу и Суджоу) е избран за един от четирите града, чието историческо и културно наследство, съчетано с изключителни природни дадености, е предмет на първостепенни грижи и закрила.

54. Гу Кайджъ (Gu Kaizhi) (345–405) – прочут художник портретист и пейзажист.

55. Гунбу (Gongbu) – Министерство на големите строежи (на обществените строежи, устройството на територията и регионалното развитие).

56. Гунгун (Gonggong) (мит.) – чудовище, съборило северозападната колона на небето.

57. Гунсун Хун (Gongsun Hong) (200–121 г. пр. Хр.) – Велик съветник на император Уди с решаващ принос за възприемане на конфуцианството като официална доктрина на властта.

58. Гуоминдан (Guomindang) – националистическа политическа партия, образувана веднага след Синхайската революция (1911 г.) в Китай от Сун Ятсен на базата на конфедерацията от местни тайни общества, поставили си за цел свалянето на манджурската династия. Сун Ятсен преобразувал тези общества в политическо движение, чиито цели били създаването на мощен, модерен, републикански Китай, разпространяване на демокрацията и установяване на икономически строй от социалистически тип (т. нар. „три народни принципа“: национализъм, народовластие и благосъстояние). След Парижката мирна конференция Сун Ятсен предложил на западните държави грандиозен план за модернизацията на Китай, която да се превърне във важен фактор за световна стабилизация, но след отказа на Запада той се видял принуден да сключи съглашение с III Интернационал. Така Гуоминдан получил подкрепата на комунистическа Русия, която изпратила

в Китай свои офицери, агенти, инструктори, подготвили професионалните революционери на партията. След смъртта на Сун Ятсен (март 1925 г.) партията се разделила на две крила, а поелият властта Чан Кайши повел борба с комунистите. Разривът с тях довел до десетгодишна гражданска война (1927–1937). Последвало примирие, предизвикано от японската агресия, след което през 1945 г. гражданската война била възобновена, за да завърши с победата през 1949 г. на комунистите. След краха силите на Гуоминдан се прехвърлили на остров Тайван, който контролират до днес.

59. Гуониен (Guonian) – празникът на Новата Година.

60. Гуо Уей (Guo Wei) (904–954, упр. 951–954) – генерал, основател през 951 г. в Кайфън на династия Късна Джоу. Той служел като Военен комисар при основателя на династия Късна Хан, но след като на трона през 948 г. седнал непълнолетен монарх, дворцовите интриги му позволили да узурпира властта и да се обяви за император на нова династия. Неговото управление, макар и кратко, било успешно.

61. Гуоцюан (Guoquan) – трактатът *Древните монети* на историка (XII в. сл. Хр.).

62. Гуою (Guoyu) – общият национален (букв. „държавният, официалният") език

63. Гуо Ю (Guo Yu) (I в. сл. Хр.) – даоистки монах, изобретил ръчните колички в строителството и промишлеността

64. Гууън (Guwen) – архаична писменост, на която през епохите съответствал и определен стил на изразяване. В първоначалния си вариант тя представлявала най-старата китайска писменост от епохите на династиите Шан (1600–1046 г. пр. Хр.) и Джоу (1045–256 г. пр. Хр.), открита върху пророческите костенурчи коруби, бронзови предмети и керамични съдове. Във втория си вариант (късната династия Джоу и династия Цин) тя била използвана върху камък и бронз, както и върху печати. През Епохата на воюващите царства (453–222 г. пр. Хр.) писмеността получила по-широка употреба.

65. Гъ Хун (Ge Hong) (284–364) – велик даоистки алхимик и философ. В своя *Вътрешен трактат* (*Нейпиен*) той защитава постижимостта на божествената трансценденция или „безсмъртие" чрез методите на алхимията, докато *Външният трактат* (*Уайпиен*) е почти изцяло посветен на социална и литературна критика.

66. Гън Дзинджун (Geng Jingzhong) (?–1676) – управител на провинция Фудзиен, един от тримата т. нар. „васални князе" на манджурската династия Цин, които се разбунтували заедно с пълководеца У Сангуей. Войската му обаче претърпяла поражение, а самият той бил пленен през ноември 1675 г. и обезглавен в началото на следващата година.

67. Гун (Gong) (1833–1898) – принц, шестият син на император Даогуан (1782–1850) и брат на император Сиенфън, глава на правителството през 60-те и 70-те години на XIX в. Отличавал се с многобройните си връзки с европейски владетели и ръководители, както и с опитите си да отвори и модернизира Китай. През октомври 1860 г. водил преговорите с англофренската страна след края на Третата опиумна война и подписал унизи-

телния за Китай Пекински договор. След смъртта на император Сиенфън на 22 август 1861 г. организирал заедно с императрица И, майката на невръстния император Тунджъ, заговор срещу осмината регенти, конституирани по завещанието на Сиенфън. Така в новото регентство влизали той като принц-регент, императрица И, получила новото си име Вдовстваща императрица Цъси (вж. Цъси), и майката на покойния император Вдовстваща императрица Цъан. Гун заемал ключови постове и на практика ръководил държавата до края на 80-те години, когато бил отстранен от Цъси.

68. Дагу (Dagu) – крепост, защитаваща прохода, водещ от пристанището Тиендзин към Пекин; превзета с мълниеносен щурм през април 1858 г. от англо-френските войски по време на Втората опиумна война, с което Пекин се оказал под преките удари на противника.

69. Дадай Лидзи (Dadai Liji) – *Книга за церемониала от Големия Дай*, прочут трактат с коментари на обредите (вж. по-долу *Лидзи*) в 85 глави, съставен от големия ерудит от епохата на династия Тан Дай Дъ. Заедно с него циркулирал подобен сборник коментари в 46 глави, наречен *Книга за церемониала от Малкия Дай* (*Сяодай Лидзи*) и съставен от племенника му Дай Шън.

70. Даджай (Dazhai) – прочута бригада, модел на комунистическо стопанство от времето на Културната революция

71. Да джуан (Da zhuan) – *Големият устав*, стил в изписването на йероглифите, разработен в края на IX в. пр. Хр. и използван при гравирането на летописи върху бронзови съдове. През 213 г. пр. Хр. Лисъ, Първият министър на Цин Шъхуанди, за пръв път разработил официални норми на писмеността, които трябвало да се спазват от ерудитите и администрацията. Този стил бил наречен *Малкият устав* (*Сяо джуан*) и обхващал 3000 знака.

72. Дадзъбао (Dazibao) – *Дневник, написан с големи букви*, ръкописни листовки, писани от хунвейбините („Червеногвардейците“) и лепени по стените на Пекин в периода на Културната революция, появили се през 1966 г. и забранени през 1979 г, в които се заклеймявали „враговете на народа“, „буржоазните елементи“, „предателите“ и се насочвал гневът на масите срещу определени хора, институции и явления в Китай. Дадзъбао си остават символ на крайните изстъпления, войнстващото невежество и масовия терор от най-мрачната епоха в най-новата история на Китай.

73. Дай (Dai) (II в. пр. Хр.) – маркиз, в чиято гробница са открити найстарият текст на *Даодъдзин (Daodejing)*, или *Канон на Пътя и Добродетелта* от Лаодзъ, а също така медицински трактат и изключително точни географски карти.

74. Дайфу (Daifu) – барони, крупни феодали.

75. Дали (Dali) – град в южната провинция Юннан, разположен върху плодородно плато между планината Цаншан и езерото Ерхай. Дали е древната столица на царство Нанджао, което процъфтявало през VIII–IX в., и на царство Дали, което просъществувало през периода 937–1253. Дали бил също центърът на Пантхайското въстание (1856–1863). Градът е известен с производството на мрамор и дори китайското название на мрамора е „Далийски камък“.

76. Даогуан (Daoguang) (1782–1850, упр. 1820–1850) – седмият император от манджурската династия Цин. Наследил западаща държава, Даогуан се натъкнал на проблеми, които не успял да преодолее. Най-големият бил разпространението на опиума (ако при управлението на баща му Дзяцин годишно се внасяли 4000 сандъка по 65 кг, то при неговото управление количеството внасян опиум достигнало до 30 000 сандъка), което водело не само до здравословни проблеми сред милиони китайци, но и до сериозен дисбаланс във външната търговия на Китай. След първоначално успешна борба благодарение усилията на комисаря Лин Дзъсу Даогуан изгубил Първата опиумна война (1840–1842) със западните сили и прекратил съпротивата срещу това зло. Управленското неумение на Даогуан увеличило технологическото и военното изоставане на Китай спрямо Запада, което довело до унизителния Нанкински договор (август 1842 г.) и загубата на Хонконг – първата териториална загуба през цялото управление на династия Цин.

77. Даодъдзин (Daodejing) – *Книгата на Пътя и Добродетелта*, класически китайски текст, съчинен според традицията към края на VII в. пр. Хр. от даоисткия мъдрец Лаодзъ. *Даодъдзин* е фундаментален труд за даоистката школа на китайската философия, но силно е повлиял и други школи, като легизма и неоконфуцианството. Тази книга заема централно място и в китайската религия, при това не само по отношение на даоизма, но и на китайския будизъм, който при навлизането си в Китай, е бил интерпретиран с помощта на даоистки термини и понятия. Редица китайски артисти (поети, художници, калиграфи, дори градинари) използвали *Даодъдзин* като извор на вдъхновение. Неговото въздействие е значимо далеч извън територията на Източна Азия и има многобройни преводи на всички големи езици.

78. Дао Уди (Dao Wudi) (386–409) – император от династия Северна Уей.

79. Дасъма (Dasima) – звание „Маршал на Империята“.

80. Дасюе (Daxue) – *Голямото изследване* или *Великото учение*, част от *Лидзи* .

81. Датун (Datong) – град, разположен в Датунската котловина в северната част на провинция Шанси. В древността се наричал Пинчън. Бил столица на царството, основано през 386 г. от тюркско-монголските племена табгач и управлявано от династия Северна Уей, втора столица на държавите Ляо и Дзин. Тук се намира известната пещера Юнган, създадена през периода 453 – 495 г. по времето на династия Северна Уей, а така също и многобройни древни съоръжения, като например Горният и Долният храмове Хуайенсъ, храмът Шанхуасъ, стената Дзиулунби („Стената на Деветте дракона“) и др.

82. Дауънкоу (Dawenkou) – неолитна култура, формирала се върху територията на източната китайска провинция Шандун, а след това разпространила се в съседните провинции Хънан, Анхуей и Дзянсу. Почти съвременна на културата Яншао (V–IV хил. пр. Хр.), тя е нейната източна съседка. Първият изследван обект на тази култура е некропол от 130 гроба край река Дауън. За разлика от Яншао те съдържат богат погребален инвентар, при това неравномерно разпределен, което е знак за социално

неравенство. Намерени са предмети на лукса от нефрит, тюркоаз, слонова кост и др. Сред обредния инвентар са намерени кречетала от коруби на костенурка и надписи върху кости. Керамиката обикновено е червеникава и полирана. Най-характерни са съдовете от типа дин (на три крака) и доу (на един крак). През май 2006 г. китайските археолози направиха нови открития в северния край на селището Синдзян (близо до град Дзаоджуан, провинция Шандун) върху повърхност от 900 кв. м. Разкрити са гробове, огнища, основи на жилищни сгради, пещи за керамика, инструменти от камък, кост и керамика. Археолозите различават три фази в развитието на културата Дауънкоу: ранна (4100–3500 г. пр. Хр.), средна (3500–3000 г. пр. Хр.) и късна (3000–2600 г. пр. Хр.). Ранната се отличава със социално равенство, като характерни за нея са съдовете с високо гърло от типа Гу. През средната фаза погребалният инвентар бележи по-скоро количествено, отколкото качествено нарастване. През късния период се появяват и дървени ковчези, като културата вече е ясно стратифицирана, с много богати и съвсем бедни гробове.

83. Джай (Zhai) – очистителен пост.

84. Джунгуо (Zhungguo) – 1. „Страната на центъра“ (название, с което китайците обозначавали своята страна); 2. Епохата на воюващите царства (453–222 г. пр. Хр.).

85. Джан Гуолао (Zhan Guolao) – един от Безсмъртните в даоисткия пантеон, божество на дълголетието, изобразявано с клонка от праскова в ръка и червени стилизирани знаци (шоу) на дълголетието върху дрехата. Той просто отказал да умира и смъртта престанала да му досажда. Прочут бил с легендарното си бяло магаре, което можел да навива като свитък хартия и да прибира вкъщи, както и да изминава, яздейки го, по хиляди километри път на ден. Джан Гуолао е патрон на възрастните хора.

86. Джан Даолин (Zhang Daoling) (II в. сл. Хр.) – основател на сектантското даоистко движение „Пет крини ориз“. Съгласно традицията през 142 г. Лаодзъ се явил лично на Джан Даолин на планината Хъмин, за да го осведоми, че светът върви към своя край, но ще бъде последван от Ера на велик мир. Лаодзъ обяснил, че последователите му ще преминат към друг живот, част от „Правоверния завет на Небесните сили“. Така Джан Даолин и неговите съмишленици ще се радват на покровителството на небесните сили, които контролират съдбата на човечеството. Джан Даолин основал първата истинска даоистка църква. Голямата промяна, установена с Новия завет, било отхвърлянето на животинска храна и жертвоприношения. Установен бил също така и първият даоистки пантеон.

87. Джан Дзюджън (Zhang Juzheng) (1525–1582) – висш чиновник, изпълнявал ролята на държавен регент до пълнолетието на император Уанли (1573–1620), фактически ръководител на Китай през последните 10 години от живота си

88. Джан Дзяо (Zhang Jiao) (140–188) – основател на сектата „Великият мир“ в края на II в. сл. Хр., водач на Въстанието на жълтите тюрбани заедно с братята си Джан Бао и Джан Лян, прочут магьосник и последовател на даоизма. Жълтите тюрбани се разбунтували срещу династия Хан заради

високите данъци и мизерното положение на народа. Те завладели големи територии, но претърпели поражение от съюза на местните „уорлордове“ (Цао Цао, Лиу Бей, Сун Дзиен), които, усещайки своята сила, се отделили от китайската държава, основавайки свои независими държави, известни като Трите царства. Джан Дзяо е също така герой на историческия епос *Роман за трите царства*.

89. Джание (Zhangye) – град в провинция Гансу, център на коридора Хъси. Областта около Джание била граница на Китай през по-голямата част от неговата история. По време на династия Западна Хан в този регион се провели повечето от най-важните битки с хуните. Той представлявал и важна брънка от Пътя на коприната.

90. Джан Сиенджун (Zhang Xianzhong) (1606–1647) – пълководец от залеза на династия Мин, наречен Жълтия тигър, който въстанал против император Чунджън, завладял провинция Съчуан и голяма част от басейна на Яндзъ, след което се обявил за император от династия Дасъ. В Съчуан Джан Сиенджун се отдал на масов терор и убийства, които предизвикали почти пълното обезлюдяване на провинцията: от 3 102 073 през 1578 г. броят на населението спаднал до 18,090 през 1685 г., а броят на жителите в Чънду от 400 000 намалял на 20. През януари 1647 г. Джан Сиенджун бил убит от нахлуващите манджурски войски.

91. Джан Хън (Zhang Heng) (78–139) – забележителен историк, астроном, математик, изобретател, географ, артист, поет и държавник от епохата на Източна Хан. Особено много се отличил в познанията си по механика и предаването на въртеливото движение от едно колело на друго. Едно от най-големите му изобретения бил първият сеизмометър, който отчитал основната посока на земетресенията от невероятни разстояния: това позволявало на властите веднага да изпратят помощ в пострадалите области. Друго необичайно изобретение бил одометърът (уред, отчитащ изминатото разстояние), при който при изминаването на всяко ли (500 м) механично задвижвана дървена фигурка удряла барабанче, а на всеки десет ли изскачала друга дървена фигурка, която удряла гонг или камбанка.

92. Джан Циен (Zhang Qian) (II в. пр. Хр.) – генерал от императорската армия по времето на Уди, първият официален дипломат, който донесъл достоверна информация за Централна Азия на китайския императорски двор, а след това изиграл важна пионерска роля в колонизацията и завладяването на областта Синдзян. Докладите на Джан Циен за впечатленията му от Централна Азия (Фергана, Бактрия, Согдиана, Месопотамия, Индия и др.) са детайлно преразказани в историческите летописи от епохата на династия Ранна Хан (*Шъдзи*, или *Записки на Великия историк*), компилация от прочутия историк Съма Циен през I в. пр. Хр.

93. Джан Чунцяо (Zhang Chunqiao) (1917–2005) – един от „Бандата на Четиримата“. Започнал кариерата си като журналист в Шанхай в началото на 30-те, той се присъединява към Комунистическата партия през 1938 г. След създаването на Китайската народна република изпъква като виден журналист в Шанхай, където среща съпругата на Мао Дзян Цин и се включва като един от вдъхновителите на Културната революция, основавайки прочутата Шанхайска комуна. През октомври 1976 г. е арестуван и

осъден на смърт, но присъдата му впоследствие е променена на доживотен затвор. Освободен е през 2002 г. Неговите теории за диктатурата на пролетариата над буржоазията и до днес са на почит сред маоистите по света.

94. Джао (Zhao) – китайска държава през Епохата на воюващите царства (453–222 г. пр. Хр.), съжителствала в постоянна враждебност и войни с още 6 подобни царства. В началото на периода Джао била една от най-слабите държави, но набрала мощ по време на цар Улин, когато се оказала единствената, способна да окаже съпротива на Цин. В нейната територия влизали области от днешните провинции Вътрешна Монголия, Хъбей, Шанси и Шаанси. Джао съседствала с народността сюнну (хуни) и с китайските царства Цин, Уей и Ян. Столица ѝ бил град Хандан, намиращ се в предградията на днешния Хандан в провинция Хъбей. През 228 г. пр. Хр. войските на Цин завладели Джао, пленили цар Юмиу. Принц Дзя, доведен брат на Юмиу, бил провъзгласен за цар и продължил войната, но през 222 г. пр. Хр. войската му била разбита, а той попаднал в плен, с което се сложил край на съществуването на царството.

95. Джао Гао (Zhao Gao) (?–207 г. пр. Хр.) – евнух на Цин Шъхуанди, изиграл ключова роля за падението на династия Цин. След смъртта на Първия император Цин Шъхуанди, Джао Гао и Първият министър Лисъ убедили Хухай, втория син на императора, да фалшифицира бащиното завещание. Подправеният декрет принудил истинския му наследник Фусу да се самоубие. Впоследствие Джао Гао измамил и Ли Съ, убивайки го по възможно най-мъчителния начин, наречен „Петте мъки“: отрязване на носа, на ръка, на крак, кастриране и накрая преполовяване на тялото в кръста. Той екзекутирал също така фамилията на Ли Съ до трето коляно. Тъй като в империята започнали да избухват едно след друго въстания, Джао Гао, изплашен да не би да бъде обвинен за това развитие на нещата, принудил с интриги императора да се самоубие и го заменил със сина на Фусу – Дзъин. Последният тутакси убил Джао Гао и се предал на Лиу Бан, първия император от следващата династия Хан (206 г. пр. Хр.–220 г. сл. Хр.).

96. Джао Дзъян (Zhao Ziyang) (1919–2005) – виден китайски политик, министър-председател след Хуа Гофън, от 1980 до 1987 г. и Генерален секретар на ККП между 1987 и 1989 г., водещ реформатор, осъществил въвеждането на пазарна икономика, увеличаване на производството, ограничаване на партийната бюрокрация и борба с корупцията. Поради симпатиите си към студентските вълнения и демонстрации на Тиенанмън той е отстранен от власт и прекарва последните 15 години от живота си под домашен арест.

97. Джаоди (Zhaodi) (94–74, упр. 87–74 г. пр. Хр.) – император от династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.), най-малкият син на император Уди. През по-голямата част от краткия си живот управлявал под регентството на Хуо Гуан една държава, която, макар и много разширена през управлението на неговия баща, била разкъсвана от напрежения и с празна хазна. Под влияние на Хуо Гуан Джаоди намалил данъците, съкратил държавните разходи и премахнал държавния монопол върху солта и желязото, което облекчило положението на гражданите и укрепило спокойствието и мира в държавата.

98. Джао Жугуа (Zhao Rugua) (XII–XIII в.) – автор на трактата *Джуфанджъ* (*Zhufanzhi)*, или *Разкази за чуждите страни*, издаден през 1225 г.

99. Джаокао (Zhaokao) – вид изпит за кандидатите за чиновници. Наврно се има предвид изпитът, на който подложил чиновниците евнухът Джао Гао. На един излет извън столицата в присъствието на марионетката император Хухай той наредил да пуснат един елен пред свитата и казал, че това е кон. Императорът му се присмял и казал, че очевидно се е припознал. Сановниците от свитата се разделили, като една част от тях твърдели, че наистина е минал елен. Впоследствие Джао Гао елиминирал всички, които не се съгласили с неговото мнение. Така възникнал и изразът: „да наречеш елена кон“, употребяван при изричане на явни неистини с користна цел.

100. Джао Минчън (Zhao Mingcheng) (XI–XII в.) – китайски епиграф, публикувал през 1110 г. заедно с жена си, поетесата Ли Цинджао, сборник с повече от 2000 древни надписи, озаглавен *Каталог на надписите върху камък и бронз*, или *Дзиншълу*.

101. Джоу (Zhou) (1154–1122 г. пр. Хр.) – император, прочут със сексуалните си оргии.

102. Джоу (Zhou) (1122–256 г. пр. Хр.) – династия, управлявала територията на Китай след династия Шан (Ин) и преди династия Цин. Джоу била най-дълголетната династия в цялата история на страната. По време на нейното управленис в стопанството на Китай било въведено желязото, макар този период да бил върхът в китайското бронзолеярство. През това хилядолетие силно развитие получила и писмеността, която от древните бронзови надписи преминала към далеч по-ефективни средства за писане (както материал, така и характер на писмеността). Решително развитие имали също така философията и политическите теории, сред които се откроявал легизмът.

103. Джоусин (Zhouxin) (1075–1046) – последният цар от династия Шан (1600–1046 пр. Хр.).

104. Джудзуо (Zhuzuo) – една от двете категории, на които основателят на династия *Мин* император Хун У (1328–1399) разделил занаятчийските фамилии (минбан): Джудзуо, сиреч такива, които работели в държавни работилници и живеели в тях заедно със своите семейства (те зависели от Министерството на Обществените работи) и Лунбан, сиреч такива, които можели да работят у дома за своя сметка, поемайки задължението през част от своето време да се трудят в дадено държавно ателие.

105. Джоу Уан (Zhou Wang) – митичен император, чиято съпруга на име Та Ци притежавала лисичи лапи вместо крака.

106. Джоу Цюйфей (Zhou Qufei) (XI–XII в.) – автор на географско-икономическия трактат *Линуай дайда* (*Lingwai daida*), или *Отговори на въпроси относно областите, разположени на юг.*

107. Джоу Ънлай (Zhou Enlai) (1898–1976) – виден деец на Китайската комунистическа партия, министър-председател на Китай от 1949 до 1976 г. и китайски външен министър от 1949 до 1958 г. Той имал ключова роля в развитието и укрепването на партията, на преобразованията в китайското общество и обединението на страната. В международен план бил умел и гъвкав

дипломат, поддържащ мирното съвместно съществуване, участник в Женевската конференция през 1954 г. Бил изключително популярен сред народа и спомогнал за прехвърлянето на властта от Мао Дзъдун към Дън Сяопин.

108. Джуан (Zhuang) (?–591 г. пр. Хр., упр. 631–591 г. пр. Хр.) – владетел на държавата Чу в еЕпохата на пролетите и есените (722–481 г. пр. Хр.).

109. Джуандзъ (Zhuangzi) (IV в. пр. Хр.) – китайски философ, живял в Епохата на воюващите царства (VI–III в. пр. Хр.), съответстваща на Стоте школи в мисленето – връх в развитието на китайската философия; считан бил за най-великият даоистки философ.

110. Джуансю (Zhuanxu) – митичен император.

111. Джуанюан (Zhuangyuan) – големи частни имения, латифундии.

112. Джугъ Лян (Zhuge Liang) (181–234) – политически съветник на Лиубей, основателя на едно от Трите Царства – това в Съчуан със столица Чънду.

113. Джу Йоусун (Zhu Yousong) (1607–1646, упр. 1644–1646) – първият император от династия Мин след падането на Китай под властта на манджурите, управлявал територията южно от Яндзъ със столица Нанкин. През есента на 1646 г. след седемдневни сражения манджурската армия превзела Янджоу, унищожила войската на пълководеца Шъ Къф и в продължение на девет дни изклала 800 000 души. В средата на юни същата година тя форсирала Яндзъ и се приближила към Нанкин. Джу Йоусун изоставил столицата на произвола на съдбата и избягал. Двестахилядният гарнизон не приел сражението и се оттеглил на юг. През юли 1646 г. Джу Йоусун бил заловен и откаран в Пекин, където намерил смъртта си.

114. Джу Лин Ци Сиен (Zhu Lin Qi Xian) – *Седемте мъдреци и бамбуковата гора*, философски и литературен кръжец

115. Джунгари (Dzungar) – общо название на няколко киратски (вж. Кирати), сиреч западно-монголски племена, оформили последната империя на конни стрелци. Съюзът им се появил в началото на XVII в. с цел да се бори срещу източните монголи и манджурските им патрони за властта над монголския народ и неговите земи. Етимологията им произлиза от корените джун (ляв) и гар (ръка, крило) и ще рече „племената от лявото крило“. Това означава, че джунгарите били лявото крило на киратите спрямо тюркските племена на юг от тях, докато дясното крило били калмиките, обитаващи долното течение на Волга. В началото на XVII в. изпъкнал младият вожд на име Хара Хула, който обединил източните кирати (джунгарите) за борба срещу Шолой-Убаши-хунтайджи – първия Алтан хан (Златен хан) на Халха (историческото название на Северна Монголия и нейното население, заимствано от реката Халха, дн. Халхин-гол). През II пол. на XVIII в. джунгарите под предводителството на Галдан и неговите потомци водили епични битки с манджурската династия Цин, но били разгромени и унищожени от император Циенлун (1735–1796).

116. Джундзун (Zhongzong) (656–710, упр. 684 и 705–710) – император от династия Тан, син на единствената жена-император на Китай У Дзътиен. Той наследил на престола император Гаодзун, ала два месеца по-късно майка му го отстранила в полза на по-малкия му брат Жуидзун и го изпратила в провинцията под домашен арест. През 705 г. с помощта на

дворцов преврат императрица У (която междувременно получила пълната власт) била отстранена, Джундзун – възстановен на престола. Той обаче се оказал мек и податлив на влияние владетел. Реалната власт била в ръцете на неговата съпруга, императрица Уей (племенница на императрица У). Джундзун починал, както се предполага, отровен от съпругата си.

117. Джун Лицюен (Zhong Liquan) – един от осемте даоистки философи от епохата на династия Юан (1271–1368), наречени *Осмината безсмъртни*. Дебел, плешив и жизнерадостен, с дълга брада, той бил виден алхимик, а по някое време станал отшелник в търсене на езотерично познание. По време на един от своите опити предизвикал силна експлозия, от която се напукали стените. В един от процепите се видял скрит сандък, пълен с Еликсира на живота. Джун Лицюен бил почитан и като Божество на военните операции поради умението му да произвежда взривни вещества.

118. Джунсюе Уейти, Сисюе Уейюн (Zhongxue Weiti, Xixue Weiyong) – „китайското познание е основополагащо, западното познание е интересно", мото на реформаторите конфуцианци (сред които Дзън Гуофан, Дзуо Дзунтан и Ли Хунджан), олицетворяващи стремежа на Китай от втората половина на XIX в. за модернизация.

119. Джунсян (Zhongxiang) – даоистки магьосник, живял в началото на XII в. сл. Хр., предводител на голямо въстание на обеднялото селячество (1126–1138).

120. Джунцю Дзие (Zhongqiu Jie) – Празникът на преполовената есен, празнуван на 15-ия ден от 8-мия лунен месец. На този празник се събират членовете на цялата фамилия, ядат заедно „лунни сладкиши" (кръгли плътни сладки с пълнеж, представляващ понякога жълтък от яйце, символизиращ Луната) с плодове и пият чай. Привечер всички излизат в околностите на града да гледат пълнолунието, като носят специално изработени фенери (затова празникът се нарича понякога „Празникът на фенерите"). Според легендата някога земята била огрявана от десет слънца. Но веднъж всички те изгрели едновременно и настанала страшна жега. Тогава изкусният стрелец Хоу И прострелял деветте слънца и спасил хората, за което бил избран за император, но се превърнал в тиран. За да спаси хората, неговата съпруга Чан Е откраднала еликсира на безсмъртието, изпила го и се понесла към луната, където останала завинаги. Друга легенда свързва празника със заговора на Джу Юанджан (основателя на династия Мин) срещу монголската династия Юан, при който заговорниците си разменяли послания за въстанието, скрити в „лунните сладкиши"). Така празникът се свързва с борбата на китайците срещу монголското иго.

121. Джуншу шън (Zhongshu sheng) – Централен секретариат на държавата по време на династия Тан: състоял се от Колегията на Аналистите, имаща за задача да увековечава деянията на императора; и Държавния съвет, в който заедно с владетеля участват висшите чиновници в държавата.

122. Джунюн (Zhongyong) – *Трактат за правилната среда*, изключително влиятелен опус, част от *Лидзи*, извлечен от него с цел да изложи конфуцианската метафизика, кореняща се в преподаването на Конфуциевото учение, в противовес на нарастващото влияние на будистката метафизика

през епохата на династиите Тан и Сун. За същността му говори следният откъс от въведението: „Моят учител, философът Чан, казва: „Да бъдеш без наклонност нито към едната, нито към другата страна, се нарича ДЖУН; да приемаш неизменността, се нарича ЮН. С ЧУН се отбелязва правилното поведение, което трябва да бъде следвано от всички под небесата; с ЮН се отбелязва непоклатимият принцип, уреждащ всичко под небесата. Този труд съдържа закона за правилната среда, който се предава от човек на човек конфуцианската школа, додето той не бил записан, за да не би с течение на времето да възникнат грешки. Тази книга говори за един принцип: след това разширява своя обхват и обема всички неща; накрая се връща и събира всичко под този всеобхватен принцип. Развий го, и ще видиш в него вселената; завий го обратно, и то ще се отдръпне, ще се обвие в тайнственост. Приятното усещане от него е безкрайно. Цялото то е въпрос на продължително обучение. Когато умелият читател го изследва с наслада и в крайна сметка го усвои, той може да го приложи в своя живот и ще открие, че то не може да бъде изчерпано."

123. Джурджени (Jurchen) – китаизирана народност, нахлула през XII в. сл. Хр. от Манджурия.

124. Джусяо (Zhuxiao) – петият син на император Хун У, публикувал през 1406 г. трактата *Скъпоценен набор от растения за оцеляване в случай на глад* (*Дзю Хуан Бънцао*), чиято цел била да научи най-бедните хора как да се изхранват „в случай на глад".

125. Джууън (Zhu Wen) (852–912) – главатар на наемна войска с тюрко-китайски произход.

126. Джуфанджъ (Zhufanzhi), или *Разкази за чуждите страни* – трактат от Джао Жугуа, издаден през 1225 г. сл. Хр.

127. Джу Фаху (Zhu Fahu) (III.IV в. сл. Хр.) – индиец със скитски произход, един от монасите, превели сутрите на Буда на китайски.

128. Джу Фуюан (Zhu Fuyuan) (II–I в. пр. Хр.) – Велик инквизитор от епохата на император Уди.

129. Джу Юанджан (Zhu Yuanzhang) (1328–1399) – първият император от династия Мин. Възстановил и обединил Китай след опустошителната монголска доминация. Провъзгласен за император на всички китайци под името Хун У през 1368 г., която се счита и за датата на основаване на новата династия.

130. Джъ (Zhi) – нота.

131. Джъдзян (Zhejiang) – провинция в Източен Китай на Източнокитайско море, на север от провинция Фудзиен и непосредствено на юг от Шанхайския залив.

132. Джъли (Zhili) – старото име на провинция Хъбей, както и на Бохайския залив.

133. Джън (Zheng) – царство, основано като град-държава в дн. провинция *Хънан* през 806 г. пр. Хр. Впоследствие то анексирало държавите на Източна Гуо и Куай. През Епохата на пролетите и есените (722–481 г. пр. Хр.) Джън било едно от най-силните и богати царства поради централното си географско положение, благоприятстващо търговията. В края на пери-

ода обаче се натъкнало на големи затруднения, тъй като било оградено отвсякъде от по-големи държави, и се опитвало да играе роля на дипломатически посредник: Джън било средоточието на преговорите и съглашенията между държавите Чу и Ци, а по-късно между Чу и Дзин. По времето на своя най-виден държавник Дзъ Чан царство Джън било първата държава, установила през 543 г. пр. Хр. свой кодекс от закони. Последвал период на упадък и през 375 г. пр. Хр. царство Джън било анексирано от царство Хан.

134. Джън (Zheng) – предишното име на Цин Шъхуанди.

135. Джъндзун (Zhengzong) (968–1022, упр. 997–1022) – третият император от династия Сун. Управлението му се характеризира с укрепване на властта и замогването на страната. При него обаче отношенията с империята Китан (династия Ляо) завършили с тежко военно поражение и унизителния Шънянски мирен договор (1005 г.), според който династия Сун се поставяла в по-ниско положение от китанската династия Ляо, а също така се задължавала да изплаща годишно контрибуция от 100 000 унции сребро и 200 000 топчета коприна. Така авторитетът на Сун във външните отношения бил подкопан, а контрибуцията отслабвала финансовата мощ на държавата. Джъндзун налагал даоизма като религия и начин на мислене в своя двор. По негово време били открити фамозните *Небесни текстове*, възхваляващи императорската фамилия, и извършени специални жертвоприношения на планината Тай. Джъндзун основал най-прочутата пещ за керамика (1004 г.), която произвеждала порцелан до падането на китайската монархия 900 години по-късно. Той се грижел и за разпространяването на нови видове бързозреещ ориз в долното поречие на Яндзъ.

136. Джъндзян (Zhengjiang) – град в провинция Дзянсу, свързан със Яндзъ посредством първия Велик канал.

137. Джънмин (Zhengming) – *Поправяне на имената и названията*, едно от ключовите наставления на Конфуций, свързано със схващането му за ролята на властта, която не е да дава заповеди и наказания, а да поправя, да уточнява и постига правилното решение. Подобна концепция поставя ударението върху комуникацията и съответно необходимостта от преформулиране и уточняване на основните обществени, икономически, философски и религиозни понятия.

138. Джън Сюен (Zheng Xuan) (127–200) – влиятелен конфуциански книжовник прочут коментатор на класически текстове от епохата на династия Късна Хан, ученик на Ма Жун.

139. Джънтун (Zhentong) – петият император от династия Мин на име Джу Циджън (Zhu Qizhen), възкачил се на престола на осемгодишна възраст и управлявал страната под името Джънтун между 1435 и 1449 г., и впоследствие под името Тяншун между 1457 и 1464 г. На 22-годишна възраст бил пленен от монголите, но се сприятелил с хана и бил освободен на следващата година, но пък арестуван от брат си, който междувременно заел неговото място. След дворцов преврат успял да си върне властта.

140. Джън Хъ (Zhen He) (1371–1435) – евнух, който бил натоварен от император Юнлъ (династия Мин) да проведе седем морски експедиции до т. нар. „страни от периферията“

141. Джън Чънгун (Zhen Chenggong) (1624–1662) – китайски пълководец и адмирал със смесен китайско-японски произход, виден поборник на съпротивата срещу манджурската династия Цин. Легендата гласи, че баща му участвал в съпротивата срещу манджурите на страната на принц Тан, един от наследниците на трона. Но след като Тан бил пленен, той се предал на новата власт. Същевременно майка му се самоубила (според друга версия – била изнасилена и убита) при превземането на град Цюанджоу от цинските войски. Оттогава Джън Чънгун се заклел да си отмъсти за родителите. Дълго време водил упорита борба в провинциите Фудзиен, Гуандун и Джъдзян, но в крайна сметка силите му се оказали недостатъчни: след като изгубил по-голямата част от войската си, той се прехвърлил на Тайван. Тъй като по това време островът бил холандско притежание, Джън Чънгун изгонил европейските колонизатори оттам и го превърнал в опорна база за нови нападения, основавайки краткотрайна династия. През 1662 г. обаче се разболял от малария и починал. Тайван бил отвоюван от централната власт чак през 1683 г., когато бил отнет от неговия внук. Джън Чънгун бил известен и със странното име Коксинга – холандска транскрипция на популярното име Гуо Син Я („господар с царско име“), с което го наричали неговите привърженици, след като принц Тан го удостоил с правото да носи фамилното име на императорското семейство: Джу. Джън Чънгун (Коксинга) е тачен и до днес като един от най-големите родолюбци в китайската история заради отвоюването на остров Тайван, борбата с нашествениците от династия Цин и стремежа му да осъществи взаимодействие между Китай и Япония.

142. Джъфу (Zhifu) – една от „Небесните планини“; намира се на малкото полуостровче (някога островче) *Джъфу* в Бохайския залив (пров. Шандун). С Джъфу е свързана прочутата легенда, че Цин Шъхуанди изпратил оттам огромна флота с хиляди млади мъже и жени, които да търсят хапчето на безсмъртието и които никога не се върнали, а според някои митове достигнали един от японските острови и останали там. И днес могат да се видят два надписа от времето на Първия император: „Пристигнах на Фу и издялах скалата“; „Дойдох на Фу, видях огромна скала и прострелях една риба“.

143. Джъян (Zheiang) – праисторическо селище с поливно отглеждане на ориз още през VI хил. пр. Хр.

144. Дзи Ан (Ji An) – велик вестоносец на император Уди.

145. Дзиедушъ (Jiedushi) – императорски комисари с пълномощие да упражняват властта във военните окръзи по време на династиите Тан (581–907), Петте династии (907–960) и Десетте Царства (902–979). Институцията им била учредена с цел да се противопостави на външните заплахи, поради което притежавала голяма власт, включително да поддържа собствена войска, да събира данъци и да предава функциите си по наследство. Могъщите дзиедушъ били основен фактор за отслабването на централната власт. Прочут пример за това бил Ан Лушан, дзиедушъ на три области, чийто бунт разтърсил из основи империята и сложил край на Златния век на династия Тан.

146. Дзиен (Jian) – вид ритуални купи за вода.

147. Дзиенси (Jiangxi) – град и едноименна вътрешноконтинентална провинция в Югоизточен Китай, граничеща с провинциите Фудзиен, Джъдзян, Анхуей, Хубей и Хунан. Отличава се със субтропичен климат, пищна растителност и забележителни водни ресурси. През нея протича река Ган, която от дълбока древност до наши дни представлявала основната връзка между Севера и Юга. Провинцията няма славна история. В китайската сфера на влияние попаднала през Епохата на пролетите и есените (722–481 г.пр.Хр.), когато северните ѝ райони оформили западната граница на царство У. През V в. пр. Хр. била завладяна от царство Юе (дн. провинция Джъдзян), а през IV в. пр. Хр. – от царство Чу (дн. провинция Хубей). През 221 г. пр. Хр. станала част от държавата Цин. През XX в. Дзиенси е една от основните бази на комунистическото движение.

148. Дзиеншъ (jianshi) – „Придворен лауреат“, ранг на най-добре представилите се участници в изпитите за държавни чиновници кедзюй.

149. Дзин (Jin) – княжество в областта на планините през Епохата на пролетите и есените (722–481 г.пр.Хр.).

150. Дзин (Jin) – династия (265–420) – една от Шестте династии, последвана от периода на Трите царства, предшественица на Южните и Северните династии в Китай. Основана от император У (Съма Ян). В апогея на династията държавата наброявала ок. 20 милиона души.

151. Дзин (Jing) (I в. пр. Хр.–I в. сл. Хр.) – вожд на въстаниците „Червените вежди“ (17–26).

152. Дзинан (Jinan) – столица на провинция Шандун.

153. Дзиндъджън (Jingdezhen) – град в Източен Китай на река Чандзян (Яндзъ), провинция Дзиенси, известен от времето на династия Сун (960–1279) като „столица на порцелана“.

154. Дзиниуей (Jinyiwei) – „Гвардията с брокатени дрехи“, тайна полиция по времето на император Хун У, основател на династия Мин.

155. Дзинни (Jinni) – вид дракон.

156. Дзин Пин Мей (Jin Ping Mei), или *Сливов цвят в златен съдз*– първият обемист и завършен еротичен роман в китайската литература с автор Ли Кайсиен, познат под псевдонима „Присмехулникът“. Според една легенда авторът просто импровизирал заглавието, защото погледът му попаднал на разцъфнала сливова клонка, втъкната в златна ваза (като се има предвид тематиката, по-скоро би трябвало да се говори за „утроба“). Ала Дзин, Пин и Мей са и лични имена – на три от героините в романа (които не са никак малко, защото главният герой, търговецът Симън Цин, който пък преди това се появява и в знаменития роман от XV в. „Речни заливи“, бил много... „общителен“). Затова в някои съвременни преводи заглавието на романа просто се транскрибира: *Дзин, Пин, Мей*.

157. Дзинту (Jingtu) – будистка секта на „Чистата Земя“.

158. Дзиншълу (Jinshilu) – *Каталог на надписите върху камък и бронз*, сборник с повече от 2000 древни надписи, съставен от китайския епиграф Джао Минчън и жена му, поетесата Ли Цинджао, публикуван през 1110 г.

159. Дзун (Zun) – вид древни китайски бронзови съдове за вино с формата на ваза, датиращи от епохата на династия Шан (1600–1046 г. пр. Хр.).

160. Дзунлъ (Zongle) (XIV в.) – будистки монах, натоварен от императорската администрация с дипломатически мисии в Япония и Корея през периода между 1382 и 1386 г.

161. Дзуо Дзунтан, известен още като „генерал Дзо“ (Zuo Zongtang) (1812–1885) – талантлив китайски държавник и пълководец. Проявил забележителни умения и преданост към короната по време на Тайпинското въстание. За успехите си бил награден с благороднически сан и през 1865 г. назначен за Императорски наместник и Генерален губернатор на провинциите Фудзиен и Джъдзян. Като Комисар на морската промишленост Дзуо Дзунтан надзиравал строителството на първата модерна корабостроителница и учредяването на морска академия във Фуджоу. През 1867 г. бил назначен за Императорски наместник в провинциите Шаанси и Гансу, където потушил мощното Нянско въстание (1868 г.). След това начело на 120 000-на войска се справил с мюсюлманските бунтовници в Северозападен Китай (пров. Шаанси, Нинся, Гансу и Цинхай, както и в Китайски Туркестан) през 1870 г. През 1878 г. смазал въстанието на Якуб-бег, царя на тюрките в Синдзян, основал своя независима държава, и провел успешни преговори с руснаците, довели до края на окупацията на град Или. За приноса си към родината получил титлата „маркиз“.

162. Дзъгу (Zigu) – *Пурпурната девойка*, богиня на нужниците.

163. Дзъджъ Тундзян (Zizhi Tongjian) – *Всеобемно огледало за илюстрация на управлението* – история на Китай от V в. пр. Хр. до края на X в. сл. Хр., съставена от историка Съма Гуан.

164. Дзъдзинчън (Zijincheng) – „Забраненият Пурпурен град“, императорският дворец в Пекин, чието строителство започнало на осемнадесетата година от управлението на Юнлъ (династия Мин), сиреч през 1406 г.

165. Дзън Гуофан (Zeng Guofan) (1811–1872) – виден китайски държавник и пълководец от късната епоха на династия Цин. Негова е главната заслуга за събирането на крупни войскови съединения, годни да се борят ефективно с бунтовниците от Тайпинското въстание, и за възстановяването на реда в държавата. Укрепвайки позициите на династия Цин, той създал условията за настъпването на ерата, наречена впоследствие „Възраждането Тунджъ“. Дзън Гуофан бил високо ценен за стратегическата си прозорливост, административните си умения и благородния си дух, а понякога – и за безпощадността, с която преследвал своите цели. Той бил пример за почтеност и лоялност в епоха на почти пълен хаос.

166. Дзъчан (Zichan) (VII в. пр. Хр.) – Първи министър в царство *Джън*.

167. Дзюе (jue) – вид съдове-триножници от епохата на династия *Шан* (1600–1046).

168. Дзюн (jun) (край на III в.пр.Хр.) – военен орден върху новозавоювана територия, представляваща имот на централната власт; установяването им допринесло за централизирането на държавата.

169. Дзюндзъ (Junzi) – „добродетелният човек“ на Конфуций.

170. Дзю съ (Jiu si) – девет императорски свити по време на династия Тан.

171. Дзю Хуан Бънцао (Jiu Huang Bencao) – *Скъпоценен набор от растения за оцеляване в случай на глад*, трактат на Джусяо, петия син на

император Хун У, публикуван през 1406 г., чиято цел била да научи най-бедните хора как да се изхранват „в случай на глад".

172. Дзюян (Juyan) – област в провинция Гансу (Северен Китай), известна със сигналните си кули и граничните крепости по протежение на повече от 250 км, датиращи от династия Хан (206 г.пр.Хр.–220 г.сл.Хр.). При разкопки през 1930 г. бяха открити повече от 10 000 бамбукови планшети и дървени плочици за писане с военни архиви от същата епоха. През периода 1972–1976 г. бяха намерени още над 20 000 подобни планшети и плочици в руините на четвъртата сигнална кула, даващи обилна информация за организацията и числеността на войската.

173. Дзя (Jia) – вид бронзови съдове-триножници.

174. Дзягу уън (jiagu wen) – пукнатини по кости и черупки, по които се гадае.

175. Дзя И (Jia Yi) (200–168 г. пр. Хр.) – автор на прециозна, маниерна литература.

176. Дзян Дзъмин (Jiang Zemin) (род. 17 август 1926) – един от най-видните дейци на „третото поколение" в Китайската комунистическа партия, неин Генерален секретар (1989–2002), Президент на Китайската народна република (1993–2003), Председател на Централната военна комисия (1989–2004), виден реформатор на съвременен Китай.

177. Дзянсу (Jiangsu) – провинция в Източен Китай на Жълто море, граничеща с Анхуей и Шандун. Областта била във васални отношения с Китай през епохата на династия Джоу (XI–III в. пр. Хр.), а през 221 г. пр. Хр. била завоювана от император Цин Шъхуанди. Особено значение придобила при нахлуването на северните народи, когато аристокрацията на династия Хан избягала на юг. По време на династия Сун (960–1279) градовете Суджоу и Янджоу били символ на процъфтяване и благоденствие. След края на монголското владичество столицата на Дзянсу Нанкин била обявена и за столица на възродения Китай (1368 г.), запазвайки този свой статут в продължение на половин век. В началото на XIX в. разположеният в делтата на Яндзъ град Шанхай бил отделен от провинцията като самостоятелен град-провинция. През пролетта на 1949 г. в Северен Дзянсу протекло най-голямото в историята на Китайската гражданска война сражение (Хуай-Хайската битка), в което комунистическата Китайска народоосвободителна армия (КНА) извоювала решителна победа над войските на националистите (Гуоминдан).

178. Дзян Цин (Jiang Qing) (1914–1991) – четвъртата съпруга на Мао Дзъдун, бивша актриса и активна участничка в прокламирането и провеждането на Културната революция. Впоследствие обвинена, че е узурпирала властта, сформирайки т. нар. „Банда на Четиримата". Осъдена на смърт през 1981 г., след което присъдата ѝ е променена на доживотен затвор. Въпреки заболяването ѝ от рак Дзян Цин отказва операция. Освободена през 1991 г. поради напредналата ѝ болест. На 14 май 1991 тя се самоубива, обесвайки се в банята на болничната стая.

179. Дзянян (Jiangyang) – град в провинция Съчуан, крупен център на книгоразпространението през епохата на династия Мин.

180. Дзяо (Jiao) – най-важният даоистки ритуал. Чрез него свещеникът, облечен в пищни литургични одежди от жълта коприна, възстановява единството на енергиите, довели до създаването на света.

181. Дзяодзъ (jiaozi) – кюфтета от жито или просо, сварени на пара.

182. Дзяо Лай (Jiao Lai) – плавателен канал в основата на полуостров Шандун, построен по време на монголската династия Юан.

183. Дзяоту (Jiaotu) – вид дракон, който бил изобразяван върху портите, вратите и ключалките.

184. Дзя Съдао (Jia Sidao) (1213–1275) – Първи министър през епохата на династия Южна Сун, реформатор, ограничил размерите на имениятa до около 27 ха.

185. Дзяцин (Jiaqing) (1760–1820, упр. 1798–1820) – шестият император от манджурската династия Цин, син на прочутия император Циенлун. Запомнен бил с ликвидирането на Хъшън, ненадминатия със своята поквареност и корупция фаворит на Циенлун, както и с опитите си да възстанови държавата, да прекрати употребата на опиум и да пристъпи към модернизация на страната. През периода 1799–1804 г. трябвало да се справи с мощното въстание на възкръсналата будистко-даоистка секта „Белият лотос“, бореща се срещу манджурската династия и насърчавана от Хъшън, корумпирания фаворит на баща му Циенлун.

186. Дзяюгуан (Jiayuguan) – „Нефритената порта“, контролен пункт във Великата стена при Гансу.

187. Диджъ (Dizhi) – „Дванадесет земни разклонения“. Към XIII в. пр. Хр. се отнасят първите археологически свидетелства за използването на два числови комплекса за календарни нужди – един от 10 и един от 12 т. нар. в синологията „циклични знаци“. В китайската традиция тези знаци са наречени съответно „Небесни стволове“ (Тиенган) и „Земни разклонения“ (Диджъ). Диджъ били циклични знаци, с които от епохата на династия Джоу (1122–256 г. пр. Хр.) насетне започнали да обозначават лунните месеци и посоките в пространството. През I в. пр. Хр. „Дванадесетте земни разклонения“ били обвързани и с цикъла на животните.

188. Диен (Dian) – силно царство край южните граници на Китай, подчинено в края на II в. пр. Хр.

189. Дим сум (Dim sum) – китайско ястие от леко месо, приготвено с китайски чай. Сервира се във времето от сутринта до ранния следобяд. Дим сум позволява голямо разнообразие, като включва комбинации от пилешко месо, морски дарове, зеленчуци и дори плодове. Обикновено се приготвя и поднася в малки кошнички за готвене на пара или плата.

190. Дин (Ding) – вид съдове-триножници за твърди храни, обикновено на високи крачка, с високи странични дръжки и капак, богато орнаментирани.

191. Доу (Dou) – известен род в периода на владетелска слабост при император Хъди през II в. сл. Хр.

192. Доу Уан (Dou Wan) – благородна дама, съпруга на Лиушън, китайски принц от династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.). В гробницата

им, разкопана през 1968 г., телата им бяха открити облечени в специален погребален саван от нефритени плочки.

193. Доу Ин (Dou Ying) – маркиз, съперник на император *Уди* за трона.

194. Дуану Дзие (Duanwu Jie) – Празникът на двойната петица се провеждал (и се провежда до ден-днешен) на петия ден от петия лунен месец (края на май – средата на юни). Ключовото събитие на този празник е състезанието на кораби, върху чиято кърма се издига драконска глава. Гребе се в ритъма на барабани, като целта е кой пръв ще грабне знамето, закрепено върху шамандура. Дуану Дзие е един от трите най-важни празници заедно с китайската Нова година през зимата и Празника на Луната през есента. Драконът при всяко положение си остава най-почитаното същество и най-важният знак от китайския зодиак, тъй като символизира водата и поради това е господарят на реките, моретата, облаците и дъждовете.

195. Дун (Dun) – спонтанно постигане на будисткото Просветление (в японски става „сатори“).

196. Дун Джуншу (Dong Zhongshu) (195–115 г. пр. Хр.) – велик китайски философ, комуто се приписва основната заслуга за издигането на конфуцианството до ранга на официална идеология на китайската държава. Дун Джуншу обединил космологията Ин-Ян с конфуцианската етика. Той подчертавал важността на *Летописите на пролетите и есените* (*Летописите на княжество Лу*) в качеството им на извор както на политически, така и на метафизически идеи, следвайки традицията на коментарите върху тези летописи в стил Гунян и търсейки скрити значения в техния текст. Единственото произведение, оцеляло до наши дни, е *Изобилна роса от Летописите на пролетите и есените* в 82 глави, но редица текстове в него се смятат за допълнително вмъкнати и неавтентични.

197. Дун Джуо (Dong Zhuo) (?–192 г. сл. Хр.) – влиятелен военен, изиграл ключова роля при падането на династия *Хан*. Той поел контрола върху Луоян през 189 г., когато столицата изпаднала в хаос след смъртта на император Лин и кървавия сблъсък между кликата на евнусите и дворцовата върхушка, като отстранил законния наследник и поставил на трона своето протеже Сиен. Ала жестокото и тиранично поведение на Дун Джуо разгневило крупните феодали и военни в страната, които образували коалиция срещу него, принуждавайки го да премести столицата в Чан Ан. Той бил убит от своя доведен син Лю Бу като част от голям заговор, организиран от Вътрешния министър Уан Юн.

198. Дунлин (Donglin) – интелектуален кръжец (академия) в град Уси (провинция Дзянсу), основан през 1111 г. от учения Яншъ, проповядващ справедливост и строгост при управлението на държавните дела. Академията Дунлин изиграла важна роля при последните императори от династия Мин, противопоставяйки се на своеволията и корупцията на евнусите във властта.

199. Дунчан (Dongchang) – „Мъжете от източната еспланада“, название на тайната полиция през епохата на династия Мин.

200. Ду Фу (Du Fu) (712–770) – писател и поет от епохата на династия Тан. Заедно с Ли Бай той е сочен като най-големия поет на Китай. Голяма част от живота му преминала под знака на въстанието на Ан Лушан и пос-

ледвалите го размирици. Като основна тема в творчеството на този „поет-мъдрец", както го наричали поетическите критици, се откроява душевното терзание, породено от противоречието между дълг и морал. Произведенията му получили изключително разпространение и оказали огромно влияние както върху китайската, така и върху японската култура.

201. Дунхуан (Dunhuang) – оазис и едноименен град в Североизточен Китай, на границата между провинция Гансу и Синдзян-Уйгурската автономна област. Оазисът е точката, където в миналото се съединявали Северният и Южният Път на коприната. Място, посещавано от огромен брой търговци, пътешественици и мисионери. Забележителност в него са „Пещерите на хилядите Буди", изпъстрени с наскални рисунки на религиозна тема (най-вече будистки и в далеч по-малка степен – християнски).

202. Дън (Deng) – известен род в периода на владетелска слабост през II в. сл. Хр.

203. Дън Маоци (Deng Maoqi) (XV в.) – предводител на селяните, въстанали заедно с работниците от сребърните мини през 1448–1449 г.

204. Дюшайла (Duchayla) – име на френската парна корвета, взела участие в битката на река Байхъ при Тиендзин (24 юни 1859 г.), с което започнала Третата опиумна война.

205. Дяо (Diao) – натурален данък в копринени или конопени тъкани по времето на династия *Тан*

206. Жоупутуан (Rouputuan) – *Плът като молитвен килим*, прочут еротичен роман от Лию (1611–1680), ексцентричен интелектуалец от епохата на династия Мин, сред чиито герои фигурират развратникът, присадил си кучешки член, за да задоволява по-добре безбройните си завоевания, както и майката сводница, която води своята племенница да гледа как се съвкупяват свинете, за да я забавлява и възбужда.

207. Жуан Дзи (Ruan Ji) (III в. сл. Хр.) – велик китайски поет, участник в кръжеца „Седемте мъдреци и бамбуковата гора".

208. Жуан Сиен (Ruan Xian) (III в. сл. Хр.) – известен музикант, участник в духовния кръжец „Седемте мъдреци в бамбуковата гора".

209. Жуи (Ruyi) – символичен инструмент на всеобхватната власт с формата на гъба.

210. Жъдуанджъ (Riduanzhi) – най-краткият ден в годината.

211. Жъюн (Riyong) – най-дългият ден в годината.

212. И (Yi) – една от „Небесните планини".

213. Иби (Yibi) – монети от типа „мравчи нос", влезли в обръщение през IV в. пр. Хр.

214. Идзин (Yijing) (635–713) – известен будистки монах-пътешественик.

215. Ин (Ying) – петте недра.

216. Инджоу (Yinzhou) – един от митичните Острови на Безсмъртните (вж. Пънлай).

217. Инсю (Yinxu) – древен град, смятан за последната столица на династия Шан (1600–1046). Намирал се в провинция Хънан, в околностите на днешния град Анян.

218. Инчуан (Yinchuan) – столицата на провинция Нинся.

219. Иншао (Yinshao) – въображаем гадател.

220. Иня Шанлан (Yingya Shanglan) – *Чудесата на Океаните* – пътепис, съставен от евнуха Ма Хуан, спътник на мореплавателя Джън Хъ.

221. Инян Усин Шуо (Yinyang Wuxing Shuo) – „Теорията на Ин и Ян и Петте елемента" – философско течение, зародило се в т. нар. Музикално бюро (Юефу), учредено от император Уди през 110 г. пр. Хр. То се основавало върху системата на съответствията – теория, поставяща във взаимна обвързаност начина, по който Петте елемента – земя, дърво, метал, огън и вода – преминават от едно състояние в друго благодарение въздействието на т. нар. „Система на апогей и упадък", вдъхновена от шестдесетте и четири хекзаграми и осемте триграми на *Идзин*.

222. Итяо Биенфа (Yitiao Bianfa), или „Система на единствения удар с камшик" – опростяване на данъчната уредба в периода между 1570 и 1580 г., инкриминиращо използването на нелегално внесено сребро с цел да бъдат ограничени непрекъснато увеличаващите се разплащания в сребро вместо в книжни пари.

223. Иу (Yiwu) – град в провинция Джъдзян, основан през 222 г. пр. Хр. по време на династия Цин. През вековете се оформил като важен търговски център, днес един от най-големите пазари за китайски стоки.

224. Ихътуан (Yihetuan) – „Юмрукът на справедливостта и съгласието", тайно религиозно общество от края на XIX в., чиито членове полагали клетва „да не бъдат алчни, да не развратничат, да не нарушават заповедите на родителите, да не пристъпват законите, да унищожават чужденците, да убиват подкупните чиновници". Те вярвали, че овладявайки майсторството на ръкопашния бой и използвайки магически церемонии и амулети, могат да развият свръхестествени способности и да бъдат неуязвими в бой с врагове, въоръжени с огнестрелно оръжие, поради което били наричани от европейците „Боксерите".

225. Йе Дзунлиу (Ye Zongliu) (XV в.) – предводител на въстанието на миньорите от сребърните мини през 1448–1449 г.

226. Йе Дъхуей (Ye Dehui) (1864–1927) – богат ерудит, поставил началото на голяма сбирка фрагменти от оцелели древни еротически текстове.

227. Йелю Чуцай (Yelu Chucai) (XII–XIII в.) – аристократ с потекло от народността китани, станал върховен съветник на Чингиз хан.

228. Кайдзя (Kaijia) – вид древни доспехи.

229. Кайфън (Kaifeng) – град в Северен Китай, основан през 364 г. пр. Хр. от владетелите на царство Уей през Епохата на воюващите царства (VI–III в. пр. Хр.); столица на т. нар. „Пет династии" през X в. сл. Хр. През управлението на династия *Сун* (960–1279) – столица на Китай с население повече от 400 000 души.

230. Кайшу (kai shu) – стил в калиграфията, възникнал към края на II в. сл. Хр. по време на династия Хан, отличаващ се със стандартизацията и унификацията на всички знаци. На базата на кайшу през династия Мин (1368–1644) се утвърждил един от най-разпространените йероглифни шрифтове, наложил се не само в Китай, но и в Япония.

231. Кан (Kang) – китайското название на град Самарканд.

232. Канси (Kangxi) (1654–1722) – четвъртият император от манджурската династия Цин, управлявал през периода 1661–1722 г., отначало под опеката на своята баба, вдовстващата императрица Сяо Джуан, а след навършване на пълнолетие – самостоятелно. Известен като един от най-великите китайски императори в цялата история на страната.

233. Канси Дзъдиен (Kangxi Zidian) – *Великият речник на епохата Канси*, поръчан от император Канси през 1710 и завършен през 1716 г., съдържал повече от 42 000 знака, класифицирани в система с 214 ключа. Тъй като едиктът на Канси поставял изискването речникът да бъде изработен за пет години, неизбежно било допускането на редица грешки. През 1831 г. император Даогуан излъчил нова комисия, която да извърши необходимите корекции. Тя поправила 2 588 грешки, най-вече в цитатите и позоваванията. Допълненият речник съдържал вече 47 035 знака и 1995 графични варианта, което прави общо 49 030 статии. Всяка статия включвала: вариантите на изписване (ако съществували), произношението на традиционния език, различните значения, както и цитати от китайски книги и лексикони.

234. Кан Юуей (Kang Youwei) (1858–1927) – китайски мислител и политически реформатор, взел дейно участие в „Стоте дни на Пекин". Той твърдял, че господстващата в Китай идеология е порочна, тъй като се основава върху класически текстове, подправени при управлението на узурпатора Уан Ман (9 г. пр. Хр. – 25 г. сл. Хр.). За разлика от другите мислители, които разглеждали идеалното общество като потънало в далечното минало, Кан Юуей смятал, че Китай все още се намира в първия стадий на развитие, сиреч в ерата на Хаоса, и затова трябва да премине към ерата на Установяването, или Малкото благоденствие, за да премине в далечно бъдеще към ерата на Великото единение. На този междинен етап се предвиждало изграждането на общество, свободно от държавна, расова, национална, класова, съсловна и религиозна диференциация. Пътят към създаването на единна планетарна държава бил чрез „поглъщането" на малките държави от великите: например САЩ ще погълнат американския континент, Германия – Европа, а Китай – Азия. Расовите различия пък щели да изчезнат чрез смяната на географската среда и практиката на смесени бракове. Всички вероучения постепенно щели да отпаднат, отстъпвайки място на религията на бъдещето – будизма. След края на „Стоте дни на Пекин", когато получил смъртна присъда, той избягал в Япония, където се опитал да обедини китайската диаспора и ратувал за конституционна монархия. След установяването на републиката (1912 г.) Кан Юуей продължил да се бори за своята идея и дори за целта през 1917 г. организирал неуспешен държавен преврат с помощта на част от военните. Така в края на живота си от радикален реформатор той се превърнал в анахроничен консерватор.

235. Кетелер – вж. Клеменс Август Фрайхер фон Кетелер.

236. Кирати (Qirats) – едно от монголските племена, включени в монголската държава от Чингиз хан. След падането на монголската династия Юан (1280–1368) киратите се върнали на историческата сцена като свободен съюз на четирите западно-монголски племена (Дьорбен кират) със седалище на северозапад от оазиса Хами в района на Алтай. Съюзът на-

бирал мощ, присъединявайки постепенно територии, принадлежащи дотогава на Източните монголи. Най-могъщият вожд на киратите бил Есен (Ъсън) Тайш (Esen Tayisi) (упр. 1439–1454), който обединил под своя скиптър цяла Монголия (Външна и Вътрешна). През 1449 г. Есен Тайш начело на двадесетхилядна конница нахлул в пределите на империята Мин и след поредица сражения и крайно неловки действия на китайската войска (наброяваща почти половин милион войници) успял да я разбие и да плени император Джънтун в битката при крепостта Туму (северната част на провинция Шанси), когото освободил след година плен. След смъртта на Есен Тайш киратската мощ бързо западнала. Днес техни наследници са около 200 000 калмики в Източна Европа. Друга част от тях е оцеляла в днешна Монголия (ок. 200 000), както и в Китай, в провинциите Синдзян, Цинхай и автономния район Вътрешна Монголия (ок. 140 000). Последните обикновено са тибетски будисти, а голяма част от тях са номади-пастири.

237. Клеменс Август Фрайхер фон Кетелер (1853–1900) – немски дипломат от кариерата, изпратен в Китай през 1899 г. На 12 юни 1900 г., когато „Боксерите“ навлезли във вътрешния град и започнали да рушат и опожаряват християнските църкви, Кетелер изпратил стражите на посолството да ги прогонят. На 14 юни те задържали един китаец, заподозрян, че принадлежи към бунтовниците. Насъбралата се пред посолството тълпа, която настоявала за освобождаването му, била обстреляна, а мнозина – ранени. На 18 юни Кетелер заповядал на стражите да стрелят по Боксерите, преминаващи през квартала на немската легация, в резултат от което 20 от тях били убити. На 20 юни на път към Външното министерство Кетелер бил убит от Императорската гвардия. Този инцидент послужил като повод Алиансът на осемте нации да обяви война на Китай.

238. Коксинга (Koxinga) – вж. Джън Чънгун.

239. Кузен-Монтобан – вж. Шарл Гийом Мари Кузен-Монтобан, граф Паликао.

240. Кундзя (Kongjia) – легендарен император.

241. Кунмин (Kunming) – столицата на провинция Юннан, разположена върху край езеро Диан на плато с височина 1800 м над морското равнище. Първото поселище наблизо датира от 279 г. пр. Хр., но не оставило почти никакви следи в историята. През 765 г. сл. Хр. на мястото на днешния град било основано селището Туодун. През XIII в. Марко Поло, който преминал оттук, отбелязал възхищението си от природните му дадености. Градът бил преименуван на Кунмин от монголските владетели от династия Юан през 1276 г. През XX в. Кунмин неколкократно е бомбардиран от японската авиация.

242. Ланджоу (Lanzhou) – столица на провинция Гансу. Обитаван повече от 2000 години (епохата на династия Хан), Ланджоу бил наричан „Златният град“, тъй като бил важна спирка по Пътя на коприната. За да бъде добре защитен, властите удължили значително Великата стена. В периода V–XI в. градът се превърнал в център на будисткото учение. Своето име получил през 1656 г. през епохата на династия Цин. Днес градът се отличава със силното присъствие на католическата религия, той е център на католически диоцез.

243. Ланя (Langya) – една от „Небесните планини“.

244. Лаодзъ (Laozi) (VI в. пр. Хр.) – велик китайски мъдрец и философ. Макар традицията да гласи, че е живял през VI в. пр. Хр., днес учените смятат, че той животът му е протекъл през IV в. пр. Хр. по време на Стоте школи в мисленето и Епохата на воюващите царства. На Лаодзъ се приписва фундаменталният труд *Даодъдзин* (*Канон на Пътя и Добродетелта*). Той развил концепцията за Дао (Пътя) и разширил неговото значение до универсален принцип: „Пътят е тъждествен на Природата“. Лаодзъ се застъпвал за мирно решаване на вътрешните и външните проблеми на държавата, казвайки, че победата в която и да е война е по-скоро повод за скръб, отколкото за ликуване.

245. Лао Лайдзъ (Lao Laizi) – легендарен старец, олицетворяващ синовната почит, който на седемдесет години забавлявал своите родители, като танцувал, подскачал и се премятал презглава.

246. Ли Бай (Li Bai) (701–762) – прочут поет, наричан често Безсмъртният поет, е смятан заедно с Ду Фу за един от двамата най-велики поети в китайската литературна история. От него са запазени 1100 стихотворения. Ли Бай впечатлил своите съвременници най-вече с екстравагантното си въображение и даоисткия уклон в своята поезия, както и с влечението си по напитките. По-голямата част от своя живот прекарал в пътешествия. Смята се, че се удавил в Яндзъ, тъй като паднал от борда на кораб, опитвайки се в пияно състояние да прегърне отражението на луната.

247. Ли Бинхън (Li Bingheng) (XIX–XX в.) – губернатор на провинция Шандун, покровителствал движението на „Боксерите“.

248. Ли Гуан (Li Guang) (?–119 г. пр. Хр.) – „Летящият генерал“, прочут пълководец от епохата на династия Хан. Водел епични битки със сюнну (хуните) и бил известен сред тях като най-силният им противник. Ли Гуан се самоубил веднага след битката при Мобей (в която армията на Хан едва не претърпяла поражение), тъй като се загубил в пустинята и закъснял да дойде навреме с войската си.

249. Лидзи (Liji) – *Паметна книга за церемониала* (*Трактат за ритуалите*), произведение, приписвано на един или мнозина мъдреци от епохата на династия Джоу (1046–256 г. пр. Хр.), изучавано и коментирано от конфуцианците. *Лидзи* описва и обяснява обредността и церемониалността, присъстваща навсякъде в социалната, административната и политическата организация на тази династия. Изгубен в продължение на няколко века, текстът му бил възстановен по спомени и апокрифни издания по време на династия *Западна Хан* (206 г. пр. Хр.–9 г. сл. Хр.). Компилацията на древния текст била приписвана на Конфуций или на неговите ученици. Великите коментатори Дай Дъ и Дай Шън оставили две коментирани версии (*Дадай Лидзи*, или *Книга за церемониала от Големия Дай* в 85 глави; *Сяодай Лидзи*, или *Книга за церемониала от Малкия Дай* в 46 глави). Дай Шън и Ма Жун добавили към *Сяодай* три независими документа: *Юелин* – за календара, *Тануей* – за функциите на официалните лица, *Юедзи* – за музиката. По време на династия Сун (960–1279) неоконфуцианците извлекли две глави от *Лидзи* (*Джунюн*, или *Трактат за правилната среда*, и

Дасюе, или Голямото изследване), за да ги превърнат в две от четирите произведения на конфуцианския канон.

250. Ли Дзъчън (Li Zicheng) (1606–1645) – предводител на селско въстание, провъзгласил се през 1644 г. за Чуан Уан („Бродещ цар“). Според фолклорните предания през 1630 г. Ли бил окован и изложен на публично опозоряване за това, че не бил върнал заем, взет от местен велможа. Тогава група селяни го освободила, отвела го на близкия хълм и го провъзгласила за свой предводител. За по-малко от три години в епоха на върлуващ глад Ли събрал повече от 20 000 души под своите знамена и завладял провинциите Хънан, Шанси и Шаанси. През април 1644 г. бунтовниците на Ли превзели и разграбили Пекин, столицата на Китай през епохата на династия Мин, а Чунджън, последният император от тази династия, се самоубил. Ли Дзъчън се провъзгласил за император на династия Шун. Година по-късно обаче, на 27 май 1645 г., той претърпял поражение от манджурите и намерил смъртта си.

251. Лидзя (Lijia) – фискална организация по десет селски семейства, които поемат солидарно всички повинности и данъци, осигуряват реда на своята територия, но не могат да я напускат без разрешение от Либу (Libu) – Министерство на чиновниците при управлението на династия Тан.

252. Ли Дзян (Li Jiang) – река в провинция Гуанси, известна с живописното си течение през хълмисти местности, вливаща се в Джудзян (Перлената река).

253. Ли Кайсиен (Li Kaixian) (1501–1568) – прочут писател на еротична литература, автор на първия китайски еротичен роман *Сливов цвят в златен съд* (*Дзин Пин Мей*).

254. Лин Бяо (Lin Biao) (1907–1971) – прочут комунистически пълководец с решителен принос за спечелването на Гражданската война (1945–1949). По време на Културната революция бил вторият човек в Партията след Мао Дзъдун. Отличавал се с изключително твърди и реакционни възгледи и бил един от основните вдъхновители и организатори на Културната революция, идеен противник на Дън Сяопин и Лю Шаоци. След мистериозната си смърт през 1971 г. по време на бягство със самолет към Съветския съюз бил заклеймен като организатор на държавен преврат и предател.

255. Линджъ (Lingzhi) – гъба на безсмъртието.

256. Линдзъ (Linzi) – столицата на държавата Ци от 859 до 221 г. пр. Хр. през Епохата на пролетите и есените и Епохата на воюващите царства. Руините на града лежат в основите на днешния град Дзъбо (провинция Шандун), разработвани са от японски археолози през 20-те години на XX в., както и от китайски специалисти от 1964 г. насетне. Линдзъ бил един от най-големите и богати градове на своето време. Завоюван бил от царство Цин през 221 г. пр. Хр. Намирал се между две реки – Съ и Дзъ – и покривал територия от 20 кв. км. Разделен бил на външен и вътрешен град и бил заобиколен със стена, дълга 14 км. Изследванията на ДНК от костите на скелети от ок. 500 г. пр. Хр., проведени през 2000 г., изненадващо показаха, че генетически обитателите на този град принадлежат по-скоро към европеидната, отколкото към източната раса.

257. Линтао (Lintao) – град в Северозападен Китай, от който тръгва Великата китайска стена.

258. Линуай дайда (Lingwai daida, или *Отговори на въпроси относно областите, разположени на юг*) – географско-икономически трактат от Джоу Цюйфей.

259. Ли Съ (Lisi) (ок. 280 – 208 г. пр. Хр.) – Първи министър през управлението на император Цин Шъхуанди и неговия син между 246 и 208 г. пр. Хр. Прочут привърженик на легизма, той бил и изключителен калиграф. Влиянието му предопределяло решаващата му роля в държавната политика, включително военните завоевания, драконовската централизация, стандартизацията на мерките, теглилките и писмеността, както и преследването на конфуцианците, 460 от които заради несъгласието си били изпратени на кладата. Самият Ли Съ подписал указа, с който през 214 г. пр. Хр. били унищожени всички исторически трактати и цялата предходна литература. След смъртта на Цин Шъхуанди Ли Съ заедно с пълководеца Джао Гао елиминирали законния наследник и сложили на трона своето протеже Хухай, но след като постигнал желаната мощ, Джао Гао убил по зверски начин Ли Съ.

260. Лисяо Дзюн (Lixiao Jun) – магьосник-диетолог на император Уди.

261. Лиу (Liu) – династия в Нанкин от 420 до 479 г.

262. Лиу Бан (Liu Bang) (256 или 247–195 г. пр. Хр., упр. 202–195 г. пр. Хр.) – първият император от династия Хан, известен повече като Гаодзу.

263. Лиубей (Liubei) (161–223) – основател през 220 г. на Шу Хан, една от трите основни държави през Епохата на трите царства. Произхождащ от низшите съсловия, отначало той играел незначителна роля в гражданската война, довела до падането на династия Източна Хан. През 214 г. Лиубей завоювал Иджоу (дн. провинции Съчуан и Гуейджоу), където установил своето царство. През 221 г. се самопровъзгласил за император в стремежа си да продължи линията на династия Хан (206 г. пр. Хр.–220 г. сл. Хр.). Наследен бил от Лиу Шан, който се предал на царство Уей през 263 г. През XIV в. историческата новела *Роман за трите царства* от Луо Гуанджун описала Лиубей като добродетелен и харизматичен мъж, който от невзрачен човек се издигнал до император. Така Лиубей влязъл в традицията на историческите романи, фолклора и пекинската опера.

264. Лиудзин (Liujin) (1451–1510) – известен евнух от епохата на император Юнлъ (1402–1424), съсредоточил в ръцете си голяма власт. Лиудзин контролирал администрацията и законодателството в императорския двор, но също така създал своя мрежа от агенти, които последователно унищожавали неговите опоненти и всички другомислещи. Насърчавал императора да се отдава на хедонистически начин на живот и да страни от държавните дела. Хиляди служители и граждански лица били преследвани и убивани през неговото управление. Лиудзин придобил огромно количество имоти под претекст, че изгражда императорски имения. Тиранията на евнуха предизвикала широко недоволство и в крайна сметка той бил екзекутиран по обвинение в предателство.

265. Лиуней (Liunei) – „мандарините в системата“, сиреч сановниците, които имали право на достъп до висшите административни длъжности.

266. Лиу Сю (Liu Xiu) – автентичното име на бъдещия император Гуанди.

267. Лиутиао Биенцян (Liutiao Bianqiang) – „гранични стени“ по китайско-манджурската граница, представляващи всъщност най-обикновени ровове, засадени с редици върби с идеята да възпират манджурската конница; преминати с лекота от конниците на манджурския предводител Нурхаци през 1621 г.

268. Лиууай (Liuwai) – нисшето чиновничество по време на династия *Тан*: „мандарините извън системата“, които нямали достъп до императорските аудиенции, но можели да се присъединят към висшето чиновничество в случай на добре издържан конкурс.

269. Лиуфу (Liufu) – в китайската медицина човешките вътрешности (стомах, тънки черва, дебело черво, уретра, жлъчен мехур и пикочен мехур).

270. Лиу Цин (Liu Qing) (III в. сл. Хр.) – писател с фриволно поведение, участник в духовния кръжец „Седемте мъдреци в бамбуковата гора“.

271. Лиу Чъ (Liu Che) – първоначалното име на бъдещия император Уди.

272. Лиушън (Liusheng) – благородник, в чиято гробница е намерен прочутият саркофаг от нефритени плочки.

273. Ли Хунджан (Li Hongzhang) (1823–1901) – китайски държавник и пълководец, участвал в потушаването на крупното *Тайпинско* и *Нянско въстание*, заемал важни постове в императорския двор, включително и като вицегубернатор на *Джъли*, един от най-големите държавници на залязващата Цинска империя. На Запад бил познат най-вече като умел дипломат. В официалната историография след 1949 г. той се превърнал в изкупителна жертва, комуто били приписани всички беди, сполетели страната в края на управлението на династия *Цин*, като тази отрицателна представа битува и днес.

274. Ли Цинджао (Li Qingzhao) – поетеса, жена на китайския епиграф Джао Минчън (Zhao Mingcheng), публикувал през 1110 г. заедно с нея сборник с повече от 2000 древни надписи, озаглавен *Каталог на надписите върху камък и бронз*, или *Дзиншълу* (Jinshilu).

275. Ли Чангън (Li Changgeng) – китайски адмирал, воювал в края на XVIII в. срещу обединените сили на китайските и виетнамските пирати, превърнали се в сериозна заплаха за морската търговия на Китай.

276. Ли Чън (Li Cheng) (918–967) – легендарен художник от епохата на преход между династиите Тан и Сун.

277. Ли шу (Li shu) – „Канцеларски стил“, архаичен стил в китайската калиграфия, който благодарение на високата си четивност, се използва и до ден днешен за художествени цели и в заглавия, билбордове и реклами. Отличавал се с ъгловати форми. Възникнал от ситния стил за печати и бил предшественик на основния стандартен начин на писане, използван и днес.

278. Ли Шъмин (Li Shimin) (598–649) – син на Ли Юан, основателя на династия Тан.

279. Лию (Liyu) – шаран.

280. Ли Ю (Li Yu) – принц от епохата на династия Сун (960–1279), владетел на малко царство в Южен Китай, въвел традицията да се бинтоват стъпалата на малките момиченца с цел да се получат малки изящни крака.

281. Ли Юан (Li Yuan) (566–635, упр. 616–626) – китайски император, основател на династия Тан, известен още под името Гаодзу. Едър феодал от провинция Шанси. Възползвайки се от отслабналата власт на династия Суей в резултат от многобройните селски въстания и феодални междуособици, той превзел столицата Чан Ан, където през 618 г. бил обявен за император. Водил заедно със сина си Ли Шъмин (Тайдзун Велики) войни за подчиняването на цялата страна. В стремежа си да прекрати селските въстания намалил данъчното бреме. В административен план важно нововъведение било поверяването на провинциите на военни губернатори. Бил отстранен от властта от сина си Ли Шъмин.

282. Лу (Lu) – елен.

283. Лунмън (Longmen) – град в околностите на Луоян, известен със своите пещери, в които се намират многобройни образци от древното будистко изкуство.

284. Лунцин (Longqing) (1537–1572, упр. 1567–1572) – дванадесетият император от династия Мин. Лунцин направил опит да реформира администрацията, като се облегнал на талантливи чиновници с надеждата да поправи тежкото положение на страната. За разлика от баща си насърчавал търговията с Европа, Африка и другите части на Азия, постарал се да усили сигурността на границите, укрепил пристанищата в провинциите Джъдзян и Фудзиен като мерки за противодействие на японските пирати. Лунцин бил схващан като един от най-либералните и свободомислещи императори от епохата на династия Мин.

285. Луншан (Longshan) – култура от епохата на Късния неолит (3000–2000 г. пр. Хр.), която се развила в Шандун, Ляодун и по долното течение на Хуанхъ, в провинциите Хънан, Шанси, Шаанси, Хъбей, Дзянсу и Хубей. Позната е най-вече по особения тип черна тънкостенна керамика с полирана повърхност, станала възможна благодарение изобретяването на грънчарното колело и пещите с висока температура. Както в по-старата култура Яншао населението се прехранвало с лов, риболов, отглеждане на животни (прасета, кучета, овце, биволи) и земеделие (най-вече просо, но също и ориз). Техническият напредък позволявал хранително разнообразие и чувствително увеличаване на населението. Последиците обаче били противоречиви. Изследванията на костите на хората от тази епоха показват значително намаляване на дъвкателните усилия, но също и понижение на ръста при възрастните хора, увеличаване на зъбните кариеси и на костни деформации вследствие на недояждане. Селищата били оградени със землени стени и ровове. Най-прочутият град от тази епоха е Таоси в провинция Шанси, датиран между 2500 и 2000 г. пр. Хр. В него ясно личат белези на социална стратификация. В него се практикувала скапуломантията и остеомантията (гадаене по кости и коруби на костенурки). През последния период от съществуването на културата Луншан се появили и бронзови изделия.

286. Луню (Lunyu) – *Разсъждения и разговори на Конфуций*, подбрани откъси от беседите на философа.

287. Луо Гуанджун (Luo Guanzhong) (1330–1400) – автор на прочутия роман-епопея *Подробности към хрониката на трите царства* от времето на династия Мин.

288. Луопан (Luopan) – компас.

289. Луофу (Luofu) – планински масив в провинция Гуандун, на север от река Дундзян, известен най-вече с това, че в него пребивавал прочутият даоистки алхимик и философ Гъ Хун, който основал редица храмове в планината (Храма на великата празнота, Храма на жълтия дракон, Храма на деветте небеса, Храма на увеселенията и др.). Смятало се, че там Гъ Хун успял да произведе Еликсира на Вечността, който осигурявал вечен живот.

290. Луошууей (Luoshuwei) – *Записките на Луо*, донесени на император Ю Велики от една Небесна костенурка.

291. Луоян (Luoyang) – град в провинция Хънан (Западен Китай). Разположен в централната равнина, той бил една от люлките на китайската цивилизация, столица на държавата в продължение на девет владетелски династии. От забележителностите му най-известни са пещерите Лунмън, разположени южно от града. В източната му част се намира Баймасъ – първият в Китай будистки манастир. Има останки от древни градове от времената на династиите Хан, Уей, княжество Западна Джоу, династиите Суй и Тан, открити са и множество древни гробници.

292. Луоян Циеландзи (Luoyang Qielanji) – *Мемоари за будистките манастири в Луоян*

293. Лушъ Чунцю (Lushi Chunqiu) – *Летописите на господин Лу*.

294. Лю Бууей (Lubuwei) – Първи министър на държавата Цин (Qin).

295. Лю Дунбин (Liu Dongbin) – един от осемте даоистки философи от епохата на династия Юан (1271–1368), наречени Осмината Безсмъртни.

296. Лю (Лиу) Шаоци (Liu Shaoqi) (1898–1969) – виден деец на Китайската комунистическа партия, заместник на Мао Дзъдун по време на Гражданската война (1945–1949), Президент на КНР (1959–1968). Умерените му икономически възгледи го правели съмишленик на Дън Сяопин по време на т. нар. Голям скок. По време на Културната революция бил обвинен като „най-големият капиталистически агент в Партията", предател и изменник. През юли 1966 г. бил сменен като заместник-председател на ККП от Лин Бяо. От 1967 г. той и съпругата му били под домашен арест в Пекин. През октомври 1968 г. бил свален от всички постове и изключен от ККП, след което изчезнал от политическата сцена. Едва след смъртта на Мао Дзъдун през 1976 г. се разбрало, че Лю Шаоци е бил поставен в ужасни условия в изолирана килия в град Кайфън, където починал от диабет и пневмония, без да му бъде оказана медицинска помощ. Реабилитиран бил през 1969 г.

297. Лян (Liang) – известен род по време на слабостта на централната власт през II в. сл. Хр.; династия в Нанкин (502 до 556 г.); династия, наследила *Тан*.

298. Лянджан (Liangzhang) – началниците на данъчните териториални управления по време на династия Мин.

299. Ляо Китан (Liao Kitan), или Китаи (Kitai) – далечни потомци на тюрко-монголската етническа група сянбей (Xianbei), създала през 386 г. сл. Хр. царство със столица Датан (Datang), съвр. Шаанси.

300. Ляонин (Liaoning) – провинция в Североизточен Китай, граничеща с провинциите Дзилин, Хъбей и автономния район Вътрешна Монголия, а на югоизток – с КНДР. Династиите Цин (246–207 г. пр. Хр.) и Хан (207 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.) установили своя контрол над по-голямата част от територията на днешната провинция. По-късно тя била управлявана от различни народности, като Го-Хосун (Гожосеон), Сянбей, Китан, джурджени. През XVII в. манджурите установили своята столица в дн. Шънян, преди да покорят останалата част от Китай и да учредят през 1644 г. династия Цин. През Руско-японската война повечето от ключовите сражения протекли именно в земите на дн. провинция Ляонин. През 1931 г. Япония окупирала нейната територия и я предала под властта на марионетната държава Манджоу-Го (Манчукуо). При основаването на Китайската народна република през 1949 г. провинция Ляонин не съществувала, а била образувана през 1954 г. от дотогавашните провинции Ляодун и Ляоси, както и от някои автономни области. Ляонин е една от първите индустриализирани области в Китай.

301. Ляоян (Liaoyang) – град в североизточната провинция Ляонин, разположен в най-древната област на Манджурия, заселена от китайци. По време на династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.) Ляоян бил център на военен гарнизон. През IV–V в. се превърнал в част от територията на царство Йен. В 640 г. бил завоюван от владетеля на династия Тан (618–907) и се превърнал във форпост за операции в Корейския полуостров. Когато китайският протекторат над Южна Манджурия бил премахнат през 756 г., Ляоян бил пограничен център на държавата Бохай, която процъфтявала през VIII–IX в. В началото на X в. бил опустошен от народността Китан и включен в неговата държава Ляотун. През 928 г. Ляоян бил избран за източна столица на династия Ляо, каквато останал и при следващите династии Джучън (Чън) през XII–XIII в. От 1269 до 1367 г. бил столица на провинция Ляоян Лу, като околностите му непрестанно били подлагани на разорение от монголите. В началото на династия Мин (1368–1644) градът бил ключова крепост на китайската североизточна граница, център на мрежа от охранителни постове и гарнизони. През 1621 г. обаче лесно бил завладян от войските на манджурския вожд Нурхаци, който го превърнал в свое седалище и на 5 км източно от него започнал строителството на гигантска столица, останала незавършена. Ляоян останал важен административен център. Поради стратегическото си положение бил бойно поле на тежки сражения през Руско-японската война. След индустриализацията на страната попаднал в зависимост от могъщия си промишлен съсед Аншан.

302. Ма (Ma) – кон.

303. Ма Жун (Ma Rong) (79–166) – прочут коментатор на текстовете от „Петте класически книги“, живял през епохата на династия Хан (206 г. пр. Хр.–220 г. сл. Хр.), първият изследовател, писал в подобен стил. Бил заточен за десет години поради някои свои критични коментари. Впоследствие бил възстановен на длъжността управител на областта Хубей. Бил автор

на *Рапсодия за дълга флейта* и вероятно на друго произведение, известно като *Класическа книга на лоялността*. Неговата биография е включена в *Историята на династия Късна Хан*.

304. Майдзишан (Maijishan) – будистки пещерен комплекс на хълма Майдзишан, висок 142 м, в околностите на град Тиеншуей (пров. Гансу). Дълбаенето на пещерите започнало в края на IV в. сл. Хр. и продължило през епохата на династия Северна Уей (386–534) и Сун (960–1279), та чак до XIX в. В момента съществуват 194 пещери, в които се съхраняват повече от 7000 теракотени скулптури и повече от 1000 кв. м. наскални рисунки. За съжаление земетресенията, дъждовете и пожарите са увредили голяма част от пещерите и дървените стълбищни структури.

305. Мауандуей (Mawangdui) – прочут археологически обект в Чангша (столицата на пров. Хунан). Състои се от два хълма с формата на седло, в които са разкопани гробниците на трима души от епохата на династия Западна Хан. Те принадлежали на маркиз Дай, неговата съпруга и на мъж, за който се предполага, че е техен син. Обектът бе разкопан между 1972 и 1974 г.

306. Мауей (Mawei) – малко градче на брега на Китайско море, административно част от пристанищния град Фуджоу в провинция Фудзиен.

307. Ма Хуан (Ma Huan) – евнух, пътешественик, един спътниците на мореплавателя Джън Хъ по време на три от седемте му експедиции до Западните океани. По време на тези пътешествия Ма Хуан си водел бележки за географията, политиката, климата, природата, икономиката, местните обичаи, дори наказанията за престъпниците на страните, които посещавал. След завръщането си написал книга, чийто първи вариант бил готов през 1416 г., а след множество корекции по време на следващите пътувания се стигнало до окончателния вариант през 1451 г. Заглавието на книгата е *Иняй Шънлан* (*Общо описание на океанските брегове*). Трудът на Ма Хуан е разглеждан от синолозите от цял свят като първостепенен извор за историята на морските експедиции от епохата династия Мин, както и за историята на Югоизточна Азия и Индия.

308. Мейджи (23 окт. 1868 – 30 юли 1912) – период в историята на Япония под ръководството на император Муцухито, приел името Мейджи, което означава „просветено управление“ (mei = светлина, знание; ji = управление). Този период бил ознаменуван с отказа на Япония от самоизолация и превръщането ѝ в световна държава. През 1866–1869 г. вождовете на клановете Сацума и Тьосю успели да свалят от власт Шогуната Токугава и да възстановят императорското управление. В резултат от тези събития, известни като „Реставрацията Мейджи“, била разрушена феодалната структура и в Япония била извършена буржоазна революция. В края на XIX век възникнали „дзайбацу“, специфични банкови и индустриални обединения, залегнали в основата на икономическата мощ на страната. Политиката Мейджи била твърде експанзионистка: Японско-китайска война (1894–1895), анексия на Тайван (1895), Руско-японска война (1904–1905), анексия на Корея (1910).

309. Менций (Mencius, лат. форма на Мъндзъ по аналогия с Конфуций от Кунфудзъ) Съставката -дзъ означава „учител“, „мислител“ (Лаодзъ, Ханфейдзъ и т. н.), а –ди е „император“, „властелин“ (Хуанди, Уди и т.н.).

310. Мианкай (Miankai) (XIX в.) – трети син на император Дзяцин (упр. 1798–1820) и императрица Сяо Хъ Жуи. Според традицията и правилата в китайския двор негов наследник би трябвало да бъде избран за владетел на Китай след смъртта на император Тунджъ през 1875 г., но благодарение интригите на вдовстващата императрица Цъси на негово място бил поставен Гуансю, седмият син на император Даогуан (упр. 1820–1850) и самата Цъси, който бил само на 4 години.

311. Минбан (minban), или „занаятчийски фамилии“ – подразделение от родово-съсловната организация от епохата на династия Мин, закрепостяваща цели родове (фамилии) към държавни ателиета и манифактури.

312. Мидзяо (Mijiao) – езотерично учение, разновидност на будисткото течение Ваджраяна, разпространило се в Китай през периода VII–XII век. Терминът всъщност бил „джънян“, калка на санскритската дума „мантра“, означаваща „истинско слово“. Наричано било още Мидзяо („Езотеричното учение“) в противовес на другите форми на будизма, които се смятали за екзотерични, и на индо-тибетската Ваджраяна. Терминът „джънян“ се прилага за действителна, изразена чрез думи, медитация, сиреч за осъществена реалност.

313. Мин (Ming) – индивидуалната съдба, водеща всеки човек към онова определено място, към което всеки би трябвало да се стреми.

314. Мин (Ming) (1368–1644) – династия, възстановила независимостта и целостта на Китай след управлението на монголската династия Юан. През първите години на династия Мин страната преживяла истински разцвет: китайските търговци плавали по целия Индийски океан, китайските промишлени стоки (коприна, фаянс) и произведения на изкуството достигнали невиждани високи. Създадена била многобройна войска и флота: водоизместимостта на четирите главни кораба достигнала 100 000 тона, а общата постоянна численост на армията била ок. 1 000 000 души. В Северен Китай се произвеждали повече от 100 000 тона желязо (ок. 1 кг на всеки жител) годишно, много книги били препечатвани с помощта на наборен шрифт. Китай от ранните години на династия Мин бил най-силната държава в света. Постепенно обаче страната затънала в корупция и разложение, капсулирала се и се самоизолирала, за да падне през XVII в. под ударите на манджурските племена.

315. Минтан (Mingtang) – дворецът на Цин Шъхуанди. Той представлявал сграда за административни и религиозни церемонии и играл ключова роля в управлението през периода на династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.). Минтан бил с кръгла планировка, но бил ограден с квадратна стена, символизирайки по този начин Небето и Земята. В сградата императорът трябвало да осигури хармонията с природните сили, за да не се откъсва от вселенския ред.

316. Минхуан (Minghuang), или Сюендзун) (684–762, упр. 712–756) – император от династия Тан. Поел властта в момент, когато династия Тан била в своя зенит. За да предотврати евентуален съюз между тибетци и араби, изпратил войска, която преминала през Памир и достигнала Хиндукуш. През 745 г. взел за своя съпруга Ян Гуейфей, наложница на своя син, и

занемарил своите задължения. През 751 г. арабите разгромили китайската войска при река Талас, което довело до изгубване на всички завоевания от епохата на династия Тан в Централна Азия. През 755 г. генерал Ан Лушан, фаворит на Ян Гуейфей, се разбунтувал и превзел Луоян. Дворът избягал от Чан Ан, Ян била екзекутирана, а императорът абдикирал. Бунтът, който продължил до 763 г., бил потушен едва след като на помощ били повикани уйгурски войски от Централна Азия.

317. Минци (Mingqi) – в букв. превод: „Предмет от отвъдния свят“. Фигурки и макети от печена глина, намирани в гробовете на древен Китай. Те представят слуги, куртизанки, коне, сгради, както и всевъзможни предмети от всекидневието. Присъствието им е свързано с вярата на древните китайци в наличието на свят, успореден на нашия, в който покойниците влизат и от който те биха могли да въздействат за добро или зло на своите потомци. Следователно, за да живее покойникът добре, трябвало да бъде съпроводен с всичко необходимо за благосъстоянието му и за доброто протичане на отвъдното му съществуване.

318. Монидзяо (monijiao) – китайското название (транскрипция) на манихейството.

319. Муйе (Muye) – място на прочута битка през 1046 г. пр. Хр. близо до Инсю (Централен Хънан) – столицата на династия Шан. Битката била между войските на царство Джоу (разположено на територията на дн. провинция Гансу) и царство Шан. Събитията били следните: Джоу било васално на Шан, но непрестанно набирало мощ. Царят на Шан Ди Син използвал своя васал Уен за охрана на своя тил, докато самият той бил зает с походи в югоизточна посока. В един момент Уен се оказал хвърлен в затвора. Тогава синът му У (Дзи Фа) организирал бунт в Джоу, повеждайки войска от 50 000 души. Войската на Ди Син била далеч на юг. Той се опитал да въоръжи робите, за да защити столицата си. Но те не пожелали да се бият за него и се присъединили към Джоу. Последните спечелили победата и удавили страната „в потоп от кръв“. Ди Син се самоубил в двореца, а У станал господар над почти цялата равнина на Хуанхъ. У провъзгласил идването на нова династия – Джоу. С новата династия се сложило началото на феодалните отношения в Китай.

320. Мулиен (Mulian) – легендарен будистки жрец, който изтръгнал майка си от ада и дал на хората надежда за безсмъртие.

321. Мън (Meng) – съюзнически договори между княжествата.

322. Мъндзъ (Mengzi) – букв. „мислителят Мън“ (вж. Менций), трактат, съставен след смъртта му от неговите ученици и включен в конфуцианския канон.

323. Мънся шън (Menxia sheng) – „Върховна канцелария“, дял от администрацията на императорите от династия Тан.

324. Мяо (Miao) – название на народността Хмон и нейния език; представителите на Хмон обитават планинските области на Южен Китай наред с още няколко етноса. От началото на XVIII в. голяма част от Хмон мигрирала към Северен Виетнам, Лаос, Тайланд и Бирма.

325. Нанкин (Nankin) – голям град в Южен Китай, пристанище в долното течение на Яндзъ, столица на провинция Дзянсу, важен промишлен

и културен център. Градът бил основан през 472 г. пр. Хр.; в периода 1368–1421 бил столица на Китай; между 1853 и 1864 г. бил столица на държавата, основана от вождовете на Тайпинското въстание (1850–1864). В годините на управлението на Гуоминдан (1927–1937), както и на Гражданската война (1945–1949) бил седалището на правителството на Китайската република.

326. Нанюе (Nanyue) (203–111 г. пр. Хр.) – древно независимо царство в китайския юг, заемащо териториите на днешните китайски провинции Гуандун, Гуанси, Юннан и голяма част от дн. Виетнам. Основано било от китайския генерал Джао Туо след края на династия Цин (221–207 г. пр. Хр.) и обединило народностите, населяващи Централен Китай, с народите Юе. Столицата му Паню била близо до Гуанджоу. Създаването на това царство значително ускорило процеса на китаизиране на Гуандун и Гуанси, както и на голяма част от Северен Виетнам.

327. Нанян (Nanyang) – китайското название на обширен географски регион в Югоизточна Азия, означаващо „Южният океан“. То влязло в употреба като референция за многобройното етническо китайско население, мигрирало в Югоизточна Азия, и най-вече в Сингапур и Малайзия. Терминът Нанян се употребява в опозиция на термина Сиян („Западният океан“), който представлява алтернативно наименование на Запада, и Дунян („Източният океан“), сиреч Япония. В древността названието Нанян се употребявало и в по-тесен смисъл, визирайки областта на юг от Хънан.

328. Нейгъ (Neige) – „Частен съвет“, дворцова канцелария, учредена през 1423 г. от император Юнлъ, през която преминавали всички доклади към владетеля и която до голяма степен иззела функциите на министерствата в китайската администрация.

329. Нидзай (Nizai) – калиграф виртуоз.

330. Нинбо (Ningbo) – град на Китайско море, на другия бряг за залива Ханджоу срещу Шанхай. Един от най-древните китайски градове с история, засвидетелствана от началото на V хил. пр. Хр. По времето на династиите Тан (618–907) и Сун (960–1279) – едно от най-големите пристанища заедно с Янджоу и Гуанджоу. След Първата опиумна война между Британия и Китай – едно от петте пристанища, отворени според Нанкинския договор (1842 г.), по силата на който Хонконг бил преотстъпен на Великобритания.

331. Нинся (Ningxia) – съкратено название на Нинся-Хуейската автономна област, разположена в Северозападен Китай, в басейна на горното и средното течение на Хуанхъ. На изток граничи с Шанси, на север – с автономната област Вътрешна Монголия, на юг – с Гансу. Административен център и най-голям град в региона е Инчуан. Нинся била включена в границите на империята Цин през III в. пр. Хр. През управлението на династиите Хан и Тан тя била интегрална част от Китай, а през XI в. сл. Хр. била включена в територията, контролирана от тангутската династия Западна Ся. В началото на XIII в. Чингиз хан завладял Инчуан. След отминаването на монголите и намаляването на тяхното влияние областта постепенно била заселена с тюркоезични мюсюлмани, нахлуващи от запад. Това породило пред следващите векове етнически сблъсъци между народностите Хан и Хуей. Статута си на автономна област Нинся получила през 1958 г.

332. Ниу (Niu) – бик.

333. Нюуа (Nuwa) – митологически женски персонаж в китайската митология, подпомагащ хората да се възпроизведат след голям катаклизъм. Друга по-късна традиция свързала Нюуа с митовете за сътворението, което обикновено се приписвало на Пангу. През епохата на династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.) тя заедно със съпруга си, легендарния владетел Фуси, били описани в литературата като „родителите на човечеството“ и изобразявани в иконографията като получовеци-полудракони. Митовете гласели, че като дракони тя и съпругът ѝ издълбали коритата на реките по света и пресушили последиците от Всемирния потоп. Редица от митовете за Нюуа, отнасящи се до Великия потоп, са сходни с разказваните в други части на света истории: 1. наличие на всемирен потоп (действията на бог Гунгун); 2. гибел на всички хора и животни; 3. избрана двойка надживява катастрофата (Фуси и Нюуа в повечето китайски версии); 4. сходство с имената (Нюуа, Ноах или Ной, Ну, Ману, Оанес и др.); пораждането на ново поколение след опустошението; 5. цветните небесни предмети (небесните колони в 5 цвята).

334. Нюджън (Nuzhen) – пустинна народност, нападнала Китай заедно с сянбей, цидан и тюдзюе. Обикновено се отъждествява с названието джурджени.

335. Нянско (Няндзюнско, или Нянданско въстание) (1852–1868) – селско въстание в Северен Китай против манджурската династия Цин, вдигнато и възглавявано от членове на тайните общества нян (нян означава „въже от импрегнирана хартия“, „съюз“, „братство“). Първото въоръжено действие било предприето от няндзюните (войската нян) през ноември 1852 г. в северната част на провинция Анхуей под ръководството на Джан Лосин, бивш търговец на сол. През 1853 няндзюните (вече ок. 100 000 души) разгърнали партизанска война. Целите на въстаниците не били социално-икономически: единственият им лозунг бил свалянето на династия Цин от властта. През 1855–1856 г. няндзюните водели операции на територията на провинциите Анхуей, Дзянсу и Хънан. От март 1857 г. започнали да действат заедно с поборниците от Тайпинското въстание. През 1861–1863 те претърпели редица тежки поражения, Джан Лосин загинал. През 1864 г. се обединили с останките от тайпинските войски, но през 1867–1868 г. били разгромени и избити от правителствените войски.

336. Пан (Pan) – вид ритуални купи за вода.

337. Пангу (Pangu) – гигант, сътворител на света. Според легендите в прастари времена небето и земята били едно цяло и цялата вселена била като едно яйце, в което се намирал Пангу. За да излезе навън, той сграбчил голямия чук, който се намирал вътре, ударил го с все сила и яйцето се разчупило. Лекото и ясно нещо от него веднага литнало навън и се превърнало в небе, а тежкото и мътно нещо паднало надолу и станало на земя. След като разделил небето и земята, Пангу с глава подпрял небето, а с крака стъпил на земята и на ден се променял 9 пъти. Така минали общо 18 000 години. Пангу вече се превърнал във великан, стъпил на земята и опиращ с глава в небето и тялото му било дълго 90 000 ли (45 000 км). След като небето и земята се установили здраво, Пангу вече бил на края на силите си, не можел да се

вдигне повече и тялото му паднало на земята. Малко преди да умре, с него се извършили необикновени метаморфози: Лявото му око се превърнало в яркото слънце, дясното му око – в сребърната луна. Последният му дъх станал на вятър и облаци, последният му глас – на гръмотевици; косата и брадата му – на блещукащите звезди, главата и ръцете – на четирите посоки и високи планини, кръвта – на реки и езера, вените и сухожилията – на пътища, месото и мускулите – на плодородна земя, кожата и малките косъмчета – на треви и дървета, зъбите и костите – на злато, сребро, мед, желязо и на скъпоценни камъни, потта му – на дъжд и роса. Оттогава светът съществува.

338. Пан Дзинсюн (Pan Jinxun) (1521–1595) – висш чиновник, доверено лице на императорите Лунцин (1567–1573) и Уанли (1573–1620), ръководил в продължение на 29 години поддръжката на дигите и съоръженията по големите реки и Великия императорски канал.

339. Пин (Ping) (9 г. пр. Хр. – 5 г. сл. Хр., упр. 1–5 г. сл. Хр.) – предпоследният император от династия Хан. Когато невръстният Пин поел властта, Вдовстващата императрица Уан определила за регент Уан Ман. Недоволен от диктаторското му регентство, неговият син Уан Ю заедно с чичото на Пин организирали заговор срещу Уан Ман, но били разкрити и екзекутирани заедно с много други потенциални политически противници. От този момент властта на династия Хан вече била само формална, като Уан Ман определил своята дъщеря за императрица с цел да легитимира своята власт. Смята се, че император Пин бил отровен на 14-годишна възраст, тъй като бил заподозрян, че иска да отмъсти за смъртта на своите роднини. На негово място Уан Ман избрал новородения Жудзъ (5–25 г.), с което на практика се сложил край на династия Хан (206 г. пр. Хр. – 220 г. сл. Хр.).

340. Пинлу (Pinglu) – военен окръг на полуостров Шандун.

341. „Плоувър“ (Plover) – адмиралският кораб на английската флота, взела участие в сражението на 24 май 1859 г. на река Байхъ край Тиендзин, с което се сложило началото на Третата опиумна война.

342. Пу И (Puyi) (1906–1967) – последният император на Китай (упр. 1908–1912), дванадесетият от династия Цин. Въпреки обявяването на Китайската република той получил от новите власти възможността да пребивава в Забранения град, преди да бъде изгонен оттам през ноември 1924 г. Известно време живял светски живот в среда на западни граждани и дипломати. През този период бил завербуван от японското разузнаване и с негова помощ – поставен през 1934 г. като марионетен владетел на държава Манджугуо (Манджурия и част от Вътрешна Монголия) под името император Кандъ. Пленен от съветските войски през 1945 г., той бил депортиран в Сибир и предаден на китайските комунисти през 1949 г. Пу И бил интерниран в „лагер за превъзпитание на военопрестъпници“, откъдето бил освободен в началото на 1959 г., след като било преценено, че вече е нов човек. След това известно време се прехранвал като градинар. През 1964 г. със съдействието на министър-председателя Джоу Ънлай бил избран за член на Китайската народна политическа консултативна конференция (обществен орган за спорове и разисквания относно основите и принципите на комунизма), какъвто останал до края на живота си. С началото

на Културната революция през 1966 г. станал лесна мишена за червеногвардейците. Въпреки закрилата от органите на сигурността той бил лишен от елементарни неща, като добра храна, канапе, бюро и др. Травмиран физически и морално, той се разболял от сърце и скоропостижно починал.

343. Пулао (Pulao) – вид дракон с малки размери, надаващ силен рев.

344. Путунхуа (Putonghua) – официалният език в Китайската народна република, Китайската република (Тайван) и Сингапур. Фонетиката и лексиката на путунхуа се основават върху граматичните и лексикалните норми на пекинския диалект, принадлежащ към северната група диалекти в китайския език. Граматиката на путунхуа съответства на нормите, закрепени в литературните произведения на съвременния китайски език (байхуа), които също са най-близки до северните диалекти. В популярната литература на западните страни путунхуа обикновено е наричан Mandarin, но в научните среди с този термин е прието да се обозначава цялата северна диалектна група. На остров Тайван официалният език се нарича гоюй (в прев. „държавният език"; същото название се използва за путунхуа в Хонконг и Макао), докато в Сингапур и Малайзия той се нарича хуаюй (в прев. „език на китайците").

345. Пън (Pen) – вид плато за твърди храни.

346. Пънлай (Penglai) – един от митичните Острови на безсмъртните в Източно море (Тихия океан), на който се намирала райска планина, често изобразявана на релефни карти от епохата на династия Хан. Смятало се, че на тази планина живеели прочутите Осмина безсмъртни, които пиели еликсира на безсмъртието и станали толкова леки, че можели да се издигат в небето. Всичко на нея било бяло, докато дворците на мъдреците били от злато и платина, а по дърветата растели скъпоценни камъни. Там нямало зима, паничките с ориз и купите с вино никога не се изпразвали, а магическите плодове, растящи по дърветата, можели да излекуват всякаква болест, да дадат вечна младост или дори да преборят смъртта. Към остров Пънлай били изпратени множество безуспешни експедиции.

347. Пън Джън (Peng Zhen) – (1902–1997) – виден деец на Китайската комунистическа партия от 1923 г. От 1935 г. насетне – организатор на нелегалната съпротива срещу японските нашественици. Имал решителен принос за превземането на Пекин от комунистическите войски през 1948 г. Член на ЦК на ККП, кмет на Пекин от 1951 г. През април 1966 г. (началото на Културната революция) изпаднал в немилост и бил обвинен в ревизионизъм. Реабилитиран след смъртта на Мао Дзъдун, избран за Секретар на ККП (1980 г.). Оттеглил се от политическа дейност през 1988 г. Пън Джън е сред Осемте безсмъртни дейци на Китайската комунистическа партия.

348. Сан (San) – числото три.

349. Сан Гуо (San Guo) – Трите царства (Уей, У и Шу), държави, основани след краха на династия Хан. Мъчителното потушаване на даоисткото Въстание на жълтите тюрбани отбелязало период на пълно господство на „уорлордовете", на политическа разпокъсаност и хаос, от който произлезли три центъра на политическа сила. На север с хегемония се сдобил „закрилникът на династията", пълководецът Цао Цао: през 220 г. последният марионетен владетел от династия Хан официално отстъпил своя трон на

неговия син, който станал легитимният наследник на империята и първият владетел от династия Уей. Скоро след това двама генерали също се провъзгласили за императори: единият основал царство Шу (Шу Хан) в дн. провинция Съчуан, а другият – царство У със столица Нанкин на юг от Яндзъ. Краткият период на Трицарствието (Сан Гуо) бил изпълнен с кървави войни и дипломатически интриги, но бил отразен в китайската историография като епоха на рицарство и личен героизъм.

350. Сансин (Sanxing) – трите звезди на Щастието, Успеха и Дълголетието.

351. Санся (Sanxia) – „Трите ждрела“, язовир и ВЕЦ на Яндзъ, най-голямата ВЕЦ (и изобщо електростанция) в света. Разположен близо до град Сандоупин в провинция Хубей. Строителството на „Трите ждрела“ започна през 1992 г. и завърши през 2006 г. Язовирната стена е дълга 2309 м и висока 185 м. Проектната мощност на ВЕЦ е 22 400 МВт, а годишното производство на електричество – ок. 100 млрд. квт/ч. При създаването на водохранилището са залети 278 200 дка обработваема земя, преселени са ок. 1,2 млн. души. Общата стойност на строителството се оценява на $ 25 млрд. Изказват се обаче редица съмнения за екологичното равновесие на целия регион.

352. Сан Хуан (San Huang) – „Тримата владетели“, митични трима царе, управлявали Китай преди ок. 5 000 години: Фуси, Шъннун и Суейжън. Според преданията те били полубогове, които използвали своите магически сили, за да подобрят живота на хората. Тримата владетели се радвали на почит през цялата история на Китай, защото научили човечеството на най-важните дейности: да лови риба, да опитомява животни, да отглежда копринената буба, да оре с рало, да отглежда чаения храст и да събира билки, да строи пазари и да търгува, да вари храната си, да рисува и извайва скулптури, да твори музика. Тяхното управление било епоха на велик мир и изобилие. Изобразявани били като дракони с човешки глави.

353. Сиан (Xi’an) – столица на провинция Шаанси. В древността тя се наричала Чан Ан („Вечният мир“). Днешният Чан Ан се намира на няколко км южно от Сиан. Градът бил една от четирите Велики древни столици, тъй като представлявал административният център на Китай при управлението на династиите Цин (221–210 г. пр. Хр.), Хан (202 г. пр. Хр.) и Тан (618–907). Сиан бил източната отправна точка по Пътя на коприната. В околностите му се намира прочутият Мавзолей на Цин Шъхуанди с неговата армия от 6000 глинени войници и коне в естествена големина. Тук се намират и мавзолеите на императорите от династиите Западна Хан и Тан, но малко от тях са разкопани поради трудностите по консервацията им. Туристически атракции днес са също и мавзолеите на императрица У Дзътиен и на императорите Дзинди и Уди от династия Хан. Забележителност също е и мюсюлманската джамия в китайски стил, построена през Средновековието от персийски и арабски търговци, положили основите на значителната мюсюлманска общност в града.

354. Сиен (Xian) – „Безсмъртните хора“ от китайската митология; територии, завоювани от противника; окръг, основна единица в административното деление на Китай.

355. Сиенбей (Xianbei) – тюркско-монголска етническа група, създала през 386 г. сл. Хр. царство със столица Датан, съвр. Шаанси.

356. Сиенди (Xiandi) (181–234) – последният император от династия Хан.

357. Сиенфън (Xianfeng) (1831–1861, упр. 1850–1861) – осмият император от манджурската династия Цин. Управлявал страната в период на тежки колизии и вътрешна нестабилност. От началото до края на управлението си воювал с бунтовниците от Тайпинското въстание, окупирали голяма част от Южен Китай и създали там дисидентска държава със столица Нанкин. Водил две войни с агресивно настроените западни велики сили (Англия и Франция), познати като Втора и Трета опиумни войни, завършили с катастрофални и унизителни за Китай договори, лишаващи на практика страната от нейния суверенитет. Управлението му се отличавало с немощ и господство на чиновниците и евнусите, които криели действителното положение на нещата и вземали важни решения, без да се съобразяват с него.

358. Сиеншъ (Xianshi) – окръжни изпити, част от системата за подбор на държавни чиновници (кедзюй – „извисяване чрез изпити“), просъществувала в Китай повече от 1300 години. Официално тя била въведена през 587 г. при управлението на император Уънди, династия Суей (581–618), и отменена през 1905 г. при управлението на Гуансю, династия Цин (1644–1911), давайки на издържалия ги правото да заема ръководни длъжности в административния апарат и армията. Изпитите се провеждали в провинциалните центрове (за първа и втора степен) и в столицата (за висшата степен). Достъпът до тях бил открит за представителите на всички съсловия освен робите, крепостните и „презрените професии“ (актьори, палачи и др.). Но на практика се явявали главно представители на земевладелското съсловие и бюрокрацията, тъй като подготовката за тях изисквала много време и пари. Кандидатите били длъжни да напишат строго регламентирано по композиция и стил съчинение на дадена тема, изискващо задълбочено познаване на каноническата конфуцианска литература.

359. Си Кан (Xi Kang) – философ, участник в духовния кръжец „Седемте мъдреци в бамбуковата гора“.

360. Син (Xin) – династия, основана от узурпатора Уан Ман.

361. Синдзян (Xinjiang), или Синдзян-Уйгурска автономна област – обширен регион в Северозападен Китай (1/6 от територията на КНР) със столица Урумчи (Урумци), граничещ с държавите Монголия, Русия, Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Афганистан, Пакистан, както и с провинциите Гансу, Цинхай и Тибетската автономна област. В древността през него преминавал Великият път на коприната.

362. Синлу (Xinlu) – нов наказателен кодекс, съставен от Цао Пей.

363. Синча Шънлан (Xingcha Shenglan) – *Чудеса, наблюдавани от корабите, плавайки със звездите* – пътепис, съставен от евнуха Ма Хуан, спътник на мореплавателя Джън Хъ.

364. Син шу (xing shu) – стил в калиграфията.

365. Синшънхуо Юндун (Xinshenghuo Yundong) – „Движение за нов живот“, политическа и социална доктрина, предложена от Чан Кайши и

съпругата му Сун Мейлин през февруари 1934 г. с цел, отхвърляйки индивидуализма и западните капиталистически ценности, да възкреси традиционната конфуцианска етика и да укрепи морала на нацията, дълбоко поразена от корупцията, партизанщината и пристрастеността към опиума. Сред проповядваните добродетели били добросъседството, спазването на законите и наредбите на властта, поддържането на чистота по улиците, пестенето на енергия и т. н. Не на последно място сред целите на Чан Кайши било и настройването на китайския народ срещу комунистите. „Движение за нов живот“ било разглеждано като част от програмата за осъществяването на „принципа на благоденствието“ (Миншън Джуи) – един от Трите народни принципа на Сун Ятсен. Оценката му от днешните историци е противоречива.

366. Сипай – войник от колониалните войски в Британска Индия, формирани от местното население. Въстанието на сипаите (1857–1858 г.) – бунт първоначално на индийските войници, а впоследствие и на местното население против английското владичество. Въстанието било потушено с небивали жестокости. То довело до прекратяване господството на Британската източноиндийска компания и преминаването на Индия под прякото управление на Британското правителство (British Raj), което продължило през следващите 90 години.

367. Сися (Xixia) – царство Западна Ся, основано през 1083 от тангутите.

368. Сичан (Xichang) – „Червените конници от западната еспланада“, название на тайната полиция през епохата на династия Мин, изместило предходното название „Мъжете от източната еспланада“ (Дунчан); тези тайни служби се отличавали с методите си на шантаж, насилие, отвличания и убийства.

369. Сиян Фангуо Джъ (Xiyang Fangyo Zhi) – *Паметни бележки за варварските царства от западните морета* – пътепис, съставен от евнуха Ма Хуан, спътник на мореплавателя Джън Хъ.

370. Сомюр (Saumur) – град във френския департамент Мен-е-Лоар, на левия бряг на р. Лоара.

371. Сонгцен Гампо (Songtsen Gampo) (618–650) – тибетец, основал царство в Лхаса.

372. Соугун (Sougong) – трион, задвижван с лък и въжета.

373. Суджоу (Suzhou) – град в долното течение на Яндзъ в провинция Дзянсу, прочут с древните си мостове, пагоди и паркове, превръщащи го в една от големите туристически атракции на Китай. Историята на града датира от 514 г. пр. Хр., когато Хелу, владетелят на царство У от Епохата на пролетите и есените (770–476 г. пр. Хр.), основал „Великия град на Хелу“, каквото било тогавашното название на Суджоу. Градът бил важен център на копринената индустрия от времето на династия Сун (960–1279) до наши дни.

374. Суей (Sui) (581–618) – китайска династия, обединила страната след продължителен период на смутове. Осъществила редица социално-икономически реформи и крупни строителни проекти. През 581 г. Ян Дзян

под новото си име Уънди за пръв път след повече от три века разпрострял властта на един император над цял Китай. Владетелите от династията водели активна икономическа политика: строеж на Великия канал, свързващ двете големи реки Хуанхъ и Яндзъ; развитие на търговията и занаятите; ясни правила в аграрната политика; въвеждане на изпити за държавните чиновници; извеждане на науката и културата в ранг на държавна политика. Императорите от династия Суей успели да укрепят държавата и да възродят чувството за национално достойнство във всички слоеве на китайското общество. Те подготвили почвата за по-нататъшното развитие на Китай през епохата на династиите Тан и Сун.

375. Су Жъншан (Su Renshan) (1814–1849) – велик китайски художник и гравьор, една от най-странните и блестящи културни фигури на своето време. След поредица от лични трагедии той страдал от умствено разстройство и социална изолация. Намерил убежище в изкуството и поезията, той пишел странни и неприлични есета върху конфуцианската философия и рисувал изключителни със своята оригиналност фигурални и пейзажни композиции. „Маниерът му на рисуване е едновременно педантично изпипан и небрежен, стегнат и пространствен, приветлив и наежен. Предмет на изобразяване са хора и животни, но те са съвсем малки, почти невидими. Човешкият живот притежава също толкова материалност, колкото и пеперудата, и също като нея е носен на крилете на ирационалното, неосъзнатия блян, копнежа и сънуването." (Майкъл Бренсън, „Ню Йорк Таймс", 18 март 2007).

376. Сун (Song) – китайска мандаринска династия (960–1279).

377. Сун Джуншан (Sun Zhongshan) – вж. Сун Ятсен.

378. Сундзъ (Sunzi) – автор на трактата „Изкуството на войната".

379. Сундзян (Songjiang) – град на около 40 км от Шанхай, известен с пагода от епохата на династия Сун, с ажурна декоративна тухлена стена от епохата Мин, декорирана с митични същества, олицетворяващи човешките недостатъци и пороци, както и с една от най-древните ислямски джамии в Китай, датираща от периода на династия Юан.

380. Сун Суцин (Song Suqing) (1496–1523) – прочут китайски търговец, установил се през 1510 г. в Япония, където с умелото си държане успял да укрепи дипломатическите връзки между двете страни, помрачени от нападенията на японските пирати.

381. Сун Цюан (Sun Quan) – военачалник, основател на У, едно от Трите царства, възникнали след краха на династия Хан.

382. Сун Шан (Song Shan) – планина в провинция Хунан.

383. Сун Ю (Song Yu) – велик поет.

384. Сунюе (Songyue) – град в провинция Хънан, в който била построена първата тухлена пагода

385. Сун Янлин (Sun Yangling) (?–1677) – управител на провинция Шаанси, един от тримата т. нар. „васални князе" на манджурската династия Цин, които се разбунтували заедно с пълководеца У Сангуей. Последният обаче го заподозрял, че иска да се предаде на властите, и през пролетта на 1677 г. уредил убийството му.

386. Сун Ятсен (Sun Yatsen) (1866–1925) – китайски революционер-демократ. В младежките си години участвал в антиманджурски революционни организации. След неуспешен опит за въоръжено въстание (25 окт. 1895) емигрирал в САЩ, а след това и в Западна Европа. През 1905 г. учредил в Токио общокитайската революционна организация Тунменхуей с нейните три принципа: национализъм, народовластие и благосъстояние (равноправие в духа на социалистическите утопически идеи). В периода 1905–1911 г. под ръководството на Тунменхуей в различни провинции избухвали локални антиманджурски въоръжени бунтове. Победоносното Учанско въстание (10 окт. 1911 г.) провъзгласило Китайската република и положило началото на Синхайската революция. В края на декември 1911 г. Сун Ятсен бил избран за първи временен президент на Китайската република и от 1 януари 1912 г. в Нанкин поел властта. Под негово ръководство била изработена демократическа временна конституция. Големият проблем пред неговото правителство бил как да спечели поддръжката на Юан Шъкай, който ръководел армията на Северен Китай, докато в негово разпореждане почти нямало сериозна войска. След като на Юан Шъкай бил обещан президентският пост, той се присъединил към революцията и принудил императора да абдикира, а Сун Ятсен му отстъпил своя пост (1 апр. 1912 г.). Ала Юан Шъкай на свой ред се обявил за император и след неуспешен бунт срещу него Сун Ятсен бил принуден през 1913 г. да потърси убежище в Япония, където реформирал (1914 г.) партията Гуоминдан, създадена на базата на Тунменхуей. През 1917 г., след смъртта на Юан Шъкай, той се върнал в Китай, за да осъществи националното обединение на страната, останала без единно централно ръководство и разделена на сфери на влияние между различни военни лидери. Своите действия започнал с провъзгласяването на военно правителство в Гуанджоу (Кантон), на което бил избран за президент и главнокомандващ. През 1921 г. се свързал със Съветското правителство и с помощта на изпратени от него специалисти (пълководци, политически съветници) изградил партията си по болшевишки тип. През 1924 г. към горепосочените три принципа добавил и три основни политически постановки: нерушим съюз със СССР, съюз с Комунистическата партия на Китай (учредена през 1921 г.), представяне интересите на работниците и селяните. За постигане на обединението на Китай в продължение на няколко години Сун Ятсен подготвял т. нар. Северен поход, но при посещението си в Пекин за преговори с „уорлордовете“ на Севера за обединение на страната, починал от рак на 12 март 1925 г.

387. Съма Гуан (Sima Guang) (1019–1086) – историк и държавник, представител на консервативните среди, опълчил се срещу либералните реформи на министър Уан Аншъ, автор на обща история на Китай, отразяваща периода от V в. пр. Хр. до края на X в. сл. Хр. и озаглавена *Всеобемно огледало, онагледяващо управлението* (*Дзъджъ Тундзян*)

388. Съма Сянжу (Sima Xiangru) (179–117 г. пр. Хр.) – автор на маниерна литература.

389. Съма Тан (Sima Tan) – баща на Съма Циен, Велик придворен астролог в императорския двор.

390. Съма Циен (Sima Qian) (ок.145–86 г. пр. Хр.) – историк, автор на прочутите *Исторически мемоари* (*Shiji*), в които дава изчерпателна пано-

рама на китайската история от дълбока древност, почерпена от Летописите на царствата (от 841 г. пр. Хр. насетне), придружена с прецизна хронология, отразяваща всички факти и действия на владетелите, наследявали престола от самите начала на държавата.

391. Съмужън (Semuren) – народите от Централна Азия, покорени от монголите преди завоюването на Китай (тангути, тюрки от Трансоксиана, уйгури, иранци и дори тибетци).

392. Сънгъ Линцин (Sengge Linqin) (XIX в.) – пълководец от войската на император Сиенфън, потомък на Чингиз хан и чичо на императора, водил упорита борба срещу англо-френските войски в началото на Третата опиумна война (август-септември 1860 г.).

393. Сър Джеймс Хоуп (1808–1881) – адмирал на Кралската флота. Командир на английската флота в Индийския океан и Китайско море от 1859 до 1862 г., в Северна Америка през 1864 г. и в Портсмут от 1869 до 1872 г. В сражението с китайската брегова артилерия на 24 май 1859 г. на река Байхъ край Тиендзин (Втора опиумна война) получил тежко раняване в слабините.

394. Съчуан (Sichuan) – провинция в Централен Китай.

395. Съшу (Sishu) – *Конфуцианско Четверокнижие* (преведено от Мирослав Маринов като „Конфуциански трактати“, Наука и изкуство, 1991).

396. Сю (Xu) – вид плато за твърди храни.

397. Сюандъ (Xuande) (1426–1435) – четвъртият император от династия Мин, осъществил надмощието на имперската над военната администрация, намалил данъците, организирал пряк контрол над провинциите и съдилищата. Неговото управление се смятало за „Златната епоха“ на династията Мин.

398. Сюантун (Xuantong) – вж. Гуансю.

399. Сюедао (Xuedao) – специализирани чиновници, журиращи областните изпити.

400. Сюендзан (Xuanzang) – бродещ монах, разработил сюжета за изнасянето на коприната от Китай (602–664)

401. Сюендзун (Xuanzong) – император от династията Тан, притежавал хиляди куртизанки (715–756). Вж. Минхуан.

402. Сюенди (Xuandi) – император 37–7 г. пр. Хр.

403. Сюешъюан (Xueshiyuan) – генерален секретариат, наричан още „Бюро на Академиците“, прикрепен към Държавния съвет

404. Сю Инкуй (Xiu Yinkui) – Министър на Обредите по време на „Стоте дни на Пекин“, водач на антиреформисткото крило в Пекин в края на XIX в.

405. Сю Миен (Xu Mian) (466–535) – политически стратег и съветник на император У.

406. Сюнну (Xiongnu) – номадска народност от Централна Азия. Нейното име се появило в китайските извори през III в.пр.Хр. Според тях сюнну контролирали територията, обхващаща земите на днешна Монголия и части от дн. Южен Сибир, Източен Казахстан, Северозападен Китай (дн.

провинции Вътрешна Монголия, Гансу и Синдзян) и Западна Манджурия. Този народ бил смятан за голяма опасност, поради което династия Цин построила Великата стена, за да предпазва страната от нападенията му. Съвременната наука все още не може категорично да се произнесе за произхода на сюнну. Приема се, че тяхната прародина била областта Ордос (Вътрешна Монголия), където те имали тесни контакти с тюркски племена. Езикът им се смята за близък с тюркските езици, но твърде вероятно принадлежащ към енисейската езикова група. Скорошните генетически проучвания показват, че сюнну в голямата си част принадлежат към хаплогрупите на азиатската раса, но 11% от населението е с европейски произход, което означава, че още преди III в.пр.Хр. те са взаимодействали със скито-сибирски групи. През II-IV в. северните сюнну, обитаващи териториите на изток от езеро Балхаш, заедно с угрите и сарматите оформили многосъставния етнос, наречен „хуни“, които през 70-те години на IV в. потеглили на запад и по този начин дали началото на Великото преселение на народите. Най-голямата си експанзия хуните постигнали при водачеството на Атила (упр. 444–453), когато те на практика владеели целия Евразийски континент. След поредица от поражения обаче хуните постепенно изчезнали като народ, макар че името им още дълго се срещало като общо название на номадите в Причерноморието.

407. Сючоу (Xiuchou) – град в Северен Гуандун, където бил изпратен отец Матео Ричи, един от първите католически мисионери в Китай; там той написал *Трите Мъдрости на китайския народ* – проникновен анализ на конфуцианството, даоизма и будизма.

408. Сю Шън (Xu Shen) (58–147) – учен филолог от епохата на династия Хан, автор на *Шуоуън Дзиедзъ* (*Речник на простите и сложни знаци на писмеността*) първия китайски речник с анализ на знаците, както и първия, организирал знаците по общи признаци. Той съдържал 9000 знаци в 540 ключа и давал обяснения за произхода на знаците, основани върху изучаването на по-ранни надписи върху печати. Редица от анализите на Сю Шън са погрешни, тъй като надписите върху печати значително се отличават от по-старите надписи върху бронзови съдове и пророческите надписи върху черупки и кости, които са били непознати на Сю Шън. Сю Шън завършил своя речник към 100 г., но по политически причини изчакал до 121 г., когато трудът му бил представен на император Ан.

409. Сю Юе (Xu Yue) (185–227) – китайски астроном, математик и нумеролог. Автор на няколко книги, от които се е съхранил само трудът му *Записки за методите на изчисления* (*Shushu jiyi*), макар някои учени да подлагат на съмнение автентичността му. Така или иначе, този трактат бил използван като помагало по математика през епохите Тан (618–907) и Сун (960–1279). Освен анализ на същността и приложението на десетичната система той съдържал и описание на устройство, наподобяващо сметало, което се смята, че за пръв път е било изобретено в Китай.

410. Ся (Xia) – име; праисторическа династия (XXI-XVII в. пр. Хр.); народност от тангутски произход.

411. Ся Даочън (Xia Daocheng) – основател на династията Ци (Qi) през 479 г. в китайския Юг.

412. Сямън (Xiamen) – крайбрежен град в югоизточната провинция Фудзиен, на Тайванския пролив. Сведения за него има от III в.сл.Хр. По време на династия Сун (960–1279) се развил като важно международно пристанище. През 1387 г. бил използван като база за мащабни действия срещу пиратите. През 1541 г. за пръв път бил използван от европейските мореплаватели. През XIX в. се превърнал в най-важното пристанище за износ на чай. Той бил едно от петте китайски пристанища, отворени за международна търговия по силата на Нанкинския договор след края на Първата опиумна война (1842), важна опорна точка при проникването на протестантските мисии в Китай. Стратегическото местоположение на Сямън е най-важната от причините през 1980 г. той да бъде обявен за свободна икономическа зона.

413. Сян Сю (Xiang Xiu) (III в.) – философ, участник в духовния кръжец „Седемте мъдреци в бамбуковата гора“. Най-важният му принос били неговите коментари към произведенията на великия даоистки философ Джуандзъ.

414. Сян Ю (Xiang Yu) (232–202 г.пр.Хр.) – един от най-прочутите пълководци в китайската история, владетел на княжество Чу, съумял за няколко години да постави цялата империя на Цин Шъхуанди под свой контрол. Но слабите му качества на дипломат и администратор, както и необузданият му нрав го вкарали във война с бившето му протеже Лиу Бан (бъдещия император Гаодзу, основател на династия Хан), която той в края на краищата загубил. В прословутата битка при Гайся (в дн. провинция Анхуей) Сян Ю, стремейки се да спаси пленената си съпруга, попаднал в обкръжение и след героична съпротива се самоубил. Обезсмъртен в капиталния труд на най-големия китайски историк Съма Циен *Исторически записки* (*Шъдзи*), Сян Ю се превърнал в герой на народния епос, а впоследствие и на т.нар. Пекинска опера

415. Сянян (Xiangyang) – крепост, която защитавала достъпа към средното поречие на Синята река, известна с това, че в продължение на няколко години (1267–1273) била обсаждана от монголските нашественици. Наскоро Сянян бе инкорпориран в град Сянфан, пров. Хубей.

416. Сянян (Xianyang) – град в центъра на Гуанджунската равнина на ок. 30 км западно от Сиан, административния център на провинция Шаанси. Името му е засвидетелствано от 350 г.пр.Хр. Разположен на северния бряг на река Уей, Сянян бил столицата на държавата Цин през Епохата на воюващите царства (453–222 г.пр.Хр.), а също така на първата китайска централизирана феодална династия Цин (221–206 г.пр.Хр.), основана от Цин Шъхуанди (упр. 221–210 г.пр.Хр.). Скоро след смъртта на Първия император през 210 г.пр.Хр. избухнали въстания. В началото на декември 207 г.пр.Хр. тогавашният император Ин Дзъин се предал на бунтовническия предводител Лиу Бан. Последният превзел Сянян, но бил принуден да се бие с друг въстанически вожд – Сян Ю, чиято войска силно превъзхождала неговата. В хода на бойните действия Сян Ю убил Ин Дзъин и опожарил Сянян, лишавайки завинаги човечеството от съхранилите се в императорската библиотека „забранени книги“. През 202 г.пр.Хр., успявайки да нанесе поражение на Сян Ю, Лиу Бан построил нов град близо до

Сянян на отсрещния бряг на р. Уей, който бил обявен за новата столица на новата династия под името Чан Ан. На територията на Сянян се намират гробниците на редица императори от династиите Западна Хан (206 г. пр.Хр.–8 г.сл.Хр.) и Тан (618–907), сред които се открояват тези на могъщия император Уди (упр. 140–87 г.пр.Хр.), на единствената в китайската история императрица У Дзътиен (624–705) и на нейния съпруг Гаодзун. Близо до града се намира световноизвестният мавзолей на Цин Шъхуанди, охраняван от Теракотената му войска.

417. Сяоминди (Xiaomingdi) (упр. 515–528) – император от династията на Северна Уей (Wei). Поради невръстната му възраст (петгодишен) при възкачването му на трона през 515 г. държавното управление било поето от Вдовстващата императрица Ху, чието снизходително отношение към корумпираните чиновници и слабостта на управлението, затънало в дворцови интриги, предизвикало редица селски въстания, довели държавата до състояние на гражданска война. През 528 г. Сяоминди се опитал да отстрани своята майка от регентството, като влязъл в конспирация с един от пълководците, но бил отровен от императрица Ху.

418. Сяошан (Xiaoshan) – район на град Ханджоу в провинция Джъдзян. Доскоро Сяошан бе самостоятелен град, но в последните години бе погълнат от могъщия си съсед. Сяошан е известен с международното си летище, той е важен център на търговията с недвижими имоти в областта. В него се произвеждат 90% от пухените завивки в света.

419. Сяо Ян (Xiao Yan) (464–549) – китайски владетел, основател на династия Лян под името У (Уди). Неговото управление било най-стабилното и плодотворно в периода на Южните династии. Поклонник на философията и поезията, той учредявал университети, покровителствал основаването на будистки манастири (няколко хиляди) и бил голям меценат на поети и художници. Отменил животинските жертвоприношения и екзекуциите. В края на управлението небрежното му отношение към мощта на васалните му князе и царящата сред чиновничеството корупция довело до въстание на пълководеца Хоу Дзин, което потопило държавата в анархия. Уди имал злощастен край: бил поставен под домашен арест, подложен бил на издевателства и глад и скоропостижно починал.

420. Тай (Tai) – планина с историческо и културно значение в провинция Шандун, една от „Петте свещени даоистки планини". Отъждествявала се с изгрева, раждането, възраждането. Обитавана още от палеолита, тя била средище на големите неолитни култури в непосредствена близост: Дауънкоу – на север и Луншан – на юг. Храмовете и религиозните церемонии по нейните склонове привличали поклонници отпреди 3000 години. С времето те били превърнати в официален императорски обряд и планината Тай станала едно най-важните места, където императорът трябвало да отдава почит на Небето (на нейния връх) и на Земята (в нейното подножие). През 219 г.пр.Хр. Цин Шъхуанди устроил пищна церемония на върха ѝ, където обявил общността на новосъздадената империя, увековечавайки този държавнически жест в прочут надпис.

421. Тайдзун (Taizong) Велики (599–649, упр. 624–649) – името, прието от Ли Шъмин (Li Shimin) при своята интронизация като втори владетел

от династия Тан. Отличен пълководец, с цената на дълги военни кампании Тайдзун успял не само да обедини империята, но и да я разшири значително. През 630 г. той покорил източните тюрки, през 641 г. – тибетците, през 642 г. – западните тюрки, а в периода между 640 и 648 г. – царствата в оазисите по течението на Тарим. През неговото управление Китай се радва на напредък и сигурност. Този период от историята на Китай е издигнат от историците като идеал за политическа зрялост, Златен век в развитието на държавата, а император Тайдзун – като образец за владетел.

422. Тайдзун (Taizong) (939–997) – втори император от династия Сун. Прочул се прочул като енергичен и далновиден владетел, допринесъл за обединението на Китай, побеждавайки могъщата династия Северна Хан. Полагал големи грижи за увеличаването на добивите от земеделието, усъвършенствал системата на изпитите за държавни чиновници, организирал написването на енциклопедии и речници, дал тласък в развитието на съдебната система, стремял се да ограничава военната мощ на военните императорски комисари (дзиедушъ).

423. Тайпе (Taipei) – столица на Тайван.

424. Тайпин (Taiping), или “Великият мир“ – даоистка секта от края на II в. сл. Хр., предизвикала могъщото Тайпинско въстание.

425. Тайпин Тиенгуо (Taiping Tianguo) – „Небесното царство на Великия мир“, название, дадено през 1851 г. от вожда на Тайпинското въстание (1850–1864) Хун Сюцюан на онази част от територията на Китай, която била контролирана от неговите бунтовници; себе си пък той обявил за Небесния цар (Тиенуан).

426. Тайхао (Taihao) – митичен император.

427. Тайшан (Taishan) – известна планина в провинция Шандун, култово средище от дълбока древност на будизма. Главният ѝ връх е Юйхуандин (1545 м). Освен него има още 300 върха с над 20 000 вековни дървета и 110 археологически обекта. В историята общо 72-ма китайски владетели са посещавали Тайшан, за да се поклонят пред статуята на Буда.

428. Тан (Tang) – династия (581–907), Златният век на Китай.

429. Тансай Ър (Tangsai Er), „Майката на Буда“ – предводителка на едно от първите големи въстания през управлението на династия Мин (1420 г.).

430. Таомин (Taomin) – бродещи селяни, занимаващи се с разбойничество и грабеж, тъй като не можели да си изкарват прехраната другояче.

431. Таотие (Taotie) – ритуални маски на животни; вид дракон.

432. Та Ци (Ta Qi) – съпругата на митичния император Джоу Уон (Zhou Wong), притежаваща лисичи лапи вместо крака.

433. Тиенанмън (Tian Anmen), или „Вратата на небесния покой“ – портата, представляваща вход към „Забранения Пурпурен град“, сиреч към императорската резиденция на династиите Мин и Цин. Днес тя се извисява над огромния едноименен площад в Пекин. Вратата, построена през 1417 г., се състои от кула с двоен покрив и девет фронтални колони, издигнати върху червената платформа с пет сводести врати. Цялата структура от основата до покрива е висока 33,7 метра. Алeният павилион под кулата

се издига на повече от 10 метра височина върху пиедестал от бял мрамор. Кулата е величествена с двойните си покриви и закривените нагоре улуци, жълтите печени керемиди и алените стени, конзолите и гредите, изпъстрени с резба, и изписаните стълбове. Тиенанмън е символ на нов Китай. В стилизирана форма тя представлява основният елемент на националния герб на Китай. Церемонията по провъзгласяването на Китайската народна република е проведена на Тиенанмън на 1 октомври 1949 г.

434. Тиенган (Tiangan), или „Небесни Стволове" – числова съвкупност от 10 т. нар. в синологията „циклични знаци", използвани за календарни нужди. В китайската традиция има два вида циклични знаци, наречени съответно „Небесни Стволове" (Тиенган) и „Земни Разклонения" (Диджъ). „Небесните Стволове" още през XIII в. пр. Хр. се подразделяли на „твърди" (ган) и „меки" (жоу), което впоследствие ги отъждествило с мъжките (ян), сиреч нечетни, и женските (ин), сиреч четни числа (вж. табл. по-долу). С течение на времето тези десет „циклични знаци" били свързани със стихиите и с техните съответствия, сред които в календарната символика голямо значение имали цветовете.

№	Знак	Пол	Стихия	Цвят
I	дзя	ян	дърво	син
II	и	ин	дърво	син
III	бин	ян	огън	червен
IV	дин	ин	огън	червен
V	у	ян	земя	жълт
VI	дзи	ин	земя	жълт
VII	гън	ян	метал	бял
VIII	син	ин	метал	бял
IX	жън	ян	вода	черен
X	гуей	ин	вода	черен

435. Тиенджу Шийи (*Tianzhu Shiyi*, или *Трактат за Истинската Доктрина на Бог*) – катехизис, написан от отец Матео Ричи, един от първите католически мисионери в Китай.

436. Тиендзин (Tianjin) – град, където е прочутият колеж Нанкай.

437. Тиендзъ (Tianzi), или „Синът на Небето" – прозвище на царете от династията Джоу.

438. Тиенлин (Tianling) – серия от аграрни декрети, обнародвани през 624 г.

439. Тиенуан (Tianwang) – „Небесният цар", прозвище, което си присвоил вождът на бунтовниците от Тайпинското въстание (1850–1864) Хун Сюцюан (1813–1864).

440. Тиен Фан (Tian Fan) – маркиз, съперник на император Уди за трона.

441. Тонгхак – социално-религиозно въстание в Корея, избухнало през 1894 г. Въпреки преследванията прогресивно обедняващото селско населе-

ние все по-масово се насочвало към учението Тонгхак („Източно знание") – синкретична националистическа религия, проповядваща противопоставяне на западната култура и равенство между всички хора. Когато демонстрациите на привържениците на Тонгхак срещнали отпора на властите, селячеството се присъединило към тях и започнало въоръжено въстание. Бунтовниците успели да нанесат поражение на правителствените войски в Южна Корея. Властите повикали на помощ Китай; Япония изпратила свои части, без да е молена за това, което довело до сблъсък между Китай и Япония. Въстаниците сложили оръжие, за да избегнат по-нататъшното ожесточаване на конфликта. Въпреки това Китайско-японската война не могла да бъде предотвратена. Водачите на въстанието били екзекутирани.

442. Трисонг Децен (Trhisong Detsen) (VIII в.) – тибетски цар, поел властта през 755 г.

443. Тунджъ (Tongzhi) (1856–1875, упр. 1861–1875) – деветият император от манджурската династия Цин, единственият оцелял син на император Сиенфън и Вдовстващата императрица Цъси. Името му, което било контракция от класическата фраза тунгуи юджъ („възстановяване състоянието на подреденост"), но било интерпретирано като „управление на държавата от обединения отбор на майка и син", било свързвано с опит за политически реформи и обозначавано като Реставрацията Тунджъ. Всъщност през почти целия период (с изключение на последните две години) от управлението му реалната власт била в ръцете на тройката регенти: майка му, Вдовстващата императрица Цъси; баба му, Вдовстващата императрица Цъан; и чичо му, принц Гун. Тунджъ починал от едра шарка, но в двора се носели слуховете, че болестта му всъщност била сифилис.

444. Тундин (Tongding) – езеро в провинция Хунан.

445. Тунменхуей (Tongmenghui) – тайно нелегално общество за съпротива срещу манджурския режим, основано на 20 август 1905 г. от Сун Ятсен и Сун Дзяожън в Токио, известно още като „Обединената лига" или „Революционният алианс". Съюзът обединявал няколко революционни групи, борещи се за национално освобождение, републиканско държавно устройство и налагане на социалистическите принципи в Китай (най-вече равното разпределение на земята сред народа). През 1906 г., след посещението на Сун Ятсен в Сингапур, в този град бил основан клон на движението, който впоследствие се превърнал в главната квартира на организацията за Югоизточна Азия. След установяването на Китайската република Тунменхуей залегнал в основата на новата националистическа партия Гоминдан, основана от Сун Ятсен през август 1912 г.

446. Тунтиен (Tuntian) – военизирани земеделски колонии, създадени от Цао Цао в новоооснованото царство Уей през 220 г.

447. Тянци (Tianqi) (1605–1627, упр. 1621–1627) – петнадесетият император от династия Мин. Поел властта на петнадесетгодишна възраст, той не се интересувал от държавните работи, бил необразован и дори неграмотен, за да чете меморандумите на своите подчинени. Това поставяло в привилегировано положение евнуха Уей Джунсян, който започнал да назначава свои хора навсякъде в администрацията. Това срещнало съпротивата на чиновниците конфу-

цианци от академията Дунлин, заради което те били подложени на репресии и екзекуции. Положението в страната през управлението на Тянци непрекъснато се влошавало и властите трябвало да се справят с няколко народни въстания. След смъртта си Тянци бил наследен от по-малкия си брат Чунджън.

448. У (Wu), Източно У, или Царство У – независима държава в Дзяннан (делтата на Яндзъ) през Епохата на трите царства (Сан Гуо) със столица Нанкин. От 222 до 280 г. царство У било едно от трите държавни образувания, които си съперничели за контрола над Китай след падането на династия Хан. При управлението на Източноа У Южен Китай, който дотогава бил разглеждан като „варварска джунгла", се развил като търговско, културно и политическо средище на Китай. За шест века до Епохата на петте династии и десетте държави (907–960) развитието на Южен Китай надминало това на Севера. Постиженията на У белязали началото на културното и политическо разделение между Северен и Южен Китай. Ролята на У била изключително важна и в друг аспект: през тази епоха се извършило китаизирането на областта на юг от Яндзъ, която преди това представлявала граница между китайското население и некитайските народности.

449. Уампоа (Whampoa) – прочута военна академия, чиито възпитаници са повечето прочути китайски военни през XX в.

450. Уан (Wan) – числото 10 000.

451. Уан (Wang) – майстор на нефритени дискове.

452. Уан Аншъ (Wang Anshi) – велик реформатор, министър на император Шъндзун от династия Сун (1021–1086).

453. Уан Джунсян (Wang Zhongxian) – известен евнух от епохата на император Уанли (1572–1620), съсредоточил в ръцете си голяма власт

454. Уанли (Wanli) (1563–1620, упр. 157––1620) – тринадесетият император от династия Мин. Неговото управление (48 години) било най-дългото от епохата на династия Мин и се характеризирало с постоянен упадък. Първият период от царуването му (1582–1600) бил успешен: Китай бил богата и могъща държава, която водила три успешни войни: с монголите, с японците и със силите на голямо вътрешно въстание. През втория период Уанли се отдръпнал изцяло от ръководството на страната. Престанал да се среща с администрацията, да чете докладите ѝ и да дава разпореждания, така че държавата фактически била дадена на чиновничеството за разграбване. Загрижен само за личното си богатство и благополучие, той надебелял до такава степен, че не можел да става без чужда помощ. Този „период на дрямка" в управлението на страната довел до увеличаването на опасността от манджурско нашествие.

455. Уан Ман (Wang Mang) – узурпатор на властта.

456. Уан Сиенджъ (Wang Xianzhi) (IX в.) – прочут контрабандист на сол, предизвикал мощно въстание през периода 874 и 883 г. по средното течение на Яндзъ, разтърсило из основи императорския режим.

457. Уан Суей (Wan Sui) – 10 000 години дълголетие.

458. Уан Фучън (Wang Fucheng) (XVII в.) – управител на провинция Гансу, един от тримата т. нар. „васални князе" на манджурската династия Цин, които се разбунтували заедно с пълководеца У Сангуей. През 1675 г. обаче

Уан Фучън отново се заклел в лоялност към император Канси и предал войските си, които били използвани за умиротворяването на Западен Китай.

459. Уан Хунуън (Wang Hongwen) – заместник-председател на ККГ. един от „Бандата на Четиримата“.

460. Уан Шухъ (Wang Shuhe) (III в.сл.Хр.) – прочут лекар, диагностициращ болестите по пулса и различаващ 24 вида пулс.

461. Угън (Wugeng) – син на Джоусин, последния цар от династия Шан в град Джоу (дн. провинция Шаанси) в края на XII в.пр.Хр.

462. Уджао (Wuzhao) – истинското име на У Дзътиен, единствената жена – император на Китай.

463. Удзан (Wuzang) – петте основни вътрешни органи.

464. Удзин (Wujing) – *Голям компендиум върху петте класически книги*, свод от петте класически книги, обгръщащи голяма част от познанието.

465. Удзин Бошъ (Wujing Boshi) – чиновнически корпус „с широки познания, специализирани в петте класически книги“.

466. Удзин Дзуняо (Wujing Zongyao) – основни принципи на Военната класика.

467. У Дзътиен (Wu Zetian) – единствената жена–император на Китай, покровителствала манихейството (624–705).

468. Уди (Wudi) (г.пр.Хр., упр. 141–87 г.пр.Хр.) – император от династия Хан. Уди се прославил с териториалната експанзия и централизацията на държавата по време на неговото управление. Смята се за един от най-великите китайски императори. По негово време Китай бил най-мощната държава в света, простираща се на запад до Киргизстан, на изток до Северна Корея и на юг до Северен Виетнам. Той успешно отлъсквал номадските нашествия на сюнну, от север и се постарал да сключи споразумения с юеджъ (народност в Бактриана, противник на сюнну). Със застъпничеството на императора будизмът получил голямо разпространение в цял Китай. Уди бил първият владетел в китайската история, наредил да се извърши преброяване и имуществен ценз на населението.

469. Уей (Wei) – едно от „Трите царства“ + предишното име на река Шаанси.

470. Уей Джунсиен (Wei Zhongxian) (1568–1628) – прочут евнух, сдобил се с голяма власт при Тянци (упр. 1621–1627), предпоследния император от династия Мин. Разправил се безмилостно с честните чиновници конфуцианци от академията Дунлин, борещи се за реформиране на администрацията, дори забранил и разгонил всички подобни духовни кръгове в цялата страна. При встъпването във властта през 1628 г. на Чунджън, последния император от династия Мин, Уей Джунсян бил екзекутиран, а академията Дунлин – възстановена.

471. Уей Цин (Wei Qing) (?–106 г.пр.Хр.) – пълководец на император Уди, водил многократни успешни кампании срещу нахлуващите от север сюнну (хуни). За победите му било присвоено званието „маршал на Империята“.

472. Уейяншън (Weiyangshen) – литературен герой.

473. Уокоу (Wokou) – название на японските пирати през Средновековието (wo означавало „джудже“).

474. У Сангуей (Wu Sangui) (1612–1678) – известен пълководец, извършил най-противоречивия в китайската история акт, като през 1644 г. отворил стратегическата порта Шанхайгуан на Великата стена и пропуснал манджурските войски във вътрешността на страната. Смята се, че това бил смъртоносният удар върху династия Мин. Впоследствие на У Сангуей било присвоена титлата уан (цар), която никога не се давала на хора извън императорската фамилия, още повече на не-манджури. Така той бил един от т. нар. „васални князе“, управляващи цели провинции почти независимо от централната власт. Тъй като не доверявал на манджурския владетел, У Сангуей укрепил войската си и през 1674 г. се разбунтувал, привличайки със себе си и други „васални князе“. Той провъзгласил царство Джоу на територията на провинциите Юннан, Гуейджоу и Хунан, но през 1678 г. починал и държавата му се разпаднала, а синът му се оженил за четиринадесетата дъщеря на манджурския владетел. Днес У Сангуей е смятан за предател и опортюнист поради измяната на две велики династии – Мин и Цин.

475. Уси (Wuxi) – древен град на Яндзъ в провинция Дзянсу, основан преди около 3000 години от аристократи, бегълци от Северен Китай. Въпреки благоприятното си местоположение на Великия канал, Уси не отбелязал особен напредък през вековете. Едва през XX в., когато се превърнал в един от центровете на копринената промишленост, той повишил своето значение.

476. Усин – отсъствие на всякаква мисъл при будисткото Просветление (терминът е предаден от някои български синолози като „не-мислие“).

477. Усин (Wuxing) – „Петте движещи сили“ с(„Петте първоелемента“), залегнали в сътворението на мирозданието.

478. Усун (Wusun) – народност, обитаваща земите южно от езерото Балхаш.

479. Усъ Юндун (Wusi Yundong) – „Движението 4 май“, политическо и интелектуално движение в Китай, основано през 1919 г., целящо преодоляването на изостаналостта на страната и постигането на модернизацията й. Неговите дейци изтъквали, че основната духовна причина се крие в конфуцианството. Те заменили класическия китайски с модерния говорим език; превеждали редица политически и философски трудове на западни мислители, за да дадат нов път на решаване на проблемите; съдействали за основаването на нови партии (Гуоминдан, Комунистическата партия на Китай); пропагандирали западната култура на „Златните следвоенни години“.

480. Ууей (Wuwei) – неучастие, ненамеса (подразбира се, „в естествения ход на нещата“) – един от кардиналните възгледи на даоистите за водене на живот, който не се намесва в естествените процеси, защото по този начин би могло да се стигне до нарушаване на природното равновесие и хармония с тежки последствия.

481. Ухан (Wuhan) – град на устието на река Хан при вливането ѝ в Яндзъ, столица на провинция Хубей, най-големият град в Централен Китай, съставен от градовете Учан, Ханкоу и Ханян. Мястото било заселено преди 3000 години. По време на династия Хан (206 г. пр. Хр.–220 г. сл. Хр.) Ханян вече бил оживено пристанище. Град Учан пък бил известен като център на изкуствата (особено на поезията) и науката. През епохата на монголското владичество (династия Юан) Учан бил провинциална столица. През XVII в. град Ханкоу се превърнал в един от най-важните търговски градове в страната. В края на XIX в. той бил ключов пункт, свързващ железопътния и речния трафик. През 1911 г. привържениците на Сун Ятсен обявяват Учанското въстание, което довело до свалянето на династия Цин и установяването на Китайската република. Ухан бил столицата на левичарското разклонение на Гуоминдан, ръководено от Уан Дзинуей в опозиция на Чан Кайши през 20-те години на XX в. През 1938 г. Ухан и околностите му били бойното поле на Битката за Ухан, най-голямото сражение през Втората китайско-японска война. Завладян от японците, Ухан бил превърнат в крупен логистичен център за воденето на военни операции в Южен Китай. През 1944 г. бил жестоко бомбардиран от авиацията на САЩ. Градът многократно ставал жертва на катастрофални наводнения: това се смята за главната причина, довела до строителството на язовира „Трите ждрела“. Най-голямата забележителност на Ухан е Кулата на жълтия жерав (една от най-големите кули в Китай), построена на Змийския хълм в бившия град Учан през 223 г. сл. Хр. като наблюдателна кула.

482. Учан (Wuchang) – столица на царство У, преди да бъде преместена в Нанкин.

483. Ушъ (Wushi) – „Петте камъка“ – психотропно вещество, употребявано от образованите съсловия през Китайското Средновековие.

484. Уън (Wen) (1099–1050 г.пр.Хр.) – основател на династия Джоу в едноименния град, разположен на река Уей в дн. провинция Шаанси след победата над династия Шан. Уън бил прочут с приноса си за издаването на Идзин (Книга на промените) – учебник по гадателско изкуство, – както и за установяването на осемте триграми и шестдесет и четирите хексаграми.

485. Уънджоу (Wenzhou) – пристанище в провинция Джъдзян. Градът бил известен още от началото на II хил.пр.Хр. като важен център в производството на керамика. През хилядолетията традиционната икономическа роля на Уънджоу била да бъде морската врата към планинската вътрешност на южната провинция Джъдзян. Градът е прочут и като изходен пункт за китайците, напускащи родината си в търсене на препитание в Европа и Америка.

486. Уънчън (Whencheng) – китайска принцеса, която през 641 г. била взета за съпруга от тибетския владетел Сонгцен.

487. Уънян (Wenyan) – графичният архаичен китайски.

488. Фан Джунян (Fan Zhongyan) – министър, предложил на императора система от реформи (989–1052).

489. Фанджън (Fanzhen) – название на военните губернатори-отстъпници по границите на провинциите през епохата на династия Тан, особено по време на въстанието на Ан Лушан (755–763). Редица от тях придобили

значителна автономия и се превърнали в истински „уорлордове". Фанджън изиграли негативна роля за отлабването на династия Тан. .

490. Фан Йе (Fan Ye) (398–445) – виден историк от времето на император Уди, компилатор на *Книга за династия Късна Хан.* и автор на *Биографии на магьосниците.*

491. Фан Куан (Fan Kuan) (955–1025) – най-великият художник от епохата на династия Сун, ученик на легендарния художник Ли Чън.

492. Фанху (Fanghu) – един от Островите на Безсмъртните (вж. Пънлай).

493. Фаншъ (Fangshi) – даоистки магьосници-прорицатели.

494. Фанян (Fanyang) – военен окръг с център Пекин.

495. Фей (Fei) – река, край която през 383 г. цар Фудзиен претърпява тежко поражение от Източна Дзин.

496. Фон Валдерзее – вж. Алфред Хайнрих Карл Лудвиг, граф фон Валдерзее.

497. Фубин (Fubing) – селски милиции по време на императрица *У Дзътиен.*

498. Фуджоу (Fuzhou) – град в провинция Фудзиен, основан през III в. пр. Хр. Фуджоу преживял период на разцвет през епохата на династия Сун (960–1279). През епохата на династия Мин Фуджоу бил базовото пристанище на императорската флота: между 1405 и 1433 г. китайската флота, предвождана от адмирал Джън Хъ, отплавала седем пъти от Фуджоу към Индийския океан, като на три пъти достигала до африканското крайбрежие. През ноември 1911 г. в града избухнал бунт. След продължила цяла нощ битка войските на императора се предали, което довело до бързия край на династия Цин – последната в историята на Китай.

499. Фудзиен (Fujian) (упр. 357–385) – цар на Ранната Цин, съумял да обедини Северен Китай.

500. Фудзиен (Fujian) – град и едноименна провинция в Югоизточен Китай на брега на Китайско море точно срещу остров Тайван, граничеща с провинциите Гуандун, Джъдзян, Дзиенси. Населена от средата на VI хил. пр. Хр. (неолит) с туземно население (австронезийци – генотип с широки очи, сплескан нос и татуирано тяло, характерен за региона на Океания и Югоизточна Азия), областта била китаизирана през IV-III в. пр. Хр., когато на нейната територия съществувала васалната държава Минюе. През I. в. сл. Хр., след падането на династия Западна Дзин под натиска на нахлуващите от север номадски племена, във Фудзиен се преселила голяма маса китайски благородници, но областта останала слабо заселена и изостанала в икономическо отношение. По време на династиите Юан и Мин голямо развитие получил морският град Цюанджоу. През 1689 г. династия Цин официално инкорпорирала остров Тайван в провинция Фудзиен. От 70-те години на XX в. икономиката на Фудзиен черпи дивиденти от географското и културното си съседство с Тайван и от традиционно изостанала (поради планинския си и труднодостъпен релеф) област се превръща в един от добре развитите региони на Китай, особено след обявяването на свободната икономическа зона в град Сиамен – една от първите в Китай.

Фудзиен е известен с традиционната си кухня основана главно върху морски продукти) и чайните си церемонии..

501. Фу Дзъи (Fu Ziyi) (XX в.) – висш офицер в армията на *Чан Кайши.*

502. .Фуси (Fuxi) – в китайската митология Фуси е един от Тримата Владетели, основатели на Древен Китай. Той е също така културен герой, комуто се приписвало изобретяването на писането, риболова и лова..

503. Фухао (Fuhao) (?–ок.1200 г.пр.Хр.) – принцеса, една от съпругите на цар Удин от династия Шан, която – противно на обичаите от онова време – го съпровождала във военните походи и била висша жрица на култовете. Нейната гробница в Инсю (руините на Ин, столицата на династия Шан) бе открита през 1975 г. в отлично състояние с големи съкровища от бронзови и нефритени изделия.

504. Фън (Fen) – река, приток на Хуанхъ.

505. Фън (Feng) – птицата феникс.

506. Хака (Hakka) – подгрупа на народността хан, обитаваща предимно в провинциите Гуандун, Дзиенси и Фудзиен. Техните предци произхождали от провинциите Хънан и Шанси в Северен Китай. В серия от миграции преди ок. 1700 години те се преселили в югоизточните провинции, а след това – и в различни страни по целия свят. Етносът хака упражнил значително влияние в китайската и световната история, тъй като от него произхождат редица революционни и политически лидери: Дън Сяопин, Ху Яобан, Ли Пън; Ли Тънхуей – бивш президент на Тайван, Яп Ах Лой – основател на Малайзийската столица Куала Лумпур, Ли Хсиен Лун – министър-председател на Сингапур, Таксин Шинаватра – бивш министър-председател на Тайланд, Адриен Кларксон – бивш генерален губернатор на Канада, управлявала страната през периода 1999–2005, и др.

507. Хан Ган (Han Gan) (730–780) – прочут художник-калиграф.

508. Хандан (Handan) – град.

509. Ханджоу (Hangzhou) – град в провинция Джъдзян, от който тръгвал първият Велик канал.

510. Хан Джуо (Han Zhuo) (X в. сл. Хр.) – най-прочутият естет и художествен критик на своето време.

511. Ханлин Гуошъюан (Hanlin Guoshiyuan) – Историческа академия, основана от монголските императори.

512. Хан Туоджоу (Han Tuozhou) (1155–1202) – китайски Първи министър, организирал контранастъпление срещу нашествениците от север – джурдженитe.

513. Хан Уди (Han Wudi) – вж. *Уди.*

514. Хан Фейдзъ (Hanfeizi) (ок. 280–233 г.пр.Хр.) – философ, теоретик на легистката доктрина. За разлика от останалите прочути философи от своето време Ханфейдзъ бил член на управляващата аристокрация по време на Епохата на воюващите царства. В светлината на този факт някои учени възприемат неговите трудове като съвети, насочени към неговия братовчед, царя на Хан. След като прекарал много години в двора на царство

Цин, той бил преследван от своя колега Ли Съ и принуден да се самоубие чрез отравяне.

515. Хан Шантун (Han Shantong) (XIV в.) – водач на будистката секта „Червените тюрбани“ (Хундзин) и ръководител на въстанието през 1351 г. срещу монголските управници, довело в крайна сметка до освобождаването на Китай от монголско иго.

516. Ханшу (Hanshu) – *История на династия Хан*, съставена от хроникьора Бан Гу (39–92).

517. Ханю (Hanyu) – учен, един от първите критици на будизма (768–824).

518. Ханян (Hanyang) – един от трите града (заедно с Учан и Ханкоу), образували съвр. град Ухан, столицата на провинция Хубей. Заедно с другите два града той се намира в устието на река Хан, където тя се влива в Яндзъ.

519. Хейлунцян (Heilongqiang) – дн. област Харбин.

520. Хотан (кит. Ютиен) – оазис по Пътя на коприната.

521. Хоу (Hou) – маймуна.

522. Хоудзи (Houji) – принц, помощник на император Яо.

523. Хоуп – вж. сър Джеймс Хоуп, адмирал на Кралската флота.

524. Ху (Hu) – лисица; тигър.

525. .Хуай (Huai) – река в Източен Китай, извираща от планините Мулин и Хойлуншан и течаща през провинциите Хънан и Анхуей.

526. Хуай Ию (Huayi Yiyu) – „Бюра за преводи“, отваряни през епохата на династия Цин, за да може администрацията да общува с местното население в разрастващата се държава.

527. Хуа Мулан (Hua Mulan) – невръстно момиченце, пример за „синовна почит“, заело мястото във войската на своя престарял и болен баща.

528. Хуан (Huang) – женски феникс.

529. Хуанджоу (Huangzhou) – град в провинция Хубей.

530. Хуанлао (Huanglao) – вожд на сектата „Великият мир“ в края на II в. сл. Хр.

531. Хуан Сюан (Huan Xuan) (369–404) – незаконен син на *Хуан Уън*, „уорлорд“ през епохата на династия Дзин (265–420), обявил се за император през 403 г., но претърпял поражение и убит на следващата година. Любител и покровител на художника Гу Кайджъ.

532. Хуанфу Ми (Huangfu Mi) (215–282) – прочут китайски лекар, компилирал и систематизирал т.нар. *Класика на Акупунктурата*. Книгата му се състои от 12 тома, всеки от който е разделен на 128 глави и представлява колекция на различни текстове върху акупунктурата, написани през по-ранни периоди. Сборникът на Хуанфу Ми представлява и до днес един от най-важните трудове в областта на акупунктурата и моксотерапията.

533. Хуан Цъ (Huang Ce) – *Жълт регистър*, статистически сборник от преброяването на населението по време на династия Мин.

534. Хуан Чао (Huang Chao) (IX в. сл. Хр.) – легендарен контрабандист на сол и ръководител на мощно въстание.

535. Хуаншан (Huang Shan) – „Жълтата планина“, планинска верига в провинция Анхуей, известна с изключителната си красота и природни образувания. В нея изобилстват термални извори и езера. Хуаншан е предмет на традиционната китайска живопис и литература. Включена е в списъка на ЮНЕСКО като част от световно.то културно и природно наследство и представлява една от най-посещаваните туристически дестинации.

536. Хуан Уън (Huan Wen) – Велик маршал, покровител на художника Гу Кайджъ.

537. Хуашан (Huashan) – планински масив на около 120 км от Сиен, една от свещените даоистки области на Китай. На китайски „хуа“ означава цветче: това название планината получила, защото пет от нейните върхове (до 2160 м) образуват подобие на разцъфнал лотос.

538. Хубей (Hubei) – провинция в континентален Източен Китай в съседство с провинциите Хунан, Дзиенси, Анхуей, Хънан и Шаанси. В Хубей, на Яндзъ, през 208 г. сл. Хр. се разиграло Сражението при Червените скали, в която авантюристът Цао Цао претърпял поражение в страховита речна битка от корабите на Любей и Сун Цюан; вследствие на това се стигнало до разделението на Китай и настъпването на Периода на трите царства (220–316). Друго забележително историческо събитие, свързано с Хубей, е Учанското въстание, избухнало на 10 октомври 1911 г. и довело до падането на последния император, както и до учредяването на първата република в Китай през 1912 г. В Хубей се намира теснината Трите ждрела на Яндзъ, където между 1992 и 2006 г. бе построен язовирът „Трите ждрела“ – най-големият в света (стената му е дълга 2,3 км и широка 185 м), който ще се запълва с вода до 2009 г., когато изкуственото езеро ще достигне 1000 кв. км площ и максимална дълбочина 175 м.

539. Хубу (Hubu) – министерство на финансите.

540. Хуей (Hui) – събрания на сектата „Великият мир“ в края на II в. сл. Хр.

541. Хуейджоу (Huizhou) – град в провинция Гуандун, крупен център на книгоразпространението през епохата на династия Мин.

542. Хуейдзун (Huizong) (1082–1135) – император от династия Сун, пленен заедно с три хиляди души от своето семейство от джурдженитe през 1125 г. Известен като един от най-добрите художници на своето време; страстен колекционер, предприел археологически разкопки в древната столица Анян.

543. Хуейшъ (Huishi) – върховният изпит за държавните чиновници.

544. Хун (Hong) – прочут бронзолеяр.

545. Хунан (Hunan) – провинция, разположена по средното поречие на Яндзъ и на юг от езерото Дунтин (откъдето и името Хунан, означаващо „южно от езерото“). Хунан граничи с провинциите Хъбей, Дзиенси, Гуандун, Гуанси, Гуейджоу, Чунцин. Столица е град Чанша. В писмените извори Хунан се появява около 350 г. пр. Хр. по време на династия Джоу. Дотогава областта била покрита с вековни гори, но от IV в. пр. Хр. насетне се пре-

върнала в главната цел на народността хан от северните части на страната, които изсекли по-голямата част от горите, за да ги превърнат в оризови плантации. Хунан постепенно станала най-плодородната, но същевременно и най-пренаселената част на Китай.

546. Хундзин (Hungjin) – „Червените тюрбани", будистка секта, превърнала се през XIV в. в център на народното недоволство срещу управляващата монголска династия Юан.

547. Хун Дзун (Hong Zun) (XII в. сл. Хр.) – историк, автор на трактата *Древните монети*, или *Гуоцюан.*

548. Хундун (Hundun) – първичният хаос.

549. Хунсян (Hongxian) – вж. Юан Шъкай.

550. Хун У (Hongwu) – първият император от династия Мин (вж. Джу Юанджан).

551. Хуо Гуан (Huo Guang) – духовният наследник на император Уди, впоследствие император между 80 и 68 г. пр. Хр.

552. Хуо Цубин (Huo Qubing) – генерал на император Уди, комуто било присвоено званието „маршал на Империята".

553. Ху Уейюн (Hu Wei Yong) (?–1380) – канцлер на император Хун У (основателя на династия Мин), обвинен във връзки с монголите и японците и екзекутиран.

554. Хуфу (Hufu) – стилизиран бронзов знак с формата на тигър, счупен на две части, чрез който се доказвала автентичността на писмените заповеди, давани от императорите на пълководците.

555. Хъ (He) – жерав; вид ритуална гарафа.

556. Хъбей (Hebei) – провинция в Североизточен Китай.

557. .Хъдун (Hedong) – военен окръг в провинция Шанси.

558. Хънан (Henan) – провинция в Централен Китай, граничеща с провинциите Хубей, Анхуей, Шандун, Хъбей, Шанси и Шаанси. Името Хънан означава „източно от Хуанхъ". Хънан често е наричана Джунюан („централната равнина") – име, което се отнася и до цялата Севернокитайска равнина. Прието е да се смята, че областта е люлката на китайската цивилизация. През дълги периоди градовете Луоян и Кайфън са столици на китайската държава. В Северен Хънан са най-важните археологически обекти на праисторическите култури Яншао и Луншан. Първата китайска династия също е свързана с Хънан.

559. .Хъси (Hexi) – тесен, но дълъг почти 1000 км проход на северозапад от руслото на Хуанхъ в провинция Гансу, започващ от степните възвишения Ушаолин край съвременния град Ланджоу и достигащ до планинската област Юменюан на границата между Гансу и Синдзян. Коридорът Хъси покрива площ от прибл. 215 000 км^2. Като част от Пътя на коприната, той е най-важният проход, водещ към Синдзян-Уйгурската автономна област и Централна Азия, представляващ същевременно естествена преграда за проникването на нашественици в Китай. На негова територия се намират редица плодородни оазиси, заобиколени от обширни необитаеми пространства на пустинята Гоби. Хъси е ограничен на юг от заснежените

планини Цилян, а от север – от планинската верига Бейшан и полупустинното плато Алашан.

560. Хъ Сиенгу (He Xiangu) – митична безсмъртна жена с шест златни косъма.

561. Хъсин (Hexing) – „политика на приятелство и мир“ – тактическо отстъпление след военните поражения на китайската армия през 201–200 г. пр. Хр.

562. Хътууей (Hetuwei) – Рисунка на Реката, дарена на митичния владетел Фуси от конния дракон на Хуанхъ.

563. Хъци (Heqi) – даоистки ритуал на „смесване на дъха“ между двама или повече души.

564. Хъцин (Heqin) – система за бракове между китайски принцеси и хунски принцове.

565. Хъшън (Heshen) (1750–1799) – манджурски офицер, фаворит на император Циенлун от династия Цин. Получил блестящо образование, владеещ няколко езика, през 1772 г. той бил назначен за телохранител пред портата на императорския дворец в Забранения град. Забелязан от императора през 1775 г., на следващата година Хъшън бил определен за подуправител на Съвета по приходите, през 1776 г. – министър на Императорското домакинство, а през 1777 г. получил правото да язди на кон в чертите на Забранения град. Скоро след това на Хъшън бил поверен контролът върху приходите в цялата империя, позволено му било да назначава по свое усмотрение хора на ключови места навсякъде в държавата. Укрепил своето положение, Хъшън се впуснал в изнудвания и грабителство в колосални мащаби, използвайки корупцията като свой основен метод. Неговата дейност довела до неколкократно повишение на данъците, развала в държавния апарат, изпразване на държавната хазна. Възцарилият се повсеместен хаос достигнал размери, от които Китай не бил в състояние да се оправи в продължение на повече от век. След смъртта на Циенлун Хъшън бил арестуван, съден и екзекутиран по възможно най-жестокия начин – бавно нарязване на парчета. Натрупаното от него за малко повече от десетилетие богатство надвишавало това на китайската държава, като само част от него включвало: повече от 100 млн. таели в монети и слитъци (най-голямото богатство в историята на Китай достигнало до ок. 74 млн. таела през 1775 г.), 58 000 либри (1 либра = 0,45359 кг) чуждестранна валута, 600 либри висококачествен женшен, 1200 амулета от нефрит, 230 перлени гривни (всяка перла с размерите на голяма вишна), 14 300 топа коприна, 20 000 топа вълнен плат, 361 000 бронзови вази и съдини, 100 000 порцеланови вази и съдини от прочути майстори, 24 ложета от масивно злато, 460 европейски часовника, 600 наложници в харема, 3000 стаи в давани под наем имоти, 42 банкови клона, 75 заложни къщи и др.

566. Цайшън (Caishen) – богът на Богатството.

567. Цандзие (Cangjie) (мит.) – министър на Жълтия император с два чифта очи, който изобретил знаците на писмеността, основани върху наблюденията на следите от птичи крачка и животински лапи върху почвата.

568. Цао (Cao) – град Капутана в Согдиана.

569. Цао Пей (Cao Pei) – син на Цао Цао.

570. Цао Цао (Cao Cao) – авантюрист, основал през 220 г. сл. Хр. царство Уей и допринесъл за окончателното падане на династия Хан.

571. Цао шу (cao shu) – курсивен стил в калиграфията.

572. Цидан (Qidan) – пустинна народност, нападнала Китай заедно със сянбей, тудзюе и нюджън.

573. Ци Дзъгуан (Qi Jiguang) (1528–1588) – китайски адмирал и национален герой заради проявения героизъм и пълководски качество по време на борбата срещу японските пирати, водена по цялото крайбрежие на Китай, както и за организацията на възстановителните и укрепителните работи, предприети от него по Великата стена.

574. Цие (Qie) – воин, помощник на император Яо.

575. Циенлун (Qianlong) (1711–1799, упр. 1735–1796) – петият император от манджурската династия Цин, един от най-великите владетели в историята на Китай. Водейки успешни войни, той консолидирал територията, управлявана от династия Цин, като я разширил в почти всички посоки и покорил многобройни народи: уйгури, казахи, киргизи, монголи, виетнамци, тибетци. Циенлун бил велик покровител на изкуствата. Най-значителното му дело бил поръчаният от него каталог на всички значителни произведения на китайската култура Сику цюаншу („Пълно събрание на писмените произведения, разпределени в четири хранилища“), който се побрал в 36 000 тома, съдържал 3450 цялостни творби и бил изпълнен от 15 000 писари за 20 години. Същевременно обаче каталогът бил и своеобразна цензура, изключвайки около 2300 произведения поради неблагонадеждност или вредителство било на съдържанието, било на самите автори. В последните години от управлението си Циенлун предал де факто властта в ръцете на своя фаворит Хъшън, прекарвайки времето си във всевъзможни удоволствия и най-вече в лов. Необузданият, честолюбив и алчен Хъшън направил първите решителни стъпки по посока на всеобщата корупция, обхванала впоследствие цялата държава, докарвайки я до състояние, от което тя нямало как да се възстанови. За протеклите при Циенлун процеси може да се съди по следните данни: при поемането на властта в хазната имало 30 000 000 таела, наследени от Юнджън; през 1775 г. държавното съкровище достигнало до 73 900 000 таела (най-голямата стойност в дотогавашната история на Китай); в края на ерата Циенлун хазната била почти празна. През 1796 г. Циенлун абдикирал в полза на своя син Дзяцин – синовен акт, предизвикан от нежеланието му да царува повече от своя дядо, прочутия император Канси.

576. Цин (Qin) – династия + княжество).

577. Цин (Qing) – династия + висшето офицерство.

578. Цин Гуей (Qin Gui) (1090–1155) – Първи министър, организирал контранастъпление срещу нашествениците от север – джурдженитe.

579. Циндао (Qingdao) – град и пристанище на полуостров Шандун, дал името на най-прочутата марка китайска бира.

580. Цинлин (Qingling) – планинска верига в Китай.

581. Цинхай (Qinghai) – обширна провинция в Западен Китай, в североизточната част на Цинхай-Тибетските възвишения, граничеща със Синдзян-Уйгурската автономна област, с провинциите Съчуан, Гансу и Тибетския автономен район. Носи името на езерото Цинхай – най-голямото вътрешноконтинентално безотточно солено езеро в страната, в което се вливат 23 реки. Наричат я също така „Изворът на реките“, защото в нея се намират изворите на реките Яндзъ (Яндзъ), Хуанхъ (Хуанхъ), Меконг и др. Територията на Цинхай е около 7 пъти по-голяма от България, като по-голямата ѝ част е заета от високопланински плата, езера, пустини и ледници; около 10 % са степите, а горите и обработваемата земя – малко над 1 %.

582. Цуй (Цуей) Хао (Cui Hao) (381–450) – главен съветник на управляващите родове от династия Северна Уей.

583. Цъан (Ci'an) (1837–1881) – първата Императрица-съпруга на император Сиенфън (1831–1861), известна след смъртта му като Източната императрица (понеже обитавала източната част на Забранения град). Потомка на видния манджурски род Нюхуру, тя влязла в императорския двор през 1850 г. През април 1852 г. била обявена за Императорска наложница под името Джън („Добродетелната“), през юни същата година – за Благородна съпруга Джън, а на 24 юли – за Императрица-съпруга. Джън не могла да даде мъжко потомство на Сиенфън, което сторила Императорската наложница И (позната по-късно като Цъси). След смъртта на Сиенфън Цъан влязла в регентството на малолетния император Тунджъ заедно с Цъси и принц Гун, като получила титлата Императрица Майка Вдовстваща императрица и почетното име Цъан, означаващо „майчинска“, „мила“. През следващите 20 години до смъртта си тя упражнявала регентските си пълномощия отначало при малолетния император Тунджъ, а след преждевременната му смърт – при император Гуансю. Макар на теория да имала по-високо положение от Цъси, на практика тя не се занимавала с държавните дела. На 8 април 1881 г. при неясни обстоятелства Цъан скоропостижно се споминала, макар да се радвала на великолепно здраве: дълго време се смятало, че била отровена от Цъси.

584. Цъси (Cixi) (1835–1908) – наследствена императрица, управлявала de facto Китай след смъртта на своя съпруг от 1861 до 1908 г. Отличавала се със своята властност, жестокост, подозрителност и суеверие. Тъй като била против бинтоването на женските крака, спомогнала за отмирането на този обичай.

585. Цюан (Quan) – земеделски анклави, създадени през XVII в. от манджурските завоеватели в своя полза върху земя, обработвана от предишните ѝ собственици, които вече били прикрепени към нея с робски статут.

586. Цюанджоу (Quanzhou) – град в провинция Фудзиен, пристанище на Тайванския пролив (Източнокитайско море) в устието на река Дзиндзя. Основан през 718 г. сл. Хр., той се превърнал в едно от най-големите пристанища в света по време на династиите Сун (960–1279) и Юан (1271–1368), наричан отправната точка по морския Път на коприната.

587. Цюанджън (Quanzhen) – „Школа за постигане на истината“, даоистка секта от епохата на Чингиз хан, проповядваща синкретизма между даоизма, будизма и конфуцианството.

588. Цю Чанчун (Qiu Changchun) (XII-XIII в.) – „велик учител“ на сектата Цюанджън, проповядваща синкретизма между даоизма, будизма и конфуцианството.

589. Цяотоу (Qiaotou) – град в провинция Джъдзян, известен като „световната столица на копчетата“, тъй като през 2006 г. достига 60% от световното производство на копчета и 80% от циповете по света (15 милиарда копчета и 200 милиона метра ципове годишно). .

590. Чан (Chan) – направление в будизма; термин за трансценденталната медитация в будизма, произлизащ от санскр. дхяна – на японски дзен).

591. Чан Ан (Chang An) – древна китайска столица, начало на Пътя на коприната.

592. Чан Кайши (Chiang Kai-shek) (1887–1975) – китайски политик и държавник, роден във Фънхуа, провинция Джъдзян. През 1906 г. завършва Военна академия за младши и старши офицери в Баудин (Паотин), Северен Китай, а в периода 1907–1911 г. продължава образованието си в Япония. През 20-те години на XX в. Чан Кайши постъпва в партията Гоминдан. Той е привърженик на нейното ляво радикално крило, верен последовател на идеите на Сун Ятсен. На 12 април 1927 г. той предотвратява опит за комунистически преврат в Китай, ликвидира метежа, организиран от агентите на Комунистическия интернационал в китайското национално-освободително движение и установява управление тип диктатура. Чан Кайши е същевременно председател на ЦК на Гуоминдан, президент на Република Китай, председател на ИС и главнокомандващ въоръжените сили и се удостоява със званието генералисимус. В годините между 1930–1934 г. извършва пет похода за борба срещу действията на ортодоксалните комунисти. След нападението на Япония на 7 юли 1937 г. влиза в съюз с Китайската комунистическа партия (ККП), но продължава да поддържа голяма армейска сила за контрол върху военизираните отряди на ККП. По време на Втората световна война Чан Кайши е причисляван към държавниците от „Голямата четворка“ заедно със Сталин, Рузвелт и Чърчил. След капитулацията на Япония на 2 септември 1945 г. Чан Кайши отказва да влезе в коалиционно правителство с ККП и през юни 1946 г. започва въоръжена борба между двете големи партии, която всъщност води до Гражданска война в Китай. През 1949 г. армията му е отблъсната от континентален Китай, а самият той се оттегля на о-в Тайван, където създава Китайска република. Неговата партия управлява републиката до 2000 г., а самият той е президент на Китайската република на о-в Тайван до смъртта си на 5 април 1975 г. в Тайпе. В негова чест е построен мемориал – един от най-привлекателните архитектурно-паркови комплекси на столицата.

593. Чанша (Changsha) – столица на провинция Хунан, разположен в долното течение на р. Сяндзян, приток на Яндзъ. Чанша бил важен център още от времето на династия Цин .(221–207 г.пр.Хр.). През периода 750–1100 г. бил известен търговски град. През 1664 г. бил обявен за столица на провинция Хунан. Чанша е градът, където Мао Дзъдун бил привлечен от теорията на комунизма. Бил военен театър на най-големите битки през

Китайско-японската война (1937–1945). Днес Чанша е голямо пристанище и крупен търговско-промишлен център.

594. Чаншън (Changsheng) – дължината на житейския път в даоизма.

595. Чу (Chu) – царство по поречието на Яндзъ през Епохата на пролетите и есените (722–481 г.пр.Хр.) и Епохата на воюващите царства (481–221 г.пр.Хр.). В периодите на разцвет то заемало териториите на дн. провинции Хунан, Хубей, Чунцин, Хънан, Шанхай и части от Дзянсу. Столицата на Чу бил град Ин в близост до дн. Дзинджоу, разположен в провинция Хубей.

596. Чунджън (Chongzhen) (1611–1644, упр. 1628–1644) – шестнадесетият и последен император от династия Мин. През тридесетте години на XVII в. управлението на Китай затънало в непреодолима криза и за обществото било ясно, че „Небесният Мандат“ на династия Мин бил изтекъл. Страната била разкъсвана от постоянни селски въстания, от североизток зачестявали нападенията на манджурите. През април 1644 г. селската войска начело с бунтовника Ли Дзъчън пробила защитата на императорските войски и превзела Пекин. Междувременно пълководецът У Сангуей освободил стратегическата порта на Великата стена Шанхайгуан, поканвайки по този начин манджурите да нахлуят в Китай. Чунджън събрал цялото си домочадие и заповядал на всички (освен на синовете си) да се самоубият. Самият той с помощта на евнуха Уан Чънен се обесил на едно дърво (наречено Виновно китайско дърво на учените или Пагодно дърво – Sophora japonica), с което бил сложен край на династия Мин.

597. Чун Хоу (Chong Hou) (? – 1879 г.) – виден китайски дипломат, участвал в редица мисии, като тази във Франция, целяща да уреди отношенията след масовото убийство на французи в *Тиендзин* (21 юни 1870 г.), завършила с неуспех поради избухването на Френско-пруската война, както и тази за уреждане на пограничните спорове с Русия (1879 г.), където той се съгласил на непоносимо тежки отстъпки, предизвикали отзоваването и осъждането му на смърт.

598. Чунцю (Chunqiu) – Третата Класическа книга.

599. Чунцю фанлу (Chunqiu fanlu) – сборник с текстове на великия китайски ерудит Дун Джуншу (175–105 г. пр. Хр.), представляващи коментар на *Летописите на княжество Лу*.

600. Чуцъ (Chuci) – книгата с поеми на Чу (*Чуски елегии*).

601. Чъйоу (Chiyou) – дяволическа фигура, убита от император Хуанди.

602. Чън (Chen) – династия в Нанкин от 557 до 589 г.

603. Чън Бода (Cheng Boda) – генерал от кликата на Лин Бяо.

604. Чън Босиен (Chen Boxian) – основател на династия Чън.

605. Чънду (Chendu) – град в Централен Китай, столица на провинция Съчуан.

606. Чънуей (Chenwei) – езотерични коментари на чеснигиКласиките.

607. Чън Чън (Chen Cheng) (XIV–XV в.) – опитен дипломат, изпращан на три пъти (1413, 1416 и 1421 г.) с мисии в Централна Азия. Автор на

мемоарна книга, озаглавена *Паметни бележки за царствата в Серинда Сию Фануо Джъ*..

608. Чън Шоу (Chen Shou) – автор на *Хрониката на трите царства.*

609. Чъуе (Chiwe) – вид дракон.

610. Шаанси (Shaanxi) – провинция в Китай; река.

611. Шан (Shang) – династия и царство (XIV-XI в. пр. Хр.) по средното течение на Хуанхъ. През епохата на царство Шан се появили първите наченки на лунен календар и възникнала писмеността.

612. Шандао (Shandao) (613–681) – основателят на будистката секта „Чистата земя“.

613. Шан Джъсин (Shang Zhixin) – управител на провинция Гуандун, присъединил се през 1676 г. към въстанието на тримата т. нар. „васални князе“, които се разбунтували заедно с пълководеца У Сангуей. Войската му обаче претърпяла поражение, а самият той бил пленен през ноември 1675 г. и обезглавен в началото на следващата година.

614. Шанди (Shangdi) – (върховно божество).

615. Шанду (Shangdu) – лятна резиденция на монголската династия Юан (1271–1368), намираща се в автономния район Вътрешна Монголия. Градът бил разрушен от въстаниците срещу монголското владичество и все още не е разкопан от археолозите. За него Марко Поло пише следното: „Градът, наречен Шанду, е построен от хана, който сега е на власт. В него има множество красиви каменни дворци. Всички къщи са покрити със злато и са украсени с изображения на птици, животни и цветя. Тези постройки със своята декорация са толкова красиви, че доставят наслада на окото“.

616. Шандун (Shandong) – град и едноименен полуостров в Източен Китай на Жълто море точно срещу Южна Корея със столица Дзинан (Jinan).

617. Шанси (Shanxi) – провинция в Източен Китай в съседство с Хъбей – главната цел на нашествията на китаните в началото на XI в. сл. Хр.

618. Шансиндуей (Shanxingdui) – селище в голямото предградие на Чънду.

619. Шан Тао (Shan Tao) (205–283) – доайен на кръжеца „Седемте мъдреци в бамбуковата гора“.

620. Шанхайгуан (Shanhaiguan) – „Проход между планината и морето“, важен проход във Великата стена в североизточната част на провинция Хъбей там, където тя достига морето, както и малко градче около централната порта на ок. 15 км от град Цинхуандао. Шанхайгуан е всъщност обширна равнина, която се простира на около десетина км между Бохайския залив и планините Дзяошан. Още от древността тя била използвана за връзка между Североизточен и Северен Китай, защото заобикаля високите планини, разделящи тези две географски зони: всъщност става дума за място със стратегическо положение. През VI в. сл. Хр. в равнината бил построен участък от Великата стена с порта, около която възникнало и градчето Шанхайгуан. Впоследствие, през XIV в. (династия Мин), участъкът бил подсилен с още няколко мощни крепости. Шанхайгуан винаги е бил смятан за най-важният проход във Великата стена и за отбранително

съоръжение с ключово значение за защитата на две столици – Пекин на изток и Чан Ан (Сиан) на запад. През цялата китайска история то служело като защитен бастион срещу народностите, населявали Манджурия (китан, джурджени, сянбей и др.). Но през 1644 г. генерал У Сангуей, който бил натоварен с охраната му, научавайки, че любовницата му е убита от бунтовния генерал Ли Дзъчън, отворил портите и пропуснал джурдженската войска във вътрешността на страната, с което на практика сложил край на династия Мин.

621. Шанхайдзин (Shanhaijing) – *Класическа книга на планините и моретата*, или *Каталог на планините и моретата*" (прев. Бора Беливанова, „Наука и изкуство", 1985).

622. Шаншу шън (Shangshu sheng) – Департамент на Върховните дела по време на династия Тан.

623. Шаншуей (Shanshui) – парково изкуство.

624. Шан Юе (Shan Yue) (441–513) – специалист по фонетика и съветник на император У.

625. Шан Ян (Shang Yang) – министър в царство Цин, допринесъл за налагането на легизма и приложил елементи, водещи към империята.

626. Шаолин (Shaoling) – прочут манастир със знаменитата школа по ушу (или кунфу).

627. Шаошао (Shaoshao) – митичен император.

628. Шарл Гийом Мари Кузен-Монтобан, граф Паликао (1796–1878) – френски пълководец и държавник. Воювал с основателя на алжирската държава шейх Абд ел-Кадер и допринесъл за пленяването му (21 дек. 1847). Назначен за командир на френските експедиционни войски в Китай (1860 г.), участник в Третата опиумна война. Ръководител на последното монархическо правителство (9 август – 4 септември 1870 г.), свалено при обявяването на Френската република. Удостоен с титлата граф Паликао за личната храброст при превземането на моста Бали Цяо, който откривал прекия път към Пекин.

629. Шоу (Shou) – некитайска народност в провинция Анхуей.

630. Шу (Shu) – 1. едно от „Трите царства", намиращо се на север от *Съчуан*; 2. взаимност в отношенията.

631. Шуей (Shui) – вода.

632. Шудзин (Shujing) – *Книга на документите* (наречена още *Книга на историите* или *Книга на книгите*), съставена през VII в. пр. Хр., плод на дългогодишната и усърдна работа на царските архивари, които събирали в нещо като кодекси надписите с правен, гадателски и обреден характер, гравирани върху бронзовите съдове; съдържа голяма част от митологическите разкази за сътворението на света.

633. Шун (Shun) – един от първите „човешки" императори.

634. Шунджъ (Shunzhi) (1638–1661) – вторият император от манджурската династия Цин и първият от династията, който управлявал Китай. Управлението му било кратко след поемането на властта от регентите, а смъртта му – твърде съмнителна. Шунджъ насърчавал китайци от на-

родността хан да участват в държавното управление. Бил образован и се ползвал от съветите на китайски учени, както и на германския йезуит Йохан Адам Шал фон Бел в областите на астрономията, технологиите и държавните дела. Огромно влияние над него притежавала и майка му, императрица Сяоджуан, известна със своята мъдрост и политическа ловкост. Периодът на неговото управление съвпаднал с времената на смутове, съпътстващи завладяването на Китай от манджурите, и се характеризира с консолидацията на централната власт над цялата територия на страната.

635. Шунди (Shundi) – император през II в. сл. Хр.

636. Шуоуън дзиедзъ (Shuowen jiezi) – *Обяснение на простите и анализ на сложните знаци*, речник на знаците в китайския език, съставен през II в.сл.Хр. по време на династия Хан. Макар че не бил първият речник, той бил първото пособие, обясняващо китайските писмени знаци чрез анализ на тяхната структура и рационални обяснения за произхода им (понякога етимология). .

637. Шу Хан (Shu Han) – едно от трите царства, основано през 220 г. след краха на династия хХан.

638. Шъ (Shi) – най-простите благородници.

639. Шъ (Shi) – град Ташкент.

640. Шъдзин (Shijing) – *Книга на песните.*

641. Шъ Миюан (Shi Miyuan) (1160–1233) – Първи министър, организирал контранастъпление срещу нашествениците от север – джурдженитe.

642. Шън (Shen) – божествата в китайския пантеон (по аналогия шънжън, „богочовеци", са даоските мъдреци, които са постигнали безсмъртието или висшите степени на познанието).

643. Шънджоу (Shenzhou) – град. в провинция Хъбей.

644. Шънджън (Shenzhen) – град в провинция Гуандун, разположен непосредствено на север от Хонконг. От ерата на Дън Сяопин той е просперираща свободна икономическа зона.

645. Шъдзоу Шанди (Shizou Shangdi) – вж. Джу Йоусун.

646. Шъндзун (Shenzong) – император от династия Сун, управлявал между 1067–1085 г.

647. Шъннун (Shennong) – митичен император.

648. Шънк (Shengyu) – Свещени наставления, наръчник за доброто поведение, което би трябвало да се очаква от гражданите, творение на император Канси (1661–1722). Владетелят се погрижил да бъдат организирани постоянни публични четения на своя опус по всички кръстовища на улиците в големите градове, за да достигне до всички поданици. В наръчника се превъзнасяли принципите на отговорността, добродетелта и подчинението.

649. Шънян (Shenyan) – столица на североизточната провинция Ляонин. Разположен в местност, обитавана от човека отпреди 7200 години, град Шънян бил основан от Цин Кай, пълководец на държавата Ян през Епохата на Воюващите Царства в края на IV в. пр. Хр. През 1004 г. нашествениците Ляо принудили Джъндзун (997–1022) – третия император от ди-

настия Сун – да подпише Шънянския мирен договор, по силата на който той се задължил да им изплаща огромна годишна контрибуция (текстовете говорят за 100 000 унции[1] сребро и 200 000 топчета коприна). През 1625 г. манджурският вожд Нурхаци преместил своята столица в Шънян, който през 1634 г. бил преименуван на Шъндзин (на манджурски – Мукден). Градът останал столица на манджурите до падането на Пекин през 1644 г., но запазил своя престиж и значение през цялото управление на династия Цин (1644–1911). През Руско-японската война (1905 г.) Шънян бил бойно поле на Мукденската битка (19 февруари – 10 март), която била най-голямото сражение в дотогавашната история на света. След победата на японците Шънян (Мукден) се превърнал в една от базите на японската икономическа експанзия в Южна Манджурия. Днес най-важните исторически паметници на града са гробниците на първите владетели от династия Цин и техният императорски дворец, известен като Шънянският Гугун (Shenyang Gugong), а също така редица дворци и храмове от периода IX-XIV в. Днес Шънян е един от най-големите и развити китайски градове.

650. Шъпан (Shipan) – гадателски таблички.

651. Шъ Съмин (Shi Siming) – генерал, поел ръководството на бунта на Ан Лушан след смъртта му през 757 г.

652. Шътао (Shitao) (1642–1707) – един от най-прочутите художници от ранния период на династия Цин. Неговото изкуство било революционно в нарушаването на кодифицираните техники и стилове, предопределящи представата на красивото. Тъй като в тях подражанието надделявало над новаторството, Шътао, макар и повлиян в известна степен от своите предшественици, скъсал с редица от техните възгледи и изобразителни средства. Модернизмът му се състоял в това, че той съсредоточавал вниманието си върху акта на рисуване сам по себе си чрез използването на много бледи слоеве, съчетани с плътни, импресионистични мазки, и че проявявал задълбочен интерес съм субективната перспектива, служейки си с бяло пространство, за да внуши отдалеченост.

653. Шъчън (Shichen) – дванадесетте части на деня.

654. Ъмейшан (Emei Shan) – планински масив в провинция *Съчуан.*

655. Ю (Yu) – риба.

656. Ю (Yu) – нота.

657. Ю (Yu) – нефрит.

658. Ю (Yu) – царство.

659. Ю (Yu) – един от първите „човешки“ императори.

660. Юан (Yuan) (1206–1368) – монголска династия, управлявала Китай след падането и под ударите на Чингиз хан.

661. Юанминюан (Yuanmingyuan) – Летният дворец на китайските императори в околностите на Пекин, наричан от китайците „Градините на съвършения блясък“, построен през XVIII-XIX в. като резиденция на

---

[1] Една унция = 28,35 г. Следователно част от контрибуцията е представлявала около три тона сребро годишно. – Б. пр

китайските императори, варварски разграбен от англо-френската войска през Третата опиумна война (6–7 октомври 1860 г.) и разрушен по заповед на лорд Елджин (18–21 октомври 1860 г.) като отмъщение за затварянето, мъченията и екзекуцията на неколцина британски дипломатически пратеници, на които е било обещано безопасно преминаване от правителството на Цин; в продължение на три дни 3500 английски войници систематично опожарявали и рушели целия комплекс и неговия парк.

662. Юанфън (Yuanfeng) (1078–1085) – ера при управлението на император Шъндзун.

663. Юаншъ (Yuanshi) – областни изпити за държавни чиновници.

664. Юан Шъкай (Yuan Shikai) (1859–1916) – виден пълководец и политик от края на монархията, първият президент на Китайската република. При император Гуансю заемал високи административни и военни постове, служил в Корея и провинция Джъли (дн. Хъбей), но при отстраняването му през 1898 г. взел страната на Вдовстващата императрица Цъси, за което получил длъжността „Императорски наместник" с огромни пълномощия. През периода 1901–1907 г. провел реорганизация на армията, учредил учебни заведения и модернизирал промишлеността на Северен Китай. През 1907 г. бил назначен за Министър на външните работи. След смъртта на Цъси (ноември 1908 г.) бил принуден да се оттегли в своята родна провинция Хънан, но с началото на Синхайската революция от 1911 г. бил назначен за главнокомандващ на императорската армия и министър-председател. Абдикацията на последния император през 1912 г. сложила край на монархията в Китай, след което с помощта на сложни политически маневри Юан Шъкай бил избран за президент на Китайската република. През 1914 г. обаче той разпуснал парламента и установил режим на лична диктатура. Плановете му да възстанови монархията довели през 1915 г. до въстанието на военните в провинция Юннан, разпространило се из целия Централен и Южен Китай. То продължило дори след смъртта му на 6 юни 1916 г. и хвърлило страната в дългогодишна гражданска война.

665. Ю Дайоу (Yu Dayou) (1503–1579) – китайски пълководец, който – подобно на своя колега Ци Дзъгуан – придобил голяма известност с действията си срещу японските пирати Уокоу. Освен с пълководческите си качества Ю Дайоу се прославил и като най-големия майстор на бойното изкуство Дзинчу Чандзян и като автор на учебник, озаглавен Дзяндзин („Класическа сабя"). Около 1560 г. Ю Дайоу посетил манастира Шаолин, за да се запознае с бойните техники на местните монаси, но останал разочарован от постигнатото равнище. Завърнал се на юг заедно с двама от тях – Дзунцин и Пукун – и в продължение на три години ги обучавал, след което ги отпратил да предадат на своите събратя в Шаолин научените от него техники.

666. Юеджъ (Yuezhi) – народност в Бактриана, противници на хуните.

667. Юефу (Yuefu) – „Музикално бюро", изследващо поетическите и музикални форми от цялата страна.

668. Юефудзалу (Yuefu Zalu) – *Бележки върху музиката и танца* – произведение от епохата на император Сюендзун.

669. Юи (Yuyi) – одеяние от нефритени плочки, осигуряващо безсмъртие.

670. Юлин Туцъ (Yulin Tuce) – *Подбрани картографски регистри във формата на рибешка люспа* – нов подробен кадастър, изработен по времето на династия Мин.

671. Юн (Yong) – повинности, изпълнявани от селското население при управлението на династия Тан.

672. Юнган (Yungang) – град в околностите на Датун.

673. Юнли (Yongli) (1623–1662, упр. 1647–1660) – последният император от династия Южна Мин, продължил борбата срещу манджурите в Южен Китай. Юношеското му име било Джу Юлан, той бил син на Джу Чънин, седмия син на император Уанли. Избран на 18 ноември 1646 г. за император, той отначало се установил в Гуанджоу, столицата на Гуандун, но войските му не можели да удържат натиска на цинската армия. Той последователно се местил в Нанин (1650 г.), в Кунмин (1659 г.) и Бирма (1661 г.), където получил от бирманския владетел убежище. Но впоследствие, притиснат от пълководеца на манджурска служба У Сангуей, той предал Юнли, който през април 1662 г. бил удушен.

674. Юнлъ (Yongle) (1403–1424) – третият император от династия Мин, пристъпил към строителството на новата северна столица – Пекин.

675. Юннан (Yunnan) – провинция в Южен Китай, граничеща с китайските провинции Съчуан, Гуейджоу, Гуанси, както и с държавите Виетнам, Лаос и Бирма. Под китайско влияние областта попаднала през III в. пр. Хр., когато била завоювана от царство Чу и претърпяла масивно преселение на китайско население. През 221 г. пр. Хр. станала част от империята на Цин Шъхуанди. В края на XIII в. била завоювана от войските на Кубилай хан. Юннан е известен с биологическото си разнообразие и най-вече с лековитите си растения и минералните си ресурси.

676. Юся (Yuxia) – нефритен саркофаг.

677. Юсян (Yuxiang) – литературна героиня.

678. Ютиен (Yutian) – китайското название на оазиса Хотан.

679. Ючъму (Yuchimu) – Велик интендант на владетеля на Ютиен, уредил сватбата му с китайска принцеса с цел да получи тайната на копринената тъкан.

680. Юшътай (Yushitai) – Трибунал на Цензорството, борещ се срещу корупцията, по време на династия Тан.

681. Ядзъ (Yazi) – вид дракон.

682. Ямън (Yamen) – канцелария на окръжните чиновници.

683. Ян (Yan) – царство през IV в. сл. Хр. с център град Лаонин.

684. Янан (Yanan) – град в провинция Шаанси, последен бастион на комунистическите милиции на Мао Дзъдун по време на „Дългия поход“. В политически смисъл Янан и днес символизира утопическия период в модерната китайска история, когато китайските комунисти се стремели да осъществят своята идеализирана визия за живота, културата и социалната справедливост, и поради това представлява нещо като краткотраен

„златен век“, в който комунистическите принципи и идеали били активно внедрявани от млади и искрени техни поддръжници.

685. Янджоу (Yangzhou) – областен град в източната провинция Дзянсу, разположен на Яндзъ, важна точка на Великия канал Дзинхан (съединяващ Хуанхъ със Яндзъ). Основан преди повече от 2500 години, той се превърнал във водещ икономически и културен център и важно пристанище за международна търговия по време на династия Тан (618–907). През периода 1282–1287 г. в Янджоу пребивавал Марко Поло, комуто монголският хан Кубилай най-вероятно поверил управлението на солната индустрия. Градът бил база на флота, построен от Ян – последния император от династия Суей (581–618). От династия Мин (1368–1644) насетне Янджоу се превърнал в крупен търговски център, особено на сол, ориз и коприна.

686. Ян Джънцин (Yan Zhengqing) (709–785) – един от най-големите калиграфи.

687. Ян Дзиен (Yang Jian) (541–604) – император обединител на Китай, основател на династия Суей през 589 г. Той бил енергичен администратор. Поклонник на будизма, той подкрепял разпространението му из цялата държава, макар официалното му правителство на поддържало конфуцианството.

688. .Янди (Yandi) – митичен император.

689. Янди (Yangdi) – „Червеният император“, наричан още „Божественият орач“ (Шъннун) – един от Тримата височайши, творците на Вселената в китайската митология.

690. Яншао (Yangshao) – прочута неолитна култура.

691. Яншъ (Yangshi) – учен, основател през 1111 г. на конфуцианския интелектуален кръжец Дунлин в град Уси (провинция Дзянсу), проповядващ справедливост и строгост при управлението на държавните дела.

692. Яншън (Yangsheng) – принципът на живота в даоизма.

693. Ян Юхуан (Yang Yuhuan) (719–756) – една от четирите най-красиви жени в историята на Китай, известна танцьорка. Тя била любимата съпруга на император Сюандзун, но била убита по време на бунта на генерал Ан Луншан, тъй като нейната фамилия начело с могъщия ѝ братовчед Ян Гуоджун застанала на страната на въстаниците. .

694. Яо (Yao) – език на народност в Китай.

695. Яо (Yao) – един от първите „човешки“ императори.

696. Яо Син (Yao Xing) – владетел от тибетски произход през епохата на династия Ранна Цин (351–395), ревностен поклонник на будизма и покровител на Кумараджива.

697. Яо Уънян (Yao Wenyan) – един от „Бандата на Четиримата“.

698. Ярканд (Yarkand) – оазис по Пътя на коприната.